Semnificaţia materialismului marxist:
Nikolai Buharin: Materialismul istoric - un sistem sociologic

Traducere şi studiu critic de Alexander Tendler

In memoriam

Frankfurt - am - Main 2019

Conţinut

Studiu critic

Nikolai Buharin (1888 – 1938) a fost un important om politic comunist. Pe lângă vasta sa activitate politică, Nikolai Buharin a scris un mare număr de lucrări teoretice despre diversele aspecte ale marxismului (anexa 1). În 1938, Nikolai Buharin a fost executat în urma procesului de purificare iniţiat de I. V. Stalin.

Prezenta lucrare este prima traducere în limba română a lucrării lui N. Buharin, *Historical Materialism*, (London: Allen & Unwin, 1928). Această lacună poate fi explicată prin reticența regimului comunist român de a crea diversiuni cu regimul comunist sovietic care l-a marginalizat pe Buharin până la reabilitarea sa oficială de către M. Gorbaciov (1). În continuare, această lacună a existat din cauza reticenței față de textele ideologice ale comunismului. Prezenta lucrare a fost tradusă în mai multe limbi (anexa 2), ceea ce dovedește importanța care i-a fost acordată în general. Cunoaşterea istoriei ideologice este importantă pentru critica şi evaluarea corectă a unui sistem politic şi economic care a influențat lumea în mod intens şi esențial, pentru o lungă perioadă. Un component esenţial al editării prezentului document este adausul surselor care în original nu au fost citate deloc sau nu au fost citate complet. Intervenţiile noastre editoriale sunt desemnate cu menţiunea [NT].

Studiul critic provine din necesitatea intelectuală de a expune critic ideologia comunistă, în mod independent de regimul comunist şi instituţiile comuniste care au aplicat cu rigurozitate această ideologie. Expunerea critică a ideologiei comuniste poate fi utilă pentru a evita greşelile filozofice şi catastrofele sociale cauzate de aplicarea doctrinei comuniste la nivel de stat prin dictatura proletară. Înainte de declinul şi căderea sa, comunismul de stat sovietic a influenţat în mod esenţial toate aspectele intelectuale şi practice ale existenţei umane. Ideologia comunistă a aspirat la distrugerea formelor de existență precedente şi înlocuirea lor prin modalităţi ideologice şi sociale destinate să fie utile numai în favoarea proletariatului. Eșecul sistemului comunist înseamnă, între altele, negarea teoriilor comuniste, ridicate de ideologia şi de propaganda comunistă la gradul doctrinelor supreme, indiscutabile.

N. Buharin a fost un autor comunist ortodox care a expus şi a prelucrat teoriile marxiste în mod foarte fidel cauzei comuniste. În cadrul prezentei lucrări, N. Buharin aspiră la expunerea contradicţiei filozofice dintre idealism şi materialism. Scopul autorului este justificarea poziţiei sale preliminare conform căreia sistemul comunist economic şi social este soluţia universală supremă. Concluzia autorului este că idealul comunist va fi îndeplinit prin distrugerea ireversibilă a sistemului capitalist social şi economic. Dictatura proletariatului este sistemul la care aspiră revoluţia comunistă. Autorul desemnează dictatura proletară absolută drept unica modalitatea de existenţă destinată să producă un sistem politic, social şi economic ideal. Studiul nostru critic va examina valoarea intelectuală şi etică a acestor concluzii radicale şi extremiste invocate de autor. Buharin poate fi evaluat prin analiza tezelor sale despre dictatura proletară şi anihilarea proprietăţii particulare. Aceste teze sunt rezumatul ideilor comuniste despre societate şi esenţa umană a individului.

---

1. Leonard Schapiro, The Move to Rehabilitate Bukharin, *The World Today*, v.35 (1979), p.160; Philip Taubman, Bukharin's Status in Party Restored, *New York Times*, July 10, 1988; Achin Vanaik, Contemporary Relevance of Trotzsky, *Economic & Political Weekly*, v.25 (1990), pp. 2045 – 22047; P. Juviler & H. Kimura (eds.), *Consolidation to Reform, The Gorbachev Regime*, (London: Routledge, 1988), p.75; Stephen F. Cohen, *Soviet Fates and Lost Alternatives. From Stalinism to the New Cold War* (NY: Columbia University Press, 2011), p. 25; Last Plea of Bukharin, *The Slavonic and East European Review*, v. 17 (1938), p. 121; J.A. Getty, W. Chase, The Moscow Party Elite of 1917 in the Great Purges, *Russian History*, v. 5 (1978), pp. 106 - 115; H.T. Mann, Totalitarian Justice: The Trial of Bukharin, Rykov, Yagoda et als., *American Bar Association Journal*, v. 24 (1938, pp. 970 - 976, 1029 – 1030.

În cadrul prezentei lucrări, autorul tratează pe larg diferite aspecte ale sociologiei pentru a justifica teza sa despre supremaţia dictaturii proletare. Argumentele autorului au fost expuse în cadrul exegezei noastre. Metoda autorului este justificarea ideologiei comuniste prin intermediul teoriilor sale despre sociologie. Pentru a ajunge la scopul său final, autorul menţionează tendenţios sursele care îi convin. Teoriile incluse în expunerea sociologică duc la concluzia comunistă ortodoxă: scopul final al revoluţiei proletare este dictatura proletariatului, care constituie soluţia finală şi absolută pentru toate problemele sociale şi economice. Critica tezelor lui Buharin şi a marxismului în general se află în nenumăratele studii care tratează aceste probleme şi care conţin răspunsurile necesare.(2) Căderea regimurilor comuniste a dovedit eşecul ideologic şi practic al teoriilor materialiste, marxiste.

Autorul susţine că forma socială şi politică finală care va soluţiona toate problemele existenţei umane, este dictatura proletară. Buharin acceptă, susţine şi aplică elementele ideologice ale dictaturii proletare, după cum au fost exprimate de ideologii comunişti. V. I. Lenin a formulat doctrina dictaturii proletare pe baza ideilor şi citatelor din scrierile lui Marx şi Engels. În lucrarea sa *Statul şi revoluţia*, Lenin doreşte să restabilească adevărata teorie marxistă despre stat. În contradicţie cu Hegel, Engels a considerat că statul este un produs al societăţii care a dorit să atenueze antagonismele economice şi sociale ireductibile prin impunerea unei forţe superioare externe. Statul este produsul, manifestarea şi dovada ireductabilităţii contradicţiilor de clasă. Armata şi poliţia sunt principalele instrumente ale puterii de stat. Statul a fost caracterizat fundamental prin scindarea societăţii în clase duşmane. În aceste condiţii, statul este un instrument de exploatare al claselor asupritoare împotriva clasei asuprite. Dictatura proletariatului este faza de tranziţie după care se va ajunge la faza finală: societatea egalitară, fără stat ca aparat de asuprire a celor săraci. Reprimarea şi limitarea asupritorilor capitalişti va produce societatea democrată a poporului. Dictatura proletariatului este perioada de tranziţie de la societatea burgheză de clase şi exploatare la societatea comunistă liberă, lipsită de clase şi de aparat de stat. Sistemul de dictatură proletară va limita libertatea şi drepturile capitaliştilor exploatatori. În perioada de tranziţie, proletariatul are nevoie de aparatul de stat pentru reprimarea şi sfărâmarea duşmanilor capitalişti. După eradicarea ireversibilă a capitaliştilor, statul va dispare. În societatea comunistă nu va mai fi nevoie de aparatul de stat ca mijloc de reprimare. Poporul înarmat va reprima excesele individuale care vor dispare odată cu lichidarea exploatării maselor şi a stării lor de pauperitate. Excesele individuale vor dispare odată cu lichidarea exploatării maselor. Dispariţia exceselor va avea loc în paralel cu dispariţia statului. Oamenii, eliberaţi de exploatarea capitalistă, cu toate ororile ei, vor respecta regulile elementare de convieţuire fără să mai aibă nevoie de stat, aparatul de constrângere. Statul poate deveni un instrument inutil numai în regimul comunist.(3)

Buharin a pus accentul pe explicaţiile sociologice care vor duce la comunitatea în care nu vor exista clasele sociale şi statul, după perioada interimară de dictatură a proletariatului. Pe de altă parte, Stalin a accentuat în mod foarte clar şi autoritar esenţa dictaturii proletare ca modalitate politică comunistă, cu toate că a pornit de la sursele marxiste clasice. În viziunea lui Stalin, dictatura proletariatului este instrumentul revoluţiei proletare, modul de guvernare al proletariatului şi forma puterii de stat sovietice.

---

2. W. W. Bartley (ed.), *The Collected Works of F. A. Hayek*, (Chicago: Chicago University Press, 1988); John Chamberlain, *The Roots of Capitalism*, (NY: Van Nostrand, 1959); A. Giddens, *A Contemporary Critique of Historical Materialism*, (Stanford: University Press, 1995); Max Eastman, *The Failure of Socialism*, (NY: Devin, 1962); Maurice William, *The Social Interpretation of History. A Refutation of the Marxian Economic Interpretation of History*, (NY: Sotery, 1921).

3.V. I. Lenin, *Statul şi revoluţia* în *Opere alese*, (Bucureşti: Editura Politică 1970), pp. 239 – 363. Cf. V. I. Lenin, *The State and the Revolution. The Marxist Doctrine of the State and the Tasks of the Proletariat in the Revolution*, (London: Lawrence & Wishart, 1918).

Pentru a menţine puterea de stat acaparată prin revoluţie, proletariatul trebuie să anihileze şi să lichideze orice încercare capitalistă de a restaura vechiul regim capitalist. Dictatura proletară trebuie să lichideze şi să elimine clasele sociale aşa cum trebuie să lupte împotriva imperialismului străin. Distrugerea elementelor capitaliste şi burgheze va dura foarte mult timp. Victoria socialismului va fi împlinită prin educarea proletariatului pentru guvernare şi prin educare burghezilor pentru adaptarea la condiţiile de existenţă din cadrul dictaturii proletare, care nu este numai o schimbare personală ci un regim de guvernare într-un nou stat, cu noi organe de putere de stat la toate nivelurile. Dictatura proletară provine din distrugerea ordinii burgheze, după înlăturarea burgheziei, exproprierea proprietarilor capitalişti şi funciari, în cadrul revoluţiei proletare violente. Aparatul de stat este un instrument de represiune folosit de proletariat împotriva claselor duşmane, pentru suprimarea clasei burgheze. Dictatura proletară este dictatura majorităţii asupra minorităţii asupritoare şi exploatatoare. Dictatura proletară este o democraţie pentru proletariat şi o dictatură pentru clasa asupritoare din regimul precedent. În viziunea lui Stalin, dictatura proletariatului urmează să fie în viitor forma statului sovietic şi a fost astfel definită în Constituţia URSS din 1936.(4)

Buharin a fost un exponent foarte fidel al ideologiei marxiste. Istoria ideologiei politice universale indică poziţia relativă a teoriilor marxiste în acest context general.(5) Formele dictatoriale violente au creat regimuri politice extremiste care au pus în pericol cele mai elementare condiţii de viaţă ale omenirii.(6) În ciuda sfârşitului său amarnic, Buharin fost un element important în cadrul sistemului politic şi ideologic comunist sovietic.(7)

Dictatura proletară a fost un ideal comunist şi o modalitate intelectuală şi politică prin care regimul comunist a distrus structurile regimului precedent. Instaurarea regimului comunist a însemnat declasarea, distrugerea şi anihilarea proprietarilor din ţărănime şi burghezie.(8) Distrugerea regimului precedent de către aparatul de stat comunist a inclus restricţii juridice şi intelectuale esenţiale. (9) Sistemul comunist şi dictatura proletară au pornit de la axiome echivalente cu negarea esenţei umane. În această ideologie, omul este numai un element de producţie şi consum. Axioma ideologiei comuniste a fost că deciziile esenţiale ale societăţii sunt privilegiul unei clase care şi-a atribuit cu forţa funcţii şi capacităţi legale depline.(10)

---

4. J. V. Stalin, *Works*, (Moscow: Foreign Languages Publishing House, 1953), v. 6, *The Foundations of Leninism*, ch. 4, pp. 71-169. Cf. I. V. Stalin, *Despre bazele leninismului*,(Bucureşti: Editura Partidului Muncitoresc Romîn, 1950). Cf. Constituţia URSS (1936), art. 2.
5. C. N. Parkinson, *The Evolution of Political Thought*, (Cambridge, Mass: Harvard University Press, 1958); Ph. Doyle, *A History of Political Thought*, (London: Cape, 1933)
6. I. Vershaw & M. Lewin, (eds.), *Stalinism and Nazism: Dictatorship in Comparison*, (Cambridge: Cambridge University Press, 1997); C. N. Parkinson, *The Evolution of Political Thought*, (Cambridge Mass.: Cambridge University Press, 1958), pp. 271 – 284
7. S. Utechin, *Russian Political Thought: A Concise History*, (NY: Praeger, 1964) pp. 231 – 233
8. L. H.
Haimson, *The Russian Marxists and the Origins of Bolshevism*, (Cambridge Mass.: Harvard University Press, 1958)
9. V. I. Lenin et als., *Soviet Legal Philosophy*, (Cambridge Mass.: Harvard University Press, 1951); P. J. D. Wiles, *The Political Economy of Communism,* (Cambridge Mass.: Harvard University Press, 1962); H. Swayze, *Political Control of Literature in the USSR 1946 – 1959*, (Cambridge Mass.: Harvard University Press, 1962)
10. Thomas Sowell, Karl Marx and The Freedom of the Individual, *Ethics* v. 73 (1963), pp. 119 – 125; K. A. Megill, The Community in Marx's Philosophy, *Philosophy and Phenomenological Research*, v. 30 (1970), pp. 382 - 393; H. Draper, *The "Dictatorship of the Proletariat" from Marx to Lenin*, (NY: Monthly Review Press, 1987); Paul Bellis, *Marxism and the USSR*, (London: MacMillan, 1979).

În teoria comunistă, proprietatea privată este anihilată şi este înlocuită cu proprietatea comună, proprietatea de stat.(11) Constituţia Republicii Populare Române 1948 menţionează în articolele 9, 10, 11 posibilitatea de a fi făcute exproprieri pentru cauza de utilitate publică. Constituţia Republicii Democrate Germane din 1949, art. 19 - 29, expune în mod detailat ordinea economică impusă în regimul comunist german şi prin care, din nou, proprietatea particulară a fost profund afectată.

Proprietatea comună din sistemul socio-economic comunist este o contradicţie fundamentală faţă e concepţiile tradiţionale prin care se conserva proprietatea particulară. Ideologia comunistă a invocat proprietatea comună pentru a remedia inegalitatea materială, provenită din multiple cauze separate şi care au avut diverse consecinţe sau efecte. Tezele marxiste despre proprietatea comună sunt diametral opuse faţă de imperativele morale care provin încă de la cele Zece Porunci.(12) Norma legală a proprietăţii particulare a fost recunoscută de comunitatea internaţională prin Declaraţia Universală a Drepturilor Omului din 1948, art. 17 - 18. La articolul 17 din Constituţia României din 1923 este prevăzută garanţia statului pentru proprietatea particulară. În 1789, Declaraţia drepturilor omului şi ale cetăţeanului prevedea la articolul 2: *Scopul fiecărei asociații politice este conservarea drepturilor naturale și inalienabile ale omului. Aceste drepturi sunt libertatea, proprietatea, dreptul la siguranță și la rezistență la opresiune.* Amendamentul 5 (1791) din Constituţia Statelor Unite ale Americii garantează proprietatea particulară şi prevede procedura legală necesară pentru orice deviere de la acest drept fundamental.

Evident, în acest domeniu există o antinomie profundă şi poate chiar ireductibilă între modalităţile de proprietate. Ca noţiune juridică, istorică şi economică, proprietatea particulară este subiectul unor imense studii academice din diverse perspective. Limitele şi alternativele acceptate în viziunea capitalistă nu ajung la concluziile şi efectele extreme impuse de regimul comunist.(13) Istoria ideilor despre proprietate demonstrează că ideologia comunistă a fost o teză negativă şi extremistă care nu poate corespunde cu entitatea umană.(14)

11.Vezi Constituţia URSS (1936), art. 4, 5, 6.

12. Exodul 20:17

13.Vezi, de exemplu: J. Waldron, *The Right to Private Property*, (Oxford: Clarendon Press, 1988); R. Schlatter, *Private Property. The History of an Idea*, (London: Allen & Unwin, 1951); William K. Wright, Private Property and Social Justice, *International Journal of Ethics*, v.25 (1915), p. 498; Michael A. Heller, The Boundaries of Private Property, *Yale Law Journal* v.108 (1999), pp. 1163 - 1223; Bruce Ackerman, *Private Property and the Constitution*, (New Haven: Yale University Press, 1977); Alan Ryan, *Property and Political Theory*, (Oxford: Blackwell, 1984)

14.Y.Ch. Zarka, *On Property*, (Edinburgh: University Press, 2016); T.H.Green, *Property:Mainstream and Critical Positions*, (Toronto: University of Toronto Press, 1978); K.Olivercrona, Appropriation in the State of Nature: Locke on the Origin of Property, *Journal of the History of Ideas*, v.35 (1974), pp. 211 - 230; Emile de Laveleye, *Primitive Property*, (London: MacMillan,1878); C.B. MacPherson, *The Political Theory of Possessive Individualism: Hobbes and Locke*, (Oxford: University Press 1962)

Fără îndoială, pentru a îndeplini prezenta sa lucrare, autorul a depus un mare efort de cercetare. Loialitatea autorului faţă de sursele sale ideologice - sursele strict marxiste - este absolută iar acest lucru înseamnă că alte surse şi autorităţi profesionale nu sunt tratate critic şi onest. Executarea lui Buharin demonstrează că regimul stalinist nu s-a mulţumit cu loialitate absolută şi l-a sacrificat pe Buharin, la fel ca şi alţi activişti, pentru o remaniere politică pragmatică, crudă şi inumană. Evaluarea intelectuală a lucrării lui Buharin în spaţiul marxist duce la concluzia că aceasta este o apologie deplină a cauzei comuniste, o explicaţie în conformitate deplină cu principiile ideologiei materialiste şi marxist-leniniste.

În contextul general, în spaţiul în care este permisă libera alegere intelectuală a unor anumite teze printr-un efort intelectual liber şi onest, concluzia este că această lucrare poate fi clasificată drept un pamflet politic determinat din prealabil pe baza intereselor politice pur pragmatice. Teoria lui Buharin, care este teoria marxist-leninistă strictă, se rezumă la anularea libertăţii umane, transformarea omului într-o unitate de producţie şi consum şi fondarea unui sistem social utopic în care omul nu are libertatea de gândire, de acumulare economică şi de organizare. Toate aceste elemente esenţiale ale existenţei umane nu sunt obiectul unor decizii umane libere ci sunt dictate în exclusivitate de forţa politică şi economică care a acaparat puterea în mod irevocabil: proletariatul. Cel mai grav rezultat al acestui sistem social, politic şi economic este transformarea omului într-o entitate lipsită de libertate intelectuală şi morală, într-un sclav fără moralitate al materiei. Modificările sociale şi economice pot fi făcute prin modalităţi conciliante şi paşnice, fără deviaţiile catastrofale invocate aici. Speranţa este ca în viitor, prin studiul acestei ideologii catastrofale, să fie evitate abaterile ateiste şi inumane.

Exegeza

Introducere

Axioma autorului este că orice ştiinţă provine din necesităţile societăţii sau din necesităţile sociale, din motive de utilitate practică. Existenţa solicită cunoaşterea naturii din care sunt obţinute materiile necesare pentru viaţă. În lupta sa împotriva celorlalte clase sociale, proletariatul trebuie să cunoască societatea şi cauzele care condiţionează comportamentul social al celorlalte clase. Proletariatul trebuie să posede datele necesare pentru a prevedea comportamentul celorlalte clase sociale, inclusiv cauzele acestui comportament social. Numai ştiinţa socială poate furniza proletariatului răspunsuri în acest domeniu.

După cucerirea puterii de stat, proletariatul va fi obligat să lupte împotriva reminiscențelor burgheze din interior şi împotriva guvernelor burgheze din exterior. Reconstruirea societăţii poate fi îndeplinită în mod corect prin aplicarea unei politici ştiinţifice a proletariatului, bazată pe teoria ştiinţifică stabilită de Karl Marx.

Conform acestui principiu, burghezia şi-a creat şi ea ştiinţa sa socială, care este un instrument de asuprire socială şi economică a proletariatului.

"Ştiinţa pură" nu există. Diferenţele dintre burghezie şi proletariat se reflectă şi în diferita lor viziune despre "ştiinţă". Interesul burgheziei este prezervarea ordinii sociale şi economice existente. Interesul proletariatului este răsturnarea sistemului capitalist, asigurarea regimului proletar şi reconstruirea existenţei sociale conform scopurilor proletare provenite din conflictul dintre proletariat şi burghezie.

Ştiinţa proletară este superioară faţă de ştiinţa burgheză. Ştiinţa socială a claselor care au dominat până în prezent nu a luat în consideraţie dialectica vieţii sociale şi nu a ştiut cum să procedeze pentru a evita schimbările permanente. Intelectualii burghezi s-au preocupat numai de conservarea sistemului capitalist şi nu au considerat eventualele schimbări care s-au petrecut după primul război mondial şi după revoluţia sovietică. Intelectualii comunişti au prevăzut aceste schimbări. Ştiinţa socială proletară are o viziune mai largă şi mai profundă a fenomenelor sociale iar astfel intelectualii marxiști au dreptul de a invoca recunoaşterea generală.

Societatea umană este complexă iar percepția vieţii sociale trebuie să fie făcută din diverse puncte de vedere şi prin diviziunea ştiinţei în domenii. Fiecare domeniu de studiu poate fi divizat în două categorii: istoria domeniului şi teoria domeniului. În ştiinţele sociale, cele două domenii importante de studiu sunt istoria şi sociologia. Istoria cercetează trecutul iar sociologia aspiră să răspundă la chestiuni generale. Sociologia explică regulile generale ale umanităţii iar astfel este o metodă pentru istorie. Istoria trebuie să demonstreze expresia concretă a regulilor sociologice. Pentru istorie, sociologia este o *metodă*.

Marx şi Engels au formulat sociologia proletariatului, cunoscută drept "metoda materialistă în istorie" sau "materialismul economic". Prezenta lucrare este dedicată expunerii şi dezvoltării materialismului economic.

Capitolul I

În natură pot fi observate fenomene clare şi previzibile care se repetă regulat şi uniform, cum sunt schimbările climaterice sezonale. În natură şi în societate, totul este supus unei legi uniforme denumită *legea naturii*.

În viaţa socială există o lege naturală conform căreia există o înlănțuire imanentă între evenimentele economice şi sociale în cadrul cărora anumite cauze duc în mod inevitabil la anumite rezultate. Capitalismul duce la dezvoltarea clasei muncitoare şi a mişcării socialiste. Creşterea producţiei creează o

creştere în "cultura mentală". Primul scop al ştiinţei sociale este să determine legea naturală permanentă în evoluţia socială.

În natură şi în societate, cauzalitatea este obiectivă. Ştiinţa descoperă aceasta cauzalitate şi o eliberează de fenomenele haotice din jurul ei. Marx considera că esenţa ştiinţei este suma cauzelor şi a legăturilor cauzale. Caracteristica ştiinţei este de a sistematiza, de a coordona, de a organiza, este recunoscută universal. Ştiinţa este stabilirea cauzalităţii obiective şi nu este numai compilaţia datelor şi inventarea elementelor de cauzalitate de către fiinţa umană. Succesiunea obiectivă a fenomenelor naturale şi sociale nu depinde de percepţia spirituală burgheză.

Există un conflict de idei între teleologie şi cauzalitate. Observăm că în fenomenele din natură şi din societate există o anumită uniformitate a mişcării (a evoluţiei) care se produce într-un anumit scop ("*teios*"). În natură şi în societate, totul are un anumit scop pe care noi nu îl cunoaştem întotdeauna dar care este un etern efort de perfecţionare. Oare omenirea nu-şi propune marele scop care este comunismul?

Fenomenele naturii pot fi privite din perspectiva cauzalităţii: ziua şi noaptea se urmează fiindcă pământul este în mişcare pe traseul său. Prin această metodă, legea naturală a fenomenelor este prezentată drept o lege a cauzei şi efectului.

Eroarea concepţiei teleologice cu privire la obiecte şi la elementele din natură este că aceşti factori nu pot decide care este scopul lor. Omul se deosebeşte de restul elementelor din natură prin faptul că el îşi stabileşte scopul, aşa cum a menţionat Karl Marx.

Rudolf Stammler este un important oponent al marxismului; el susţine că ştiinţele sociale se ocupă de fenomenele sociale, caracterizate prin reglementarea lor din exterior de către normele legale. Fără legi, nu există societate; viaţa socială se desfăşoară într-un anumit cadru şi conform unor anumite norme reglementate de oameni, pentru a ajunge la anumite scopuri, stabilite de oameni. După părerea lui Stammler, viaţa socială este în contradicţie cu natura şi există o contradicţie asemănătoare între ştiinţele naturii şi ştiinţele sociale. Ştiinţele sociale au un anumit scop iar ştiinţele naturii tratează totul din perspectiva principiului de cauză şi efect.

Să acceptăm momentan că societatea se caracterizează prin reglementarea conştientă a relaţiilor reciproce prin intermediul legii. Dacă ar fi aşa, atunci de ce oamenii îşi reglementează relaţiile reciproce prin legi foarte diferite una de alta? Oamenii îşi stabilesc diverse scopuri în diverse situaţii. Fenomenele sociale trebuie să fie explicate prin determinarea cauzei şi a efectului. Stammler exagerează importanţa reglementării sociale şi subapreciază procesul de evoluţie.

Orice fenomen din natură şi din societate trebuie să fie explicat prin cauza sa. Aceasta este legea inerentă a fenomenelor din natură şi din societate. Legea cauzei şi a efectului este o legătură necesară, inevitabilă, invariabilă şi universală între fenomene. Explicaţia unui fenomen înseamnă descoperirea cauzei sale, adică explicaţia relaţiei dintre cauză şi efect între cele două fenomene. Această metodă respinge explicaţiile efectuate în termeni depăşiţi şi oferă omului adevăratul control asupra forţelor naturale şi sociale. Cauzalitatea este în perfect acord cu ştiinţa.

Capitolul II

În viaţa socială, la fel ca în natură, există o regularitate a legii dar şi semne de întrebare. Punctul de pornire este că fenomenele sociale provin de la oameni, sunt cauzate de activitatea oamenilor şi urmează o lege uniformă de cauză şi efect.

Ce înseamnă dependenţa voinţei umane? Oare omul nu decide singur ce vrea să facă? În filozofie, *indeterminismul* susţine că voinţa umană este independentă, necondiţionată; *determinismul* susţine că voinţa umană este dependentă, condiţionată.

Opinia conform căreia voinţa umană este liberă şi nu depinde de nimic înseamnă că voinţa umană nu are o cauză. Rezultatul acestei opinii este doctrina religioasă a Vechiului Testament: în lume, totul se

petrece conform unor anumite legi, totul are propriile sale cauze, cu excepţia omului, care funcţionează după libera sa voinţă şi nu în conformitate cu cauzele şi regulile universale. Această concepţie eronată provine de la faptul că oamenii nu sunt conştienţi de cauzele externe ale voinţelor lor. În sprijinul opiniilor sale, autorul menţionează aici citate din lucrările lui Spinoza, Leibniz şi Merejkovski.

Acţiunile oamenilor sunt în contradicţie fundamentală şi esenţială cu teoria liberei voinţe şi sunt influenţate condiţiile concrete ale circumstanţelor specifice. Vânzătorul vrea sa obţină un preţ cât mai mare pentru marfa sa iar cumpărătorul vrea să plătească un preţ cât mai mic pentru această marfă. La fel ca întreaga natură, voinţa umană este condiţionată de anumite cauze. Noi trebuie să considerăm că totul este condiţionat de legea "cauză - efect".

Fenomenul social provine din fenomenele individuale, între care pot exista conflicte iar rezultatul poate fi un nou fenomen social (o nouă ordine socială) (citat din Karl Marx). În societatea neorganizată, fenomenul fixării preţurilor poate duce la distrugerea micilor negustori şi a micilor producători de către marii capitalişti prin inundarea de produse, preţuri scăzute, lipsă de rentabilitate. În societatea neorganizată, în care nu există producţie planificată, în care clasele sociale se luptă una cu alta, rezultatul (fenomenul social) nu corespunde şi chiar poate fi în contradicţie cu dorinţele multor persoane.

În societatea organizată nu există anarhie în producţie, nu există clase sociale şi contradicţii de interese personale sau sociale. Societatea organizată este o fraternitate amicală a muncitorilor, cu un plan comun de producţie.

Societatea va continua să fie compusă din persoane iar fenomenele sociale vor continua să fie produsul voinţelor individuale. Caracterul acestor agregări şi metoda prin care este obținut acest rezultat este complet diferită faţă de societatea neorganizată.

În societatea comunistă ultimativă deplin dezvoltată, după perioada de dictatură proletară, nu vor mai exista reminiscenţe de clasă, nu va mai exista stat şi nu vor exista norme legale exterioare. În această societate, relaţiile dintre oameni vor fi clare iar voinţa socială va fi organizarea voinţelor membrilor săi. Această societate va fi rezultatul unei decizii sociale organizate, conştiente. În această societate, produsul social nu va fi dominant asupra oamenilor şi oamenii îşi vor controla propriile decizii. Fenomenele sociale nu vor mai putea influenţa majoritatea populaţiei în mod nociv şi ruinător. Engels a afirmat că, în societatea comunistă, evoluţia îşi asumă în mod conştient un caracter organizat, în contradicţie cu societatea neorganizată în care evoluţia era inconştientă şi lipsită de perspectivă. "Libertatea este recunoaşterea necesităţii." (F. Engels)

Dacă totul se petrece conform regulilor de cauzalitate, este evident că nu poate exista un accident în istorie. Orice eveniment în istorie este condiţionat de cauze în mod total şi absolut. Termenul "accident istoric" este folosit în sensul unor circumstanţe minore în înlănţuirea evenimentelor sociale. Totuşi, aceste "accidente istorice" au o influenţă minimă dar nu inexistentă. Luate pe total, multe "accidente istorice" pot avea o mare influenţă. Evenimentele nu sunt accidentale ci provin din anumite cauze şi sunt rezultatul necesităţii cauzale.

Societatea şi evoluţia socială sunt elemente supuse legii naturale de cauzalitate iar "accidentul" drept concepţie trebuie să fie eliminat din ştiinţele sociale. Doctrina despre accidentalitate este diametral opusă faţă de "necesitatea cauzală", prin care se înţelege *rezultatul inevitabil* provenit din cursul evoluţiei sociale. *Necesar* înseamnă numai *condiţionat de cauză*.

Predicția ştiinţifică este posibilă în ştiinţele sociale şi în ştiinţele naturii. Cunoaşterea regulilor din procesul social istoric permite să fie făcute previziuni sociale ştiinţifice, bazate pe principiul de cauzalitate al rezultatului. Este posibil ca, eventual, durata acestor procese să nu fie predictibilă, dar direcţia lor este cunoscută.

După teoria despre determinismul social, fenomenele sociale provin şi sunt condiţionate de cauze necesare. *Determinismul social* se bazează pe voinţa umană ca factor al evoluţiei sociale şi economice, spre deosebire de *fatalism,* care este credinţa în destinul orb, inevitabil, atotputernic şi suprem.

Capitolul III

Oare voinţa umană este liberă sau este determinată de anumite cauze, ca oricare alt lucru din lume? Noi am ajuns la concluzia că voinţa umană nu este divină, depinde de cauze exterioare şi de condiţiile organismului omenesc. Astfel, am ajuns la ceea mai importantă chestiune: care este relaţia dintre spirit şi materie, dintre spirit şi corp?

În general, noi distingem între fenomenele naturale, care pot fi observate prin simţurile noastre exterioare şi fenomenele spirituale inevitabile, care nu pot fi observate cum ar fi spiritul uman, voinţa, sentimentul. Materia a generat spiritul sau spiritul a generat materia? Care este legătura între spirit şi materie?

În examinarea acestei probleme majore, începem de la axioma că omul face parte din natură. Omul nu este o creatură divină, provenită dintr-un univers necunoscut. Ştiinţele naturale ne arată că omul este un produs al naturii şi un fragment al naturii, supus legilor naturii. Fenomenul spiritual este o parte infimă din totalitatea fenomenelor. Omul a evoluat din alte animale. Noi ştim că toate fiinţele vii au existat pe pământ numai într-o anumită perioadă. Când pământul era în flăcări, aşa cum este soarele, pe pământ nu existau viaţă şi fiinţe gânditoare. Natura organică s-a născut din natura moartă, a produs o formă capabilă să gândească iar de aici s-a dezvoltat omul. În aceste condiţii, este evident că materia este originea spiritului iar spiritul nu este originea materiei. Spiritul este produsul materiei şi nu sursa materiei, în contradicţie cu ceea ce cred slujitorii ideii că totul este spiritual.

Spiritul apare numai atunci când există materie organizată într-un anumit mod. Materia poate exista fără spirit dar spiritul nu poate exista fără materie. Omul este o creatură, o orânduire materială foarte delicată, fără de care omul va dispare.

Idealismul este o diluare a concepţiei religioase conform căreia o forţă divină spirituală se află deasupra naturii iar omul este o creatură aleasă de forţa divină spirituală. Burghezia decadentă a început de la grecii antici, a fost susţinută de Spinoza, Hobbes, Diderot, etc. şi a fost tratată în secolul al XIX-lea de Feurbach, Marx şi Engels. Materialismul va fi teoria revoluţionară a tinerei clase revoluţionare care este proletariatul.

Disputa dintre materialism şi idealism va ajunge şi la ştiinţele sociale. Societatea este compusă din multe fenomene care necesită explicaţii. Fenomenul social poate fi prezentat din perspectiva filozofiei idealiste şi din perspectiva ideologiei marxiste, aceste două perspective fiind în contradicţie. Filozofia sociala idealistă porneşte de la presupunerea că ştiinţele sociale trebuie să cerceteze la început cogniția socială, spiritul societății. Filozofia socială idealistă include ideea despre independenţa ideilor faţă de materie şi admiterea dependenţei acestor idei faţă de aspectele divine şi misterioase, ceea ce implică un adevărat misticism. Prin urmare, punctul de vedere idealist în ştiinţele sociale duce la distrugerea ştiinţelor sociale şi la înlocuirea lor cu credinţa în faptele divine. Astfel, punctul de vedere idealist duce la distrugerea ştiinţelor sociale. Citate din Bossuet, Lessing, Schelling şi Hegel demonstrează această teză. Sociologii idealişti consideră societatea drept o psihologie socială.

În viziunea materialistă, voinţa umană estre determinată de condiţiile exterioare ale existenţei sale. Societatea umană, la fel ca omul individual, este un produs al naturii, depinde de natură şi poate exista numai dacă îşi obţine necesităţile de la natură prin procesul de producţie. Producţia materială şi mijloacele de producţie sunt elemente fundamentale pentru existenţa umană. Materia este ceea care creează spiritul. Viaţă mentală (spirituală) a societăţii depinde de forţele de producţie. Materialismul poate explica viaţa mentală în societate dar idealismul nu poate face acest lucru şi, prin urmare, apelează la ideea despre împlinirea planului divin. În lucrările sale, Marx a aplicat principiile materialiste în domeniul ştiinţelor sociale.

Natura şi societatea pot fi considerate din punct de vedere "static" sau "dinamic". Autorul consideră că punctul de vedere corect este cel dinamic. Planetele şi speciile se mişcă şi evoluează permanent. Universul este format din materie în mişcare iar acest enunţ este calificat *dialectic*.

Diferenţele dintre viziunea statică şi viziunea dialectică au apărut încă la filozofii greci antici. Marx a inversat dialectica lui Hegel şi a înlocuit mişcarea spiritului cu mişcarea materiei. Opiniile lui Linnaeus despre permanenţa speciilor create de divinitate au fost negate de Lamarck şi Darwin.

Lumea este în permanentă mişcare iar fenomenele trebuie să fie tratate în relaţiile reciproce şi nu drept cazuri izolate. Toate elementele din univers sunt legate reciproc în mod indisolubil şi se influenţează reciproc. În univers, totul este legat prin legături indisolubile şi nimic nu există ca obiect izolat, independent de mediul său înconjurător. Interpretarea dialectică solicită ca toate fenomenele să fie considerate în relaţiile lor indisolubile şi în stadiul mobil.

Societatea umană a fost întotdeauna în schimbare. În decursul istoriei s-au produs schimbări structurale iar unele culturi şi civilizaţii au dispărut. Moţiunea şi schimbarea în istorie nu sunt întotdeauna identificate, cu toate că pot duce la distrugere sau la descompunere. Viaţa socială, modalităţile de existenţă şi ideile sunt în permanentă schimbare. De aici pot fi deduse următoarele consecinţe: a) fiecare formă socială trebuie să fie considerată şi cercetată în termeni specifici. Fiecare epocă istorică are legile sale specifice şi termenii ei specifici. Sociologia este o ştiinţă generală iar obiectul ei este societatea şi nu individul; b) orice formă socială trebuie să fie studiată în cadrul procesului ei intern de schimbare; c) orice formă socială trebuie să fie considerată în dezvoltarea şi dispariţia ei necesară, adică în relaţia ei cu alte forme. Orice formă socială este consecinţa necesară a fazei sociale precedente. Pentru a determina evoluţia unei societăţi, noi trebuie să studiem provenienţa, cauzele şi motivele de dezvoltare precum şi elementele care vor duce la inevitabila ei distrugere.

Istorismul lui Marx este în contradicţie cu "metoda istorică" reacţionară, care consideră că principalul său scop este conservarea sfintelor tradiţii. Conform metodei istorice, evenimentele dintr-o anumită epocă istorică sunt eterne, insurmontabile şi provin de la divinitate. Intelectualii burghezi consideră că statul este o organizaţie de clasă, capitalul este un fenomen etern iar imperialismul este un efort de expansiune al unei anumite forme de existenţă.

Heraclit şi Hegel au formulat principiul dialectic: "Conflictul este sursa maternă pentru toate evenimentele" şi "Contradicţia este forţa care pune lucrurile în mişcare". Dacă nu ar fi existat conflicte, lumea s-ar fi aflat într-o stare de echilibru stabil şi permanent care exclude orice mişcare. Această situaţie este posibilă numai într-un sistem în care forţele şi elementele componente nu permit nici un conflict sau o perturbare a echilibrului.

Conflictul este o perturbare a echilibrului. În natură şi în societate, echilibrul nu este absolut ci se află în transformare permanentă. Acest lucru înseamnă că echilibrul poate fi stabilit şi distrus, poate fi stabilit pe un fundament nou şi distrus din nou. Echilibrul dintr-un sistem se realizează prin neutralizarea reciprocă a forţelor din cadrul sistemului. Creşterea sau scăderea uneia dintre forţe va perturba echilibrul. Revenirea la echilibrul iniţial înseamnă că este vorba de un echilibru *stabil*. Dacă nu apare revenirea la echilibrul iniţial înseamnă că acesta este un echilibru *instabil*. În ştiinţele naturale există echilibrul mecanic, chimic şi biologic.

Lumea este formată din forţe opuse care funcţionează în diverse modalităţi şi care se află în echilibru temporar numai în cazuri ieşite din comun care constituie o "pauză" a conflictului. Schimbarea uneia din forţe duce la perturbarea echilibrului. Noul echilibru va fi bazat pe un nou fundament, pe o nouă combinaţie de forţe. Antagonismul dintre forţe este factorul care determină sistemul de moţiune. Deci, noi discutăm aici despre un sistem de motive bazat pe evoluţia contradicţiilor. Hegel a denumit fazele moţiunii: starea iniţială - *thesis*; perturbarea echilibrului - *antithesis*; restabilirea echilibrului pe un nou fundament - *synthesis*. Hegel a denumit această formulă tripartită drept *dialectica*.

La greci, dialectica însemna arta elocvenţei sau arta disputei verbale: afirmaţiile contradictorii duc la naşterea adevărului şi la sinteza argumentelor. Acest proces are loc şi în procesul de gândire. Pentru Hegel, caracteristicile ca esenţă spirituală erau caracteristici ale existenţei. Marx a afirmat că metoda sa este diametral opusă. Pentru Hegel, realitatea materială este manifestarea exterioară a ideii. Pentru Marx, idealul este numai materialul transpus şi tradus în mintea omului. Pentru Marx, dialectica înseamnă evoluţia prin intermediul contradicţiilor, o lege a mobilităţii în natură şi în societate. Prin metoda de gândire dialectică, întreaga dialectică din natură poate fi percepută.

Orice entitate poate fi considerată un *sistem*, înconjurat de alte entităţi naturale care pot fi considerate aici drept "mediu înconjurător". Între entitate şi mediul înconjurător există o relaţie permanentă. În acest context există trei tipuri de relaţii:
- echilibrul stabil
- echilibrul instabil cu indicaţii pozitive (un sistem în expansiune)
- echilibrul instabil cu implicaţii negative (un sistem decadent)

Contradicţiile există nu numai între entitate şi mediul înconjurător precum şi între elementele componente ale fiecărei entităţi. Astfel, în aceste condiţii nu există echilibru absolut în cadrul entităţii şi în relaţiile dintre entitate şi mediul înconjurător.

În societatea umană există contradicţii interioare permanente şi insolubile. Dezvoltarea sau evoluţia istorică prin dezvoltarea sau evoluţia contradicţiilor.

Filozofii idealişti burghezi cred că schimbări cataclismice nu au loc şi nu există în natură. Hegel crede că nu există schimbări subite. Totuşi, există fenomene naturale, revoluţionare, care produc tranziţia de la cantitate la calitate. De exemplu, fierberea apei produce transformarea apei în aburi. Acest lucru demonstrează că o cantitate se transformă în calitate printr-o mişcare bruscă iar astfel evoluţia graduală este întreruptă.

Schimbările cataclismice din natură sunt similare cu revoluţiile din societate care înseamnă o reconstruire, o schimbare structurală a sistemului. Aceasta este o consecinţă inevitabilă a contradicţiilor dintre structura societăţii şi necesităţile de dezvoltare. Aceste schimbări subite sunt pregătite în decursul evenimentelor premergătoare. În societate şi în natură, evoluţia (dezvoltarea treptată) duce la revoluţie (schimbarea bruscă). Filozofii idealişti se opun schimbărilor cataclismice fiindcă ei nu suportă o "anumită dictatură".

Capitolul IV

În realitatea materială există elemente simple alături de elemente agregate, compuse din diferite elemente. Spiritul uman creează anumite mentale mintale, artificiale, imaginare sau logice. Există agregate în care uniunea dintre elemente nu este numai imaginară, mintală sau logică ci este o legătură reală. Acestea sunt denumite *agregate reale*.

Dat fiind că divizibilitatea este nelimitată, nu există unităţi uniforme. Toate diferenţele create de noi pot fi valabile în cadrul unor anumite limite. Când se face comparaţia între persoană şi societate, persoana este un corp individual şi nu o totalitate. Când se face comparaţia între o persoană şi o celulă, persoana este un agregat, o entitate complexă. Existenţa acestor diferenţe poate fi dovedită şi dedusă din afirmaţia că întreg universul este un agregat real şi infinit iar particulele universului se află într-un proces constant şi neîntrerupt de interacţiune, aproximativ directă sau indirectă. Aceste distingeri sunt valabile atunci când sunt percepute în mod dialectic, în cadrul unor limite şi în funcţie de circumstanţe.

Societatea este un agregat real fiindcă în cadrul societăţii există un proces constant şi neîntrerupt de interacţiuni între diversele sale componente. Între om şi societatea există o inumerabilă multitudine de influenţe reciproce. Relaţiile reciproce dintre om şi societate pot fi complet nereglementate sau pot fi reglementate prin autoritatea de stat. Un anumit rezultat social este obţinut în acest proces elementar şi neorganizat care va continua până la realizarea societăţii comuniste.

Societatea este definită drept un agregat social sau un sistem de interacţiuni dar nu drept un organism, după cum susţin adepţii burghezi ai teoriei organice: Auguste Comte, Herbert Spencer, René Worms şi Paul de Lilienfeld.

Societatea există drept un adevărat agregat al persoanelor care o compun. Interacţiunile reciproce în societate sunt infinite. În aceste condiţii, existenţa societăţii există denotă existenţa unei legi interne, o regularitate a procesului social. Acum trebuie explicată esenţa sistemului, trebuie să fie elucidate diferenţelor faţă de alte sisteme şi trebuie să fie clarificate condiţiile esenţiale necesare pentru viaţă şi

echilibru.

Condiţia fundamentală a echilibrului din întreg sistemul social se află în *munca socială*, adică în munca conştientă şi inconştientă îndeplinită reciproc de oameni. Fără muncă socială, fără transmiterea bunurilor de la o persoană la alta, societatea ar dispare şi s-ar dizolva în mii de fragmente. Legătura stabilită prin muncă este condiţia fundamentală pentru existenţa unui echilibru intern în sistemul social uman, care nu poate exista în vacuum. Caracteristicile sistemului, inclusiv sistemul social, depind de mediul înconjurător.

Adepţii filozofiei idealiste nu pot oferi o dovadă care să contrazică afirmaţia că existenţa şi dispariţia societăţii depind de relaţia dintre societate şi mediul ei înconjurător, adică depind de natură. Munca este factorul care exprimă cel mai clar şi direct relaţia cu natura. Munca este procesul constant între societate şi natură. Energia este transferată din natură în societate prin muncă. Pe baza acestor energii, societatea trăieşte, se dezvoltă şi se adaptează activ la natură. Procesul de producţie este un proces vital, fundamental, al societăţii. Marx a afirmat că anatomia societăţii se află în economia societăţii, adică structura societăţii este structura muncii în societate. Astfel, am ajuns la o viziune totalmente materialistă a societăţii.

Relaţia de muncă este fundamentul structurii sociale. În producţia din fabrică, fiecare muncitor se ocupă de munca sa, care face parte dintr-o entitate. Relaţiile fiecărui muncitor cu muncitorii şi obiectele din jur sunt relaţii materiale, fizice. Psihologia şi schimburile de idei dintre aceşti oameni depind de poziţia ocupată în sistemul de fabricare. Oamenii se află în anumite relaţii fizice şi materiale în timp şi spaţiu. Aceste relaţii sunt determinate de locul pe care oamenii îl ocupă în structura fabricii, de maşinile la care sunt plasaţi. Deci, oamenii sunt distribuiţi în fabrică drept corpuri fizice separate şi se află în anumite relaţii fizice şi materiale în timp şi spaţiu. Marx denumeşte această organizare materială şi funcţională drept "muncitorul colectiv".

Sistemul de producţie din fabrică poate fi aplicat la un nivel mai extins în societatea umană. Întreaga societate este un aparat uman care funcţionează în majoritatea grupurilor şi a oamenilor care ocupă un anumit loc în procesul de funcţionare. Producătorii produselor din diverse colţuri ale lumii muncesc unii pentru alţii fără să fie conştienţi de acest lucru.

Spiritul societăţii nu poate exista fără trup adică fără scheletul muncii, fără sistemul de relaţii materiale între persoane în cadrul procesului de muncă. Marx a spus că spiritul societăţii nu poate exista fără "relaţii de producţie".

Conform viziunii idealiste, sociologii burghezi idealişti consideră că societatea este un sistem sufletesc, psihic. Teoriile psihologice despre societate nu pot explica relaţiile psihologice şi schimbările din acest domeniu. În acest domeniu, singura concepţie ştiinţifică este concepţia proletariatului. Pentru Marx, societatea este un "organism de producţie".

Societatea este mai mult decât totalul persoanelor componente. Relaţia definită a componentelor, adică o anumită ordine internă, transformă componentele în mecanism. Membrii societăţii sunt legaţi prin relaţia de muncă iar acest element creează societatea. Fără relaţia de muncă între elementele componente ale societăţii nu ar exista societate.

Societatea este compusă din diverse persoane care se află într-o acţiune reciprocă, directă sau indirectă, precum şi din "agregate reale", adică grupuri de oameni între care există o interacţiune reciprocă. Aceste agregate se află în spaţiul dintre societate şi individ. Practic, există o *societate mondială* adică oameni între care există interacţiuni reciproce, uniţi prin legătura fundamentală de muncă şi sisteme parţiale de legături: clase sociale, state, biserici, partide. Relaţiile dintre oameni devin mai frecvente şi apropiate în cercul lor în comparaţie cu relaţiile dintre oameni în general. Sociologul german Simmel a observat corect că pe măsură ce grupul de persoane între care există interacţiuni este mai restrâns, cu atât relaţiile dintre ei sunt mai apropiate. În societatea capitalistă, influenţa socială este exercitată prin grupuri, prin sisteme din sistemul general al societăţii. Un muncitor se află în legătură personală cu alţi muncitori dar contactul său cu membrii altor grupuri (meseriaşi, ţărani, burghezi) este un contact de clasă şi nu un contact personal. Muncitorii, intelectualii, popii se asociază între ei şi nu cu alte diverse grupuri sociale.

În domeniul material, societatea este mai mult decât totalitatea componenţilor săi. Marx susţine că gruparea şi distribuţia în procesul de muncă sunt mai mult decât "suma sau agregatul" lor. Această

afirmaţie se referă şi la viaţă psihologică, mentală. De exemplu, preţul unui obiect, limbile, sistemul politic, ştiinţa arta, religia, filozofia, viaţa mentală sunt produsele interacţiunilor reciproce dintre persoane, ale asocierii lor reciproce permanente.

Individul nu poate fi conceput în afara societăţii, fără societate. Concepţia conform căreia oamenii care trăiau separat s-au unit la un moment dat ca să formeze o societate este o concepţie eronată, cu toate că în anumite perioade a fost foarte populară. Marx a respins această opinie pe care a calificat-o drept o născocire fără fantezie din secolul al XVIII-lea. În lucrarea sa *Contractul social*, Rousseau nu face diferenţa între stat şi societate şi se limitează la viziunea raţională a societăţii. Autorul susţine că omul trăieşte în societate datorită naturii sale şi nu prin contract cu alte persoane.

Individul a trăit întotdeauna în societate, care a fost mediul său înconjurător şi a determinat formarea diverselor tipuri de indivizi. Astfel, se pune întrebarea despre rolul individului în istorie. Acţiunile, sentimentele, dorinţele umane sunt un component al fenomenului social. Fenomenele sociale sunt compuse din interacţiunile reciproce dintre forţele diferitelor persoane.

Cauza influenţei exercitată de diferite persoane poate fi stabilită fiindcă noi ştim că voinţă umană nu este liberă ci este determinată de circumstanţe exterioare. La individ, circumstanţele exterioare sunt circumstanţe sociale, condiţiile de viaţă ale familiei, ale grupului, datele despre ocupaţia, clasa şi situaţia întregii societăţi la un moment dat. Voinţa omului va fi determinată de condiţiile externe iar el va deriva de aici motivele activităţii sale.

Pentru exercitarea influenţei lor, conducătorii politici au nevoie de aptitudini personale dar şi de aparatele sociale adică organizaţiile necesare (partide, uniuni, o atitudine potrivită faţă de mase).

Pentru a înţelege dezvoltarea societăţii, trebuie să începem de la condiţiile sociale iar apoi trebuie să trecem la individ. Dezvoltarea societăţii nu poate fi explicată prin dezvoltarea individului. Condiţiile în care se dezvoltă mediul social stabilesc limitele activităţii individuale iar rolul individului este determinat de condiţiile sociale. Prin urmare, societatea are prioritate asupra individului.

Faptul că omul a existat întotdeauna în societate nu înseamnă că nu se pot forma noi societăţi sau că societăţi vechi nu se pot dezvolta. Dacă pe globul pământesc există diverse grupuri fără legături reciproce şi fără dezvoltare culturală, atunci nu putem vorbi despre o unică şi mare societate. Dacă nu există o societate universală ci numai un număr de societăţi acest lucru înseamnă că între aceste societăţi nu există *o legătură permanentă de muncă*. În acest caz, putem considera că oamenii sunt uniţi într-un grup biologic dar nu într-un grup sociologic. Pentru uniunea biologică este suficient ca animalele să aibă o morfologie identică. Pentru uniunea sociologică, oamenii trebuie să muncească împreună, nu simultan şi nu în paralel.

Să presupunem că la începuturi au existat societăţi care au avut relaţii comerciale şi contacte militare care s-au permanentizat şi, în cele din urmă, societăţile nu pot exista una fără alta. Fiecare din societăţi produce obiecte şi le preschimbă iar astfel societăţile muncesc rutinar una în favoarea alteia şi nu numai accidental. Acest lucru este necesar pentru ambele părţi iar astfel se creează o singură societate de mari proporţii, formată din uniunea dintre societăţile separate. Eventual, un proces invers poate avea loc de asemenea, ceea ce înseamnă destrămarea societăţii în ingredientele sale.

Dat fiind că procesul de formare al societăţii poate fi identificat, concluzia este că societatea nu este un fenomen permanent provenit din vremuri imemorabile. În secolele XIX-XX s-a format un sistem de capitalism mondial prin războaie coloniale, creşterea schimburilor de mărfuri, exportul şi importul de capital precum şi prin pribegia populaţiei. Rezultatul a fost un sistem economic mondial prin care capitalismul mondial s-a extins iar componentele sale se află în relaţii reciproce. În acelaşi timp, s-a produs o mişcare imensă de oameni şi idei. Comerţul mondial a creat un imens volum de produse mentale: idei ştiinţifice, artistice, filozofice, religioase şi politice. Astfel, a început să existe o unică societate umană cu o unică istorie.

Capitolul V

Societatea umană nu poate fi concepută fără mediul înconjurător. Natura este sursa alimentelor şi a altor materiale care determină existenţa umană. Viziunea teleologică conform căreia omul este stăpânul iar natura a fost creată pentru a fi utilizată de om este o viziune eronată.

Omul şi societatea sunt produse ale naturii, elemente ale acestui vid infinit. Natura influenţează imens dezvoltarea societăţii umane. Chiar şi atunci când "stăpâneşte" natura, omul se foloseşte numai de legile naturii pentru propriile sale scopuri. Societatea umană depinde de natură; natura determină care sunt materiile prime pe care omul şi societatea umană urmează să le manipuleze, pentru scopurile lor. În oricare sistem, cauza şi direcţia schimbărilor trebuie căutate în relaţiile cu mediul înconjurător.

Cursul fundamental al evoluţiei sociale şi al declinului social este perturbarea şi restabilirea echilibrului între natură şi societate. Evoluţia socială a fost considerată prin prisma unor factori precum extinderea capacităţii de a citi şi de a scrie, progresul tehnic sau dezvoltarea ştiinţifică Aceste opinii despre evoluţia socială sunt aproximativ corecte fiindcă fenomenele dintr-o anumită perioadă sunt legate între ele. Există o legătură generală între fenomenele sociale, o adaptare reciprocă şi un anumit echilibru între elemente şi componente, între diversele forme ale fenomenelor sociale.

Conform unor definiţii mai inclusive, societatea este compusă din persoanele sociale respective precum şi din obiectele sociale, adică obiecte care au un rol social în procesul de producţie sau care sunt forţe materiale de producţie. Termenul "societate" include şi sistemul de relaţii între persoane din perspectiva materială şi din perspectiva spirituală. Societatea include persoane, obiecte şi idei iar între aceste elemente trebuie să existe un echilibru, o adaptare reciprocă.

În orice sistem, cauza schimbărilor trebuie căutată în relaţiile dintre sistem şi mediul înconjurător. Direcţia fundamentală a evoluţiei (progres, stagnare, declin) depinde de relaţia existentă între sistem şi mediul înconjurător.

Încă de la începuturi, societatea umană a avut nevoie să extragă energie materială din natura exterioară. Fără extragerea şi posedarea energiilor din natură, societatea nu ar fi putut să supravieţuiască. Contactul dintre natura externă şi societatea umană se produce prin munca umană. Acest contact este un proces *material* de metabolism între societate şi natură; acest contact este relaţia fundamentală între mediul înconjurător şi societatea umană.

Producţia materială trebuie să fie înnoită permanent pentru ca societatea să-şi continue existenţa. Ciclul de materiale şi produse consumate trebuie să se repete prin procesul reproductiv şi retroactiv.

Procesul social activ de producţie este o adaptare a societăţii umane la natură. Societatea umană este în luptă cu natura. Omul foloseşte resursele naturii în scopurile sale iar aceasta este o adaptare activă şi una din caracteristicile esenţiale ale speciei umane.

Relaţia reciprocă dintre societate şi natură este un proces de reproducţie socială. Balanţa dintre cost şi revenit este aici elementul decisiv pentru dezvoltarea societăţii. De exemplu, poate exista o societate care este silită să-şi atribuie întreaga forţă de muncă pentru a-şi acoperi nevoile cele mai rudimentare, fără a fi capabilă să producă bunuri suplimentare. Această societate va rămâne la un nivel de existenţă scăzut şi va fi silită să-şi adapteze dorinţele la resursele sale. Societatea în care poate fi produsă aceeaşi cantitate de produse în jumătate de timp îşi va putea dedica resursele pentru dezvoltarea altor ramuri de producţie, inclusiv "cultura mentală". Aceste exemple sunt determinate de *productivitatea muncii,* o măsură exactă a echilibrului între societate şi natură. Relaţia dintre natură şi societate se exprimă în relaţia dintre cantitatea de energie utilă folosită şi consumul de muncă socială, adică productivitatea muncii sociale. Domeniul de activitate al muncitorilor şi producţia lor în timp constituie *forţele materiale productive din societate* şi determină esenţa produsului. Sistemul instrumentelor sociale de muncă indică precis relaţia dintre societate şi natură. Epocile economice nu se deosebesc prin produse ci prin modul de producţie.

Animalele se adaptează pasiv la natură prin transformarea organelor. Societatea umană se adaptează la natură în mod tehnic, activ: muncitorul foloseşte caracteristicile mecanice, fizice şi chimice ale obiectelor pentru a le face să acţioneze ca mijloace ale puterii sale, potrivit scopului său. În lupta sa cu natura, omul se foloseşte de un sistem de aparate care indică relaţia dintre om şi natură.

Relaţia dintre tehnologie şi "bogăţia culturală" este evidentă. În Evul Mediu, tehnologia a regresat, în comparaţie cu antichitatea. În perioada 1750 – 1850 a avut loc o revoluţie tehnologică fără precedent iar societatea umană a putut să dezvolte o existenţă intelectuală sofisticată şi complexă.

Luat pe total, procesul de reproducţie este un proces permanent de perturbare şi restabilire al echilibrului dintre societate şi natură. Marx distinge între reproducţia *simplă* şi reproducţia *extensivă*. Tot ceea ce este necesar în producţie şi este consumat trebuie să fie înlocuit în permanenţă.

Reproducţia simplă se produce atunci când înlocuirea se execută fără probleme şi în ritmul consumului. Acesta este un caz de echilibru stabil între societate şi natură. Restabilirea are loc întotdeauna pe vechiul fundament, se produce pe măsura consumului şi se consumă pe măsura producţiei.

Creşterea forţelor de producţie eliberează o porţiune a muncii sociale şi o orientează spre extinderea producţiei sociale. Acest lucru implică înlocuirea elementelor de producţie şi introducerea unor elemente în noul ciclu de producţie. În acest caz, producţia îşi măreşte domeniul iar echilibrul este stabilit pe un fundament nou şi extins. Aici este vorba despre un echilibru instabil cu o indicaţie pozitivă.

Declinul forţelor de producţie duce la stingerea producţiei, la scăderea consumului şi la o reproducere redusă. În aceste condiţii, societatea trăieşte în sărăcie iar echilibrul între societate şi natură este restabilit la un nivel din ce în ce mai scăzut. Aici este vorba despre un echilibru instabil cu o tendinţă negativă.

Fiecare din cazurile menţionate mai sus depinde de echilibrul dintre societate şi natură. Forţele de producţie sunt o expresie precisă ale acestui echilibru iar astfel ne oferă posibilitatea de a judeca esenţa acestui echilibru.

Din afirmaţiile precedente reiese regula ştiinţifică conform căreia orice cercetare despre societate, condiţiile sale de dezvoltare, formele şi conţinutul ei trebuie să înceapă cu analiza forţelor de producţie sau cu fundamentele tehnice ale societăţii. Heinrich Cunow susţine că tehnologia este legată de condiţiile naturale. După părerea sa, existenţa unor anumite materii prime determină formele şi direcţia tehnologiei. În contradicţie cu această opinie, Marx defineşte produsele muncii drept materie primă. Ca furnizor al materiei prime, natura influenţează atunci când tehnologia dezvoltată poate utiliza aceste materii prime. De exemplu, cărbunele nu avea nici o "influenţă" înainte de "cucerirea" sa prin tehnologie.

Natura este obiectul de muncă al societăţii umane. Elementele existente în natură sunt aproximativ stabile şi nu pot exprima schimbările. Tehnologia din societate este factorul care se schimbă şi se adaptează la realitatea din natură. Tehnologia nu se adaptează în vid, este un factor variabil iar schimbările tehnologice produc schimbări în relaţiile dintre natură şi societate. Deci, tehnologia trebuie să fie punctul de plecare în analiza schimbărilor sociale.

Leon Mitchnikoff consideră că natura este factorul determinant al formaţiunilor sociale comune. Răspunsul lui Marx este că fertilitatea diferenţială a pământului şi diversitatea produselor provenite astfel constituie fundamentul natural pentru diviziunea socială a muncii şi stimulează omul să-şi sporească necesităţile, capacităţile, mijloacele şi metodele de muncă. Necesitatea de a supune o forţă a naturii unui control social în interesul economic joacă un rol hotărâtor în istoria industriei.

Creşterea populaţiei este o altă obiecţie invocată în legătură cu dezvoltarea socială. Teza autorului este că o creştere aproximativ permanentă a populaţiei este numai extinderea sistemului social. Acest lucru este posibil numai atunci când relaţia dintre societate şi natură s-a schimbat în mod favorabil. Mai mulţi oameni nu pot să trăiască decât dacă fundamentele vieţii au fost extinse. Pauperizarea fundamentelor vitale va duce în mod inevitabil la o diminuare a populaţiei.

Creşterea populaţiei nu trebuie să fie considerată numai ca un proces biologic natural. Creşterea populaţiei depinde de diviziunea şi starea claselor sociale şi, prin urmare, de formele economiei sociale care la rândul lor depind de evoluţia forţelor de producţie. Pentru creşterea populaţiei în societate este necesară o creştere a forţelor de producţie. Fără creşterea forţelor de producţie, populaţia excedentară nu va avea surse de hrană. Pe de altă parte, creşterea prosperităţii nu produce întotdeauna şi la toate clasele sociale la o multiplicare mai rapidă. Evoluţia numerică a populaţiei depinde şi de anumite norme sociale acceptate într-o perioadă sau alta. Concluzia lui Marx este că nu există o lege abstractă a populaţiei. Forma societăţii umane este determinată de dezvoltarea forţelor de producţie adică de dezvoltarea tehnologiei. Evoluţia numerică a populaţiei este determinată de creşterea, regresia şi uniformitatea forţelor de producţie.

Burghezia a încercat să înlocuiască legile sociale cu interpretări tendențioase şi interesate. Teze de acest gen au fost prezentate de Ernst Miller, Jevons şi Malthus.

Teoriile rasiale au fost o altă sursă de obiecțiuni împotriva materialismului istoric. Conform acestor teorii, diferențele rasiale sunt adevăratul motiv al evoluţiei sociale diferenţiale. Civilizaţiile care au existat în India şi Egipt neagă argumentul superiorității rasiale. Concluzia este că "natura" raselor este o schimbare permanentă în paralel cu schimbarea condiţiilor de viaţă. În esenţă, condiţiile de viaţă sunt determinate de relaţiile dintre societate şi natură, adică de situaţia forţelor de producţie. Teoria rasială nu explică condiţiile evoluţiei sociale şi este evident din nou că analiza trebuie să înceapă de la evoluţia forţelor de muncă.

Capitolul VI

Echilibrul între natură şi societate este în permanenţă perturbat şi restabilit. Acest echilibru este obiectul unor contradicţii care sunt anihilate, revin şi sunt din nou anihilate. Fenomenele sociale dintr-o anumită perioadă sunt legate, se influenţează şi se condiţionează reciproc. Stadiul de dezvoltare al societăţii poate fi determinat pe baza unor indicaţii care demonstrează acest lucru. Marxismul nu ar fi putut să înceapă în Evul Mediu fiindcă atunci proletariatul nu exista ca fundament. În societate există un anumit echilibru între componente şi diversele fenomene sociale.

Societatea este compusă din persoane, obiecte şi idei. În afara societăţii, orice obiect îşi pierde semnificaţia pe care o are în interiorul societăţii. Este posibil să fie adaptată o viziune a societăţii care să includă şi obiecte, adică aparatul tehnic al societăţii, sistemul de dispozitive care funcţionează. În cadrul acestei concepţii extinse pot fi incluse şi obiecta care nu sunt numai ingrediente ale naturii exterioare.

Societatea este concepută drept o organizaţie şi un aparat de muncă. Relaţiile dintre oamenii din societate produc valori materiale dar şi valori culturale, idei şi sisteme de idei. Obiectele, persoanele şi ideile din societate nu sunt elemente independente. Între aceste elemente trebuie să existe un anumit echilibru.

Termenul *tehnologie socială* înseamnă agregatul instrumentelor în societate şi sistemul relaţiilor lor. Atunci când populaţia este legată printr-o relaţie de muncă, toate instrumentele sunt unite într-un singur sistem. În diferite momente, anumite instrumente de producţie au prioritate.

Întreg sistemul depinde de fiecare ingredient specific. În orice moment, elementele acestei tehnologii sunt legate într-o anumită proporţie cantitativă. Între sistemele tehnologice, există o relaţie necesară: în societatea neorganizată, această relaţie necesară este rezultatul inconştient al unui proces natural; în societatea organizată, această relaţie necesară este rezultatul unui proces conştient. În tehnologia socială există o anumită relaţie definită şi proporţională între elementele componente; acest factor schimbă simplul agregat de instrumente într-un sistem de tehnologie socială. Evident, orice sistem de tehnologie socială determină sistemul relaţiilor de muncă între persoane.

Tehnologia antică era limitată la prelucrarea metalelor, dintre care aurul era el mai important. Restul metalelor erau folosite pentru consumul neproductiv. Instrumente relativ primitive erau produse prin fierărit. Aceste dispozitive tehnice au determinat tipul de muncitor, gradul său de pregătire profesională, relaţiile sale de muncă şi condiţiile de productivitate. În cadrul tehnologiei antice puteau să existe numai muncitorul manual şi micul artizan. În cadrul tehnologiei moderne au apărut mai multe branşe, care au produs un anumit tip de muncitor. Această stare de fapt este denumită "diviziunea muncii". În principiu, tehnologia determină forma economică a societăţii iar relaţiile dintre persoane în procesul de muncă sunt determinate de faza de dezvoltare a evoluţiei tehnologice.

În toate perioadele istorice, cu excepţia comunismului primitiv, grupurile de oameni, inclusiv grupurile din cadrul procesului de producţie, nu au fost create orizontal ci vertical, ierarhic. Diviziunea în clase poate fi făcută şi în cadrul procesului de producţie (funcţia de producţie, semnificaţia pentru producţie şi esenţa relaţiilor dintre oameni). În sistemul capitalist, muncitorii sunt distribuiţi de capitalişti în cadrul

unei relaţii dintre stăpân şi slugă, cu capitalul la comandă. Diviziunea oamenilor în diferite clase sociale este un rezultat care provine de la funcţia oamenilor în cadrul procesului de producţie.

Procesul de distribuţie este reversul procesului de producţie. Marx a afirmat că repartiţia înseamnă repartizarea uneltelor de muncă şi repartizarea oamenilor din societate între diferitele ramuri de producţie iar rezultatul este repartiţia produselor. După Marx, procesul de producţie determină procesul de distribuţie al produselor. Producţia şi distribuţia constituie împreună o secţie din reproducţia materială socială.

Producţia implică şi include repartizarea persoanelor şi repartizarea instrumentelor de producţie. Elementele sociale (capitalistul, moşierul) care posedă şi controlează mijloacele de muncă obţin profituri şi cauzează exploatarea proletariatului. Relaţiile sociale şi economice din cadrul acestui sistem sunt formate pe baza unui obiect: *capitalul*. Relaţiile de clasă în producţie, adică relaţiile create prin repartiţia variantă a mijloacelor de producţie, sunt excepţional de importante în societate şi controlează în mod esenţial societatea şi structura economică a societăţii.

Relaţiile de producţie sunt extrem de numeroase şi variate. Schema fundamentală a acestor formule este importantă. Sistemul societăţii va depinde de clasele incluse în societate, de relaţiile dintre aceste clase, de funcţiile lor în procesul de producţie şi de repartiţia instrumentelor de muncă. Esenţa societăţii depinde de conducerea societăţii şi de categoria socială din care face parte. Dictatura proletariatului va exista dacă proletariatul se va afla în vârful societăţii. Dispariţia claselor sociale nu înseamnă dispariţia societăţii ci numai dispariţia societăţii de clase. În viitoarea societate comunistă nu vor exista clase.

Relaţiile de producţie se schimbă odată cu tehnologia socială. Acest principiu este valabil în relaţiile de producţie care sunt şi relaţii de clasă. Relaţiile de producţie au condiţionat relaţiile sociale. Producţia de mari proporţii, creată prin tehnologia aparatelor şi sistemul de fabrici, a distrus clasa de artizani independenţi. Burghezia industrială şi proletariatul s-au dezvoltat odată cu acest proces. Schimbările tehnologice au afectat alinierea socială existentă. În societatea în care forţele de producţie se află la un nivel scăzut, industria nu se va dezvolta iar economia socială va rămâne, în esenţă, rurală şi agricolă. Această societate rurală este predominată de clasele rurale. În societatea în care forţele de producţie se află la un nivel ridicat, clasele urbane vor avea o influenţă importantă iar proletariatul va deveni o mare forţă.

Restructurarea permanentă a claselor sociale poate schimba esenţial forma societăţii. Relaţiile dintre clasele sociale se schimbă odată cu schimbările din cadrul forţelor de producţie. Deci, totalitatea relaţiilor de producţie este structura economică a societăţii sau modul de producţie al societăţii. Acesta este aparatul de muncă al societăţii, *fundamentul real al societăţii*.

Relaţiile de producţie depind de repartizarea persoanelor implicate şi definiţia poziţiei lor la locul de muncă. Această relaţie materială se aseamănă cu legătura dintre piesele din aparatul unui ceas.

Manierele, obiceiurile, moralitatea, ştiinţa, filozofia, religia, arta şi modul de comunicare între oameni sunt esenţa adeseori denumită "cultura mentală" sau "cultura spirituală". "Cultura mentală" este un produs al vieţii sociale, inclus în procesul general de viaţă. Anumiţi intelectuali burghezi vor să considere cultura mentală drept o entitate independentă, imaterială. După părerea lor, cultura este un ingredient al vieţii sociale dar nu este determinată de necesităţile şi utilităţile vieţii, depăşeşte limitele societăţii şi nu este condiţionată de societate. Această opinie creează renunţarea la ştiinţă şi acceptarea credinţei.

În contradicţie cu modalitatea spirituală, autorul consideră că această "cultura mentală" poate fi considerată prin intermediul unui studiu despre *structura socială şi politică a societăţii*. Ceea mai clară expresie a structurii sociale şi politice este puterea de stat. Într-o societate de clase, diversele clase au diverse interese. Poziţia fiecărei clase în procesul de producţie înseamnă funcţia ei în societate. Acest factor produce o anumită "cogniţie" (mentalitate).

În societăţile de clasă, statul este legătura unificatoare între clase. Statul este o organizaţie a claselor aflate la putere. Autorul respinge opinia conform căreia statul ar avea o origine supranaturală şi ar fi o organizaţie exterioară şi superioară faţă de clasele sociale.

În societatea capitalistă, clasa capitalistă este predominantă în producţie. Structura economică a societăţii determină structura politica a statului. Burghezia controlează producţia iar astfel controlează

statul. Structura autorităţii de stat şi a aparatului de stat corespunde îndeaproape cu structura societăţii; clasa din fruntea structurii sociale este clasa din fruntea structurii economice.

Structura de clasă politică şi socială se extinde în diverse organizaţii şi modalităţi de acţiune comună cum ar fi partide politice, sindicate, firme şi organizaţii conspirative.

Familia, convieţuirea între bărbaţi, femei şi copii, este o organizaţie de clan, bazată pe anumite condiţii economice. Relaţiile din cadrul familiei s-au schimbat conform condiţiilor economice. Există diferenţe esenţiale între familia rurală şi familia urbană. Modul de viaţă urban influenţează negativ noţiunile de familie din mediul rural. Societatea comunistă va aboli familia, proprietatea particulară şi sclavia femeilor.

Existenţa umană în societate sau în anumite secţiuni ale societăţii este o existenţă conflictuală, la nivel total sau parţial. Rezultatul acestor condiţii este necesitatea unor *norme sociale* (obiceiuri, morală, legi, reguli de comportament respectabil, etichete, ceremonii). Într-o societate matură şi complexă, acestea sunt produsul acomodării la contradicţii. Contradicţia de clasă este ceea mai frapantă. Puterea de stat, cu deciziile şi standardele sale legale este un regulator. Contradicţii există in clasele sociale şi, în general, în toate categoriile omeneşti. Individul trăieşte în circumstanţe care se află în schimbare permanentă. Conflictele individuale, economice şi sociale nu ajung întotdeauna la o luptă totală datorită normelor morale şi legale, care limitează oarecum conflictele din societate. Oamenii acceptă aceste norme şi le acordă sanctitate iar astfel este posibilă continuarea existenţei în condiţiile contradicţiilor inerente. Obiceiurile, decenţa, politeţea fac parte din acest grup de norme sociale în condiţiile de existenţă conflictuală.

Aceste legi şi reguli au origini pământeşti. Invocaţiile despre sursa supranaturală a acestor legi şi surse trebuie să fie ignorate. Aceste reguli pot fi transformate şi sunt legate de clasă, grupare şi ocupaţie. Aceste reguli depind de nivelul la care au ajuns forţele de producţie. În general, aceste legi arată comportamentul care conservă societatea claselor şi a grupurilor în chestiune şi care solicită subordinarea individului faţă de interesele formelor sociale mai mari. Aceste norme legale sunt condiţii ale echilibrului între contradicţiile interne dintre sistemele sociale. Aceste norme trebuie să fie adaptate la structura economică fundamentală a societăţii. Contradicţia dintre normele sociale şi structura economică înseamnă anularea echilibrului fundamental din societate. Legea, obiceiurile şi moralitatea s-au format şi s-au dezvoltat pe fundamentul condiţiilor economice. Legea, obiceiurile şi moralitatea se schimbă şi dispar odată cu sistemul economic din care provin. Societatea capitalistă este bazată pe dreptul la proprietatea privată. "Conştiinţa morală" reflectă şi exprimă esenţa materială a societăţii capitaliste. Fără stigmatizarea furtului, fără onestitate şi fără inviolabilitatea proprietăţii particulare, societatea capitalistă s-ar fi descompus.

Comuniştii nu cred că proprietatea privată este sfântă dar neagă furtul. Scopul comuniştilor este naţionalizarea fabricilor, ceea ce înseamnă exproprierea burgheziei; ei îşi asumă o intervenţie despotică în dreptul de proprietate dar condamnă furtul individual fiindcă astfel muncitorul ar fi transformat într-un mic burghez. Comuniştii condamnă furtul pentru a-şi apăra clasa şi pentru a menţine integritatea.

Normele proletare sunt în contradicţie cu condiţiile economice ale societăţii capitaliste. Atunci când normele proletare vor deveni dominante, capitalismul va fi un obiect istoric.

Ştiinţa şi filozofia formează a categorie a fenomenelor sociale. Filozofia este bazată pe realizările ştiinţei, care are tehnicile şi modalităţile sale specifice. Fiecare ştiinţă provine din practică, din lupta internă a omului în cadrul grupului său sau din lupta exterioară cu alte grupuri sociale. Materia ştiinţei este preluată din domeniul producţiei. Existenţă materială a fost creată prin producţie. Cu alte cuvinte, interesele de producţie au creat primul impuls de dezvoltare a ştiinţei. *Practica* a creat *teoria*.
De exemplu, astronomia provine de la necesitatea omului de a-şi găsi drumul în deşert cu ajutorul stelelor. Matematica provine de la necesitatea de a măsura pământurile precum şi de la necesitatea de a face calcule negustoreşti. Diversele necesităţi practice au creat fizica, chimia, alchimia, mineralogia, botanica, zoologia, anatomia, fiziologia, patologia. Ştiinţele sociale provin din cauze asemănătoare: istoria, jurisprudenţa, ştiinţa politică, filologia, statistica, etnologia. În prezent, apar noi domenii ştiinţifice: psihotehnica, organizarea producţiei, etc.

Societatea şi ştiinţa depind de nivelul la care au ajuns forţele de producţie. Conţinutul ştiinţei este determinat de faza tehnică şi economică a societăţii. Tehnica ştiinţifică, un produs al muncii dependent de producţia materială, este un element esenţial pentru rezolvare problemelor provenite de la tehnologie şi economie. Expansiunea rapida a tehnologiei implică o schimbare permanentă a condiţiilor economice şi a nivelului de trai. Rezultatul este o rapidă dezvoltare şi creştere a ştiinţei, ceea ce creează acceptarea schimbării ca factor conducător. Dacă tehnologia este conservativă şi în creştere lentă, existenţa economică va progresa lent iar psihologia umană va deduce că totul este permanent. În aceste condiţii, societatea umană este condusă de principiul permanenţei.

Caracteristicile de clasă sunt prezente în diverse domenii ştiinţifice şi exprimă modul de gândire caracteristic al unei anumite clase, determinate de structura economică a societăţii.

În antichitate, ştiinţa tehnologică s-a dezvoltat lent din cauza atitudinii claselor aristocrate care dispreţuiau sclavii şi munca manuală. În Evul Mediu, tehnologia era slabă iar modul de gândire predominant se preocupa de aprofundarea problemelor teologice. Caracteristicile ştiinţei din această perioadă, imobilitatea şi teologia conservativă ("scolastica") erau în deplină contradicţie cu cercetare experimentală. Această realitate poate fi explicată prin condiţiile vieţii sociale şi prin relaţiile tehnice şi economice care dominau evoluţia socială. Această realitate s-a schimbat odată cu dezvoltarea relaţiilor capitaliste. Tehnologia rigidă a devenit tehnologia în schimbare rapidă şi a creat noi profesiuni. Această schimbare a transformat ştiinţa: scolasticismul, latina şi tehnologia au cedat locul pentru investigaţia experimentală a naturii şi curentul realist.

În concluzie, conţinutul ştiinţei este determinat de tehnologie şi economie iar gândirea ştiinţifică a fost determinată de structura economică şi de clasele sociale aflate la putere.

Religia şi filozofia: de la începuturi, cunoştinţele umane, adică gândurile şi observaţiile, au creat necesitatea de a grupare, clasificare şi sistematizare. De asemenea, încă de la începuturi, a fost realizată necesitatea de a realiza un echilibru reciproc. Religia şi filozofia au fost nevoite să furnizeze un principiu unificator care să răspundă a chestiunile cele mai generale şi abstracte:
- care este cauza existenţei generale?
- care este esenţa spiritului şi a materiei?

Răspunsurile la aceste chestiuni vor influenţa concepţia noastră despre orice fenomen specific. Noţiunile sau concepţiile despre spirit sau suflet reflectau anumite structuri economice din cadrul societăţii, în perioada în care bătrânul clanului şi apoi patriarhul ajunseseră la putere. Patriarhul a ajuns la putere atunci când diviziunea muncii a dus la segregarea muncii administrative. Bătrânul clanului avea experienţa clanului în producţie iar astfel el este cel care administrează planul de muncă iar restul clanului îl ascultă şi se supun. Acest mod de producţie a devenit un model pentru a interpreta toate fazele existenţei, în speciale cele ale umanităţii. În această viziune, omul este compus din "trup" şi "suflet" sau "spirit". Spiritul este superior faţă de trup şi conduce trupul; sufletul este stăpân iar trupul este sclav. Această concepţie a dus la începuturile religiei şi spiritele orânduitorilor erau considerate superioare. Aceste origini ale religiei demonstrează că religia este o reflectare a relaţiilor de producţie şi a relaţiilor dintre stăpân şi sclav sau servitor.

Ordinea politică din societate este determinată de relaţiile de producţie iar acest principiu este utilizat pentru a explica viaţa socială. Schimbările din istoria ecleziastică se petrec în paralel cu schimbările din cadrul relaţiilor din producţie şi din cadrul relaţiilor social-politice. Politeismul apare într-o societate bazată pe relaţii social-politice slabe între clanurile cu seniorii şi prinţii săi. Diviziunea muncii este instituită la divinităţi la fel ca la oameni, după cum observăm, de exemplu, în mitologia greacă.

Ca suprastructură, religia este un sistem de idei clasate conform unui anumit stereotip care reproduce societatea contemporană, cu caracteristicile ei economice şi sociale. Clasa superioară a preoţilor face parte din clasa guvernatoare. În Evul Mediu, biserica catolică a fost un adevărat stat feudal cu un imens sistem economic şi administrativ. Biserica ortodoxă din Rusia a acumulat o avere imensă, a moderat violenţă maselor dar a fost un ingredient al aparatului de exploatare. În societatea de clase, religia şi biserica au reuşit pentru un timp să reconcilieze masele prin modalităţi foarte sofisticate. Masele asuprite nu au acceptat întotdeauna această reconciliere cu biserica claselor dominante şi au încercat să se

elibereze de gândirea religioasă conservativă şi de biserica oficială prin erezii non-conformiste. Reforma protestantă este un exemplu al luptei de clasă purtată sub un drapel religios.

Religia continuă să existe ca monoteism în societatea capitalistă din Europa. Burghezia funcţionează în societate prin intermediul unei persoane unice.

În societatea feudală, monarhii, prinţii şi funcţionarii publici stăpâneau economia mărfurilor. În societatea capitalistă, economia este reglementată de piaţă, cu capriciile ei incalculabile. Economia comercială de schimb a negat caracteristicile atribuite divinităţilor politeiste. Relaţiile de dominaţie şi supunere au protejat religia. Relaţiile comerciale neorganizate din societatea burgheză explică caracteristicile percepţiei moderne despre divinitate.

Proletariatul se confruntă cu necesitatea de a *combate activ religia*.

Filozofia ocupă cel mai *înalt loc* în spiritul uman dar regula fundamentală este dependenţa ultimativă a filozofiei de evoluţia tehnică şi de nivelul atins de forţele de producţie. Filozofia sistematizează cunoştințele din ştiinţele individuale. Din această cauză, filozofia depinde faza în care se află aceste ştiinţe şi de nivelul lor. Tonul filozofiei sau obiectele pe care le tratează depind de mentalitatea generală care domină într-un anumit moment şi loc. Mentalitatea generală este expresia claselor sociale şi a condiţiilor existenţei lor. Aceste condiții generale de existență sunt guvernate de situația claselor sociale şi de economia socială, care provine de la nivelul forţelor de producţie. Astfel, descoperim un număr de legături interpuse între forţele de producţie (tehnologie) şi filozofie.

Istoria gândirii filozofice sprijină afirmaţiile de mai sus.

Primele sisteme filozofice din Grecia antică s-au format în oraşele comerciale din Ionia, aflate pe traseele navale dintre Asia Mică şi Europa. În această zonă au avut loc contacte comerciale cu alte regiuni precum şi schimburi de idei. În acest context s-au dezvoltat primele sisteme filozofice. Filozofia naturală şi filozofia legată de ştiinţele naturii avea ca scop să descopere fundamentul natural al întregii existenţe. Şcoala filozofică ioniană (Thales, Anaximander, Anaximenes) au căutat unitatea existenţei în apă, în aer, în infinitate. În paralel, a apărut dispreţul pentru viaţa muncitorului, pentru producţie şi pentru implicare directă în comerţ. Din aceste cauze, gândirea ştiinţifică tehnică a fost stăvilită iar filozofia s-a transformat într-o "speculaţie" nepământească. Dar, filozofia a continuat să fie formată şi condiţionată de viaţa socială. De exemplu, Heraclit provenea dintr-o familie nobilă şi era un aprig duşman al democraţiei şi al gloatelor oarbe. Principiul fundamental al tezelor lui Heraclit este contradicţia şi schimbarea permanentă. Ideile lui Heraclit reflectă lumea comercială, războiul, concurenţa, respingerea muncii productive şi respingerea maselor provenite din clasele inferioare. Ca reprezentant al aristocraţiei oportuniste, Heraclit invoca schimbările, contradicţiile, lupta dinamică. Filozofii din clasele superioare aflate la putere, mai ales Parmenides, invocau principiul imutabilităţii şi al permanenţei. Anaxagora susţine evoluţia treptată, aşa cum era de aşteptat de la membrii clasei sale sociale.

Lupta socială şi agitaţia din marile oraşe din Grecia au creat multe curente, dispute şi critici. Filozofia a devenit practică adică trata esenţa umană, moralitatea, normele de comportament şi obligaţiile în loc să cerceteze esenţă universului. În perioada de declin a Imperiului Roman, echivalentă cu declinul civilizaţiei mediteraneene antice, oraşele s-au dezvoltat, bunurile erau acumulate prin jaf şi exploatare iar clasele guvernatoare şi masa proletară erau paralizate. Reflecţia fidelă a acestei situaţii era pesimismul, apologia morţii şi critica zadarnică a tuturor instituţiilor sociale.

Feudalismul medieval şi biserica au fost o ierarhie de subjugare. Normele legale, religia şi formele suprastructurii feudale erau expresiile acestui sistem şi foloseau la consolidarea sa. Religia este o relaţie de dominaţie şi supunere şi a avut un rol semnificativ în cadrul acestui proces. Pe fundamentele feudalismului s-a dezvoltat un sistem religios de sclavie spirituală. Filozofia medievală a avut un ton religios specific şi a slujit divinitatea.

Thomas Aquinas a fost filozoful conservator tipic din Evul Mediu. În viziunea lui Aquinas există lumea cotidiană vizibilă şi "formele care sălăşluiesc în ea". Dumnezeu este esenţa supremă şi ceea mai pură. Mai jos există forme orânduite după demnitate sau ierarhie: îngeri, suflete omeneşti, etc. Această filozofie este bazată pe ideea de stabilitate, tradiţie, autoritate. Ştiinţa a cunoscut un avânt uriaş odată cu ascensiunea burgheziei.

În această perioadă au început să fie studiate din nou astronomia, mecanica, fizica, anatomia şi fiziologia. Pentru dezvoltarea producţiei industriale, burghezia avea nevoie de o ştiinţă care cerceteze esenţa corpurilor din natură şi modul lor de funcţionare. În această fază, ştiinţă s-a revoltat împotriva bisericii şi împotriva limitelor impuse. Francis Bacon a fost primul vestitor al revoluţiei ştiinţifice moderne iar Marx l-a considerat fondatorul materialismului englez.

În secolul al XVIII-lea, materialismul francez a declarat război concepţiei filozofice feudale în domeniul politicii şi al economiei. Raţionalismul lui Locke a fost o filozofie revoluţionară, produsul viziunii revoluţionare burgheze care distrugea lumea feudală, tradiţiile ei, instituţia bisericescă şi filozofia teologică conservativă. Atitudinea revoluţionară burgheză poate fi explicată cu uşurinţă prin economia socială din secolul al XVIII-lea şi condiţiile forţelor de producţie. În această perioadă, forţele de producţie funcţionau prin intermediul burgheziei, al meseriaşilor şi al semi-proletarilor şi erau obligate să doboare aceste bariere.

Dependenţa filozofiei de cursul vieţii sociale poate fi demonstrată prin filozofia burgheză din perioada postbelică (1914 -1918). Marea criză economică a zdruncinat societatea şi a creat la clasele guvernatoare o psihologie de disperare, un profund scepticism, pesimism şi neîncredere în capacitatea intelectuală. Aceste fenomene au fost o revenire la misticism, la spiritualism, la căutarea esenţei misterioase, la inclinaţia spre ocult şi religiile antice. Lucrările lui Paul Ernest, Herman Keyserling şi Oswald Spengler sunt exemple caracteristice care ilustrează prăbuşirea capitalismului.

Arta, la fel ca ştiinţa, este un produs al vieţii sociale dar şi o formă a activităţii mentale. La fel ca ştiinţa, arta depinde de u anumit nivel de muncă productivă, fără de care va dispare. Arta sistematizează şi socializează sentimentele umane şi le exprimă în forme artistice (cuvinte, melodii, gesturi) care pot fi totalmente materiale (arhitectură). Arta este o sistematizare a sentimentelor în forme iar funcţia sa este de a socializa şi de a propaga aceste sentimente în societate.

Care sunt factorii care determină dezvoltarea artei? În ce constă dependenţa artei faţă de evoluţia socială? Autorul analizează aceste chestiuni în domeniul muzicii. Concluziile autorului despre muzică sunt valabile în toate domeniile artei. Tezele autorului sunt:
- Arta nu poate înflori înainte ca forţele de producţie din societate să fi ajuns la un anumit nivel.
- Arta poate fi separată prin dezvoltare numai într-o anumită atmosferă socială. Funcţia muzicii depinde de situaţia societăţii, starea de spirit, vederile şi sentimentele din societate. Există diferite stiluri muzicale preferate în diverse perioade.
- Tehnica muzicii depinde de tehnica de producţie materială. De exemplu, producţia materială condiţionează producţia de piane. Sălbaticii nu puteau să producă piane, să compună şi să cânte piese de pian.
- În principiu, organizarea persoanelor este legată direct şi de fundamentele evoluţiei sociale. Distribuirea membrilor din orchestră depinde de tehnica muzicală şi de instrumentele muzicale existente, la fel ca în procesul de producţie industrial.
- Formele de producţie/creaţie depind direct de structura economică. Există creaţia impersonală (tradiţională) de folclor, creaţia comandată de un factor dominant şi creaţia iniţiată de un artist care îşi asumă independent un rol social.
- Stilul este condiţionat de cursul vieţii sociale şi întruchipează psihologia şi ideologia. Istoria stilurilor exprimă istoria sistemului de viaţă. Există diferenţe esenţiale între muzica antică a indienilor, muzica franceză din sălile de concert şi imnul francez.
- Conţinul artei este determinat de mediul social. Spiritul creativ este stimulat de obiecte care constituie interesul societăţii sau interesul diverselor clase sociale. Morala şi viaţa mentală nu se dezvoltă de la sine. Existenţa socială determină conştiinţa socială a societăţii şi a grupurilor componente.

Afirmaţiile precedente pot fi aplicate şi în muzică. Concluzia este că diversele fenomene artistice sunt condiţionate de dialectica forţelor de producţie din societate dar caracteristicile specifice în fiecare artă trebuie să fie luate în consideraţie.

În primele faze ale evoluţiei umane, diversele forme artistice erau în contact direct cu viaţa materială practică. Forma şi stilul artelor erau dependente de mediul social. Tranziţia de la stilul feudal la stilul burghez peste tot odată cu creşterea negoţului, a capitalului comercial sau a relaţiilor comerciale

capitaliste. După victoria Revoluţiei Franceze în locul maselor oprimate de ierarhia relaţiilor feudale a apărut burghezul, cu socotelile sale negustoreşti şi aspiraţiile sale la profit. Activitatea şi ideile sociale ale burghezului au influenţat literatura şi arta.

După războiul din perioada 1914 - 1918, mecanismul burghez din Germania s-a deteriorat rapid şi se produce procesul de neglijare şi vulgarizare al burgheziei. Situaţia disperată din Germania se exprimă prin consolidarea individualismului şi a misticismului. Burghezii reacţionari cred că acest proces este dezvoltare unei credinţe în mister, miracole spiritualism şi teosofie.

Conform principiului enunţat de Karl Marx, modul de producţie al vieţii materiale determină procesul vieţii sociale. Termenul "ideologie socială" înseamnă sistemul de gândire sau regulile de comportament (normele). "Psihologia socială" va însemna sentimentele nesistematizate, gândurile şi stările de spirit care există în societate, grup, profesiune.

Ştiinţa, arta şi moralitatea sunt sisteme unificate de forme, gânduri şi reguli de comportament. Viaţa socială include o mare masă de materie incoerentă, este compusă din nenumărate interacţiuni reciproce şi conţine multe elemente necoordonate. Dacă au dimensiuni sociale, aceste elemente formează *psihologia socială*. Diferenţa între psihologia socială şi ideologie există numai în gradul lor de sistematizare. *Zeitgeist* înseamnă un anumit curent predominant de gândire, o stare de spirit, o psihologie dominantă. *Starea de spirit populară* se referă la curentul predominant conform condiţiilor de evoluţie socială. Psihologia socială predominantă implică două elemente principale: caracteristicile psihologice generale care există la toate clasele sociale şi caracteristicile psihologice ale clasei guvernatoare care a influenţat predominant clasele inferioare. Marx a susţinut că istoria ideilor demonstrează că producţia intelectuală se schimbă odată cu producţia materială. Dezvoltarea forţelor de producţie ale clasei guvernatoare creează Necesitatea de a fabrica instrumente prin care să fie influenţate esenţial alte clase.

Într-o societate de clase nu poate exista o psihologie permanentă, uniformă şi integrală. Această afirmaţie poate fi aplicată şi la "caracteristicile naţionale", la psihologia de rasă, etc. Marxiştii nu neagă posibilitatea unor caracteristici comune la toate clasele, într-un anumit popor. Existenţa unei psihologii de clasă nu poate fi considerată drept o dovadă că există anumite caracteristici naţionale. Marxiştii refuză absurdităţile despre sufletul naţional emise de flecari docţi, ignoranţi sau filistini.

Psihologia de clasă este bazată pe un agregat al condiţiilor de viaţă în clasele respective. Aceste condiţii sunt determinate de poziţia socială a claselor în mediul economic şi social-politic. Psihologia de clasă poate fi interpretată prin interes şi prin mediul înconjurător concret în care a fost plasată o anumită clasă socială. Într-o anumită clasă pot exista mai multe grupuri, cu interese şi caracteristici specifice, cu o psihologie specifică. Psihologia de clasă este ceea mai semnificativă formă de psihologie socială. În plus, trebuie menţionat că mai există şi psihologia de grup şi psihologia profesională. Variantele psihologiei sunt entităţi care trebuie să fie explicate prin modul social de producţie, prin structura economică a societăţii. Psihologia socială este sursa din care ideologia provine şi se cristalizează. Ideologia sistematizează psihologia socială. Ideologia socială este rezultatul concret al unui proces lent de consolidare şi cristalizare al ideilor sociale revendicative, care provin din psihologia socială care se află în permanentă schimbare, simultan cu schimbările economice, care produc regruparea constantă a forţelor sociale şi dezvoltarea unor noi relaţii bazate pe diversele niveluri ale forţelor de producţie. Mai mulţi autori moderni (Werner Sombart, Max Weber, Hermannn Levy) tratează problema denumită "spiritul capitalismului", adică psihologia antreprenorilor. Marx a susţinut că mentalitatea protestantismului capitalist este inversarea catolicismului feudal. Deplina inversare a spiritului uman s-a petrecut simultan cu deplina inversare a relaţiilor de producţie.

Diversele suprastructuri au în comun o entitate mixtă compusă din persoane şi obiecte. Ideologiile sunt un fel de produs mental. Noi nu putem identifica nici o ideologie în perioada în care nu exista surplusul de muncă. Diviziunea muncii este fundamentul pe care se află diviziunea muncii. În sistemul general de muncă, procesele ideologice pot fi considerate o formă specifică de muncă iar astfel este stabilit un domeniu independent de activitate socială. Clasele guvernatoare sunt clase ideologice.

Creşterea diviziunii în muncă sunt expresia forţelor sociale de producţie în creştere. Dezvoltarea forţelor de producţie creează o diviziune a muncii în domeniul producţiei materiale şi o izolare a muncii ideologice, cu propria ei diviziune a muncii.

Diviziunea muncii creează o specializare crescentă în funcţiile politice, administrative, judiciare, ştiinţifice şi artistice. În trecut, filozofia a fost unica ştiinţă; în prezent, filozofia este fragmentată în discipline speciale, fiecare din ele cu subiectul, metoda şi spiritul ei specific.

În aceste condiţii, societatea este un imens mecanism în funcţiune care poate fi împărţit în două categorii: a) munca materială, producţia; b) munca din suprastructură, de supraveghere şi munca ideologică.

În societatea capitalistă, clasele superioare au monopol asupra "mijloacelor de producţie mentală" şi obţin o parte mai mare din produsul social în comparaţie cu cei din clasele inferioare. Unul din succesele esenţiale realizate de revoluţia proletară a fost anularea monopolului intelectual şi spiritual al claselor superioare. Dacă doreşte să supravieţuiască, societatea trebuie să menţină o proporţie între diversele ramuri ale producţiei materiale. În societatea capitalistă neplanificată există o permanentă ajustare a acestei anarhii, ceea ce creează un echilibru temporar, fără de care s-ar produce declinul. Societatea proletară trebuie să formeze un sistem coordonat, cu un sistem catalogat şi cu relaţii externe. Orice entitate socială trebuie să menţină un echilibru între munca materială şi munca suprastructurală (spirituală). În orice societate trebuie să existe o proporţie între totalul muncii materiale şi totalul muncii suprastructurale, o proporţie între totalul muncii materiale şi totalul muncii suprastructurale. De asemenea, este necesar un echilibru proporţional între munca materială şi munca spirituală, ideologică. Structura economică a societătii determină coordonarea ramurilor ideologice de producţie (activitatea intelectuală, spirituală. În antichitate, arta a fost un important instrument de guvernare şi o mare parte din munca naţională a fost orientată în favoarea ei. În condiţiile tehnologice din antichitate, arta era singura legătură ideologică. În perioada modernă, capitalismul american nu are nevoie să folosească arta pentru a modela spiritele umane. Un ziar capitalist îndeplineşte perfect această funcţie.

Şcoala este unul din domeniile de muncă ideologică. Diversele forme de educaţie şcolară exprimă necesitatea diverselor genuri de muncă calificată, mentală sau materială. Ştiinţele, la fel ca diversele ramuri de muncă materială, sunt legate între ele prin muncă. Toate ramurile de muncă ideologică sunt legate de ştiinţe şi sunt esenţial bazate pe munca materială.

Ceea mai bună metodă de a discuta despre semnificaţia diverselor structuri, inclusiv semnificaţia ideologiilor este examinarea critică a obiecţiunilor făcute de adversarii materialismului istoric. Adeseori se afirmă că intelectualii şi artiştii sunt indiferenţi la explicaţiile sau la consecinţele sociale ale activităţii lor fiindcă ei trăiesc numai propria lor activitate sau profesiune. Răspunsul lui Engels este că gânditorul nu cunoaşte forţele motrice care îl pun în mişcare şi crede că orice acţiune este întemeiată pe gândire, fiind mijlocită de gândire.

În anumite cazuri, marxismul este criticat fiindcă ar fi interesat numai de aspectele materiale ale existenţei. Autorul afirmă că nu este corect să fie admisă numai importanţa factorului economic. Un sistem poate conţine elemente la fel de esenţiale ca întreg sistemul. În orice moment dat, structura internă a societăţii este determinată de relaţia dintre societate şi mediul exterior, adică starea forţelor de producţie din societate. Deci, analiza trebuie să înceapă de la forţele de producţie. Diversele elemente din societate nu diminuează dependenţa fundamentală şi ultimativă a tuturor fenomenelor sociale faţă de evoluţia forţelor de producţie. Diversele cauze din societate nu se afla în contradicţie cu existenţă unei relaţii cauzale unice în evoluţia socială, adică relaţia materială de producţie. Deci, toate fenomenele sociale sunt determinate de forţele de producţie şi de relaţiile de producţie.

Toate fenomenele sociale sunt determinate întotdeauna de forţele de producţie şi de relaţiile de producţie. Arta este un fenomen complicat şi rafinat al vieţii spirituale. În fiecare epocă, arta a avut "stilul" ei, adică s-a exprimat în forme specifice. Forma ideologiei marxiste este o combinaţie specifică de idei şi forme. Ideea fundamentală a sistemului marxist este unificarea mijloacelor de producţie cu proletariatul. Evul Mediu din Europa s-a caracterizat prin consensul social cu privire la existenţa ierarhiei sociale, dependenţa economică a claselor inferioare şi predominanţa filozofiei religioase.

Studiul şi cercetarea societăţii vor duce la concluzia că nu există o societate generală şi fiecare societate este specifică vremurilor ei. Societatea este un agregat de oameni care se află în relaţii reciproce permanente, bazate pe relaţiile de muncă şi pe sistemul de producţie existent în orice moment dat. Aceşti factori creează o viziune specifică a vieţii. Modul specific de producţie nu va condiţiona numai sectorul

economic ci întreaga societate ca entitate. Această reţea unificatoare a sistemului material uman şi mental creează o societate de un anumit tip. Noi putem depista diferenţa dintre diversele tipuri de societate prin economie şi ideologie. Structura economică determină structura politică şi ideologică. Orice structura socială poate conţine reminiscenţe esenţiale din formele sociale precedente. Capitalismul pur include burghezie şi proletariat dar nu ţărănime. În orice societate predomină un anumit prototip de relaţii de producţie iar astfel se formează o viziune prevalentă a vieţii.

Ierarhia societăţii capitaliste provine din economia capitalistă. Modul de producţie capitalist a produs viziunea sa specifică a vieţii în sistemul capitalist. Societatea capitalistă se caracterizează prin fetişismul mărfurilor şi principiul social ierarhic. În societatea capitalistă se ignoră provenienţa (rădăcinile) sociale ale activităţii intelectuale (ştiinţa, arta, filozofia). Intelectualitatea capitalistă ignoră relaţiile sociale şi nu este capabilă să conceapă că activitatea intelectuală este numai un component din totalitatea muncii sociale.

În lumea capitalistă, standardele morale sunt considerate o obligaţie divină superioară iar semnificaţia socială a standardelor morale este negată. Kant exprimă acest fetişism al eticii prin teoria sa despre "imperativul categoric".

Pentru proletariat, standardele sale de comportament sunt reguli tehnice necesare în procesul de muncă în producţie şi în lupta socială. Pentru proletariat, etica va dispare după ce va fi transformată în reguli simple şi clare. Fetişismul este esenţă eticii capitaliste şi va dispare odată cu această etică. Proletariatul are nevoie de reguli de comportament foarte clare dar nu de etică, adică de un comportament fetişist neclar sau incert.

Echilibrul social este în permanenţă perturbat şi restabilit. Deci, noi ne ocupăm de un proces dialectic de mişcare. Orice structură implică contradicţii interne care sunt foarte semnificative în contextul claselor sociale. Auguste Comte, fondatorul sociologiei burgheze, recunoaşte legătură dintre toate formele sociale (consensul) prin care se exprimă ordinea; el nu dă atenţie contradicţiilor din cadrul sistemului, mai ales cele care au dus la inevitabila distrugere. Pentru apologeţii materialismului dialectic, contradicţiile interne constituie una din fazele esenţiale care duc la mutaţia formelor, la transformarea caracteristică a speciilor în procesul de evoluţie socială, inclusiv procesul de declin social.

Schimbările intervenite în relaţiile dintre societate şi natură sunt denumite *echilibrul extern* iar schimbările provenite din fenomenele sociale sunt denumite *echilibrul intern*. Din perspectiva evoluţiei contradictorii, vom constata că în orice serie de evenimente există contradicţii. În cadrul echilibrului intern, există contradicţii între economie şi ideologie, psihologie şi ideologie, ştiinţă şi filozofie; în cadrul echilibrului extern există contradicţii între societate şi natură. Contradicţia dintre societate şi natură, dezechilibrul între societate şi mediul înconjurător se exprimă în mişcarea forţelor de producţie. Apoi, există contradicţia dintre mişcarea forţelor de producţie şi întreaga structură socială, inclusiv structura social-economică. Acest conflict are tangenţă cu fundamentele ordinii existente.

Legea echilibrului social este o lege a echilibrului mobil care include antagonisme, contradicţii, incompatibilităţi, conflicte şi lupte. În anumite circumstanţe, legea echilibrului mobil nu poate fi scutită de catastrofe şi revoluţii inevitabile. Teoria marxistă este teoria revoluţionară.

Capitolul VII

Schimbările sociale sunt legate de schimbările din cadrul forţelor de producţie. Dialectica forţelor de producţie şi dialectica elementelor sociale implicate este un proces permanent de perturbare şi restabilire a echilibrului social. Sistemul îşi pierde echilibrul după ce se formează o contradicţie între tehnica socială şi economia socială. Creşterea forţelor de producţie creează necesitatea de regrupare a oamenilor în noua strucutură social-politică a societăţii. Această schimbarea solicită o schimbare a normelor legale şi morale. Echilibrul între sistemul persoanelor şi sistemul normelor, inclusiv ideologia şi psihologia socială, poate fi restabilit numai prin aceasta modalitate.

În această situaţie se creează un conflict între noua şi vechea structură. Vechiul echilibru este deteriorat şi se creează un nou echilibru.

Restabilirea echilibrului social poate fi efectuată prin adaptarea (evoluţia) treptată a diverselor elemente din evoluţia socială sau prin revoluţia violentă. Marx a afirmat că relaţiile de producţie burgheze sunt ultima formă a procesului istoric de producţie socială. Acest antagonism provine din esenţa antagonistă a relaţiilor burgheze de producţie. Atunci când structura economică va permite dezvoltarea forţelor economice, nu va mai avea loc revoluţia socială ci evoluţia socială. Revoluţia provine din coliziunea dintre forţele de producţie şi economie şi este tranziţia violentă de la un prototip social la altul. Revoluţia provine din două domenii: a) conflictul în curs între forţele sociale şi dezvoltarea lor; b) structura economică a societăţii, adică relaţiile de producţie. Revoluţia nu este rezultatul tuturor conflictelor dintre forţele de producţie. Scopul este de a determina specia relaţiilor de producţie care vor duce la revoluţie şi cum a fost rezolvată contradicţia dintre evoluţia forţelor de muncă şi fundamentul economic al societăţii. Revoluţia victorioasă a creat o forţă politică diferită faţă de ceea din trecut, o localizare diferită a claselor sociale în procesul de producţie şi o diferită distribuţie a instrumentelor de producţie. Lupta revoluţionară are ca scop controlul celor mai importante instrumente producţie.

În societatea de clase, cele mai importante instrumente de producţie se află în posesia clasei aflată la putere, care își consolidează dominaţia asupra obiectelor şi asupra oamenilor prin intermediul obiectelor și al puterii de stat. Teza esenţială este că relaţiile de producţie trebuie să fie distruse pentru ca societatea să poată continua dezvoltarea forţelor de producţie. Clasa dominantă în economie va fi clasa dominantă şi în politică; această clasă îşi va asigura prin politică tipul de relaţii de producţie care îi va asigura procesul de exploatare care funcţionează în favoarea sa.

Delimitarea evoluționista poate fi depășită numai prin revoluţie. Prin evoluţie, proletariatul nu poate deveni proprietarul mijloacelor de producţie iar relaţiile de producţie vor rămâne esenţial neschimbate. Revoluţia esenţială se produce atunci când există un conflict esenţial şi deschis între forţele de producţie dezvoltate, care depăşeşte limite idilice ale relaţiilor de producţie, precum şi un conflict deschis în relaţiile de proprietate asupra instrumentelor de producţie. În concluzie: *Cauza revoluţiilor este conflictul dintre forţele de producţie şi relaţiile de producţie, aşa cum au fost solidificate în organizarea politică a clasei guvernatoare. Aceste relaţii de producţie sunt o frână atât de puternică pentru forţele de producţie încât este necesar ca aceste relaţii să fie desfiinţate, dacă societatea doreşte să se dezvolte în continuare. Dacă aceste forţe nu vor fi spulberate, ele vor frâna şi vor sufoca dezvoltarea forţelor de producţie iar întreaga societate va deveni stagnantă şi retrogresivă, adică societatea va intra în decădere*.

Revoluţia proletară înseamnă tranziţia de la capitalism la socialism şi apoi la comunism. Revoluţia proletară se produce din cauza conflictului dintre evoluţia forţelor de producţie şi relaţiile de producţie capitaliste. Dezvoltarea forţelor de producţie înseamnă imensa creştere şi centralizare a instrumentelor şi a aparatelor de producţie, regruparea forţelor de muncă şi socializarea muncii. Dar, toate aceste procese de dezvoltare nu sunt suficiente pentru a forma un echilibru intern în societate. Această evoluţie a forţelor de producţie necesită planificare adică relaţii de producţie reglementate în mod conştient.

Aici se află cel mai mare obstacol pus de structura capitalistă: relaţiile de producţie din proprietatea privată capitalistă sau din proprietatea colectivă capitalistă. Relaţiile de producţie se exprimă legal în proprietatea capitalistă şi sunt perpetuate din punct de vedere politic în organizația de stat a capitalului. Dacă scopul este dezvoltarea forţelor de producţie, atunci structura capitalistă trebuie să fie distrusă. Noua ordine socialistă va include mijloace de producţie centralizate şi munca socializată, expresia esenţei organizate a societăţii. Munca socializată este expresia societăţii organizate. Sistemul capitalist nu poate realiza o societate organizată fiindcă societatea capitalistă este neorganizată şi contradictorie. Capitaliștii nu vor şi nu pot să renunţe la puterea lor de clasă. Prin urmare, guvernarea capitaliştilor trebuie să fie eliminată cu scopul de a organiza întreaga societate, pentru a elimina conflictul personificat în proletariat şi burghezie. *Tot conflictul este format dintr-o aprigă luptă între clase, în lupta revoluţionară dintre clase, în lupta revoluţionară a proletariatului împotriva clasei capitaliste*.

Revoluţia provine de la conflictul dintre forţele de producţie şi relaţiile de producţie. Cogniţia şi voinţa clasei care susţine noul mod de producţie sunt determinate într-o anumită direcţie. Revoluţionarea cognitivă la cei desemnaţi să distrugă vechea societate este o condiţie necesară pentru revoluţie.

Orice ordine socială este bazată pe un fundament economic şi social. Ideologiile prevalente într-o anumită ordine socială sunt mituri care menţin în întregime ordinea existentă. Ideologiile sociale sunt fundamente care menţin echilibrul în societate. Psihologia şi ideologia armoniei de clasă permit existenţa societăţii de clase. Înainte de războiul din perioada 1914 - 1918, proletariatul şi-a format o ideologie independentă de ideologia burgheză. Totuşi, proletariatul a fost puternic îndoctrinat cu credinţă că ordinea capitalistă şi statul capitalistă sunt entităţi permanente. Mentalitatea armoniei de clasă a avut o mare putere. Adevărata revoluţie de clasă nu ar fi fost posibilă înainte de împlinirea revoluţiei psihologice şi ideologice. Această revoluţie are loc atunci când evoluţia obiectivă pune clasa asuprită într-o situaţie insuportabilă şi o face să simtă că nici o îmbunătăţire nu poate fi împlinită în cadrul ordinii existente. O clasă socială ajunge la această percepţie atunci când conflictul dintre forţele de producţie şi relaţiile de producţie au cauzat prăbuşirea echilibrului social iar restaurarea acestui echilibru pe vechiul fundament a devenit imposibilă. Marxismul a exprimat în modul cel mai clar şi profund ideologia proletară ostilă faţă de ordinea socială existentă. Capitalismul nu a devenit intolerabil printre proletari fiindcă a plătit muncitorilor salarii mai mari şi a reuşit să jefuiască şi să exploateze coloniile. Proletariatul din Europa şi America a avut senzaţia unui interes comun cu statul capitalist naţional. În perioada 1848 - 1914, psihologia şi ideologia armoniei de clasă au fost înlocuite treptat cu psihologia şi ideologia războiului civil. Adevăratul marxism, *comunismul ştiinţific*, a înlocuit psihologia şi ideologia armoniei de clasă. Această revoluţie mentală este compusă din distrugerea vechii psihologii şi a vechii ideologii şi stabilirea unei noi psihologii şi a unei noi ideologii, cu adevărat revoluţionare.

A doua fază a revoluţiei este *revoluţia politică*, adică acapararea puterii politice de către noua clasă. În această fază, psihologia revoluţionară a unei clase devine acţiune. În revoluţia politică, proletariatul se loveşte de rezistenţa aparatului de stat. Proletariatul va distruge prin luptă vechiul aparat de stat şi nu se va mulţumi numai cu tranziţia aparatului de stat de la vechea putere politică. Marx şi Engels invocă distrugerea vechiului aparat de stat şi nu se opresc la o tranziţie paşnică a puterii. Acest lucru este firesc având în vedere că statul este expresia supremă a puterii deţinută de clasă guvernatoare. Victoria revoluţionară este echivalentă cu distrugerea forţelor care aparţin vechilor clase guvernatoare, inclusiv distrugerea forţelor economice şi a armatei. Victoria revoluţionară se exprimă prin stabilirea unui nou sistem de stat, inclusiv armata (forţele armate revoluţionare). Revoluţia politică implică acapararea şi distrugerea aparatului de stat, stabilirea unui nou aparat de stat revoluţionar şi coordonarea ideologică corespunzătoare.

Revoluţia economică este a treia fază a revoluţiei. Fiind la putere, proletariatul va folosi puterea de stat pentru vechile relaţii de producţie şi stabilirea noilor relaţii de producţii care s-au maturizat în vechea ordinea dar în contradicţie cu vechea ordine. Proletariatul aflat la putere va acapara capitalul şi va centraliza instrumentele de producţie în cadrul statului, scopul său fiind mărirea forţelor de producţie cât mai repede cu putinţă. Aceste obiective pot fi realizate numai prin încălcarea despotică a dreptului de proprietate. Aceste măsuri sunt inevitabile ca instrument de revoluţionare a întregului sistem de producţie.

Ascendenţa la putere a proletariatului implică schimbări mult mai profunde şi mai dureroase în comparaţie cu revoluţiile burgheze. Rezultatul acestor schimbări fundamentale cauzate de proletariat este o imensă răsturnare şi distrugere a claselor sociale din vechea ordine socială. Producţia este dezorganizată până în momentul în care proletariatul va reuşi să creeze o nouă ordine socială. Revoluţia proletară duce la o distrugere mai profundă a vechilor instituţii în comparaţie cu revoluţia burgheză din trecut.

Revoluţia tehnică este a patra fază revoluţiei. După ce s-a ajuns la un nou echilibru social, apare evoluţia accelerată a forţelor de producţie. Această nouă societate îşi creează psihologia şi ideologia corespunzătoare pentru noile realităţi.

Revoluţia s-a dezvoltat odată cu perturbarea echilibrului între forţele de producţie şi relaţiile de producţie. Expresia acestei perturbări a echilibrului social este distrugerea psihologiei de armonie a claselor sociale, după care apare perturbarea echilibrului politic şi stabilirea unui nou fundament tehnic.

Revoluţia este tranziția de la o formă socială la alta. Pentru Karl Marx, cucerirea puterii politice este echivalentă cu distrugerea vechiului aparat de stat şi stabilirea unui nou aparat de stat. Această transformare esenţială este condiția transformării relaţiilor de producţie care poate fi realizată prin

"exproprierea silită a expropriatorilor". Analiza nu procedează de la economie la politică ci de la politică la economie. În concluzie, economia este determinată de politică.

Întreg procesul revoluţionar provine de la conflictul dintre evoluţia forţelor de producţie şi relaţiile de proprietate. Schimbarea socială este bazată pe acest fundament şi se termină odată cu stabilirea unui nou echilibru structural. Revoluţia începe din momentul în care relaţiile de proprietate devin un obstacol pentru evoluţia forţelor de producţie. Revoluţia se termină atunci când sunt stabilite noi relaţii de producţie, desemnate să fie forme care favorizează evoluţia forţelor de producţie. Perioada interimară este dominată de ordinea inversă a influenţei suprastructurilor adică influenţa ideologiei politice şi aplicarea ei în procesul de remaniere al relaţiilor de producţie. Acesta este un proces de lungă durată care se desfăşoară în decursul unei întregi perioade istorice.

Orice forţă suprastructurală, inclusiv autoritatea unei clase sociale, adică autoritatea de stat a unei clase, înseamnă putere dar nu lipsită de limite. Clasa socială care a acaparat puterea de stat a impus asupra puterii de stat limite inerente, în situaţia existentă a condiţiilor economice şi a forţelor de producţie. Cu alte cuvinte, modificarea condiţiilor economice la care se poate ajunge prin intermediul puterii de stat depinde de situaţia precedentă a condiţiilor economice. Revoluţia proletară rusă din 1917 demonstrează această afirmaţie: puterea de stat proletară a fost suficientă numai pentru socializarea industriei de mari dimensiuni.

Societatea capitalistă negustorească este expresia ceea mai frapantă a societăţii neorganizate. Sistemul capitalist implică războaie şi crize industriale, acestea fiind legea naturală a evoluţiei capitaliste. Aceste războaie şi crize industriale influenţează forţele de producţie şi chiar le distrug parţial prin întreruperea muncii, şomaj, producţie redusă şi dispariţia multor întreprinderi mici. În paralel, forţele organizate ale capitalismului se intensifică prin formarea întreprinderilor de mari dimensiuni, trusturi şi monopoluri. După criză se produce un nou ciclu de dezvoltare, o nouă creştere pe o nouă bază, în forme organizatorice mai dezvoltate care permit mai multe oportunităţi pentru evoluţia forţelor de producţie. Un proces identic se petrece în cadrul războaielor capitaliste care exprimă concurenţă capitalistă. Rezultatul acestor războaie este scăderea forţelor de producţie. După războaiele capitaliste, marile state burgheze se extind, statele burgheze mici dispar, capitalul extinde domeniul său de exploatare iar după declinul temporar urmează un proces mai rapid de acumulare. Extinderea producţiei este realizată cu preţul unui declin trecător în domeniul forţelor de producţie.

Revoluţia înseamnă diminuarea unui obstacol cu scopul de a dezvolta forţele de producţie. În mod inevitabil, revoluţia își distruge temporar o parte din forţele de producţie pentru a distruge acest obstacol. Acest lucru este inevitabil după cum sunt inevitabile crizele din regimul capitalist.

Efectele destructive ale revoluţiei pot fi observate în următoarele subiecte:

1. Distrugerea fizică a elementelor de producţie (persoane sau obiecte) şi incapacitatea de a repara aceste prejudicii;
2. Deteriorarea elementelor de producţie după reparaţie şi înlocuire;
3. Întreruperea şi dezorganizarea legăturii dintre elementele de producţie, inclusiv dezorganizarea relaţiilor de producţie între proletari şi intelectuali;
4. Transferul forţelor de producţie de la produse utile la consum neproductiv.

Aceste principii teoretice sunt demonstrate în istorie.

Evoluţia societăţii în perioada de declin se deosebește de evoluţia societăţii în perioada de tranziţie. Declinul forţelor de producţie va continua până când societatea va primi un impuls din exterior sau va fi descoperit echilibrul bazat pe stagnarea permanentă a relaţiilor economice. Declinul provine de la imposibilitatea de a distruge relaţii de producţie date. Relaţiile de proprietate opresc evoluţia şi acţionează astfel ca forţele de producţie să fie în permanent declin. Lupta dintre clase aproximativ egale duce la paralizarea societăţii. Istoria evoluţiei sociale demonstrează că lupta socială dintre clase nu a dus la victoria proletariatului. Până în prezent, evoluţia forţelor de producţie a creat o economie şi o suprastructură care a avut o influenţă retrogresivă asupra forţelor de producţie. Scăderea nivelului de trai al forţelor de producţie cauzează scăderea nivelului de trai al întregii societăţi.

Reproducerea este un "metabolism" permanent între natură şi societate, un proces ciclic care înlocuieşte prin muncă ceea ce a fost consumat permite umanităţii să-şi mărească limitele existenţei. După

definiţia lui Marx, procesul de producţie capitalist, considerat drept o reproducţie, produce marfă, plusvaloare şi reproduce relaţia dintre capital şi muncitorul salariat. Această formulă este universală şi nu este limitată la producţia capitalistă. Producţia materială este reproducţia relaţiilor de producţie capitaliste şi a cadrului lor normativ. Pe de altă parte, reproducţia materială este reproducţia permanentă a forţelor de muncă, inclusiv reproducţia capacităţilor profesionale ale proletariatului. Economia şi fiziologia societăţii sunt reproduse în cadrul procesului de reproducţie. Psihologia oamenilor este psihologia lor socială iar structura lor fiziologică este produsul evoluţiei sociale. "Fiziologia socială" este un component al economiei.

Procesul de reproducţie include evoluţia aparatului de viaţă socială adică relaţiile reciproce dintre clase, condiţiile organizării de stat, relaţiile dintre diversele sfere ale activităţii ideologice şi contradicţiile sociale. Perturbările şi contradicţiile echilibrului social sunt absorbite prin realinierea parțială, în cadrul unui anumit mod de producţie. Contradicţiile fundamentale, provenite din esenţă unei anumite structuri economice, continuă să fie reproduse în dimensiuni extinse şi pe un fundament mai extins până ajung proporţii catastrofale. În acest caz, întreaga structură a relaţiilor de muncă se va prăbuși iar dacă evoluţia socială continuă, va apare o nouă formă. Un nou echilibru se va forma prin transformarea întregului aparat uman de muncă şi reorganizarea parțială a relaţiilor de muncă. Societatea intră într-un nou ciclu al evoluţiei prin lărgirea fundamentului tehnic şi acumularea experienței.

Capitolul VIII

Clasele sociale sunt un factor important în evoluţia societăţii umane. În societatea de clase, structura socială depinde, în primul rând, de clasele sociale şi de relaţiile lor reciproce. Orice schimbare importantă în viaţa socială este legată de o luptă socială. Tranziţia de la o formă socială la alta se produce printr-o aprigă luptă de clasă, aşa cum afirmat Marx şi Engels.

Clasa socială este agregatul persoanelor care au acelaşi rol în producţie şi se află în aceleaşi relaţii cu alte persoane în cadrul procesului de producţie. În procesul de distribuţie, elementul comun al fiecărei clase este sursa de revenit. Condiţiile de producţie determină condiţiile de distribuţie. În fiecare clasă, elementul comun este sursa comună de revenit. Muncitorii din toate ramurile de muncă formează clasa proletară aşa cum toţi proprietarii deţin o poziţie similară faţă de proprietarii din toate ramurile de muncă.

Relaţiile de producţie dintre proletari şi patroni sunt fundamentul claselor sociale. Realitatea ne arată că poate exista o lipsă de solidaritate între muncitorii din mediul urban şi ţăranii pauperi din rural.

Conform unei alte teorii acceptate, procesul de distribuţie este fundamentul diviziunii de clasă. Aici procesul de distribuţie este echivalent cu distribuţia *venitului* social. În societatea capitalistă, diviziunea veniturilor în trei grupuri (profit, arendă, salariu) creează diferenţa între trei clase: capitalişti, proprietari funciari, muncitori salariaţi (proletari). În cadrul unui revenit social limitat, venitul unei anumite clase poate creşte pe socoteala venitului atribuit altei clase. Membrii unei anumite clase sunt uniţi prin interese comune uniforme şi prin contradicţia intereselor lor faţă de alte clase.

Din ce cauză persoanele dintr-o clasă se reproduc drept clasă? De ce există diverse genuri de oameni în societatea capitalistă? De ce există tipuri stabile de revenit? Această stabilitatea depinde de atitudinea faţă de mijloacele de producţie care exprimă relaţia dintre oameni în procesul de producţie. Rolul oamenilor în producţie şi rolul oamenilor în proprietatea intereselor de producţie sunt elemente cantitative fixe. Deci, în capitalism există o categorie de oameni care comandă procesul de producţie şi o categorie de oameni care muncesc la comanda celor menţionaţi mai sus şi produc obiecte de valoare. Din acest motiv, o anumită lege naturală domină distribuţia produselor provenite din muncă şi a revenitului (profitul). Deci, subiectul discuţiei este distribuţia persoanelor şi distribuţia obiectelor ca fundament al relaţiilor de clasă.

Concluzia similară provine din analiza efectuată în termenii cei mai abstracţi. Fiecare clasă este un sistem uman specific, definit în sistemul social uman. Analiza claselor trebuie să pornească de la producţie. Diferenţele dintre clase provin de la factori interdependenți iar această legătură este

determinată de poziţia claselor în procesul de producţie. Deci, clasele trebuie să fie definite conform criteriului de producţie. "Clasa" este definită prin poziţia membrilor ei în procesul de producţie; "casta" este definită prin poziţia membrilor ei în ordinea juridică sau legală a societăţii. Moșierii sunt o clasă iar nobilimea este o castă.

În problema claselor sociale se poate ajunge la formularea corectă numai din perspectiva relaţiilor reciproce specifice, într-un cadru economic specific. În societatea care a existat înaintea capitalismului, relaţiile sociale erau foarte conservative, ritmul de viaţă era lent iar schimbările aveau o importanţă redusă. Clasa guvernatoare, aristocrația funciară, era aproape ereditară iar această imobilitate a permis consolidarea privilegiilor de clasă şi a obligațiilor de clasă prin intermediul unor norme legale. Această armonie a fost brusc perturbată din cauza condiţiilor mult mai mobile ale capitalismului de mărfuri. Dezintegrarea relațiilor feudale a creat o dizarmonie în relaţiile dintre clase şi caste. Marx a afirmat că burghezia s-a "eliberat" de ordinea feudală prin distrugerea ei. În mod similar, proletariatul se poate elibera numai prin desființarea tuturor claselor.

În principiu, în societate există două clase principale: clasa guvernatorilor care guvernează, dispune şi monopolizează instrumentele de producţie şi clasa care execută, care nu deţine mijloace de producţie şi care muncește pentru clasa guvernatoare. Dacă relaţia dintre clasa guvernatoare şi clasa guvernată este creată prin achiziţionarea forţei de muncă, înseamnă că ne aflăm în sistemul capitalist. Dacă relaţia dintre clasa guvernatoare şi clasa guvernată este creată prin jaf sau exploatare, inclusiv exploatarea sufletească, înseamnă că ne aflăm în sistemul sclavagist. Aceasta teză este bazată pe categoriile stabilite de Marx: munca materializată şi munca vie. Antagonismul dintre proprietar şi muncitor provine din esenţa modului de producţie capitalist. Producţia ar putea să continue fără întrerupere odată cu dispariţia capitalistului şi înlocuirea sa de către stat.

Clasele sociale fundamentale pot fi divizate în componentele lor dar acest lucru nu influenţează diviziunea fundamentală dintre exploatator şi exploatat.

Engels a afirmat că existenţa claselor provine de la antagonismele care există între clasele exploatatoare şi clasele exploatate. Diviziunea de clasă provine din diviziunea muncii. Clasa guvernatoare a folosit toate mijloacele posibile pentru a guverna şi pentru a exploata masele. Diviziunea societăţii în clase are numai o justificație trecătoare, în anumite condiții date.

Relaţiile de proprietate au creat şi exprimă diferențele de clasă între proprietari şi proletari. Poziția claselor în producţie determină poziţia claselor în distribuţie. Antagonismul dintre proprietari și proletari în producţie există şi în distribuţia producţiei. Aceste contradicţii se reflectă în dezvoltarea intereselor de clasă. Ceea mai primitivă şi generală expresie a interesului de clasă este efortul claselor de a-şi extinde partea lor în distribuţia generală a produselor. În sistemul societăţii de clase, procesul de producţie este în acelaşi timp şi procesul de exploatare economică a proletariatului.

Proletariatul produce mai mult decât primește. Prin munca sa, proletariatul îi sprijină pe proprietari. Interesul proprietăţii exploatatoare este menţinerea şi extinderea exploatării economice. Interesul majorităţii exploatate este contestarea structurilor sociale şi economice existente.

Structura economică a societăţii este consolidată în organizaţia de stat şi este sprijinita de nenumărate forme suprastructurale. Interesul de clasă economic este deghizat sub forma intereselor politice, ştiinţifice, religioase, etc. Astfel, interesele de clasă se dezvoltă într-un sistem întreg care include cele mai variate domenii ale vieţii sociale. Aceste interese condiționează elaborarea idealului social care este întotdeauna esenţa intereselor de clasă.

În discuția despre interesele de clasă, este necesar să fie menționate următoarele observaţii: 1) interesele generale permanente trebuie să fie separate de interesele temporare fiindcă, eventual, poate exista o contradicție între ele; 2) interesele de grup nu trebuie să fie confundate cu interesele generale; 3) esenţa şi tendință intereselor de clasă se schimbă în paralel cu schimbările principale în situația socială. Scopul istoric, interesul general şi permanent al proletariatului va fi distrugerea sistemului capitalist. După ce va fi cucerită puterea de stat, interesele proletariatului se vor transforma cu scopul de a menține şi de a fortifica puterea de stat.

Distrugerea vechiului sistem social şi construirea unui nou sistem social solicită orientarea intereselor sociale spre producţie şi spre extinderea forțelor de producţie.

Diversele condiţii materiale ale existenţei creează stratificarea socială, influenţează cogniţia claselor şi îşi pune amprenta pe psihologia de clasă şi pe psihologia de clasă. Nu întotdeauna interesele unei clase sunt identice cu interesele ei. Clasa care va conduce tranziţia şi transformarea societăţii de la capitalism la socialism trebuie să fie caracterizată de următoarele fenomene provocate şi cauzate de regimul capitalist:

- Exploatarea economică şi opresiunea politică în regimul capitalist;
- Pauperitate;
- Propria sa productivitate industrială;
- Absența proprietății particulare;
- Munca şi producţia în comun.

Existenţa materială determină psihologia şi ideologia claselor. Proletariatul demonstrează ura împotriva capitalului şi a puterii sale de stat, spiritul revoluţionar, rutina acţiunii organizate, psihologia tovărăşească, concepţia productivă şi constructivă a obiectelor, negarea tradiţiilor, atitudinea negativă faţă de "sfințenia proprietății particulare".

Fundamentele ideologice ale burgheziei au fost individualismul (rezultatul luptei competitive) şi raţionalismul (rezultatul calcului economic). Ideologia şi psihologia claselor se vor schimba în funcţie de existenţa lor socială. Marx a afirmat că diversele forme de proprietate şi condiţiile sociale de existenţă sunt fundamentul întregii suprastructuri de sentimente, iluzii, mentalităţi şi concepţii. Proletariatul care va ajunge la putere va forma suprastructura ideologică a noului sistem social.

Poziţia unei clase în procesul de producţie determină psihologia de clasă, ideologia de clasă şi cogniţia intereselor de clasă permanente şi universale. Acest principiu nu este realizat imediat, cu excepţia câtorva cazuri rare. Procesul de producţie trece prin multe faze iar antagonismele apar în faza ulterioară a evoluţiei. Clasa dezvoltată provine din alte clase. O anumită perioadă este necesară pentru ca o clasă să devină conştientă de interesele sale caracteristice, de aspiraţiile, idealurile şi dorinţele sale. Aceşti factori separă o clasă de alta. Clasa guvernatoare manipulează aceste date pentru a distruge cogniţia proletară în clasele asuprite precum şi pentru îndoctrinarea proletariatului cu ideologia claselor guvernatoare. Astfel, se poate forma o clasă cu funcţii în procesul de producţie dar fără cogniţia de clasă. Clasa care nu este conştientă de sine a fost denumită de Marx "clasa în sine"; clasa conştientă de sine a fost denumită de Marx "clasa pentru sine". Marx a afirmat că lupta dintre clase este o luptă politică.

În anumite circumstanţe, este posibilă a solidaritate relativă de clasă. De exemplu, o solidaritate relativă poate exista atunci când interesul unei clase coincide temporar cu interesul altei clase. De asemenea, este posibilă o coincidenţă a intereselor temporare ale unei clase cu interesele permanente ale altei clase. Aceste fenomene pot fi constatate în atitudinea proletariatului în războiul din 1914 - 1918. În antichitate, au existat interese comune ale proprietarilor de sclavi şi ale sclavilor proprietari de sclavi. În diverse perioade istorice au existat acțiuni comune ale diferitelor clase împotriva duşmanilor din exterior.

Diverse graduri de interes creează diverse forme de luptă dar interesul sectorial al unei clase nu devine din acest motiv interesul unei clase. Interesul unui grup de muncitori nu este un interes de clasă ci un interes de grup. Acestea sunt numai începuturile unei lupte de clasă. *Un interes de clasă se formează atunci când pune în conflict o clasă cu alta. Lupta de clasă apare atunci când o clasă intră în conflict activ cu altă clasă.*

Lupta de clasă implică întreaga clasă şi nu numai un oarecare component. Lupta de clasă înseamnă lupta totală a unei clase împotriva altei clase. Orice luptă de clasă este o luptă politică. O clasă asuprită puternică, care se opune clasei asupritoare, subminează fundamentele existente şi are un inevitabil caracter politic.

Lupta de clasă va deveni o adevărată luptă de clasă. Clasele guvernatoare susţin în permanenţă lupta de clasă. Existenţa statului dovedeşte că clasa guvernatoare s-a "constituit" drept o clasă pentru sine, o putere de stat, fapt care implică conştientizarea deplină intereselor fundamentale ale acestei clase, aflată în război cu clasele care au interese opuse. Acesta este războiul împotriva pericolului imediat şi războiul împotriva pericolelor potenţiale. În acest scop, clasa guvernatoare se foloseşte de toate instrumentele aparatului de stat.

Statul este o suprastructură determinată de fundamentul economic. Statul este o organizaţie exclusivă şi clasa care şi-a "constituit puterea de stat". În cadrul luptei de clasă, clasa asuprită şi subjugată se transformă dintr-o *clasă în sine* într-o *clasă pentru sine*.

Două argumente au fost formulate împotriva concepţiei de clasă a autorităţii de stat. Anarhiștii susţin că orice administraţie centralizată este o autoritate de stat. Prin urmare, chiar şi ceea mai avansată societate comunistă va fi un stat dacă va avea o economie sistematică. Acest argument este bazat pe o eroare burgheză naivă. Esenţa statului constă în relaţia socială care exprimă o relaţie de clasă. Conform unui alt argument, statul capitalist modern îndeplineşte funcţii generale. În toate funcţiile pe care le îndeplineşte, puterea de stat a capitaliştilor este orientată de interesele clasei capitaliste. Legislaţia care favorizează protecţia muncii nu schimbă esenţa claselor. Concesiile făcute în favoare proletariatului nu înseamnă că statul încetează să mai fie un stat de clase absolut.

Inegalitatea dintre membrii clasei proletare provine din diversitatea unităţilor economice, provenienţa proletariatului din ţărănime sau din mica burghezie, diversele locuri de muncă şi rezultatele obţinute prin muncă. Există diferenţe cognitive între proletari cu privire la concepţia intereselor de clasă.

Partidul proletar provine din inegalitatea dintre membrii clasei proletare. Dar, lupta clasei proletare trebuie să fir condusă împotriva unui duşman puternic şi sofisticat. Partidul proletar este segmentul cel mai avansat, cel mai unit şi cel mai bine educat al proletariatului.

Partidul proletar nu este o clasă ci un mic component al clasei proletare. Partidul proletar este instrumentul care exprimă cel mai bine interesele de clasă, fără să existe între ele o contradicţie. Lupta proletariatului depinde de o relaţie corectă între diversele elemente componente ale proletariatului şi de relaţiile corecte dintre membrii partidului şi cei din afara partidului. Partidul proletar trebuie să fie unificat şi organizat separat drept un ingredient al clasei proletare. În paralel, partidul proletar trebuie să aibă contacte cât mai intense cu masele din exteriorul partidului şi să atragă în rândurile partidului cât se poate de mulţi membri. Dezvoltarea mentală a proletariatului se va exprima în extinderea partidului proletar. Declinul proletariatului se va exprima în declinul partidului proletar şi în declinul influenţei sale asupra elementelor din exteriorul partidului.

Lipsa de uniformitate a proletariatului creează necesitatea să existe un partid al acestei clase. Condiţiile de existenţă ale proletariatului şi nivelul cultural scăzut al proletariatului creează situaţia în care chiar şi partidul proletar, avangarda proletariatului, nu este caracterizat prin uniformitate interioară. Partidul proletar şi toată clasa proletară sunt aproximativ uniforme. Dacă partidul proletar ar fi cu totul uniform în cogniţia de clasă, experienţă, capacitate executivă, atunci conducătorii ar fi inutili, funcţiile de conducere ar fi îndeplinite prin rotaţie fără ca astfel să fie cauzate detrimente cauzei comune.

În realitate, nu există o astfel de uniformitate perfectă nici măcar în avangardă, ceea ce creează necesitatea de a forma grupuri relativ stabile de conducători individuali. Partidul proletar şi clasa proletară nu sunt dușmani. Partidul proletar nu se află în contradicţie cu conducătorii săi şi a aplicat aceste metode destructive în lupta sa revoluţionară. De aici reiese că dictatura bolșevică nu se află în contradicţie cu dictatura proletariatului. Distrugerea Partidului Bolșevic înseamnă distrugerea proletariatului ca element de clasă conştient şi independent şi transformarea sa într-un simplu factor de producţie.

Dacă considerăm societatea drept un sistem care se dezvoltă obiectiv, constatăm că tranziţia de la un sistem de clasă la altul se efectuează printr-o luptă de clasă amarnică. Clasele sociale sunt aparatul fundamental de transmisie pentru reformularea întregului complex al condiţiilor existenţiale ale societăţii. Structura societăţii se schimbă prin oameni. Relaţiile de producţie sunt un rezultat al activităţii umane şi al forţei umane, la fel ca oricare alt produs al activităţii umane. "Voințele de clasă" sunt o tendinţă generală comună care produce un rezultat social. Aceste voinţe se diferențiază mai ales în revoluţie, adică în răsturnarea societăţii în tranziţia de la un stadiu la altul.

Fenomenul voinţei în fiecare etapă a evoluţiei este determinat de o cauzalitate profundă, dincolo de legea cauzei şi a efectului, dincolo de ciocnirea voinţelor de clasă opuse. Această profundă cauzalitate determină fenomenul voinţei în fiecare etapă a evoluţiei. Fenomenele voinţei sunt limitate de condiţii exterioare. Lupta de clasă şi voinţă de clasă formează un aparat activ de transmisie în tranziţia de la o structură socială la alta.

În procesul de tranziţie, noua clasă are rolul de organizator şi titular al noii ordini sociale şi economice. Puterea de clasă care include condiţiile în creştere şi dezvoltarea permanentă a producţiei este pârghia vie a transformării sociale. În trecut, burghezia a mutata societatea de pe vechiul traseu feudal sore traseul evoluţiei burgheze. În mod asemănător, proletariatul, titularul şi organizatorul producţiei de clasă socialistă, va muta societatea de pe traseul burghez şi o va amplasa pe traseul socialismului.

Clasa guvernează prin partid şi partidul guvernează prin conducătorii săi. Fiecare clasă şi fiecare partid are personalul său necesar. Acest rezultat provine din lipsa de uniformitate a clasei şi din inegalitatea dintre membrii partidului. Oare societatea fără clase este posibilă?

Societatea comunistă fără clase este posibilă. După cum a scris Engels, clasele s-au dezvoltat organic din diviziunea muncii şi din funcţiile de organizare care au devenit necesare din punct de vedere tehnic pentru dezvoltarea ulterioară a societăţii. Activitatea de organizare va fi necesară şi în societatea din viitor. Proprietatea privată este fundamentul clasei. Răspunsul autorului la adresa celor care au criticat ideea societăţii fără clase (Pareto, Michels) este că societatea comunistă este o societate cu forţe de producţie foarte dezvoltate şi nu poate avea un fundament care să creeze unei clase guvernatoare specifice. Puterea administrativă se va afla în mâinile specialiştilor şi va fi exercitată asupra aparatelor și nu asupra factorului uman, adică asupra proletariatului. În societatea din viitor, incompetența maselor va dispare și va exista un număr imens de administratori, ceea ce va anula stabilitatea grupurilor de clasă aflate la putere.

După victoria proletară va veni o perioadă de dictatură a proletariatului. Victoria proletară se produce atunci când forţele de producţie sunt în declin iar masele se află în nesiguranță materială. În mod inevitabil, se va forma un strat de conducere sub forma unui germene de clasă. Această tendinţă se va afla în antagonism cu două tendințe opuse: a) creşterea forţelor de producţie; b) abolirea monopolului de educaţie. Creşterea numărului de tehnicieni și lucrători proveniţi din clasa proletară va submina degenerarea revoluţiei proletare şi crearea unei noi conduceri de clasă.

Noua societate egalitară va fi o societate de persoane foarte cultivate, conştiente de propria lor persoană şi conştiente faţă de alte persoane înconjurătoare. Astfel, vor fi create condiţiile necesare pentru existenţa întregii umanități şi nu numai pentru existenţa unor anumite grupuri. Astfel, societatea umană va deveni o societate umană unică iar fundamentul său va fi armonia.

INTRODUCERE

Importanţa practică a ştiinţelor sociale

a. Ştiinţele sociale şi necesităţile din lupta proletariatului

Intelectualii burghezi discută despre orice domeniu de studiu cu o spaimă de neînțeles, ca şi cum acest domeniu ar fi fost creat în ceruri şi nu pe pământ. Dar, fapt este că orice ştiinţă se dezvoltă de la necesităţile societăţii sau de la necesităţile claselor sociale. Nimeni nu se ostenește să numere muștele de pe geamuri sau vrăbiile de pe străzi dar face acest efort cu privire la numărul bovinelor. Cifrele despre prima categorie nu sunt utile nimănui dar cifrele din ceea de a doua categorie merită să fie cunoscute. Dar, nu este util să cunoaştem numai natura din care obținem toate substanţele, materiile prime, etc. La nivelul practic, este la fel de necesar să posedăm informaţii despre societate. În fiecare fază a luptei sale, proletariatul se confruntă cu necesitatea de a poseda acest gen de informaţii. Pentru a fi capabil să lupte corect împotriva celorlalte clase, proletariatul trebuie să prevadă comportamentul acestor clase. În acest scop, proletariatul trebuie să cunoască care sunt elementele de care depinde comportamentul diferitelor clase. Înainte de acapararea puterii, proletariatul este obligat să trăiască sub jugul capitalului. În lupta sa pentru eliberare, proletariatul este obligat să gândească permanent cum se vor comporta toate clasele sociale. Proletariatul trebuie să ştie de ce depinde acest comportament şi care sunt cauzele care determină acest comportament. Răspunsul la această chestiune poate fi dat numai de ştiinţa socială.

Dacă va cuceri puterea, proletariatul va fi obligat să lupte împotriva guvernelor capitaliste din ţările din exterior precum şi împotriva reminiscenţelor contrarevoluționare din interior. De asemenea, proletariatul este obligat să se confrunte cu chestiunile foarte dificile de organizare a producţiei şi a distribuției, care trebuie să fie esenţa planului economic; cum trebuie să fie utilizată clasa intelectuală, cum trebuie să fie pregătite pentru comunism ţărănimea şi mica burghezie; cum trebuie să fie promovaţi administratorii experimentaţi din rândurile muncitorilor; cum se va ajunge la marile mase proletare care încă nu au conştientizat problema claselor sociale. Pentru a da răspunsuri corecte, toate aceste chestiuni necesită cunoaşterea societăţii, a claselor sociale şi caracteristicile lor precum şi comportamentul lor în diferite situaţii. Aceste chestiuni mai necesită să fie cunoscute economia politică şi curentele de gândire socială ale diverselor clase din societate. Aceste probleme demonstrează necesitatea ştiinţelor sociale. Scopul practic de reconstruire a societăţii poate fi îndeplinit corect prin aplicarea unei politici ştiinţifice a clasei muncitoare adică o politică bazată pe teoria ştiinţifică. În cazul proletariatului, această teorie ştiinţifică este teoria stabilită de Karl Marx.

b. Burghezia şi ştiinţele sociale

Burghezia şi-a creat şi ea propriile sale ştiinţe sociale, bazate pe necesităţile sale practice.

Atunci când burghezia este clasa guvernatoare, ea trebuie să rezolve un mare număr de chestiuni: cum să menţină ordinea capitalistă; cum să asigure aşa numita "dezvoltare normală" a societăţii capitaliste, care înseamnă un aflux permanent de profituri; cum să organizeze instituţiile sale economice în acest scop; cum să-şi conducă politica în relaţiile cu alte state; cum să-şi menţină stăpânirea asupra

proletariatului; cum să elimine dezacordurile dintre proprii săi membri; cum să-şi prepare personalul de funcţionari: popi, poliţişti, intelectuali; cum să procedeze în domeniul educaţiei astfel ca proletariatul să nu devină barbar şi să fie în continuare supus asupritorilor săi.

În acest scop, burghezia are nevoie de ştiinţele sociale care îi sunt utile pentru adaptarea sa la viaţa socială complicată şi pentru alegerea unor soluţii convenabile pentru problemele practice ale vieţii. De exemplu, este interesant să menţionăm că primii economiști burghezi erau mari negustori practici şi conducători de guverne. Ricardo, cel mai mare teoretician al burgheziei, era un bancher foarte capabil.

c. Caracterul de clasă al ştiinţelor sociale

Intelectualii burghezi susţin întotdeauna că ei reprezintă așa zisa "ştiinţă pură", că toate suferinţele pământeşti, toate conflictele de interese, toate oscilaţiile vieţii, goana după profit şi alte chestiuni vulgare şi pământeşti nu au nici un fel de legătură cu ştiinţa lor. Concepţia lor despre acest subiect este cu aproximaţie următoarea: intelectualul este un zeu, plasat într-o eminenţă sublimă, care observă fără pasiune viaţa societăţii în formele sale diverse. Intelectualii burghezi susţin şi chiar proclamă mai puternic că "practica" detestabilă nu are nimic comun cu "teoria" pură. Desigur, această concepţie este eronată iar teza diametral opusă este ceea adevărată: toată ştiinţa provine din practică. Astfel, este absolut clar că ştiinţele sociale au un caracter de *clasă*. Fiecare clasă îşi are practica sa, scopurile sale specifice, interesele sale şi, în consecinţă, propria sa viziune. Burghezia este interesată, în primul rând, să conserve, să perpetueze, să solidifice şi să extindă guvernarea capitalului. Proletariatul este interesat, în primul rând, să ducă la răsturnarea sistemului capitalist şi să asigure guvernarea clasei muncitoare, pentru reconstruirea existenţei. Nu este greu de observat că practica burgheză solicită un lucru iar practica proletară solicită alt lucru, că burghezia va avea o viziune iar proletariatul va avea altă viziune, că ştiinţa socială a burgheziei va fi de un anumit sort iar ştiinţa socială a proletariatului va fi, fără îndoială, de alt sort.

d. Din ce cauză ştiinţa proletară este superioară faţă de ştiinţa burgheză?

Aceasta este chestiunea la care trebuie să răspundem acum. Dacă ştiinţele sociale au o esenţă de clasă, cum este ştiinţa proletară superioară faţă de ştiinţa burgheză, fiindcă şi proletariatul are interesele sale, aspiraţiile sale şi practica sa, în timp ce burghezia îşi are propria sa practică. Ambele clase trebuie să fie considerate drept interesate. Nu este suficient să afirmăm că o clasă este bună, elevată din punct de vedere spiritual, preocupată de bunăstarea omenirii în timp ce cealaltă clasă este lacomă şi râvneşte la profituri. Una din aceste clase are lentile roşii iar cealaltă clasă are lentile albe. De ce lentilele roşii sunt mai bune decât cele albe? De ce este mai bine să privim realitatea prin lentilele roşii? De ce este mai bună vizibilitatea prin lentilele roşii?

Trebuie să tratăm cu atenţie răspunsul nostru la această chestiune.

Am constatat că burghezia este interesată să conserve sistemul capitalist. Dar, este bine cunoscut faptul că, sub soare, nu există nimic permanent. În trecut, a existat un sistem sclavagist, un sistem feudal; a existat şi mai există sistemul capitalist. De asemenea, au mai existat şi alte forme ale societăţii umane. Acest fapt este evident şi indiscutabil astfel că noi trebuie să tragem următoarea concluzie: cine percepe viaţa socială pe baza datelor actuale trebuie să mai înţeleagă de la bun început că totul este în schimbare, că o formă socială urmează după o altă formă socială. Să ne imaginăm un proprietar feudal de şerbi care trăia înainte de eliberarea ţăranilor din şerbie. În multe cazuri, această persoană nici nu îşi putea imagina că ar putea exista o ordine socială în care nu ar fi fost posibil ca iobagii să nu poată fi vânduţi sau schimbaţi pentru ogari. Un asemenea proprietar de iobagi ar fi putut percepe corect evoluţia societăţii?

Desigur că nu fiindcă ochii săi erau orbiţi de lentile. Ei nu puteau să vadă dincolo de lungul nasului lor şi nu puteau să înţeleagă ce se petrece în apropierea lor.

Burghezia este şi ea orbită astfel. Burghezia este interesată să conserve capitalismul şi crede că acest sistem este permanent şi indestructibil. În consecinţă, acest sistem nu percepe fenomenele şi caracteristicile evoluţiei societăţii capitaliste, care denotă esenţa sa trecătoare, ruinarea sa apropiată, eventualitatea distrugerii sale precum şi eventuala sa înlocuire printr-o altă modalitate de organizare a vieţii. Acest lucru este elucidat cât se poate de clar de Primul Război Mondial şi de revoluţie. Oare vreunul dintre intelectualii burghezi mai de vază a reuşit să prevadă consecinţele masacrului mondial? Nici unul! Oare a prevăzut vreunul dintre ei izbucnirea revoluţiei? Nici unul! Ei erau preocupaţi să-şi sprijine guvernele burgheze şi să profeţească victoria capitaliştilor din țara lor. Distrugerea generală prin activitatea belicoasă şi revoluţia fără precedent a proletariatului sunt fenomene care decid soarta omenirii şi schimbă aparenţa întregii planete.

Ştiinţa burgheză nu a avut nici o presimţire cu privire la aceste evenimente. Comuniştii, reprezentanţii ştiinţei proletare, au prevăzut aceste realităţi. Diferenţa dintre aceste două viziuni provine de la faptul că proletariatul nu are nici un interes ca vechiul sistem să fie conservat iar astfel are o viziune mai largă.

Acum nu este greu să înţelegem din ce cauză ştiinţa socială proletară este superioară faţă de ştiinţa socială burgheză. Ştiinţa socială proletară are o viziune mai profundă şi mai largă despre fenomenele din viaţa socială fiindcă poate vedea lucrurile mai pe larg şi poate observa faptele care se află în spatele viziunii ştiinţei burgheze. Prin urmare, este evident că marxiştii au tot dreptul să considere că ştiinţa proletară este adevărată şi să invoce recunoaşterea sa generală.

e. Diversele ştiinţe sociale şi sociologie

Societatea umană este foarte complicată; de fapt, toate fenomenele sociale sunt complicate şi variate. Avem fenomenele economice, structura economică a societăţii şi organizarea ei la nivel naţional; de asemenea, avem moralitatea, religia, arta, studiul, filozofia precum şi domeniul relaţiilor familiare. Adeseori, toate acestea sunt legate prin modalităţi foarte specifice, care constituie viaţa socială curentă. Evident, percepţia acestei complicate vieţi sociale trebuie să fie făcută din diferite puncte de vedere şi prin diviziunea ştiinţei în grupuri de ştiinţe. Un grup va studia viaţa economică a societăţii (ştiinţa economică); un alt grup va studia dreptul, statul şi va intra în chestiuni de detaliu; un al treilea grup va studia - ca să spunem aşa - moralitatea, etc.

Fiecare din aceste ramuri de studiu poate fi divizată în două categorii: o categorie care va cerceta trecutul dintr-un anumit loc şi moment. Aceasta este ştiinţa istoriei. De exemplu, în domeniul legal, poate fi cercetat şi expus modul în care legea şi statul s-au dezvoltat şi cum au evoluat formele lor. Acest domeniu va fi numit *istoria* dreptului. Anumite probleme pot fi cercetate şi rezolvate: ce *este* legea; în care circumstanţe legea se dezvoltă sau dispare; de care condiţii depind formele legii, etc. Aceasta va fi *teoria* dreptului. Acestea sunt ramurile *teoretice* de studiu.

În cadrul ştiinţelor sociale există două ramuri importante care nu tratează numai un singur domeniu al vieţii sociale ci întreaga viaţă socială în complexitatea ei. Cu alte cuvinte, aceste domenii de studiu nu tratează un singur complex de fenomene, cum ar fi, de exemplu, fenomenele economice, legale sau religioase. Aceste ramuri de studiu se ocupă de întreaga viaţă socială şi de toate grupurile de fenomene sociale. Aceste ramuri de studiu sunt istoria şi sociologia. Având în vedere afirmaţiile precedente, nu va fi greu să constatăm diferenţa dintre aceste ştiinţe. Istoria cercetează şi descrie cum a decurs viaţă socială într-un anumit loc şi timp. De exemplu, cum s-au dezvoltat în secolul al XVIII-lea economia şi dreptul în Rusia, în perioada 2000 BC - 1000 AD în China sau după războiul prusac din 1871 în Germania. Această chestiune poate fi pusă şi despre alte perioade şi alte regiuni. Sociologia aspiră să răspundă la chestiuni generale cum ar fi "Ce este societatea?" "Care sunt factorii de care depind societăţile în ascendenţa sau declinul lor?" "Care este atitudinea diferitelor grupuri faţă de fenomenele sociale (economice, legale,

ştiinţifice) şi care sunt legăturile lor reciproce; cum poate fi explicată evoluţia lor; care sunt formele sociale istorice; cum trebuie să explicăm faptul că o anumită formă socială succedă alteia, etc." Sociologia este ceea mai abstractă dintre ştiinţele sociale. Adeseori, se face referinţă la sociologie prin alte denumiri: "filozofia istoriei", "teoria proceselor sociale", etc.

Din afirmaţiile de mai sus este evidentă relaţia dintre istorie şi sociologie. Sociologia explică regulile generale ale umanităţii iar astfel este o *metodă* pentru istorie. De exemplu, dacă sociologia stabileşte o doctrină generală conform căreia formele guvernamentale depind de formele economice, istoricul trebuie să caute şi să găsească care sunt exact relaţiile într-o anumită perioadă. Istoricul trebuie să demonstreze care este expresia specifică şi concretă a acestor relaţii. Istoria furnizează materialul necesar pentru formularea concluziilor şi a generalizărilor sociologice. Aceste concluzii nu sunt bazate pe totalitatea datelor ci sunt deduse din faptele istorice. Sociologia formulează, la rândul ei, un punct de vedere definit, o modalitate de cercetare sau, după cum spunem în prezent, o *metodă* pentru istorie.

f. Teoria materialismului istoric drept o sociologie marxistă

Clasa muncitoare are propria sa sociologie proletară, cunoscută ca *materialismul istoric*. Această teorie a fost formulată, în esenţă, de Marx şi Engels. Această teorie mai este denumită şi "metoda materialistă în istorie" sau, mai simplu, "materialismul economic". Această teorie profundă şi strălucitoare este cel mai puternic instrument al gândirii şi al percepţiei umane. Cu ajutorul acestei metode, proletariatul îşi găseşte sprijinul în cele mai complicate chestiuni ale vieţii sociale şi ale luptei de clasă. Cu ajutorul acestei metode, comuniştii au prevăzut corect războiul, revoluţia şi dictatura proletariatului precum şi comportamentul diferitelor partide, grupuri şi clase sociale, în cadrul marii transformări prin care trece omenirea în prezent. Prezenta lucrare este dedicată expunerii şi dezvoltării acestei teorii.

Anumite persoane îşi imaginează că, sub nici o formă, teoria materialismului istoric nu ar trebui să fie considerată o sociologie marxistă şi nu ar trebui să fie expusă sistematic. Aceste persoane cred că teoria marxismului istoric este numai o *metodă* a cunoașterii istorice iar concluziile acesteia ar trebui să fie aplicate numai cu privire la evenimente istorice concrete. În plus, se mai argumentează că însăși concepţia sociologiei este vagă, că "sociologia" înseamnă uneori ştiinţa culturii primitive şi originea comunității umane primitive (de exemplu, familia). Alte ori, sociologia înseamnă cele mai vagi observaţii generale despre diferitele fenomene sociale. În plus, se mai argumentează că sociologia ar fi o comparaţie necritică a societăţii cu un organism (curentul organic, biologic al sociologiei), etc.

Toate aceste argumente sunt eronate. În primul rând, confuzia care predomină tabăra burgheză nu trebuie să ne facă pe noi să producem mai multă confuzie în rândurile noastre. Teoria materialismului istoric are un anumit loc. Această teorie nu este economie politică şi nici istorie. Teoria materialismului este teoria generală a societăţii şi a legilor ei, adică sociologia. În al doilea rând, faptul că teoria materialismului istoric este o metodă a istoriei nu distruge sub nici o formă semnificaţia sa ca teorie sociologică. Adeseori, o ştiinţă mai abstractă poate furniza un punct de vedere (o metodă) pentru ştiinţele mai puţin abstracte. Acesta este cazul şi aici, după cum a demonstrat subiectul de mari dimensiuni.

Capitolul I

Cauză şi scop în domeniul social (legătura de cauzalitate şi teleologie)

a. *Uniformitatea fenomenelor în general şi a fenomenelor sociale în particular*

Prin contemplarea fenomenelor din natura înconjurătoare şi a fenomenelor din viaţa socială vom observa că aceste fenomene nu sunt deloc o entitate confuză în care nimic nu poate fi clar, inteligibil sau prevăzut. Pe de altă parte, prin atenta contemplare, putem constata o anumită regularitate la aceste fenomene. După noapte vine ziua şi, în mod la fel de inevitabil, după zi vine noaptea. În mod regulat, anotimpurile se succedă alături de fenomene concomitente care se repetă în fiecare an: pomii înfloresc şi se ofilesc, diverse soiuri de păsări rătăcitoare vin şi pleacă; oamenii seamănă sau culeg, etc. După ploaia caldă ciupercile se înmulţesc, aşa cum spune proverbul "a creşte ca o ciupercă după ploaie". O sământă de secară care cade pe pământ va prinde rădăcini şi, în anumite condiţii, va produce cereale. Dar, nu am observat niciodată că sămânţa de secară provine din ouă de broaşte sau din bucăţi de gresie. Deci, în natură, totul este supus unei reguli uniforme. De la mişcarea planetelor şi până la boabele de grâu sau până la ciuperci, în natură, totul este supus unei uniformităţi sau, după cum se afirmă în general, unei anumite *legi a naturii*.

Observăm aceeaşi stare de fapt în viaţa socială, adică în viaţa societăţii umane. Oricât de complicată şi diversă ar fi societatea umană, noi totuşi observăm şi descoperim în această societate umană o anumită lege naturală. De exemplu, oriunde se dezvoltă capitalismul, (în America sau în Japonia, în Africa sau în Australia), clasa muncitoare se dezvoltă la rândul său, la fel ca mişcarea socialistă. Odată cu creşterea producţiei apare şi creşterea în "cultura mentală", creşterea numărului de oameni care, de exemplu, ştiu să citească şi să scrie. În societatea capitalistă, crizele apar la intervale definite, într-o succesiune la fel de precisă ca succesiunea dintre zi şi noapte. O invenţie tehnologică revoluţionară modifică rapid toată viaţă socială. Natalitatea anuală dintr-o anumită ţară ne arată că procentul anual de creştere al populaţiei este aproximativ identic. Cantitatea de bere consumată anual în Bavaria este aproximativ identică şi creşte la fel ca numărul locuitorilor. Dacă nu ar fi existat uniformitate şi legea naturii, este clar că nimic nu ar fi putut fi prevăzut şi nimic nu ar fi putut fi făcut. Ziua ar fi putut urma noaptea iar apoi ar fi putut să fie lumina zilei in decursul întregului an. În acest an ar putea ninge iarna dar în iarna anului următor ar putea creşte portocale. În Anglia, proletariatul se dezvoltă alături de capitalism dar în Japonia numărul proprietarilor funciari ar putea creşte eventual. Acum coacem pâinea în cuptor dar în alte vremuri codrul de pâine va creşte în pomi şi nu în cuptoare.

De fapt, nimeni nu are astfel de gânduri şi oricine ştie că pâinea nu va fi coaptă în pomi. Fiecare om a observat că în natură şi în societate există o regularitate *definită*, o lege naturală *fixă*. Primul scop al ştiinţei este să determine această lege naturală.

În natură şi în societate, cauzalitatea este obiectivă. În prima fază, ştiinţa descoperă această cauzalitate şi o eliberează de fenomenele de haos care o înconjoară. Marx considera că ceea mai importantă caracteristică a ştiinţei este esenţa sa, suma cauzelor şi a legăturilor.[1] Caracteristica ştiinţei de a "sistematiza", de a "coordona", de a "organiza" este recunoscută universal. Ernst Mach, în lucrarea sa *Erkenntnis und Irrtum,* defineşte procesul ştiinţific drept o adaptare a gândirii la fapte şi a gândirii la gândire.[2] Profesorul englez Karl Pearson scrie: "Nu faptele în sine constituie ştiinţa ci metoda prin care

---

[1] Karl Marx, *Capital: A Critique of Political Economy*, (Chicago: Kerr, 1906), pp. 12-13
[2] Ernst Mach, *Erkenntnis und Irrtum. Skizzen zur Psychologie der Forschung*, (Leipzig: Barth, 1866) ; cf. *La connaissance et l'erreur*, (Paris : Flammarion, 1908) [NT]

faptele sunt elaborate."[3] Metoda ştiinţifică originală este clasificarea datelor iar acest lucru nu înseamnă o simplă compilaţie a datelor ci conectarea lor sistematică. Marea majoritate a filozofilor contemporani consideră că funcţia ştiinţei nu este descoperirea cauzalităţilor existente obiectiv ci inventarea unor cauzalităţi existente de către persoana umană. Dar, este evident că succesiunea dintre zi şi noapte, succesiunea anotimpurilor, succesiunea fenomenelor naturale şi sociale nu depind de percepţia lor de către spiritul docţilor burghezi.

b. Esenţa cauzalităţii – formularea chestiunii

După cum am afirmat mai sus, dacă uniformitatea poate fi observată în fenomenele din natură şi societate, ne putem întreba ce înseamnă această uniformitate? Când examinăm mecanismul unui ceas şi constatăm funcţionarea sa precisă, când observăm cât de frumos au fost ajustate împreună micile rotițe, fiind potrivite cu alta în împletitura lor, atunci putem înţelege din ce cauză mecanismul funcţionează astfel. Ceasurile sunt produse după un plan definit; acest instrument a fost fabricat pentru un anumit scop; fiecare şurub a fost montat pentru atingerea acestui scop. În mod asemănător, în imensul univers, planetele se mişcă regulat şi fără piedici pe traseul lor. Natura conservă cu înţelepciune formele dezvoltate de viaţă. Noi trebuie numai să considerăm cum a fost creat ochiul oricărui animal ca să înţelegem cu câtă iscusinţă şi planificare practică a fost făcut acest lucru. În natură, totul pare a fi planificat: cârtiţa, care trăieşte sub pământ, are ochi mici cu care nu vede dar are un auz excelent; peştele din profunzimi este apăsat de greutatea apei dar rezistă datorită unei presiuni din interiorul său iar dacă este scos din apă, va plesni. Cum stau lucrurile în societatea umană? Oare omenirea nu-şi propune un mare scop care este comunismul? Oare evoluţia omenirii nu este orientată spre acest ţel important? Prin urmare, dacă în natură şi în societate totul are un anumit scop pe care noi nu-l cunoaştem întotdeauna dar care are, ca esenţă, un etern proces de perfecţionare, oare noi nu trebuie să considerăm totul din perspectiva acestor scopuri? În acest caz, legea naturală despre care am vorbit va apare drept o condiţie a legii naturale *intenţionate* (sau a legii naturale teleologice, de la termenul grec *telos*, adică scop). Aceasta este una dintre cele două posibilităţi, una din modalităţile în care poate fi formulată chestiunea despre caracteristica legii naturale.

O altă formulare a acestei chestiuni porneşte de la faptul că orice fenomen are propria sa cauză. Omenirea evoluează spre comunism fiindcă proletariatul s-a dezvoltat în cadrul societăţii capitaliste şi fiindcă proletariatul nu se poate acomoda în cadrul acestei societăţi. Cârtiţa vede prost şi aude excelent fiindcă, în decursul mileniilor, circumstanţele naturale au influenţat acest animal iar schimbările impuse de circumstanţe au fost transmise descendenţilor. Aceste animale s-au adaptat la circumstanţe şi au descoperit că astfel pot mai uşor să supravieţuiască, să se reproducă şi să se înmulţească mai bine decât creaturile care s-au adaptat mai puţin la schimbări. După zi vine noaptea şi invers fiindcă pământul se mişcă pe traseul său şi se roteşte pe axa sa. În toate aceste cazuri, noi nu întrebăm care este scopul ci care este cauza (de ce?). Aceasta este formularea cauzală a chestiunii (*causa* - în latină). Legea naturală a fenomenelor este prezentată aici drept o lege a *cauzei şi efectului*.

Aceasta este esenţa conflictului dintre cauzalitate şi teleologie. Noi trebuie să rezolvăm imediat acest conflict.

---

[3] Karl Pearson, *The Grammar of Science*, (London: Dent & Sons, 1937), pp. 11, 90 [NT]

c. *Teleologia şi obiecţiunile teleologiei, teleologia imanentă*

În cazul în care considerăm teleologia ca un principiu general, adică examinăm cu atenţie viziunea conform căreia totul din această lume este supus unor anumite scopuri, nu va fi greu să constatăm totala absurditate a acestei viziuni. La urma urmelor, ce este un scop? Concepţia scopului presupune concepţia unui anumit factor care desemnează acest scop drept *scop*, adică stabileşte acest scop *în mod conştient.* Nu există nimic ca scop în afara celui care concepe scopul. O piatră nu-şi stabileşte nici un scop, aşa cum soarele, orice planetă, întreg sistemul solar sau Calea Lactee nu-şi stabilesc un scop. Scopul este o idee care poate fi asociată cu creaturi vii, conştiente care îşi prezintă dorinţele drept scopuri şi aspiră la realizarea lor. Numai un om sălbatic se poate întreba ce scop are o piatră aflată la marginea drumului. Omul sălbatic consideră că natura şi piatra au un suflet. În consecinţă, "teleologia" este dominantă în mintea sa iar piatra acţionează precum o fiinţă umană conştientă. Apologeţii teleologiei se aseamănă cu acest sălbatic fiindcă, în viziunea lor, întreaga omenire are un anumit scop, stabilit de o oarecare fiinţă necunoscută. Din cele afirmate mai sus, este evident că *idea despre scop, plănuire, etc., este absolut inaplicabilă pentru întreaga lume iar legea naturală a fenomenelor nu este o lege naturală teleologică.*

Originile conflictului dintre adepţii teleologiei şi adepţii cauzalităţii pot fi identificate cu uşurinţă. Din vremea în care societatea umană a fost fragmentată în grupări, dintre care unele (minoritare) guvernează, comandă şi controlează iar altele sunt guvernate şi supuse, umanitatea a avut tendinţa să evalueze existenţa prin intermediul acestui standard. Aşa cum pământul are regi, judecători, stăpânitori care legiuiesc, dau verdicte şi impun pedepse, în mod asemănător universul are în ceruri un rege, un judecător şi un stăpân. Universul a fost conceput drept produsul voinţei creatoare pentru care este foarte important să-şi îndeplinească scopurile pe care le-a stabilit, adică "planul său divin". Cauzalitatea fenomenelor este considerată una din expresiile dorinţei divine. Aristotel a afirmat chiar că "Natura este scopul".[4] Termenul grec "*nomos*" a însemnat "o lege naturală" şi "o lege morală" (poruncă, standard de comportament) precum şi "ordine", "plănuire deplină", "armonie".

Odată cu extinderea omnipotenţei imperiale, jurisprudenţa Romei antice s-a transformat în studiul lumesc al divinităţii care s-a dezvoltat apoi împreună cu teologia dogmatică. În această fază, *legea* însemna un standard, o regulă de comportament provenită de la forţa supremă. În teologie, această lege provenea de la împăratul ceresc. În jurisprudenţă, această lege provenea de la divinitatea terestră. Astfel, legiuitorul impunea creaturilor sale un anumit cod de comportament.[5] Sistemul de cauzalitate din natură a început să fie considerat un sistem de legislaţie divină. Celebrul Kepler a crezut că universul material are pandectele sale.[6] Concepţii de acest gen au existat şi în perioade ulterioare. De exemplu, fiziocraţii francezi din secolul al XVIII-lea au oferit prima prezentare generală autoritară a societăţii capitaliste şi au confundat cauzalitatea fenomenelor naturale şi sociale cu legile statului şi poruncile puterilor divine. François Quesnay scrie: "Legile sociale constitutive sunt legile acelei ordini naturale care este ceea mai avantajoasă pentru specia umană. Aceste legi sunt legi fizice sau legi morale. …Aceste legi sunt stabilite pentru eternitate de Creatorul naturii pentru reproducerea şi distribuirea permanentă a obiectelor necesare necesităţilor oamenilor reuniţi în societate şi supuşi de ordinea impusă de aceste legi….Respectarea acestor legi naturale şi fundamentale ale entităţii politice trebuie să fie impusa prin intermediul unei autorităţi tutelare, stabilită de societate. Această autoritate tutelară are sarcina de a guverna prin intermediul unor legi pozitive, în conformitate cu legile naturale care formează în mod decisiv şi invariabil constituţia statului."[7]

Toate exemplele care pot fi adăugate demonstrează acelaşi lucru: fundamentul teleologic este bazat pe religie. La origine, acest fundament este un transfer crud şi barbar, în tot universul, al relaţiilor de sclavie

---

[4] Cf. Aristotle, *Physics*, (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1957), v.1, pp.171-172; Aristotle, *Metaphysics*, (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1933) [NT]
[5] E. Spektorsky, *Essays on the Philosophy of Society*,(Varşovia, 1907)
[6] *Pandecte* erau codurile legale ale imperatorului bizantin Iustinian I [NT]
[7] François Quesnay, *Oeuvres économiques et philosophiques*, (Francfort sur Maine: Baer, 1888) p. 637

şi supunere pe de o parte şi al relaţiilor de dominaţie, pe de altă parte. Acest fundament se află în contradicţie fundamentală cu explicaţia ştiinţifică şi este bazat numai pe credinţă. Acest fundament rămâne numai un punct de vedere preoţesc, indiferent de condimentele cu care este oferit.

Dar, cum vom explica atunci anumite fenomene în care "scopul" este evident cu ochii liberi ("plănuirea deplină" în construirea unor anumite organe, progresul social, perfecţiunea formelor animalice, a formei umane)? Dacă presupunem un punct de vedere nerafinat, fundamental teleologic, dacă invocăm Divinitatea Atotputernică şi "planul" său, nebunia acestei "explicaţii" va apare din nou. Prin urmare, punctul de vedere teleologic presupune o versiune mai atenuată la anumite persoane, adică aşa zisa "teleologia imanentă" (o inerenţă intenţionată în fenomenele din natură şi societate).

Înainte de a cerceta aceste chestiuni, merită să discutăm puţin despre explicaţiile religioase. Böhm-Bawerk[8], un inteligent economist burghez, menţionează următorul exemplu: să presupunem că am formulat o teorie pentru explicarea universului, conform căreia universul este format dintr-o infinitate de mici diavoli şi toate fenomenele din natură provin de la frământările şi contorsiunile lor. Aceşti mici diavoli nu pot fi văzuţi sau auziţi. Această teorie nu poate fi negată fiindcă a fost fortificată cu argumentele despre invizibilitatea şi intangibilitatea acestor mici diavoli. Oricine va recunoaşte însă că această teorie este o înşelătorie fiindcă nu există nici o dovadă că este corectă.

Toate pseudo-explicaţiile religioase sunt de aceeaşi natură. Aceste pseudo-explicaţii sunt baricadate de intangibilitatea unor forţe misterioase sau de insuficienţa esenţială a raţiunii noastre. Unul din Părinţii Bisericii a stabilit principiul "Cred fiindcă este absurd".[9] Conform doctrinei creştine, Dumnezeu este unic dar şi o trinitate, ceea ce este în contradicţie cu ideile rudimentare ale multiplicării. Dar, se spune că "mintea noastră slabă nu poate percepe acest mister." Evident, cele mai ridicole absurdităţi pot fi justificate prin acest gen de argumente.

Această doctrină respinge ideea unei forţe misterioase, în sensul nerafinat şi discută numai despre scopurile inerente din procesul de evoluţie. Să clarificăm această concepţie prin intermediul unui exemplu. Să considerăm o specie de animale. În decursul timpului, din multe motive, această specie se schimbă şi se adaptează din ce în ce mai mult la natură. Organele sale se perfecţionează permanent, adică progresează. Deci, să discutăm despre societatea umană. Indiferent cum ne închipuim viitorul acestei societăţi (socialism sau o altă formă socială), nu este oare evident că specia umană se dezvoltă, că omul devine mai cultivat, că se perfecţionează iar noi, stăpânitorii creaţiei, avansăm pe calea civilizaţiei şi a progresului? Exact cum structura animalului devine mai bine adaptată pentru scopul său, în mod similar, societatea îşi perfecţionează structura, adică se adaptează conform planului. Scopul, adică perfecţiunea, este relevat în decursul evoluţiei. Acest scop nu este stabilit în prealabil de divinitate ci se dezvoltă, asemenea unui trandafir înfloritor, în virtutea unor anumite cauze.

Oare este corectă această teorie? Nu, această teorie nu este corectă. Această teorie este numai o formă atenuată şi deghizată a falsului teleologic.

În primul rând, trebuie să ne opunem noţiunii unui scop care nu este stabilit de nimeni. Aşa ceva ar semăna cu discuţia despre gândire, fără să presupunem mijloacele de gândire, sau cu discuţia despre vânt şi umezeală atunci când nu există aer şi apă. De fapt, când oamenii vorbesc despre scopuri "inerente", adeseori ei presupun simultan şi tacit existenţa unei forţe interne foarte delicată şi enigmatică, căreia trebuie să fie atribuită stabilirea unui scop. În aparenţă, această forţă misterioasă are numai o mică asemănare cu divinitatea prezentată simplu drept un bătrân încărunţit cu barbă şi mustaţă. În mod

---

[8] Eugen von Böhm-Bawerk este autorul unui mare număr de lucrări despre economie. Vezi, de exemplu: *The positive theory of capital*, (NY: Strechert, 1923); *Karl Marx and the close of his system*, (London: Fisher & Unwin, 1898); *Capital and interest, a critical history of economical theory*, (NY: Brentano, 1922). Autorul nu menţionează sursa citatului său. [NT]

[9] Autorul menţionează eronat şi tendenţios o importantă sursă teologică creştină. Citatul provine din scrierile lui Tertulian dar este pervertit intenţionat de N. Buharin. Vezi: Tertullian, *On the Flesh of Christ* in *Ante Nicene Fathers*, (Peabody, Mass.: Hendrickson, 2004), v.3, p.525. Expresia originală a lui Tertulian este "*Credibile este quia ineptum est*". Pervertirea intenţionată şi sistematică a sintagmei originale a fost demonstrată la nivel academic. Vezi: R.D.Sider, Credo quia absurdum? *Classical World*, v. 73 (1980), pp. 417- 419 [NT]

fundamental, divinitatea este prezentată drept invizibilă, în întregime acoperită de cele mai ingenioase instrumente de gândire. Din nou, ne ocupăm de aceeaşi teorie teleologică despre care am discutat mai sus. Teleologia (doctrina scopului) duce direct la teologie (doctrina despre Dumnezeu).

Să revenim la imanenta teleologie pură. În acest scop, cel mai bine este să discutăm ideea unui progres general (perfecţiunea generală). Această idee este fundamentul principal al apologeţilor teleologiei imanente.

Toată lumea va recunoaşte că viziunea teleologică poate fi respinsă mai greu în acest caz fiindcă elementul "divin" este ascuns pe fond. Cu toate acestea, nu este greu să ne asigurăm de faptele în cauză dacă luăm în consideraţie nu numai formele şi entităţile (animale, plante, oameni, elemente neorganice din natură) care au supravieţuit ci şi elementele care au fost şi sunt distruse. Este oare adevărat că acest progres glorios este împlinit la toate speciile? Acest lucru nu este adevărat. Mamuţii de altă dată nu mai există acum. Noi ne mai amintim că bivolii existau cândva. În general, putem afirma că multe specii de animale au dispărut pentru totdeauna. Mai există acum azteci care trăiau cândva în America? Unde este sistemul social din Asiria şi Babilon? Unde este civilizaţia din Creta şi civilizaţia din Grecia antică? Unde este Roma antică, stăpânitoarea întregii lumi? Toate aceste societăţi au pierit pe veci. Din toată această multitudine infinită, o mică parte a supravieţuit şi s-a perfecţionat. Să afirmăm deschis: în acest caz, "progresul" înseamnă una sau două combinaţii care sunt favorabile pentru dezvoltare precum şi zeci de mii de combinaţii care sunt în defavoarea progresului.

Dacă reţinem numai condiţiile şi rezultatele favorabile, desigur că totul ne va face să credem că este plănuit şi minunat. Dar prietenii noştri, teleologii imanenţi, nu privesc la cealaltă parte a monedei. Ei nu iau în consideraţie nenumăratele cauze ale distrugerii. Toată discuţia se reduce la existenţa condiţiilor favorabile şi nefavorabile pentru existenţă. În condiţii favorabile, obţinem rezultate favorabile iar în condiţii nefavorabile, care sunt cele mai frecvente, obţinem rezultate nefavorabile. Întreg tabloul îşi pierde aureola planului divin iar falsul teleologic se prăbuşeşte.

Sergei Bulgakov, un fost marxist rus care a devenit preot ortodox şi predicator de pogromuri pe vremea generalului Wrangel, scrie în colecţia de eseuri din 1902: "Alături de concepţia evoluţiei, percepută drept o evoluţie colosală şi fără direcţie, apare concepţia progresului, a evoluţiei teleologice, în care cauzalitatea şi dezvoltarea treptată se suprapun până la identitatea deplină, exact ca în sistemele metafizice. "Această afirmaţie ne arată clar originile psihologice din căutarea unei viziuni generale (*Weltanschauung*) care are un anumit scop. Sufletul burghezului nemulţumit, care se simte nesigur, îşi caută consolare. Evoluţia care se desfăşoară în realitate îi displace fiindcă nu este îndrumată de o raţiune salvatoare şi de un ţel mântuitor. Este mai plăcut ca cineva să moţăie după o masă bună şi să creadă că există cineva care îl păzeşte.

d. Teleologia în ştiinţele sociale

Atunci când vorbim despre aplicarea punctului de vedere teleologic la natura neînsufleţită sau la animale, eroarea şi prostia acestui punct de vedere este evidentă. Cum poate exista o lege intenţionată a naturii atunci când nu există nici un scop! Chestiunea este cu totul diferită când discutăm despre societate şi fiinţe umane. Piatra nu-şi stabileşte nici un scop iar girafa nu este sigură despre acest lucru. Omul se deosebeşte de alte segmente ale naturii tocmai datorită faptului că el are scopuri bine definite. Marx formulează astfel această diferenţă: "*Păianjenul efectuează operaţii asemănătoare celor ale ţesătorului, iar albina face de ruşine, prin construcţia celulelor ei de ceară, pe mulţi arhitecţi. Ceea ce deosebeşte însă de la început pe arhitectul cel mai prost de albina cea mai perfectă este faptul că el construieşte celula în cap înainte de a o construi din ceară. La sfârşitul procesului de muncă apare un rezultat care încă la începutul acestui proces exista ideal în imaginaţia muncitorului. Omul nu se limitează la a modifica forma elementului din natură, ci el îşi realizează totodată scopul său pe care îl cunoaşte, care determină legic modul şi caracterul activităţii lui şi căruia el trebuie să-i subordoneze voinţa sa. Iar această subordonare nu este un act izolat. În afară de efortul organelor care efectuează munca, se cere*

pentru toată durata muncii o voinţă îndreptată spre un scop bine determinat — voinţă care se manifestă sub forma atenţiei — şi anume cu atât mai mult cu cât munca îl captivează mai puţin pe muncitor prin conţinutul ei propriu şi prin modul în care ea se efectuează, deci cu cât ea îi oferă mai puţină satisfacţie ca joc al propriilor sale forţe fizice şi intelectuale."[10] Pe bună dreptate, Karl Marx face aici o diferenţă esenţială între om şi restul naturii, fiindcă nimeni nu poate nega teza conform căreia omul îşi stabileşte scopuri. Să vedem ce vor deduce de aici în ştiinţa socială adepţii "metodei teleologice".

Să examinăm în acest scop opiniile adversarului nostru cel mai proeminent, eruditul german Rudolf Stammler. În urmă cu câtva timp, Stammler a publicat o mare lucrare care se află în contradicţie flagrantă cu marxismul. Este vorba despre volumul *Economia şi dreptul în viziunea interpretării materialiste a istoriei.*[11]

Stammler întreabă: care este substanţa ştiinţelor sociale? Răspunsul său este că ştiinţele sociale se ocupă de fenomenele sociale, caracterizate prin fenomene specifice, inexistente în altă parte. Din această cauză, este nevoie de ştiinţe speciale (sociale). Care sunt caracteristicile specifice fenomenelor sociale? Stammler răspunde: caracteristica specifică a fenomenului social constă în reglementarea acestui fenomen din exterior; în mod mai specific, fenomenul social este reglementat de normele legale (legi, decrete, ordonanţe, directive). Unde nu există o asemenea reglementare, legea nu se practică, nu există societate. Existenţa societăţii înseamnă că viaţa acestei societăţi se desfăşoară într-un anumit cadru şi se adaptează la acest cadru aşa cum metalul topit se adaptează la matriţă. În termenii lui Stammler: "Acest factor este reglementarea de către oameni a vieţii lor în comun şi a contactelor lor reciproce. Scopul specific al vieţii sociale este reglementarea externă a comportamentului uman în relaţiile reciproce. Acesta este *factorul decisiv.* Întreaga gândire *socială,* cu toate caracteristicile sale, trebuie să fie depistată formal pornind de la această afirmaţie."[12]

Stammler susține că dacă reglementarea este caracteristica specifică a fenomenelor sociale, este evident că legea naturii în viaţa socială este o lege *intenţionată* a naturii. De fapt, cine "reglementează" şi ce înseamnă "reglementare"? Umanitatea reglementează prin crearea unor anumite norme (reguli de comportament), pentru a atinge anumite *scopuri* definite, formulate de *oameni*. După părerea lui Stammler, viața socială este în contradicţie totală cu natura. Prin urmare, există o contradicţie asemănătoare între ştiinţele naturii şi ştiinţele sociale. Ştiinţele sociale sunt ştiinţe care au un anumit scop iar ştiinţele naturii tratează totul din perspectiva principiului *cauză şi efect*.

Oare este corect acest punct de vedere? Există două categorii de ştiinţe, îndepărtate una de alta precum cerul şi pământul? Nu, acest lucru nu este adevărat. Să examinăm motivul.

Să acceptăm pentru moment că trăsătura fundamentală a societăţii este reglementarea conştientă a relaţiilor reciproce prin intermediul legii. În acest caz, niciodată nu am putea întreba *de ce* oamenii îşi reglementează relaţiile în mod diferit în timp şi spaţiu. De exemplu, în 1919 şi 1920, Republica Germană burgheză a reglementat relaţiile sociale prin împuşcarea muncitorilor. Republica Proletară Sovietică reglementează relaţiile sociale prin împuşcarea contrarevoluţionarilor capitalişti. Legislaţia guvernelor burgheze are ca scop fortificarea, extinderea şi perpetuarea regimului capitalist. Scopul decretelor statului proletar este răsturnarea regimului capitalist şi asigurarea regimului proletar. Dacă dorim să înţelegem ştiinţific, adică să explicăm aceste fenomene, ar fi suficient să spunem că scopurile sunt diferite. Oricine va constata imediat că această afirmaţie nu este suficientă şi va întreba de ce oamenii îşi stabilesc un anumit scop într-o anumită situaţie şi un alt scop în altă situaţie. Astfel, ajungem să ne confruntăm cu răspunsul: în primul caz, aceste evenimente se petrec fiindcă proletariatul este la putere; în al doilea caz, aceste evenimente se petrec fiindcă burghezia este la putere. Viaţa solicită de la burghezie anumite lucruri şi de la proletariat alte lucruri. Pe scurt, când într-adevăr dorim să înţelegem fenomenele sociale, imediat ne găsim punând întrebarea "de ce?". Cu alte cuvinte, noi punem întrebări despre *cauzele* acestor fenomene, cu toate că aceste fenomene pot fi expresia unor scopuri umane. Cu alte cuvinte, chiar dacă

---

[10] Karl Marx, *Capitalul* în Karl Marx, Friedrich Engels, *Opere*, (Bucureşti: Editura Politică, 1966), v. 23, p. 199

[11] Rudolf Stammler, *Wirtschaft und Recht nach der Materialistichen Geschichtffassung*, (Leipzig: Von Veit, 1896, 1906, 1914)

[12] Ibid. p. 83

omenirea ar reglementa totul în mod conştient şi chiar dacă în societate totul ar fi realizat conform dorinţei omeneşti, vom avea totuşi nevoia unei explicaţii a fenomenelor sociale: nu teleologie ci determinarea relaţiei de cauză şi efect ca regulă a fenomenelor sociale. Datorită acestui lucru, nu există nici o diferenţă, din acest punct de vedere, între ştiinţele sociale şi ştiinţele naturii.

Dacă ne gândim bine, este imediat evident că lucrurile nu puteau să fie altfel. Fapt este că omul şi societatea umană fac parte din natură. Oare specia umană nu face parte din lumea animalelor? Oricine neagă acest lucru nu cunoaşte noţiunile fundamentale ale ştiinţei din ziua de azi. Dar, dacă omul şi societatea umană sunt elemente ale naturii ca entitate, ar fi într-adevăr remarcabil să descoperim că acest element al naturii este în contradicţie absolută cu restul naturii. Nu este greu să constatăm că apologeţii teleologiei expun din nou ideea despre natura divină a omului adică ideea naivă despre care am discutat mai sus.

Constatăm din nou falsul deplin al viziunii teleologice, chiar dacă am admite că reglementarea socială (legea) este caracteristica fundamentală a societăţii. Teleologia nu are conţinut nici în acest caz. În ultimă instanţă, "reglementarea externă" nu este ceea mai fundamentală caracteristică a societăţii. Aproape toate societăţile care au existat până în ziua de azi (în special, societatea capitalistă) s-au caracterizat tocmai prin lipsa oricărei reglementări şi prin anarhie. În cadrul marelui număr de fenomene sociale, orice reglementare dorită de legislatori nu a avut vreodată un rol decisiv. Cum stau lucrurile cu privire la societatea viitoare (comunistă)? În societatea comunistă nu va exista deloc o reglementare "externă" (legală). Populaţia conştientă de fenomenul claselor sociale şi pregătită în spiritul solidarităţii proletare nu va avea nevoie de nici un fel de presiune exterioară (vom discuta acest subiect în capitolul următor). Cu alte cuvinte, nici din acest punct de vedere teoria lui Stammler nu este utilă. Singura metodă corectă pentru a considera ştiinţific fenomenele sociale continuă să fie metoda bazată pe legea cauzei şi a efectului.

Teoria lui Stammler este ideologia oficială a statului capitalist care încearcă să permanentizeze condiţii esenţial temporare. În realitate, statul şi legea sunt produsele societăţii de clase. Elementele societăţii de clase se află permanent într-un conflict reciproc amarnic. Desigur, standardele legale şi organizarea statală a claselor aflate la putere erau o condiţie pentru existenţa acestei societăţi. Într-o societate în care nu există clase sociale, lucrurile stau cu totul altfel. Prin urmare, noi nu trebuie să considerăm o relaţie istorică care se poate schimba ca un atribut al întregii societăţi.

Stammler omite următoarea condiție. Clasa care este la putere încearcă să ajungă la anumite rezultate prin intermediul legilor şi al standardelor puterii de stat. Evoluţia fără perspectivă şi anarhia socială a acestor legi duc la rezultate cu totul diferite faţă de cele dorite şi vizate de la început. Primul Război Mondial este un exemplu excelent. Burghezia din diverse ţări şi-a imaginat că va putea realiza anumite scopuri cu ajutorul unor acțiuni de stat (mobilizarea armatei şi a flotelor, acțiuni militare conduse de autoritatea de stat, etc.). În realitate, rezultatul a fost revoluţia proletariatului împotriva burgheziei. În aparenţă, viziunea teleologică pioasă a lui Stammler nu va funcționa aici. Eroarea sa fundamentală este estimarea sa exagerată a elementului de "reglementare" şi subaprecierea sa a procesului de evoluţie . Prin urmare, toate elucubraţiile sale nu au nici un fundament.

e. Cauzalitate şi teleologie; explicaţiile ştiinţifice sunt explicaţii cauzale

Concluzia afirmaţiilor precedente este că oricând dorim să explicăm un anumit fenomen, inclusiv oricare fenomen al vieţii sociale, în mod inevitabil trebuie să căutăm cauza. În esenţă, toate eforturile teleologice de a da o explicație falsă sunt numai expresia credinţei religioase şi nu pot explica nimic. Prin urmare, putem răspunde la întrebarea fundamentală dacă legea inerentă a fenomenelor din natură şi societate este teleologică sau cauzală: *indiferent dacă vrem sau nu, indiferent dacă suntem conştienţi sau nu de acest lucru, în natură şi în societate există o lege a naturii care este cauzală în esenţa ei.*

Ce constituie această lege de cauză şi efect? O asemenea lege este o legătură necesară, inevitabilă, invariabilă şi universală între fenomene. De exemplu, dacă temperatura unui agregat creşte - volumul său devine mai mare. Dacă sunt încălzite suficient, fluidele se transformă în aburi. Dacă se emite o cantitate enormă de bancnote, dincolo de necesităţile normale, aceste bancnote vor deveni lipsite de valoare. Dacă există capitalismul, în mod inevitabil vor exista războaie periodice. Dacă într-o anumită ţară există o mică producţie alături de o mare producţie, în cele din urmă marea producţie va învinge. Dacă va fi atacat de proletariat, capitalul se va apăra cu toată forţa. Dacă productivitatea muncii creşte, preţurile vor scade. Corpul va muri dacă îi este introdusă o anumită cantitate de otravă. Pe scurt, putem afirma că orice lege a cauzei şi efectului poate fi expusă prin următoarea formulă: *dacă există anumite fenomene, în mod necesar, trebuie să existe şi alte fenomene corespunzătoare.* Explicaţia oricărui fenomen înseamnă descoperirea cauzei sale; cu alte cuvinte, explicaţia oricărui fenomen înseamnă descoperirea unui alt fenomen de care primul fenomen depinde adică explicaţia relaţiei de cauză şi efect dintre fenomene. Pe măsură ce această legătură nu este stabilită, fenomenul nu este explicat. După ce această relaţie a fost descoperită, s-a stabilit că este vorba de o relaţie constantă şi avem o relaţie ştiinţifică (cauzală). Aceasta este singura explicaţie ştiinţifică a fenomenelor din natură şi din viaţa socială. Această metodă de explicaţie respinge absolut divinitatea, orice folosire a forţelor supranaturale şi orice nulitate învechită din trecut. Această metodă oferă omului adevăratul control asupra forţelor naturale şi asupra forţelor sale sociale.

Mulţi oameni se opun concepţiei de cauzalitate şi lege în natură. Ei susţin că această concepţie este rezultatul prezumpţiei eronate despre existenţa unui legiuitor ceresc. Fără îndoială, aceasta este originea ideii dar demult ideea şi-a lăsat originea în urmă. Linguistica conţine multe cazuri ale acestei evoluţii. De exemplu, când spunem "soarele s-a ridicat" sau "soarele s-a culcat" desigur că noi credem că soarele a venit sau a plecat, aşa cum omul vine şi pleacă pe două picioare dar probabil că aceasta era concepţia iniţială. În mod asemănător, putem spune că "o lege prevalează" sau se "aplică" dar acest lucru nu înseamnă că cele două fenomene (cauza şi efectul) implică o treia parte a unei a treia mici divinităţi invizibile, implicată în cauză şi cu frâul în mână. Legătura cauzală este numai legătura permanent vizibilă dintre fenomene. Conceptul cauzalităţii este în acord perfect cu ştiinţa.

Capitolul II

Determinism şi indeterminism (necesitatea şi libera voinţă)

a. Chestiunea despre libertate sau despre lipsa de libertate a voinţei individuale

Am constatat că în viaţa din societate, le fel ca în viaţa din natură, există o anumită regularitate a legii, dar există şi îndoieli despre acest lucru. Fapt este că fenomenele sociale sunt create de persoane. Societate este compusă din persoane care gândesc, contemplă, simt şi urmăresc scopuri. Cineva face un lucru; altcineva face acelaşi lucru iar o treia persoană poate face altceva, etc. Rezultatul acestor acţiuni este un fenomen social. Dacă nu există persoane, nu poate exista societate şi nu pot exista fenomene sociale. Dacă fenomenele sociale urmează o lege uniformă şi dacă, totuşi, fenomenele sociale sunt rezultatul unor acţiuni umane, concluzia este că şi acţiunile fiecărui individ depind de o anumită cauză. Prin urmare, omul şi voinţa sa nu sunt factori liberi ci factori limitaţi fiindcă sunt supuşi unor anumite legi. Dacă lucrurile nu ar fi fost aşa, dacă fiecare om şi voinţa sa nu ar depinde de nimic, cum s-ar ajunge la o anumită regularitate în domeniul fenomenelor sociale? O asemenea situaţie nu ar putea exista. Oricine înţelege acest lucru. Dacă toţi oamenii ar fi infirmi, concluzia ar fi că toată societate ar fi o societate de infirmi şi nu ar exista un alt element pentru a crea o societate de altă esenţă.

Pe de altă parte, ce înseamnă chestiunea despre dependenţa voinţei umane? Oare omul nu decide singur ce vrea să facă? M-am decis să beau apă şi beau apă. M-am hotărât să merg la întâlnire şi aşa fac. Într-o seară liberă, colegii mei mi-au propus să mergem la teatrul de cultură proletară iar alţi colegi voiau să mergem la teatrul de comedie. Eu singur am decis. Oare concluzia de aici nu este că omul dispune de libertatea de a decide? Oare omul nu este liber în acţiunile sale, în intenţiile sale, în dorinţele sale, în aspiraţiile sale? Oare omul este numai o marionetă, o piesă de şah şi numai forţele exterioare îl pun în mişcare? Oare nu ştie fiecare om din propria sa experienţă că poate fi liber să decidă, să aleagă, să acţioneze?

În filozofie, aceasta este chestiunea despre libertatea sau lipsa de libertate a voinţei umane. Doctrina care susţine că voinţa umană este liberă (independentă) se numeşte *indeterminism* (doctrina voinţei necondiţionate, independente). Doctrina care susţine că voinţa umană este dependentă, condiţionată, este denumită *determinism* (doctrina voinţei dependente sau condiţionate). Prin urmare, noi trebuie să decidem care din aceste două opinii este corectă. Dacă credem că voinţa umană este liberă şi nu depinde de absolut nimic, acest lucru înseamnă că voinţa este fără cauză. Care ar fi rezultatul în acest caz? Rezultatul ar fi vechea şi buna teorie religioasă din Vechiul Testament. În acest caz, vom avea ca stare de fapt următoarea condiţie: totul în lume este împlinit conform unor anumite legi. Totul – de la înmulţirea de purici până la mişcările sistemului solar - are propriile sale cauze; numai fiinţa umană nu este supusă acestei reguli şi este unica excepţie. Aici, omul nu mai este o parte a naturii ci un fel de divinitate aflată deasupra lumii. Prin urmare, doctrina despre libertatea voinţei duce direct la religie, care nu explică nimic dat fiind că în religie nu există cunoaştere ci numai credinţa oarbă în faptele diabolice, în mister, în supranatural, în tot felul de sperietoare.

Desigur, acest lucru este iraţional. Ca să spargem această nucă micuţă, trebuie să ne ocupăm puţin de această problemă. Adeseori, aproape întotdeauna, se va face confuzia între *senzaţia* de independenţă şi independenţa reală şi obiectivă. De exemplu: să presupunem că la o cuvântare îl priviţi pe cel care vorbeşte. El ia un pahar cu apă de pe masă şi îl bea însetat. Ce simte el când ajunge la pahar? El este perfect conştient de libertatea sa. El a decis singur să bea şi nu să danseze. El *simte* libertatea sa. Oare acest lucru înseamnă că el acţionează fără motiv iar voinţa sa este într-adevăr independentă? Nu, sub nici o formă. Orice om raţional va înţelege imediat esenţa acestui caz. El va spune: "Cel care vorbeşte are gâtul uscat." Ce înseamnă acest lucru? Foarte simplu, acest lucru înseamnă că, din cauză că vorbeşte, în gâtul celui care vorbeşte s-au produs schimbări care îl determină să vrea să bea. Aceasta este cauza. O schimbare în organism, (o cauză fiziologică), a creat o anumită dorinţă. Prin urmare, noi nu trebuie să confundăm o senzaţie de liberă voinţă, *sentimentul* de independenţă, cu lipsa de cauzalitate, cu independenţa dorinţelor umane şi a faptelor umane. Acestea sunt două lucruri complet diferite. Totuşi, confuzia dintre aceste două lucruri este foarte frecventă în raţionamentele indeterminiştilor care doresc cu orice preţ să salveze "divinitatea spiritului uman".

Baruch Spinoza, (1632 - 1677), unul din cei mai mari filozofi, scrie despre aceşti gânditori: "În aparenţă, majoritatea celor care scriu despre afecţiunile umane şi comportamentul în viaţă, nu tratează lucrurile naturale care urmează legile obişnuite ale naturii ci lucrurile care nu sunt incluse în natură. Evident, aceşti filozofi au conceput omul drept un *imperium in imperio* (stat în stat - NT). Ei cred că omul tulbură natura mai mult decât se supune naturii. Aceşti filozofi cred că omul are o putere nelimitată asupra acţiunilor sale fiindcă el este cel care hotărăşte din interiorul său şi nu din altă sursă."[13] Această concepţie eronată provine numai de la faptul că oamenii încă nu sunt conştienţi de cauzele externe ale voinţelor lor.[14] "Astfel, un copil mic ar crede că îşi doreşte laptele de la mamă, băiatul supărat ar vrea să se răzbune iar omul timid ar vrea să fugă."[15] Leibniz (1646 - 1716) spune că oamenii pierd din vedere cauzele

[13] Benedict de Spinoza, *The Ethics*, (NY & London: Putnam, 1888), p. 124

[14] "Nimic nu i-ar împiedica pe aceşti oameni să creadă că acţiunile noastre sunt întotdeauna libere dacă nu ar şti din propria lor experienţă că noi întreprindem multe acţiuni pe care ulterior le regretăm şi adeseori, când suntem agitaţi de sentimente intense, noi ne dăm seama care este cel mai bun lucru de făcut dar, totuşi, facem cel mai rău lucru." *Ibid*. p. 132 [NT]

[15] *Ibid*.

faptelor lor, ceea ce le creează iluzia libertății absolute (*causas ...fugientes*) şi dă exemplul acului magnetic care, dacă ar fi putut gândi, s-ar fi bucurat (*laetaretur*) să ia permanent direcţia de nord.[16]

Aceeaşi idee a fost exprimată de Dmitri Merejkovski, înainte de a fi atacat de anormalitatea sa apocaliptică anti-bolşevică:

Dacă ar fi crezut ca tine
Fiecare picătură de ploaie,
O binecuvântare coborâtă din ceruri,
Ar fi spus desigur îndoielnic:
"Nici o putere fără scop nu mă conduce
Fiindcă din propria mea voinţă liberă
Eu cad repede pe câmpiile însetate de jos"

În mod fundamental, acţiunile oamenilor sunt în contradicţie completă cu teoria voinţei libere. Dacă voinţa umană ar fi complet independentă, ar fi imposibil ca ea să acţioneze fiindcă nu ar exista posibilitatea de recunoaştere sau de predicţie. Să presupunem că un speculant merge la piaţă. El ştie că acolo va fi negoţ şi tocmeală; el ştie că la piaţă fiecare vânzător va cere cât mai mult iar cumpărătorii vor încerca să obţină preţuri cât mai ieftine, etc. Speculantul nu se aşteaptă ca oamenii din piaţă să meargă în patru labe, ca pisicile, fiindcă aşa ceva este în contradicţie cu natura lor. Ce înseamnă acest lucru? Foarte simplu: acest lucru înseamnă că organismul lor este format într-un anumit mod. Dar claunii nu merg în patru labe? Ei merg aşa fiindcă voinţa lor este determinată de alte condiţii iar spectatorul care merge la circ se aşteaptă ca oamenii de acolo să meargă în patru labe "în contradicţie cu natura". De ce cumpărătorii doresc să cumpere ieftin? Din simplul motiv că ei sunt cumpărători. Situaţia lor de cumpărători îi "obligă" să-şi asigure bunuri ieftine iar dorinţele lor, voinţele lor, acţiunile lor, sunt orientate în această direcţie. Vânzătorul va acţiona în direcţia inversă şi se va strădui să vândă la cele mai mari preţuri posibile. Concluzia este că voinţa nu este deloc independentă ci este determinată de un număr de cauze iar oamenii nu ar fi putut acţiona dacă lucrurile nu ar fi fost astfel.

Să abordăm acest subiect din altă perspectivă. Oricine ştie că un om beat va avea multe dorinţe "stupide" şi va face fapte "stupide". Voinţa omului beat funcţionează altfel decât voinţa unui om care nu este beat. Cauza acestui fenomen este intoxicaţia alcoolică. Să introducem o anumită cantitate de alcool în corpul uman şi "voinţa divină" va începe să se răsfeţe cu ştrengării care vor surprinde sfinţii. Cauza este evidentă. Să luăm un alt exemplu: când un om este hrănit cu sare, el va începe liber să vrea să bea mult mai mult ca de obicei iar cauza este evidentă. Să presupunem că omul este hrănit normal; în acest caz, el va bea apă în mod normal, la fel ca oricare alt om. Cu alte cuvinte, şi în acest caz, voinţa este la fel de dependentă ca şi în cazurile excepţionale.

Omul se îndrăgosteşte atunci când organismul său este dezvoltat în acest scop. Omul extrem de extenuat întră în "disperare neagră". Pe scurt, senzaţia şi voinţa omului sunt şi vor fi dependente de starea organismului său şi de circumstanţele în care se află. Voinţa umană, la fel ca toată natura, este condiţionată de anumite cauze iar omul nu este o excepţie faţă de restul lumii. Fie că omul vrea să se scarpine la ureche sau să facă fapte eroice, toate acţiunile sale îşi au cauzele lor. În anumite cazuri, aceste cauze pot fi identificate foarte greu dar aceasta este altă chestiune. Noi nu am reuşit, sub nici o formă, să identificăm toate cauzele în domeniul esenţei materiale dar acest lucru nu înseamnă că aceste chestiuni nu pot fi deloc explicate. După cum am observat, noi trebuie să considerăm că nu numai chestiunile "normale" sunt reglementate de legea cauzei şi a efectului. Toate fenomenele sunt reglementate de legea cauzei şi a efectului. Boala mentală poate fi cel mai clar exemplu. Este posibil ca cele mai incoherente, stupide, ciudate şi stranii dorinţe şi acţiuni ale persoanei cu deranjament mintal, ale persoanei anormale, să aibă o lege de cauză şi efect? Este posibil să existe vreo "ordine" în acest domeniu? Chiar şi aceste fenomene îşi au cauzele lor. Persoana anormală va acţiona într-un anumit mod sub influenţa unor anumite cauze şi în mod diferit atunci când se află sub influenţa altor cauze. Cu alte cuvinte, chiar şi în cazul omului anormal, legea cauzei şi a efectului are efect deplin.

[16] Gottfried Wilhelm Leibniz, *Opera Omnia*, (Genève: Fratres de Tournes, 1768), v. 1, p. 155

Clasificarea bolilor mintale este bazată pe un fundament care permite să fie reconstituite anumite caracteristici: 1.Ereditatea (sifilis, tuberculoză, etc.); 2.Leziuni (traume); 3.Intoxicări (otrăvuri); 4. Diverse influenţe destructive şi comoţii.[17] De exemplu, demenţa de dipsomanie este descrisă astfel: "Pacienţii cred că lucruri rele sunt plănuite împotriva lor, că toţi cei care sunt în jurul lor complotează împotriva lor, nu numai cei cu care se învecinează dar chiar animale domestice şi obiecte neînsufleţite." Dipsomania provine de la intoxicare alcoolică. La paralizia progresivă (provenită de la sifilis), avem simptome diferite: *în prima etapă*, deranjament mintal, frivolitate, acte grosolane, credulitate; *în a doua etapă*, halucinaţii (idei de grandoare prin care pacientul devine milionar, rege, etc.); *în a treia etapă*, prăbuşirea generală.[18] Voinţa este determinată în mod diferit de fiecare din diversele afecţiuni. Tratamentul medical al bolilor nervoase este bazat pe dependenţa de diferite cauze a existenţei mentale.

Am ales intenţionat exemple extrem de diferite. Analiza acestor exemple a arătat că în toate condiţiile, normale şi anormale, voinţa, sentimentul, acţiunile individului au întotdeauna o cauză bine definită. Întotdeauna aceşti factori sunt condiţionaţi ("determinaţi"), definiţi. Doctrina liberei voinţe ("indeterminismul"), în esenţă, o formă atenuată a unei viziuni semi-religioase care nu explică nimic, este în contradicţie cu toate faptele vieţii şi este un obstacol pentru dezvoltarea ştiinţifică. Unicul punct de vedere corect este determinismul.

b. Consecinţele voinţelor individuale în societatea neorganizată

Fără îndoială, societatea este formată din persoane individuale iar fenomenul social este compus din numeroase agregate individuale de sentimente, stări de spirit, voinţe şi acţiuni. Cu alte cuvinte, un fenomen social este rezultatul fenomenelor individuale sau, după cum este denumit adeseori, "provenienţa", "suma totală" a fenomenelor individuale. Preţurile sunt un exemplu excelent. Cumpărători şi vânzători merg la piaţă. Fiecare vânzător şi cumpărător au un anumit scop: fiecare estimează bunurile şi banii, se gândeşte bine, calculează, scarpină şi muşcă. Rezultatul acestei agitaţii este preţul de piaţă. Acest preţ poate să nu reprezinte ideea vreunui cumpărător sau vânzător individual; acesta este un fenomen social care provine de la lupta dintre diferite voinţe. Fenomenul care există în domeniul fixării preţurilor poate fi observat în restul relaţiilor sociale. Să discutăm, de exemplu, despre epoca revoluţiei. Unii acţionează cu mai multă energie iar alţii cu mai puţină energie. După "victoria revoluţiei", apare o nouă structură socială, o nouă ordine. Marx scrie că o anumită ordine a relaţiilor sociale este "produsul oamenilor".[19]

Putem considera două cazuri diferite, fiecare cu caracteristicile sale: societatea neorganizată sau societatea capitalistă şi societatea comunistă organizată. În primul caz, să discutăm despre exemplul tipic menţionat mai sus, fixarea preţurilor. Care va fi *relaţia preţului*, fixat de piaţă, cu *dorinţele*, cu estimările şi cu intenţiile care există în mintea oricărui individ care a ajuns la piaţă? Desigur, preţul nu va coincide

---

[17] Cf. articolul "Boli Mentale" în *Granat Russian Encyclopedia*. (Autorul se referă aici la un dicţionar enciclopedic rus, publicat în 58 de volume în perioada 1910 - 1948. Articolele acestei enciclopedii au fost scrise de autori ruşi, inclusiv Vladimir Lenin.) [NT]

[18] P.Rosenbach, Progressive Paralysis în *Brockhaus & Efron Encyclopedic Dictionary* (Autorul se referă aici la un alt dicţionar enciclopedic provenit din colaborarea dintre două edituri din Leipzig şi Sankt Petersburg. Acest dicţionar a fost publicat în perioada 1890 – 1907, conţine 86 de volume în ediţia complectă şi este considerat cea mai populară enciclopedie rusă din aceea perioadă.) [NT]

[19] Karl Marx, *Mizeria filozofiei. Răspuns la "Filozofia mizeriei" a d-lui Proudhon* în Karl Marx & Friedrich Engels, *Opere*, (Bucureşti: Editura Politică, 1958), v.4, p. 91. ("Consumatorul nu este mai liber decât producătorul. Opinia lui depinde de mijloacele şi de nevoile lui. Atât unele cât şi altele sunt determinate de situaţia lui socială care, la rândul ei, depinde de întreaga organizare socială. Muncitorul care cumpără cartofi şi femeia întreţinută care cumpără dantele se conduc fiecare după opinia lor dar diversitatea opiniilor se explică prin poziţia diferită pe care o ocupă în lume, care este produsul organizării sociale.") [NT]

cu aceste dorinţe. Pentru multe persoane, acest preţ va duce la ruină. Cu alte cuvinte, este vorba despre acei care nu pot să cumpere nimic "la aceste preţuri", care pleacă rămânând cu bănuţii în buzunar şi cu stomacul gol. Acelaşi lucru este adevărat şi pentru cei care sunt anihilaţi de faptul că preţul este prea mic pentru ei. Oricine ştie că mulţi negustori, mici comercianţi şi mici fermieri, sunt distruşi de faptul că proprietarii marilor fabrici *inundă* piaţă cu mărfurile lor ieftine, care îl ruinează pe micul negustor. El nu poate face faţă acestei lupte, nu poate ajunge la preţurile mici la care coboară marii fabricanţi şi sunt striviţi de masa de bunuri pe care o aruncă pe piaţă marii capitalişti.

Am menţionat mai sus exemplul războiului imperialist în care mulţi capitalişti din diferite ţări vor să acapareze bunuri, ceea ce are un mare efect de pauperizare, de la care provine revoluţia împotriva capitaliştilor. Desigur, capitaliştii nu şi-au dorit deloc o asemenea revoluţie.

Ce înseamnă acest lucru? Acest lucru înseamnă că în societatea neorganizată, în care nu există producţie planificată, în care clasele sociale se luptă una cu alta, în care nimic nu este înfăptuit conform unui anumit plan în mod natural elementar – rezultatul obţinut (fenomenul social) nu coincide cu dorinţele multor persoane. Sau, aşa cum Marx şi Engels au spus de mai multe ori, fenomenele sociale sunt independente de conştiinţa, simţământul şi voinţa oamenilor individuali. Această "independenţă a voinţei persoanelor" nu constă în faptul că evenimentele vieţii sociale se petrec în exteriorul persoanelor implicate ci în faptul că, în societatea neorganizată, în evoluţia esenţial haotică, produsul social al acestei voinţe sau al acestor voinţe, nu coincide cu obiectivele desemnate de multe persoane. Adeseori, acest produs social este în contradicţie directă cu aceste obiective (o persoană care vrea să facă un profit devine ruinată).

Multe obiecţiuni împotriva marxismului sunt fondate pe neînţelegerea expresiei "independenţa voinţei", aşa cum este folosită de Marx şi Engels. Este potrivită aici menţionarea unui fragment din scrierile lui Engels: *"Într-un punct însă, istoria dezvoltării societăţii se deosebeşte esenţial de cea a naturii. În natură, întrucât nu luăm în considerare acţiunea inversă a oamenilor asupra naturii, avem de-a face numai cu agenţi inconştienţi şi orbi, care acţionează unul asupra altuia şi în a căror interacţiune se manifestă legea generală. Din tot ce se produce aici — atât nenumăratele coincidenţe aparente, vizibile la suprafaţă, cât şi rezultatele finale, care exprimă legitatea dinăuntrul acestor coincidenţe — nimic nu se produce ca scop conştient şi voit. Dimpotrivă, în istoria societăţii, factorii activi sunt numai oamenii înzestraţi cu conştiinţă, care acţionează cu raţiune sau cu pasiune în vederea unor scopuri anumite; nimic nu se întâmplă fără o intenţie conştientă, fără un scop voit. Dar această deosebire, oricât ar fi ea de importantă pentru cercetarea istorică, mai ales a diferitelor epoci şi evenimente, nu poate schimba faptul că mersul istoriei este guvernat de legi generale interne. Căci şi aici, în linii mari şi în ansamblu, la suprafaţă domneşte în aparenţă hazardul, contrar scopurilor voite în mod conştient de toţi indivizii. Scopul voit se împlineşte numai în cazuri rare; în majoritatea cazurilor, numeroasele scopuri voite se ciocnesc şi se contrazic sau sunt de la bun început irealizabile, sau mijloacele respective sunt insuficiente. În felul acesta, ciocnirile dintre nenumăratele voinţe individuale şi acţiuni individuale conduc, în domeniul istoriei, la o situaţie întru totul analogă celei care domneşte în natura lipsită de conştiinţă. Scopurile acţiunilor sunt voite, dar rezultatele care se obţin în fapt din aceste acţiuni nu sunt voite sau, întrucât par totuşi iniţial să corespundă scopurilor voite, au până la urmă cu totul alte efecte decât cele voite. Evenimente istorice apar astfel, în linii mari, ca fiind şi ele dominate de hazard. Dar acolo unde la suprafaţă apare jocul hazardului, el se dovedeşte a fi totdeauna dominat de legi interne ascunse, şi totul este să descoperim aceste legi.*

Oamenii îşi făuresc istoria, indiferent de rezultatele ei, prin aceea că fiecare îşi urmăreşte propriile sale scopuri, voite în mod conştient, iar rezultanta acestor numeroase voinţe care acţionează în direcţii diferite şi a multiplelor lor influenţe asupra lumii exterioare este tocmai istoria. Prin urmare, contează şi ceea ce vor numeroşii indivizi. Voinţa este determinată de pasiune sau de raţiune. Dar resorturile care, la rândul lor, determină nemijlocit pasiunea sau raţiunea sunt de natură foarte diferită. Ele pot fi sau obiective exterioare, sau mobiluri ideale: ambiţie, „entuziasm pentru adevăr şi dreptate", ură personală sau chiar pure capricii individuale de tot felul. Dar, pe de o parte, am văzut că numeroasele voinţe individuale care acţionează în istorie duc, în majoritatea cazurilor, la rezultate cu totul diferite decât cele voite, adeseori de-a dreptul contrare, deci şi mobilurile lor prezintă doar o importanţă secundară pentru

rezultatul de ansamblu. Pe de altă parte, se pune întrebarea: ce forţe motrice se ascund, la rândul lor, îndărătul acestor mobiluri, ce cauze istorice iau forma unor asemenea mobiluri în mintea celor care acţionează?"[20]

Din acest citat reiese că în societatea neorganizată, la fel ca în oricare altă societate, evenimentele nu se îndeplinesc în exteriorul voinţei oamenilor ci prin intermediul voinţei oamenilor. În cadrul acestui proces, persoana individuală este subiectul unui proces natural inconştient, care este produsul voinţelor individuale.

Să discutăm acum un alt aspect. După ce a fost obţinut un anumit rezultat social al voinţelor individuale, acest rezultat social determină comportamentul individului. Această chestiune este importantă şi trebuie accentuată.

Să începem cu exemplul menţionat deja de două ori - fixarea preţurilor. Să presupunem că o livră de cartofi are un anumit preţ pe piaţă. Evident, noii cumpărători şi noii vânzători au avut în minte din prealabil acest preţ; ei au presupus cu aproximaţie acest preţ, în cadrul acţiunilor lor pentru cunoaşterea pieţii. Cu alte cuvinte, fenomenul *social*, (preţul) are o influenţă determinantă asupra fenomenelor individuale (ofertele şi cererile). Acelaşi lucru se petrece în toate fazele vieţii. Pictorul incipient îşi bazează activitatea pe evoluţia precedentă a artei sale precum şi pe sentimentele şi tendinţele sociale din jurul lui. Pe ce sunt bazate acţiunile omului de stat? Aceste acţiuni sunt bazate pe circumstanţele în cadrul cărora el funcţionează: el poate dori să fortifice o anumită ordine sau să o distrugă. La rândul său, acest lucru va depinde de care parte este omul de stat de mediul înconjurător în care trăieşte, de clasa socială şi de aspiraţiile sociale de la care provine forţa sa. Cu alte cuvinte, voinţa sa este de asemenea determinată de condiţiile sociale.

Am observat mai sus că, în societatea neorganizată, consecinţa finală diferă faţă de dorinţele originale ale persoanelor implicate. Putem afirma aici că "produsul social" (fenomenul social) domină persoanele, nu numai în sensul că determină comportamentul acestor persoane, chiar şi în sensul că acest produs social este în contradicţie directă cu propriile lor dorinţe. Astfel, putem stabili următoarele reguli în societatea *neorganizată*:

1.Fenomenele sociale provin din conflictul voinţelor individuale, al sentimentelor individuale şi al acţiunilor individuale.
2.Fenomenele sociale determină în orice moment voinţele diferiţilor indivizi.
3.Fenomenele sociale nu exprimă voinţa persoanelor individuale. Adeseori, fenomenele sociale sunt în contradicţie directă cu voinţa persoanelor individuale. Fenomenele sociale prevalează prin forţă, rezultatul fiind că, adeseori, individul simte presiunea forţelor sociale asupra acţiunilor sale (de exemplu: capitalistul, negustorul ruinat, care a fost în favoarea războiului, este anihilat de revoluţie, etc.).

c. Voința organizată în colectiv (rezultantă a voinţelor individuale în societatea comunistă organizată)

Să discutăm acum despre situaţia din societatea organizată. În această societate nu există anarhie în producţie; nu există clase, lupte de clasă, contradicţie de interese, etc. În societatea de acest gen nu există nici măcar contradicţii între interesele personale şi interesele sociale. Noi discutăm acum despre o fraternitate amicală a muncitorilor, cu un plan comun de producţie.

Care este acum situaţia voinţei individuale? Desigur, societatea va continua să fie formată din persoane iar fenomenele sociale vor continua să fie produsul voinţelor individuale. Dar, *caracterul* acestei agregări, *metoda* prin care este obţinut acest rezultat sunt complet diferite faţă de caracterul şi metoda obţinute în societatea neorganizată. Să discutăm despre un exemplu preliminar ca să înţelegem mai bine această

---

[20] F.Engels, *Ludwig Feuerbach şi sfârşitul filozofiei clasice germane* în Karl Marx & F.Engels, *Opere alese în două volume,* (Bucureşti: Editura Politică, 1967) v. 2, pp.355-356. Cf. F.Engels, *Feuerbach. The Roots of Socialist Philosophy*, (Chicago: Kerr, 1903), pp. 104, 105. [NT]

diferenţă. Să presupunem că avem o mică societate sau un cerc de persoane care s-au organizat ca să cânte împreună. Toţi membri grupului îşi propun acelaşi scop, îşi propun să rezolve chestiunile implicate, îşi propun să evalueze dificultăţile de care se lovesc; pe scurt, ei iau hotărâri împreună şi le execută împreună. Acţiunea lor comună, hotărârea lor comună, este deja un "produs" comun. Dar acest produs nu este o forţă exterioară, crudă, elementară care zboară înaintea dorinţelor individuale. Din contra, acest produs este o posibilitate intensificată pentru ca fiecare individ să-şi împlinească dorinţa. Cinci bărbaţi hotărăsc să ridice împreună o piatră. Nici unul dintre ei nu ar fi putut să facă singur aşa ceva; împreună ei fac acest lucru fără nici o dificultate. Hotărârea comună nu se deosebeşte cu nimic faţă de dorinţa fiecărui individ. Din contra, hotărârea comună ajută la realizarea acestei dorinţe.

Lucrurile vor fi identice în societatea comunistă dar vor avea dimensiuni mai mari şi o formă mai complexă. Prin această afirmaţie nu ne referim la perioada dictaturii proletare şi nici la primele faze ale comunismului; noi ne referim la societatea comunistă deplin dezvoltată în care nu există reminiscenţe de clasă, nu există stat şi nu există norme legale exterioare. Într-o asemenea societate, toate relaţiile dintre oameni vor fi clare tuturor iar voinţa socială va fi *organizarea* voinţelor membrilor săi. O asemenea societate nu va fi rezultatul dobândit prin accident elementar, "independent " de voinţa individuală ci va fi rezultatul unei decizii sociale, organizate, conştiente. În consecinţă, noi nu putem avea acelaşi rezultat ca în societatea capitalistă. În regimul comunist, "produsul social" nu va fi dominant asupra oamenilor ci oamenii îşi vor controla propriile lor decizii datorită motivului că ei sunt cei care hotărăsc şi fac acest lucru în mod conştient. În această situaţie, va fi imposibil să fie văzute fenomene sociale care să influenţeze majoritatea populaţiei în mod nociv şi ruinător.

Din afirmaţiile de mai sus nu reiese, sub nici o formă, că în societatea comunistă voinţa socială şi voinţa individului vor fi independente de tot sau că va exista libertatea voinţei în cadrul comunismului iar omul va deveni o creatura supranaturală care sub nici o formă nu este supusă legii de cauză şi efect. Oare fiecare individ nu va continua să fie dependent de circumstanţele înconjurătoare? Individul va continua să fie dependent de circumstanţele înconjurătoare. El nu va acţiona ca un sălbatic din Africa Centrală, ca un bancher de la firma de comerţ Morgan & Co. sau ca un husar din timpul războiului imperialist. El va acţiona ca un membru al societăţii *comuniste.* Circumstanţele vieţii vor determina voinţa omului. De exemplu, oricine înţelege că societatea comunistă va fi silită să se lupte cu natura şi, în consecinţă, condiţiile acestei lupte vor defini comportamentul uman. Pe scurt, teoria deterministă va rămâne valabilă şi în societatea comunistă.

Prin urmare, putem stabili următoarele legi ale societăţii *organizate*:
1. *Fenomenele sociale provin de la conflictul voinţelor individuale, al sentimentelor individuale, al acţiunilor individuale, etc.* Aici, acest proces nu se petrece cu o confuzie fundamentală ci în mod organizat, în cazurile decisive.
2. *Fenomenele sociale determină în orice moment voinţa diferiţilor indivizi.*
3. *Fenomenele sociale sunt expresia voinţei oamenilor şi nu zboară înaintea acestor voinţe; oamenii îşi controlează propriile lor decizii şi nu simt asupra lor presiunea unor forţe sociale dat fiind că aceste forţe au fost schimbate de către o organizaţie socială naţională.*

Engels a scris că umanitatea, în tranziţia sa spre comunism, face un salt din domeniul necesităţii în domeniul libertăţii. Anumiţi intelectuali burghezi au conclus că Engels a vrut să spună că determinismul şi-a pierdut validitatea în societatea comunistă. Această opinie este bazată pe o deformare a marxismului. Pe bună dreptate, Engels s-a referit la faptul că, în societatea comunistă, evoluţia îşi asumă conştient un caracter organizat, în contradicţie cu faza elementară, inconştientă, lipsită de viziune. Oamenii vor ştie ce fac şi cum trebuie să acţioneze în circumstanţe date. "Libertatea este recunoaşterea (înţelegerea) necesităţii."[21]

---

[21] În original, argumentul lui Engels este mult mai complex. "Hegel a fost primul care a explicat corect legăturile dintre libertate şi necesitate. Pentru el, libertatea este recunoaşterea necesităţii. "Necesitatea este oarbă" numai pe măsură ce nu este înţeleasă. Libertatea nu este o independenţă imaginară faţa de legile naturii; libertatea constă în cunoaşterea acestor legi şi posibilitatea care provine astfel de a aplica cunoaşteri în anumite scopuri….Libertatea voinţei este numai capacitatea de a ajunge la o decizie, atunci când cineva cunoaşte faptele….În consecinţă,

d. Evenimentele accidentale în general

Pentru înţelegerea deplină a interdependenţei dintre fenomene, trebuie să continuăm aici discuţia despre teoria evenimentelor accidentale. În viaţa de toate zilele şi în viaţa socială, ne vom lovi foarte des de accidente. Unii erudiţi au cercetat în mod special "rolul accidentului în istorie". Noi vorbim foarte des despre accidente: persoane care au avut şansa să meargă pe stradă; o cărămidă care cade de pe acoperiş omoară un om; am avut şansa să cumpăr o carte extrem de rară; într-un oraş străin, am întâlnit un om pe care nu l-am văzut de 20 de ani. Cum să explicăm accidentul în termenii legii naturale sau, cu alte cuvinte, unde intră aici necesitatea cauzală?

La jocurile de noroc, cauzele unui anumit rezultat există dar nu pot fi calculate în prealabil fiindcă nu sunt calculabile. În acest caz, ignoranţa noastră se numeşte accident. O întâlnire întâmplătoare dintre doi prieteni care nu s-au văzut de 20 de ani are cauzele sale. O asemenea întâlnire pare accidentală fără să fi existat o necesitate cauzală pentru că noi *ignorăm* cauzele care domină acţiunile care au dus la această întâlnire. Din cauza ignoranţei cauzelor, această întâlnire era imprevizibilă.

Dacă din doi sau mai mulţi factori care se intersectează noi cunoaştem numai un singur factor, fenomenul produs de intersectarea acestor factori ne va pare accidental, cu toate că în realitate acest fenomen este conform legii… Datorită acestei necunoaşteri, această răscruce pare accidentală adică un fenomen lipsit de cauză. Dar fenomenele ne pot face impresia că sunt "accidentale" atunci când cauzele nu sunt destul clare pentru noi.

Spinoza a ştiut deja acest lucru. El spune că "un lucru este numit accidental numai datorită lipsei de înţelegere interioară…fiindcă serialul de cauze ne aste ascuns."[22] În lucrare sa *Sistemul Logicii*, John Stuart Mill face o analiză corectă şi apoi scrie: "Deci, este incorect să se afirme că orice fenomen este rezultatul întâmplării dar putem afirma că două sau trei evenimente sunt produse întâmplător, prin şansă, că două sau trei din aceste situaţii sau întâmplări există împreună şi se succed reciproc numai *din întâmplare*. Prin această afirmaţie noi vrem să spunem că, sub nici o formă, aceste evenimente nu sunt legate prin cauzare, că aceste fenomene nu sunt cauză şi efect, nu sunt efectele aceleaşi cauze şi nici efectele unor cauze între care există vreo lege de coexistenţă şi *nici măcar efectele aceleaşi relaţii reciproce a cauzelor originale*."[23] Dacă există o anumită "distribuire a cauzelor", noi ştim cauza evenimentelor. În această "distribuire a cauzelor" există puţine elemente accidentale şi independente, după cum este cazul eclipselor de soare şi de lună care sunt determinate de o anumită situaţie a corpurilor cereşti.

---

libertatea este dominaţia asupra propriei noastre persoane şi asupra naturii. Această dominaţie este bazată pe cunoaşterea necesităţilor naturii şi, prin urmare, este un produs necesar al dezvoltării istorice." F.Engels, *Landmarks of Scientific Socialism – Anti-Dühring*, (Chicago: Kerr, 1907), pp. 147 - 148 [NT]

[22] Benedict de Spinoza, *Ethics; On the Improvement of the Understanding*, ed. J. Gutmann, (New York: Hafner, 1954), pp. 33-34. Autorul citează aici în mod tendenţios, imprecis şi scos din context argumentul lui Spinoza. Scopul lui Spinoza este de a defini un mod de cunoaştere cât mai efectiv al naturii, inclusiv toate implicaţiile posibile. Una din metodele menţionate de Spinoza pentru cunoaşterea omenească a universului este colectarea diferenţelor, a asemănărilor şi a contradicţiilor dintre obiecte şi dintre fenomenele naturii. Spinoza critică această metodă de acumulare a informaţiilor fiindcă oamenii nu vor putea să descopere ceva în fenomenele naturii, cu excepţia caracteristicilor accidentale care sunt înţelese clar numai dacă în prealabil este cunoscută esenţa subiectelor în chestiune. [NT]

[23] John Stuart Mill, *A System of Logic Ratiocinative and Inductive, Being a Connected view of the Principles of Evidence and the Methods of Scientific Investigation*, (London: Green, 1930), p. 345. Autorul citează aici un fragment dar lucrarea lui John Stuart Mill este mult mai complexă iar acest citat nu prezintă cu adevărat teza autorului. [NT]

e."Accidentul" istoric

Conform afirmaţiilor de mai sus, chestiunea aşa-numitului "accident istoric" este relativ simplă.

Dacă fundamental totul se petrece conform legii şi dacă nu există ceva accidental, fără cauză, este clar că nu poate exista un accident în istorie. Orice eveniment istoric, oricât de accidental ar părea să fie, este absolut şi totalmente condiţionat de anumite cauze. Teoria accidentalismului în istorie înseamnă, pur şi simplu, intersectarea reciprocă a unor serii cauzale dintre care numai o singură serie cauzală este cunoscută.

În orice caz, termenul *accident istoric* este folosit în alt sens. De exemplu, când spunem că războiul imperialist a fost un rezultat *necesar* al evoluţiei capitalismului global, noi obişnuim să adăugăm că asasinatul arhiducelui austriac[24] a fost un eveniment *accidental* dar aici "accident" înseamnă altceva. Când vorbim despre necesitatea cauzală sau inevitabilitate războiului imperialist, noi deducem această inevitabilitate din forţa imensă a unor anumite cauze în evoluţia societăţii, cauze care au dus la război. În mod asemănător, la rândul său, războiul este de asemenea un eveniment de o imensă importanţă care influenţează decisiv soarta societăţii în viitor. Prin urmare, expresia "accident istoric", aşa cum este folosită aici, semnifică o circumstanţă care nu are un rol important în înlănţuirea evenimentelor sociale. Chiar dacă acest eveniment ("accident") nu ar fi avut loc, evoluţia ulterioară ar fi fost influenţată atât de puţin încât sub nici o formă nu ar fi fost schimbată esenţial. În cazul de faţă, războiul ar fi izbucnit chiar dacă arhiducele nu ar fi fost asasinat fiindcă esenţa nu era în asasinare ci în intensificarea competiţiei dintre forţele imperialiste. Această confruntare se agrava în fiecare zi, odată cu evoluţia societăţii capitaliste.

Oare putem spune că aceste fenomene "accidentale" nu au nici un rol în viaţa socială, că nu influenţează destinele societăţii şi nu au nici o valoare? Un răspuns cu adevărat corect nu poate nega importanţa evenimentelor accidentale fiindcă fiecare eveniment, oricât de nesemnificativ ar fi, influenţează în realitate toată istoria ulterioară.

Chestiunea importantă este magnitudinea influenţei pe care o exercită un asemenea eveniment asupra viitorului. Când vorbim despre evenimente "accidentale" în sensul indicat mai sus, aceste evenimente pot avea o influenţă minimă dar nu inexistentă. Vom înţelege acest lucru dacă luăm în consideraţie influenţa cumulată pe care o au aceste fapte "accidentale". De exemplu, să discutăm despre stabilirea preţurilor. Preţul de piaţă este fixat prin conflictul dintre un mare număr de ghiciri din partea cumpărătorilor şi vânzătorilor. Dacă discutăm despre un caz izolat, o singură estimare de preţ, întâlnirea dintre un singur cumpărător şi un singur vânzător, putem considera acest caz drept "accidental". Negustorul X l-a păcălit pe bătrânul Y. Din punctul de vedere al unui fenomen *social*, care provine de la mai multe intersectări dintre diferite estimări, acest lucru este accidental. Ce importanţă are cât a plătit cutare într-un anumit caz? Noi vrem numai rezultatul final, fenomenul social, data caracteristică a cazului. Adeseori auzim asemenea afirmaţii rezonabile, fiindcă un anumit caz particular nu are importanţă. Dar, dacă cumulăm un mare număr de "accidente" de acest gen, vom observa imediat că începe să dispară "esenţa lor accidentală". Funcţia şi semnificaţia unui mare număr de acţiuni, efectul lor cumulat, se simte imediat. Deci, cazuri individuale nu sunt entităţi inexistente fiindcă, ori de câte ori zero ar fi înmulţit, rămâne zero.

Prin urmare, vorbind în mod precis, observăm că în evoluţia istorică a societăţii nu există fenomenul accidental. Pe scurt, în mod egal, *toate* evenimentele din vremurile noastre nu sunt accidentale ci sunt condiţionate de cauze, adică sunt rezultatul necesităţii cauzale.

---

[24] Autorul se referă aici la asasinatul arhiducelui austriac Franz Ferdinand şi al soţiei sale din 28 iunie 1914. Acest asasinat a cauzat izbucnirea Primului Război Mondial.[NT]

f. Necesitatea istorică

Din afirmaţiile precedente reiese că conceptul "accident" trebuie să fie eliminat din ştiinţele sociale. Societatea şi evoluţia societăţii sunt supuse legii naturale, sunt supuse la ca tot ceea ce există în univers.

Acceptarea doctrinei despre accidentalitate duce direct la credinţa în supranatural, la credinţa în Dumnezeu. Acesta este fundamentul "dovezii cosmologice" cu privire la existenţa divină. Dacă universul nu este supus legii de cauză şi efect, este evident că trebuie să existe o cauză specială pentru existenţa şi evoluţia universului. Acest argument este desemnat drept "o dovadă că esenţa universului este accidentală" (*contingentia mundi*). Această teorie poate fi regăsită la Aristotel, Cicero, Leibnitz, Christian Wolff şi alţii. În prezent, societatea burgheză este în declin şi destrămare iar doctrina accidentului este acceptată pe scară largă (de exemplu, de filozofii francezi Boutroux, Bergson şi alţii)

Concepţia despre accidentalitate este diametral opusă faţă de concepţia necesităţii cauzale.

"Un lucru este necesar atunci când provine în mod inevitabil din anumite cauze." Atunci când afirmăm că un anumit fenomen era o necesitate istorică, ne referim la faptul că acest fenomen trebuia să apară, indiferent dacă este un fenomen bun sau rău. Atunci când vorbim despre necesitatea cauzală, nu dăm nici o indicaţie despre părerea noastră cu privire la un asemenea eveniment şi nici dacă un asemenea eveniment este dorit sau nedorit. Noi tratăm numai inevitabilitatea unui asemenea eveniment. Cu toate că acest lucru se petrece adeseori, noi nu trebuie să confundăm două concepţii diferite: "necesitatea" în sensul unei mari dorinţe şi "necesitatea cauzală". Nu pot exista două noţiuni mai distante. Atunci când vorbim despre necesitatea istorică, noi nu ne referim la ceea ce este dezirabil din punctul de vedere al progresului social; noi ne referim la *rezultatul inevitabil* care provine din cursul evoluţiei sociale. În acest sens, putem vorbi despre necesitatea istorică de creştere rapidă a forţelor de producţie la sfârşitul secolului al XIX-lea sau despre dispariţia aşa numitei civilizaţii din Creta. *Necesar* înseamnă numai *condiţionat de cauză*.

Ajungem acum la o chestiune dificilă, legată de chestiunea dificilă a necesităţii. Să presupunem că ne ocupăm de o societate umană care şi-a dublat populaţia în 20 de ani. Pe bună dreptate, putem deduce că producţia a crescut în această societate. Dacă producţia nu ar fi crescut, această societate nu s-ar fi dublat ca populaţie. Dacă această societate a crescut numeric, în mod inevitabil producţia a crescut. Acest exemplu nu pare să mai necesite o explicaţie suplimentară. Ce implică acest exemplu? Noi căutăm cu o metodă specială *cauza* creşterii sociale, cauza care constituie condiţia necesară a acestei creşteri. Dacă această condiţie nu există, nu va exista creştere; dacă există creştere, această condiţie trebuie să fie prezentă drept *consecinţă*.

Acest caz ar putea duce la conflicte. La începutul prezentei lucrări, am criticat intens teleologia iar acum se pare că anulăm această critică. Oare modul în care am formulat chestiunea ne permite să tragem această concluzie? Producţia trebuia să crească pentru creşterea societăţii, pentru dublarea populaţiei. Creşterea şi mărirea societăţii sunt scopul (*telos*). Creşterea producţiei este *mijlocul* (instrumentul, modul) pentru realizarea acestui scop. Deci, legea naturală a creşterii este o lege naturală teleologică. Dar, acest lucru ar fi echivalent cu violarea metodei ştiinţifice şi cu căderea în braţele deschise ale preoţilor.

În realitate, noi discutăm despre o situaţie cu totul diferită, lipsită de orice esenţă teleologică. Aici noi pornim de la ipoteza că societatea a crescut (concret, putem porni de la *faptul* că societatea a crescut). Dar, este posibil ca societatea să *nu* crească. Dacă societate nu ar creşte ci s-ar reduce la jumătate şi dacă reducerea ar fi cauzată de alimentaţia insuficientă, evident că producţia a fost redusă. Nimeni nu poate fi silit să considere că "scopul" este distrugerea societăţii. Nimeni nu poate fi silit să gândească că scopul este reducerea populaţiei prin insuficienţa alimentaţiei; acest scop poate fi realizat prin reducerea producţiei. Aici, noi nu putem observa deloc teleologia. Noi căutăm cauza care duce la rezultat. Adeseori, condiţia necesară pentru evoluţia ulterioară este "necesitatea istorică". În acest sens al termenului "necesitatea istorică", putem vorbi despre necesitatea Revoluţiei Franceze, fără de care capitalismul nu s-ar fi putut dezvolta. În mod similar, putem vorbi despre necesitatea evenimentului denumit "Eliberarea Şerbilor" din Rusia în anul 1861. În lipsa acestui eveniment, capitalismul rus nu s-ar

fi putut dezvolta. În acest sens, putem vorbi despre necesitatea istorică a socialismului fiindcă *fără acest socialism* societatea omenească nu poate continua să se dezvolte. Dacă societatea umană urmează să se dezvolte în continuare, socialismul va veni în mod inevitabil. Marx şi Engels vorbesc în acest sens despre "necesitatea socială".

Marx şi Engels au folosit de multe ori metoda de a deduce *condiţiile necesare* din fapte acceptate sau fapte date dar această metodă a fost tratată numai cu puţină atenţie. *Capitalul* lui Marx este bazat pe această metodă. Întrebare: cum poate fi explicată existenţa unei societăţi care produce bunurile de consum din toate elementele? Răspuns: această societate poate exista numai dacă există legea valorii; nenumărate bunuri sunt schimbate unul drept contravaloarea celuilalt. Cum putem explica acest lucru? Acest lucru poate fi explicat numai dacă presupunem că există un sistem bănesc (necesitatea socială a banului). Capitalul este acumulat pe baza legilor de circulaţie a bunurilor, ceea ce este posibil numai pentru că valoarea forţei de muncă este mai mică decât valoarea produsului comercializat.

g. Oare ştiinţele sociale sunt posibile? Este posibilă predicţia în acest domeniu?

Din afirmaţiile precedente reiese că predicţia este posibilă în ştiinţele sociale precum şi în ştiinţele naturii. Nu este vorba despre predicţia şarlatanilor şi a falsificatorilor ci despre predicţia esenţial ştiinţifică. De exemplu, noi ştim că astronomii pot să prevadă cât se poate de exact momentul unei eclipse solare sau lunare; ei pot să prevadă aparenţa cometelor şi a unui mare număr de "stele căzătoare". Meteorologii pot să prevadă vremea: soare senin, vânt, furtună, ploaie. Nu există nimic misterios în aceste previziuni. Astronomul cunoaşte legile după care planetele se mişcă, itinerariul soarelui, al lunii şi al pământului, velocitatea mişcărilor lor, punctele unde aceste corpuri se află la un moment dat. Nimic nu este misterios în faptul că, în aceste condiţii, poate fi calculat precis momentul în care luna se va afla între soare şi pământ şi ne va ascunde "lumina cerească". Întrebăm dacă există ceva asemănător în ştiinţele sociale iar răspunsul este afirmativ. Dacă cunoaştem legile creşterii sociale, parcursul evoluţiei, direcţia evoluţiei, nu ne va fi greu să definim societatea din viitor. În ştiinţele sociale am avut multe cazuri în care asemenea predicţii au fost deplin justificate prin rezultat. Pe baza cunoaşterii noastre a legilor dezvoltării sociale, noi am constatat, în prealabil, crize economice, devalorizarea bancnotelor de hârtie, războiul mondial, revoluţia socială produsă de război. Noi am prevăzut comportamentul unor anumite grupuri, clase şi partide în decursul Revoluţiei Ruse. De exemplu, noi am stabilit că, după lovitura de stat proletară, revoluționarii socialişti se vor transforma într-un partid contrarevoluționar al ţăranilor bogați, albi, ai bandelor ilegale. Cu mult timp înainte de Revoluţie, încă din anii '90 ai secolului al XIX-lea, marxiști ruși au prevăzut creşterea inevitabilă a capitalismului în Rusia şi, odată cu acest fenomen, inevitabila creştere a mişcării proletare. Putem oferi sute de exemple cu astfel de previziuni, fără vreun element miraculos, din momentul în care cunoaştem regulile procesului social istoric.

Noi nu putem prevedea momentul în care se va produce un asemenea fenomen fiindcă noi încă nu posedăm suficiente informaţii despre evoluţia socială şi nu ne putem exprima în cifre precise. Noi nu ştim cât de rapide sunt procesele sociale dar putem deja să ne asigurăm de *direcţia* lor.[25]

Teoria determinismului în domeniul fenomenelor sociale şi posibilitatea predicţiei ştiinţifice a creat replici, dintre care vom considera replica lui Stammler. Marxiştii susţin că socialismul trebuie să apară cu gradul de certitudine al eclipsei solare. Stammler întreabă: dacă acest lucru este adevărat, de ce ar necesar ca marxiştii să încerce introducerea marxismului? Stammler spune: dacă socialismul va apare, la fel ca eclipsa solară, nu este nevoie de luptă, de organizarea de partid a clasei muncitoare. Nimeni nu s-ar

---

[25] În continuare, autorul menţionează parţial şi laconic critica sa la adresa lui Serghei Bulgakov, un fost marxist care a devenit un important exponent al ortodoxiei creştine ruse împotriva marxismului, inclusiv în domeniul teoriilor economice. Vezi: S. Bulgakov, *Philosophy of Economy. The World as Household*, (New Haven: Yale University Press, 2000) [NT]

gândi să organizeze un partid care să sprijine eclipsa solară fiindcă, odată cu organizarea partidului şi a luptei de clasă, este admisă posibilitatea ca socialismul să nu apară. Cine doreşte apariţia socialismului, luptă în consecinţă pentru acest lucru.

Aceasta nu este esenţa necesităţii socialismului. Având în vedere expunerea argumentului precedent, este uşor să înțelegem greșeala lui Stammler. Eclipsa solară nu depinde direct sau indirect de dorinţele omeneşti. De fapt, eclipsa solară nu depinde deloc de oameni. Toate fiinţele omeneşti dispar de pe lume, indiferent de clasă, specie, naţionalitate şi vârstă iar eclipsa solară va apare la un moment dat. Fenomenele sociale sunt un fenomen cu totul diferit fiindcă provin din voinţa oamenilor. Fenomenele sociale fără oameni, fără societate, ar fi ca un pătrat rotund sau o bucată de gheaţă în flăcări. Socialismul va apare în mod inevitabil fiindcă oamenii, clasele sociale, vor solicita realizarea socialismului, în circumstanţe care vor face ca victoria lor să fie certă. Marxismul *nu neagă voinţa ci explică voinţa*. Când marxiştii organizează Partidul Comunist şi îl orientează spre luptă, această acţiune este şi ea expresia necesităţii istorice, care îşi găseşte forma exact prin voinţa şi acţiunile oamenilor.

Determinismul social este doctrina conform căreia toate fenomenele sociale sunt condiţionate şi au cauze de la care aceste fenomene provin în mod necesar. Determinismul social nu trebuie confundat cu *fatalismul*, care este o credinţă într-un destin orb, inevitabil, care este mai puternic decât orice şi domină tot. Aici, voinţa umană nu are nici o semnificaţie. Omul nu este o cauză printre alte cauze. Omul este numai o substanţă pasivă. Această doctrină neagă voinţa umană ca factor al evoluţiei. Determinismul nu procedează astfel.[26]

Capitolul III

Materialismul dialectic

a. Materialismul şi idealismul în istorie

Când discutăm chestiunea voinţei umane, se pune problema dacă voinţa umană este liberă sau este determinată de anumite cauze, ca oricare alt lucru din lume. Noi am ajuns la concluzia că nu trebuie să adoptăm viziunea determinismului. Noi am constatat că voinţa umană nu este divină şi depinde de cauze exterioare şi de condiţiile organismului omenesc. Astfel, am ajuns la ceea mai importantă chestiune care a preocupat spiritul uman timp de mii de ani: care este relaţia dintre materie şi spirit? În limbaj simplu, această chestiune este definită drept relaţia dintre "spirit" şi "corp". În general, noi distingem între două categorii de fenomene. Fenomenele dintr-o categorie au o *extindere*, ocupă spaţiu şi sunt observate prin simţurile noastre exterioare: noi putem vedea, auzi, simţi şi gusta aceste fenomene, pe care le denumim fenomene materiale. Alte fenomene nu au loc în spaţiu şi nu pot fi văzute sau simţite. În această categorie se includ, de exemplu, spiritul uman, voinţa sau sentimentul. Totuşi, nimeni nu poate pune la îndoială existenţa acestor fenomene. Filozoful Descartes a considerat această circumstanţă ca dovada existenţei umane: "*Cogito ergo sum*". (Gândesc şi, în consecinţă, exist). Dar, gândirea umană nu poate fi simţită, nu

---

[26] "Soarta" este întruchipată în zeităţi antice păgâne (*Moira* – la greci, *Parcae* la romani). Doctrina predestinării apare la Părinţii Bisericii creştine (Sf. Augustin), la teologi (J. Calvin) şi în Islam. Autorul atrage atenţia la tendinţa fatalistă care există la social-democraţi. Pentru social-democraţia care s-a aliat cu burghezia, marxismul a degenerat şi devenit o viziune fatalistă. Filozofia lui Cunow este că "istoria are dreptate întotdeauna" şi, prin urmare, noi nu trebuie să fim împotriva Primului Război Mondial sau împotriva imperialismului. Acesta este cel mai bun exemplu al falsificării fataliste a marxismului. Această viziune denaturată ar prezenta orice revoluţie proletară drept un efort inutil de a încălca din exterior legile evoluţiei istorice şi nu drept un rezultat al necesităţii istorice. [NA] Cf.: H. Cunow, *Die Marxschen Geschichts-, Gesellschafts- und Staatstheorie*: *Grundzüge der Marxschen Soziologie*, (Berlin: Dietz, 1923), 2v.[NT]

are miros, culoare şi nu poate fi măsurată direct în metri sau yarzi. Aceste fenomene sunt denumite "psihice" sau, în limbaj simplu, "spirituale". Acum trebuie să discutăm problema relaţiilor dintre aceste două categorii de fenomene. "Începutul începuturilor" este spiritul sau materia? Care a apărut primul; care este fundamentul? Materia produce spiritul sau spiritul produce materia? Care este legătura dintre spirit şi materie? Această chestiune implică concepţia fundamentală a filozofiei. În domeniul ştiinţelor sociale, răspunsurile la multe alte chestiuni depind de răspunsul la chestiunea prezentă.

Să încercăm examinarea acestei probleme din cât mai multe puncte de vedere. În primul rând, noi trebuie să fim conştienţi de faptul că omul face parte din natură. Noi nu putem fi siguri că pe alte planete există fiinţe superioare, cu toate că acest lucru pare a fi posibil, având în vedre că, în aparenţă, numărul planetelor este infinit. Pentru noi este evident că denumire de "om" nu înseamnă că este vorba de o creatură divină, extrateritorială, provenită dintr-un univers necunoscut. Ştiinţele naturale ne arată că omul este un produs al naturii şi un fragment al naturii, supus legilor generale ale naturii. După cum cunoaştem noi lumea, noi constatăm că fenomenul psihic, fenomenul numit "spirit", este o parte infimă din totalitatea fenomenelor. În al doilea rând, noi ştim că omul a evoluat din alte animale şi, în ultimă instanţă, noi ştim că toate fiinţele vii au existat pe pământ numai în decursul unei anumite perioade. Atunci când planeta terestră mai era în flăcări, aşa cum este acum soarele, cu mult înainte de a se răci, nu exista viaţă pe suprafaţa pământească şi fiinţe gânditoare de orice fel. Natura organică s-a născut din natura moartă. Natura vie a produs o formă capabilă să gândească. Din această materie s-a dezvoltat materia gânditoare, adică omul. Dacă aceasta este situaţia - iar noi ştim acest lucru din ştiinţele naturale - este evident că materia este originea spiritului iar spiritul nu este originea materiei. Copiii nu sunt vreodată mai bătrâni decât părinţii lor. "Spiritul" apare ulterior iar trebuie să considerăm spiritul drept produsul şi nu sursa, în contradicţie cu slujitorii ideii că totul este "spiritual".

Din al treilea punct de vedere, "spiritul" nu apare până când nu există *materie organizată într-un anumit mod.*

O nefiinţă nu poate gândi. Spiritul nu poate gândi fără materie. Creierul omenesc, un component al organismului uman, gândeşte. Organismul uman este o materie organizată într-o formă foarte complexă.

Din al patrulea punct de vedere, din afirmaţiile precedente este clar din ce cauză materia poate exista fără spirit dar spiritul nu poate exista fără materie. Materia a existat mult timp înainte de apariţia fiinţei gânditoare umane; pământul a existat mult timp înainte de apariţia spiritului pe pământ. Cu alte cuvinte, materia există în mod obiectiv şi independent faţă de "spirit". Fenomenele sufleteşti, "spirituale", nu au existat niciodată şi nicăieri fără materie şi niciodată nu au fost independente de materie. Gândirea nu poate exista fără creier; dorinţele pot exista numai dacă există un organism care doreşte. "Spiritul" este *întotdeauna* strâns legat de materie. Numai în Biblie citim că spiritul pluteşte deasupra apei.[27] Cu alte cuvinte, fenomenele sufleteşti, fenomenele cognitive, sunt numai o *caracteristică a materiei organizate într-un anumit mod*, *o funcţie a acestei materii*. Funcţia unei anumite cantităţi este o cantitate secundară care depinde de prima cantitate. Omul este o creatură orânduită foarte delicat. Dacă această orânduire este distrusă, destrămată sau împrăştiată, spiritul său va dispare imediat. Dacă oamenii ar fi putut să readune acest sistem, să recompună organismul uman, atunci şi esenţa spirituală ar reveni, aşa cum un ceas poate fi descompus şi remontat. Un ceas remontat funcţionează din nou. Noi nu putem să remontăm organismul uman astfel ca după dezmembrare să funcţioneze din nou. În discuţia noastră despre determinism, am constatat că starea spiritului depinde de starea organismului. Dacă organismul este intoxicat cu alcool, cunoaşterea devine confuză iar mintea devine beată. Readucerea organismului la starea sa normală (de exemplu, folosirea de antidoturi împotriva substanţelor toxice) face ca mintea să funcţioneze normal. Acest lucru demonstrează clar dependenţa cognitivă faţă de materie sau, cu alte cuvinte, dependenţa gândirii faţă de viaţă.

Am constatat că fenomenele fizice sunt o caracteristică a materiei, organizată într-un anumit mod. Prin urmare, pot exista diferite fluctuaţii, diferite forme de alcătuire materială precum şi diferite forme de viaţă materială. *Omul*, cu creierul său, este format într-un anumit fel; el are ceea mai perfectă formă de viaţă fizică pe pământ: adevărata cogniţie. *Câinele* este făcut altfel şi, în consecinţă, spiritul său diferă de cel al

---

[27] Geneza 1:2 [NT]

omului. *Viermele* este făcut altfel iar "spiritul" său este extrem de slab, incomparabil cu cel al omului. *Piatra* este făcută din materie fără spirit şi, în consecinţă, nu are o deloc o viaţă spirituală. Apariţia spiritului necesită o formare specifică şi complexă. Orânduirea materiei este prezumpţia necesară ca să apară o viaţă sufletească cognitivă complexă. Pe pământ, acest fenomen cognitiv apare numai când materia este orânduită, aşa cum este cazul omului cu creierul său, care este instrumentul său cel mai complicat.

Prin urmare, spiritul nu poate exista fără materie, în timp ce materia poate exista foarte bine fără spirit. Materia a existat înaintea spiritului. Spiritul este o caracteristică deosebită a materiei organizate într-un mod specific.

Nu este greu să înţelegem că idealismul (doctrina bazată pe o idee fundamentală aflată la baza tuturor entităților, un "spirit") este numai o formă diluată a concepţiei religioase conform căreia o misterioasă forţă divină se află *deasupra* naturii. În cadrul acestei doctrine, cogniția umană este considerată o mică scânteie provenită de la această putere divină iar omul este considerat o creatură aleasă de Dumnezeu. Dacă este urmat până la concluzii, punctul de vedere idealist duce la o serie de absurdităţi, adeseori definite cu seriozitate de filozofii claselor dominante. În special, constatăm, că sunt legate de idealism viziuni care neagă lumea exterioară, adică existenţa obiectivă a obiectelor, independent de cogniția umană şi doctrine care neagă şi existenţa altor persoane. Ceea mai consistentă şi extremă formă a idealismului este *solipsism*-ul (în latină: *solus*: "singur", *ipse*: "numai"). Solipsistul raţionează astfel: "Ce date am eu? Cogniția mea, nimic ai mult; casa în care trăiesc este prezentă numai în simţămintele mele; omul cu care vorbesc este şi el numai un simţământ. Pe scurt, nimic nu există în exteriorul meu. Există numai ego-ul meu, cogniția mea, existenţa mea mentală. Eu sunt singura lume externă iar lumea externă este creatura mea spirituală. Eu sunt conştient numai de viaţa mea interioară, din care nu pot scăpa fiindcă nu am mijloacele necesare. Tot ceea ce eu văd, aud, gust, toate lucrurile la care mă gândesc şi le judec sunt o senzaţie, o concepţie, un gând al meu."

La fiecare pas, această filozofie anormală este contrazisă de experienţa umană. Schopenhauer a scris că adepţii acestei filozofii pot fi găsiţi numai în azilurile de nebuni dar această afirmaţie nu l-a împiedicat pe Schopenhauer să fie un pur idealist.[28] Când mâncăm, purtăm o luptă de clasă, ne încălţăm, culegem flori, scriem cărţi, ne căsătorim cu cineva, nimeni nu pune la îndoială existenţa lumii exterioare, adică existenţa alimentelor pe care le mâncăm, a pantofilor pe care îi încălţăm, a doamnelor cu care ne căsătorim. Totuşi, această idee eronată este bazată pe poziţia fundamentală a idealismului. Dacă "spiritul" este fundamentul universal, care era situaţia înainte de crearea omului? Există două posibilităţi: ori trebuie să presupunem existenţa unei fiinţe extraumane, un spirit divin de genul menţionat în naraţiuni biblice antice sau trebuie să presupunem că evenimentele din trecutul nostru îndepărtat sunt produsul imaginaţiei noastre. Prima soluţie ne poartă spre aşa numitul idealism obiectiv, care recunoaşte existenţa unei lumi exterioare, independentă de cogniţia noastră. Esenţa acestei lumi se află în originea sa spirituală, în Dumnezeu, într-o "cogniţie supremă" care aici ia locul Domnului, într-o voinţă lumească sau o altă iluzie. A doua soluţie ne poartă direct la solipsism prin idealismul subiectiv, care recunoaşte numai existenţa entităţilor spirituale. Solipsismul poate fi uşor recunoscut drept ceea mai consistentă formă a idealismului. Dar, de fapt, care este fundamentul idealismului? Din ce cauză solipsismul consideră că începutul mintal este mai primitiv şi mai fundamental? În ultimă instanţă, solipsismul consideră lucrurile astfel fiindcă presupune că datele "mele" conţin numai senzaţiile mele. În acest caz, o persoană poate la fel de bine să pună la îndoială existenţa oricărei alte fiinţe umane, inclusiv existenţa propriilor săi părinţi. În acest fel, solipsismul se sinucide fiindcă distruge întreg idealismul din filozofie iar urmarea viziunilor sale idealiste duce la o complectă absurditate şi anormalitate, contrazise permanent de actuala practică a umanităţii.

Teoriile despre materialismul teoretic şi idealism nu trebuie să fie confundate cu teoriile despre "idealismul practic" şi "materialism", fiindcă ultimele teorii nu au nimic comun cu primele. Un om fidel idealului său este denumit "idealist" în sensul practic. El poate fi un adversar inhibat al idealismului filosofic, al idealismului teoretic. Un comunist care îşi sacrifică viaţa este un idealist în fapte dar un

---

[28] Vezi: Arthur Schopenhauer, *Lumea ca voinţă şi reprezentare*, (Cluj-Napoca: Grinta, 2008)[NT]

materialist în esenţă. Filistinul care se tânguieşte la Domnul său poate avea noţiuni foarte idealiste dar acest lucru nu îl împiedică să fie o fiinţă josnică, stupidă, egoistă şi cu orizonturi limitate.

Platon este considerat, în general, fondatorul idealismului filozofic. Platon a crezut că numai "ideile" există în mod obiectiv, adică in realitate. Oamenii, fructele, căruțele nu există dar ideea despre om, fruct şi căruță există. Aceste tipare idealiste există de la începuturile lumii şi sălăşluiesc în domeniul extraterestru al "raţiunii". Ceea ce oamenii cred că sunt fructe, căruţe, etc., sunt numai umbre jalnice ale ideii despre aceste lucruri. Peste aceste idei sălăşluieşte ideea supremă, "ideea despre bine", la fel ca spiritul divin. Tendinţa spre idealismul subiectiv se aflã, de obicei, la filozofii greci denumiţi sofişti (Protagoras, Gorgias, etc.) care au stabilit principiul că "omul este măsura tuturor lucrurilor". În Evul Mediu, ideile platonice au început să fie interpretate ca modele şi şabloane după care Dumnezeu modelează obiectele vizibile. De exemplu, păduchele pe care noi îl vedem este creat de Dumnezeu după ideea sa despre păduche. Această idee sălăşluieşte într-o lume aflată dincolo de simţurile noastre, Mai recent episcopul Berkeley a dezvoltat viziunea ideea despre idealismul subiectiv şi a susţinut că numai spiritul există iar restul obiectelor sunt numai închipuiri. Fichte a crezut că fără subiect (un spirit cognitiv), nu poate exista un obiect (lumea exterioară) iar materia este expresia ideii. Schelling a susţinut că ideile provenite de la eternitatea divină sunt esenţa obiectelor. Hegel a susţinut că tot ceea ce există este numai un efluviu al raţiunii obiective în decursul desfăşurării sale.

Schopenhauer consideră lumea drept o voință şi o reprezentare. Kant recunoaşte că există un univers obiectiv dar acesta nu este subiect al cunoaşterii iar esenţa sa nu este materială. Cu multiplele sale subdiviziuni, idealismul a devenit foarte puternic în filozofia modernă din cauza predilecției pe care o are burghezia pentru tot ceea ce este mistic. Această tendinţă indică moralul burgheziei aflată în plină disperare şi avidă de consolare.

Descoperim primele tendințe spre filozofia materialistă la filozofii greci antici, proveniţi din școala ionică, care considera materia drept fundamentul tuturor fiinţelor dar care, în acelaşi timp considera că materia poate, mai mult sau mai puţin, să aibă sentimente. Aceşti filozofi erau denumiţi "hilozoiști" (cei care pun viaţă în materie).

Rezultatele obţinute în aceste etape nu erau satisfăcătoare. Thales a crezut că totul provine din apă. Anaximenes a crezut că totul provine din aer iar Heraclitus a crezut că totul provine din foc. Anaximander a crezut că totul provine de la substanţă a naturii infinite, care cuprinde tot şi denumită de el *apeiron*, "infinit", "nelimitat". Hilozoiştii îi cuprindeau pe stoici, care credeau că tot ceea ce există este material. În continuare, materialismul a fost dezvoltat de Democrit şi Epicur iar mai târziu de către romanul Lucretius. Democrit a extins splendid fundamentul teoriei atomiste. Conform teoriei lui Democrit, lumea este compusă din atomi şi combinaţiile lor formează universul invizibil. În Evul Mediu, frazeologia idealistă a devenit predominantă. Baruch Spinoza, intelectualul profund şi strălucitor, a dezvoltat ideea materialiştilor hilozoişti. Viziunea materialistă fost susţinută de Thomas Hobbes (1588 - 1679). În perioada precedentă Revoluţiei Franceze, materialismul a fost încurajat şi au apărut mai mulţi filozofi materialişti: Diderot, Helvetius, Holbach[29], La Mettrie[30]. Aceşti filozofi, proveniţi din burghezia revoluţionară din aceea epocă, au contribuit formulări excelente ale teoriei materialiste.[31] Diderot i-a ironizat în mod ingenios pe idealiştii asemănători cu Berkeley. În dialogul său cu D'Alembert, Diderot spune: "Pentru a consolida sistemul meu, remarcaţi că acest sistem este subiectul aceleiași dificultăți insuportabile pe care Berkeley a propus-o împotriva teoriei despre existenţa corpurilor. Există un moment de delir în care pianul sensibil a crezut că este unicul pian de pe lume iar toată armonia universului trece

[29] P. H. Holbach, *Sistemul naturii sau despre legile lumii fizice şi ale lumii morale*, (Bucureşti: Editura Ştiinţifică, 1957) [NT]
[30] J.O. De La Mettrie, *L'homme machine*, (Paris: Frederic Henry, 1865) [NT]
[31] Cf. Gh.V. Plehanov, *Contribuţii la problema dezvoltării concepţiei moniste asupra istoriei*, (Bucureşti: Editura de Stat pentru Literatură Ştiinţifică şi Didactică, 1951) ; V.I. Lenin, *Opere Complete*, (Bucureşti: Editura Politică, 1963), v. 18, *Materialism şi empiriocriticism. Însemnări despre o filozofie reacţionară*, pp.7 - 510. [NT]

pe la el."[32] În secolul al XIX-lea, cauza materialistă a fost promovată în Germania de către Ludwig Feuerbach, care a avut mare influenţă asupra lui Marx şi Engels. La rândul lor, Marx şi Engels au formulat ceea mai complectă teorie a materialismului prin sinteza acestei teorii cu metoda dialectică. Marx şi Engels au extins teoria materialistă în domeniul ştiinţelor sociale iar astfel au exclus idealismul din ultimul său adăpost. Burghezia senilă se agaţă acum de Dumnezeu ca un bătrân senil şi detestă ideologia materialistă. Este uşor de înţeles că, în mod inevitabil, materialismul va fi teoria revoluţionară a tinerei clase revoluţionare, adică a proletariatului.

b. Materialismul în ştiinţele sociale

Oricine va înţelege că disputa dintre materialism şi idealism va ajunge şi la ştiinţele sociale. Societatea umană este compusă dintr-un mare număr de diferite fenomene. De exemplu, constatăm că există "chestiuni superioare", cum ar fi religia, filozofia şi moralitatea; constatăm că oamenii au nenumărate idei în diverse domenii; constatăm schimburile de bunuri sau distribuirea produselor; constatăm că există lupte interne în diversele clase; constatăm că producţia de bunuri (grâu, secară, încălţăminte, aparate), variază în timp şi spaţiu. Cum facem ca să explicăm această societate? Din care perspectivă trebuie să privim lucrurile? Care element îl vom considera fundamental şi pe care îl vom considera secundar sau rezultatul care provine? Evident, acestea sunt chestiuni discutate în filozofie şi au creat diviziunea dintre materialişti şi idealişti. Pe de o parte, ne putem imagina persoane care pot trata societatea aproximativ astfel: societatea este formată din persoane care gândesc, acţionează, doresc şi sunt dominate de idei, gânduri, "opinii". Aceste persoane deduc din aceste date că "opinia domină lumea". "Opinia" alternativă , schimbarea în viziunile oamenilor, este cauza fundamentală a tot ceea ce se petrece în societate. Cu alte cuvinte, ştiinţă socială trebuie, în primul rând, să cerceteze în mod precis această fază a materiei, adică "cogniţia socială", "spiritul societăţii". Acesta ar fi poziţia idealistă despre ştiinţele sociale. Dar, am observat în prealabil că idealismul implică o acceptare a independenţei ideilor faţă de materie precum şi admiterea dependenţei acestor idei faţă de aspectele divine şi misterioase. În consecinţă, este evident că punctul de vedere idealist în ştiinţele sociale implică un adevărat misticism sau a altă prostie. Prin urmare, punctul de vedere idealist duce la distrugerea ştiinţelor sociale, la înlocuirea lor cu credinţa în faptele divine sau alte concepţii asemănătoare. Astfel, scriitorul francez Bossuet declară că istoria dezvăluie "o îndrumare divină a umanităţii".[33] Lessing, filozoful idealist german, declară că istoria este "o educare a speciei umane de către Dumnezeu". Fichte susţine că raţiunea este evidentă în istorie. Schelling spune că istoria este o " revelaţie constantă şi progresivă a Absolutului", sau cu alte cuvinte, a lui Dumnezeu. Cel mai mare filozof al idealismului, Hegel, a definit istoria universală ca o "evoluţie raţională, necesară, a spiritului universal". Multe alte exemple de acest gen ar putea fi aduse dar exemplele de mai sus sunt suficiente pentru a arăta cât de apropiată este legătura dintre viziunile prevalente în filozofie şi viziunile prevalente în ştiinţele sociale.

Sociologii idealişti susţin în societate formele idealiste ale ştiinţelor sociale şi, în primul rând, "ideea" despre această societate. Sociologii idealişti consideră societatea drept o entitate psihică, spirituală. După părerea lor, societatea este o mare masă de dorinţe umane, sentimente, gânduri, voinţe, amestecate la infinit. Cu alte cuvinte, societatea este o psihologie socială iar cogniţia socială este "spiritul" societăţii.

Dar, societatea poate fi discutată dintr-un punct de vedere cu totul diferit. În discuţia noastră despre determinism, am constatat că voinţa omului nu este liberă ci este determinată de condiţiile externe ale

---

[32] D. Diderot, *Oeuvres complètes*, (Paris: Librairie Garnier, 1875), D. Diderot, *Entretien entre D'Alembert et Diderot*, v. 2, p. 118. Autorul prezintă aici în mod tendenţios un citat parţial. Dialogul dintre Diderot şi D'Alembert începe cu discuţia despre problemele create de viziunea teologică a materialismului. Citatul de aici nu reprezintă concluzia finală a lui Diderot despre subiectul dialogului său cu D'Alembert. [NT]

[33] Vezi: Jacques - Bénigne Bossuet, *Discours sur l'histoire universelle*, (Paris: Didot, 1814) [NT]

existenţei umane. Oare societatea nu este supusă acestor legi? Cum vom explica cogniţia socială? Numai formularea acestei întrebări aduce în minte punctul de vedere materialist în ştiinţa socială. Societatea umană este un produs al naturii. La fel ca rasa umană, societatea umană depinde de natură şi poate exista numai dacă obţine necesităţile sale de la natură. Societatea umană creează aceste lucruri prin procesul de producţie. Este posibil ca societatea umană să nu facă acest lucru într-un mod foarte conştient; un plan conştient este posibil numai într-o societate organizată, în care totul se desfăşoară conform unui anumit plan. În societatea neorganizată, acest proces se desfăşoară în mod inconştient. De exemplu: în capitalism, producătorul vrea să obţină profituri mai mari şi, în acest scop, el îşi măreşte producţia (dar nu scopul de a permite ca societatea umană să fie ajutată). Ţăranul produce pentru a-şi furniza hrană şi pentru a vinde o parte din produse, ca să aibă cu ce să plătească impozitele. Negustorul vinde şi cumpără ca să poate face faţă şi ca să se poată stabili în societate. Proletarul munceşte ca să nu moară de foame. Rezultatul este că societatea continuă să se amalgameze, la bine sau la rău. *Producţia materială şi mijloacele de producţie* ("forţele materiale de producţie") sunt fundamentele existenţei pentru societatea umană. Fără acest lucru nu poate exista "cogniţia socială", "cultura mentală", aşa cum nu poate exista un gând fără un creier care gândeşte. Vom discuta această chestiune mai jos. Pentru momentul de faţă, să ne imaginăm două societăţi umane: o societate de sălbatici şi o societate în faza finală a capitalismului. În societatea oamenilor sălbatici, toate activităţile sunt orientate ca să fie asigurată hrana, vânatul, pescuitul, recolta rădăcinilor, agricultura primitivă. Există numai puţină cultură mentală şi puţine idei. Discutăm aici despre oameni care depăşesc numai cu puţin maimuţele, oameni care se diferă cu puţin de animalele tribale. Societatea aflată în faza finală a capitalismului are o cultură intelectuală sublimă, o confuzie babiloneană a moralităţii, o justiţie cu nenumărate legi, nenumărate şi sofisticate ştiinţe, filozofii, religii şi arte, de la arhitectură la platouri de modă. Această confuzie babiloneană are caracteristicile guvernării burgheze şi este diferită faţă de spaţiul guvernat de proletariat sau de ţărani. Pe scurt, aşa cum spunem de obicei, sublima "cultură mentală", "spiritul societăţii", totalitatea ideilor sunt extrem de dezvoltate. Cum şi în ce condiţii s-a dezvoltat această spiritualitate? Această spiritualitate s-a dezvoltat odată cu creşterea *producţiei materiale*, creşterea dominaţiei umane asupra naturii, creşterea în *productivitatea muncii umane*. Atunci când numai o parte din timpul disponibil este folosit pentru munca fizică epuizantă, oamenii sunt liberi pentru o anumită perioadă de timp şi au ocazia să gândească, să judece, să muncească conform unui anumit plan, să creeze o "cultură mentală". În societate, la fel ca peste tot, materia este creatoarea spiritului iar spiritul nu este creatorul materiei. Cultura mentală socială (cogniţia socială) *nu* este ceea care produce substanţa societăţii adică, în primul rând, producţia materială, obţinerea din natură a diverselor obiecte utile. Evoluţia materială este factorul care creează fundamentul necesar pentru dezvoltarea "culturii mentale". Cu alte cuvinte, viaţa spirituală a societăţii trebuie să fie dependentă de condiţiile de producţie materială în faza la care s-a ajuns în creşterea forţelor de producţie în societatea umană. *Viaţa mentală a societăţii este o funcţie a forţelor de producţie*. Vom discuta în continuare ce înseamnă această funcţie şi cum se dezvoltă din aceste forţe de producţie viaţa spirituală a societăţii. Acum vom menţiona numai că, în mod firesc, această viziune a societăţii ne face să credem că societatea *nu* este agregatul tuturor opiniilor posibile mai ales în domeniul "sublim şi frumos", "elevat şi pur". Această viziune a societăţii ne face să credem, în primul rând, că societatea este o organizaţie de muncă, denumită uneori de Marx "organismul productiv".

Acesta este punctul de vedere marxist în sociologie. Sub nici o formă, acest punct de vedere nu neagă că ideile au efect. În cadrul discuţiei despre faza supremă a cunoaşterii, care este teoria ştiinţifică, Marx a spus: "Orice teorie devine o forţă atunci când îşi asigură controlul asupra maselor". Dar marxiştii nu se pot mulţumi numai cu faptul că "poporul a gândit astfel". Ei se întreabă de ce poporul "gândeşte" într-un fel în anumite condiţii şi "gândeşte" altfel în alte condiţii? În fond, de ce poporul "gândeşte" atât de mult în societatea civilizată şi produce munţi de cărţi şi lucrări iar omul sălbatic nu "gândeşte" deloc. Vom găsi o explicaţie în condiţiile materiale ale vieţii sociale. Prin urmare, materialismul poate explica fenomenul "vieţii" mentale în societate. Idealismul nu poate face acest lucru fiindcă îşi imaginează că "ideile" se dezvoltă de la sine, independent de fundamentul lor terestru. Din acest motiv, atunci când doresc să compună o explicaţie reală, idealiştii sunt siliţi să facă apel la divinitate. Hegel a scris că filozofia trebuie să ne conducă la binele adevărat, la raţiunea universală divină. "Acest Bine, această

Raţiune, în forma concretă, este Dumnezeu. Dumnezeu guvernează lumea…Împlinirea planului divin este istoria universală."[34] Divinitatea semnifică perfecţiunea. Implicare divinităţii în creaţia omului, a păcatelor, a pedepselor înseamnă implicare divinităţii într-o fază necesară a teoriei idealiste. Din punctul de vedere al ştiinţei, acest lucru înseamnă reducerea acestei "teorii" la o absurditate. Cu alte cuvinte, punctul de vedere materialist este punctul de vedere corect, inclusiv în ştiinţele sociale.

Lucrările lui Marx şi Engels sunt o aplicare consistentă a viziunii materialiste în domeniul ştiinţelor *sociale*. În 1859 a apărut lucrarea lui Marx despre economia politică[35] şi lucrarea lui Charles Darwin despre originile speciilor de animale.[36] În lucrarea sa, Marx a făcut o prezentare generală a teoriei sale sociologice (teoria materialismului istoric). Darwin a susţinut şi a demonstrat că schimbările la animale şi la plante sunt influenţate de condiţiile materiale ale existenţei. Dar acest lucru nu înseamnă că regulile lui Darwin ar putea fi aplicate în societate fără vociferări. În primul rând, trebuie să demonstrăm forma specifică în care aceste legi naturale sunt aplicabile în societatea umană, într-o formă caracteristică exclusiv societăţii omeneşti. Marx a ironizat amarnic pe cine nu a reuşit să înţeleagă acest lucru. Marx a scris despre intelectualul german F.A. Lange: "D-l Lange a făcut o mare descoperire. Toată istoria poate fi rezumată într-o lege a naturii. Această lege a naturii este propoziţia *lupta pentru existenţă*. Conţinutul acestei propoziţii este legea lui Malthus despre supra-populaţie. În loc să analizeze lupta pentru existenţă aşa cum a apărut în istorie în diferite forme sociale, tot ceea ce trebuie să facem este să transpunem orice luptă concretă în expresia *lupta pentru existenţă* iar apoi să mutăm această expresie în fantezia lui Malthus despre populaţie. Trebuie să recunoaştem că aceasta este o metodă foarte impresionantă care dovedeşte ignoranţă bombastică şi lene intelectuală. Ceea ce spune Lange despre metoda lui Hegel şi metoda mea de aplicare este cu adevărat infantil. Lange nu pricepe nimic despre Hegel şi despre modul meu critic de a aplica metoda lui."[37],[38]

Desigur, Marx a avut precursorii săi, în special socialişti utopici (Saint-Simon), dar înaintea lui Marx punctul de vedere materialist nu a fost aplicat esenţial şi într-o formă care să facă posibilă crearea unei sociologii ştiinţifice.

c. Punctul de vedere dinamic şi legătura dintre fenomene

Natura şi societatea pot fi privite în două modalităţi: pentru anumite persoane, totul se află într-o permanentă linişte şi imutabilitate. ("Totul a fost şi va fi astfel întotdeauna"; "Nu este nimic nou sub soare"). Pentru alţii, nu există nimic care să nu fie în schimbare, în natură sau în societate. ("Toate lucrurile pământeşti au trecut"; "Nu există revenire la trecut"). Ultimul punct de vedere este denumit "punctul de vedere *dinamic*" (de la termenul grec *dynamis* - "forţă", "mişcare"). Primul punct de vedere este denumit *static*. Care este poziţia corectă? Lumea este o entitate imutabilă şi permanentă sau este o entitate aflată în permanentă mişcare, diferită azi faţă de ceea ce a fost ieri? Chiar şi o privire rapidă asupra naturii ne va convinge imediat că nimic nu este imutabil. În trecut, oamenii au crezut că luna şi stelele sunt nemişcate, ca un fel de puncte aurite pe cer. Omenirea credea acelaşi lucru şi despre planeta terestră. În prezent, noi ştim că stelele, luna şi pământul plutesc în spaţiu şi parcurg distanţe imense. Noi ştim că atomii, cele mai mici particule ale materiei, conţin elemente mai mici, electronii, care plutesc şi gravitează în jurul atomului, aşa cum corpurile cereşti din sistemul solar gravitează în jurul soarelui. Întreg universul este format din astfel de particule. Cum se poate crede că ceva este constant în universul

---

[34] G.W.F. Hegel, *Philosophy of History*, (NY: Colonial Press, 1900), p. 36 [NT]

[35] Karl Marx, *Contribuţii la critica economiei politice*, în Karl Marx & Friedrich Engels, *Opere*, v.13, (Bucureşti: Editura Politică, 1962), [NT] Cf. Karl Marx, *A Contribution to the Critique of Political Economy*, (Chicago: Kerr, 1904) [NT]

[36] Ch. Darwin, *Origin of Species*, (NY: Appleton, 1883) [NT]

[37] Karl Marx & Friedrich Engels, *Correspondence*, (Calcutta: National Book Agency, 1945), p. 178 [NT]

[38] Cf. F.A. Lange, *History of Materialism*, (Boston: Osgood, 1877) 3v. [NT]

în care componenţa sa girează cu viteza vârtejului? În trecut, s-a crezut că plantele şi animalele sunt aşa cum au fost create de Dumnezeu în prima zi a Genezei. Acum, noi ştim că lucrurile nu stau astfel. Animalele şi plantele nu au forma care le-a fost dată de Dumnezeu la facerea lumi. Animalele şi plantele care există acum pe pământ sunt cu totul diferite faţă de animalele şi plantele din alte vremuri. Noi mai descoperim schelete, urme pe stânci sau rămăşiţe în gheaţă ale unor animale gigante şi ale unor plante din erele trecutului: pterodactile, imense ferigi (păduri întregi care s-au pietrificat mai târziu în cărbune antracit, o reminiscenţă a pădurilor preistorice), monştri adevăraţi cum ar fi ihtiozauri, brontozauri şi iguanodoni. Toate acestea au existat cândva iar acum au dispărut. Atunci nu aveam conifere, mesteceni, vaci sau oi. Pe scurt, totul este în schimbare în universul nostru.

Ce putem deduce de aici? Evident, în univers, nimic nu este imutabil şi rigid. Noi nu ne ocupăm de obiecte ci de evoluţie, de proces. Masa la care scriu în acest moment nu poate fi considerată un obiect imutabil: ea se schimbă în fiecare moment iar aceste schimbări pot fi imperceptibile pentru ochiul sau urechea omenească. Dacă va continua să stea mai mulţi ani, masa va putrezi, se va transforma în pulbere iar acest lucru ar fi numai o repetare a tot ceea ce s-a întâmplat înainte. Fărâmele mesei nu se vor pierde ci vor căpăta o altă formă, vor fi purtate de vânt, vor deveni un ingredient al pământului pentru hrana plantelor. Astfel, aceste fărâme se vor transforma, de exemplu, în structura unei plante. Deci, există o schimbare permanentă, o rătăcire permanentă, o succesiune constantă a formelor. Elementul acestei lumi este materia în mişcare. Prin urmare, pentru a înţelege orice fenomen, trebuie să studiem provenienţa, evoluţia, distrugerea; într-un cuvânt, *mişcarea* şi nu aparenta stare de imobilitate. Acest punct de vedere dinamic este denumit şi punctul de vedere *dialectic.* Vom discuta în continuare alte caracteristici ale dialecticii.

Diferenţa dintre viziunea dinamică şi viziunea statică exista deja printre filozofii greci antici. Şcoala Eleată, condusă de Parmenide, susţinea că totul este imutabil. În opinia lui Parmenide, fiinţa este eternă, constantă, neschimbată, unică, uniformă, indivizibilă, omogenă, imutabilă, la fel ca sfera rotundă nemişcată. Zenon din Eleea a aspirat să demonstreze, prin intermediul unor observaţii foarte ingenioase, că mişcarea este cu totul imposibilă. Pe de altă parte, Heraclit a susţinut că nu există ceva care să nu fie în mişcare. După Heraclit, totul este în mişcare şi nimic nu este imobil. De exemplu, noi nu ne putem scălda în acelaşi râu de două ori fiindcă a doua oară ar fi vorba de alt râu. Cratylos, prietenul lui Heraclit, credea că nu ne putem scălda nici măcar o singură dată în râu fiindcă acest râu este în schimbare permanentă. Democrit a presupus că mişcarea este fundamentul universal, adică mişcarea bine definită a atomilor. Printre filozofii moderni, Hegel a pledat insistent în favoarea *mişcării* şi a *transformării* (originea, transformarea din nefiinţă în fiinţă). Pentru Hegel, fundamentul universului era în mişcarea spiritului. Marx a inversat dialectica lui Hegel şi a înlocuit mişcarea spiritului prin mişcarea materiei. În domeniul ştiinţelor naturale, opinia care a mai fost predominantă la începutul secolului al XIX-lea a fost ceea exprimată de celebrul om de ştiinţă Linnaeus: "Există atâtea specii cât au fost create de suprema divinitate."[39] Cel mai important susţinător al tezei opuse a fost Lamarck[40] iar mai târziu Charles Darwin[41], care a refutat definitiv vechile concepţii.

Dat fiind că lumea este în permanentă mişcare, noi trebuie să luăm în consideraţie fenomenele în relaţiile lor reciproce şi nu drept cazuri izolate. Toate elementele din univers sunt legate reciproc şi se influenţează reciproc. Ceea mai mică mişcare, ceea mai mică schimbare într-un loc schimbă simultan restul. Schimbarea poate fi mare sau mică dar, în orice caz, este o schimbare. De exemplu: să spunem că oamenii au tăiat pădurile de lângă Volga. Rezultatul este că mai puţină apă rămâne în pământ, ceea ce

---

[39] Autorul nu citează cu precizia sursa sa. Referinţa poate fi la botanistul suedez Carl Linnaeus (1707 - 1778) dar este mai probabil să fie la naturalistul englez William Charles Linnaeus Martin (1798 - 1864). Vezi: William Charles Linnaeus Martin, *A general introduction to the natural history of mammiferous animals, with a particular view of the physical history of man*, (London: Wright & Co., 1841), p. 2: "Dacă reflectăm cu maturitate, vom constata că ordinea şi echilibrul dintre toţi componenţii naturii sunt rezultatul unui plan bine orânduit şi adaptat." [NT]

[40] Jean Baptiste Lamarck, *Philosophie zoologique*, (Paris: Dentu, 1819) [NT]

[41] Charles Darwin, *Origin of Species*, (NY: Appleton, 1883) [NT]

creează o schimbare climaterică parţială. Volga se usucă, navigaţia pe acest fluviu devine mai dificilă şi creează necesitatea de a produce şi de a folosi instrumente de dragaj; mai multe persoane sunt angajate în producerea acestor utilaje. Pe de o parte, dispar animalele care înainte trăiau în păduri. Apoi, apar alte animale care înainte nu vieţuiau în această regiune. Animalele care trăiau înainte în această regiune au dispărut sau au migrat în alte zone de pădure, etc. Putem continua chiar mai departe: evident, odată cu schimbarea climaterică, se schimbă condiţiile de pe toată planeta. Prin urmare, o schimbare în climatul regiunii Volga schimbă, într-o anumită măsură, climatul universal. Mai mult de atât, dacă harta lumii este schimbată, chiar şi foarte puţin, acest lucru implică, trebuie să presupunem, o schimbare în legăturile dintre pământ şi lună sau soare, etc. Eu scriu acum cu un toc şi apăs masa care apasă pământul şi produce schimbări ulterioare. Dumnezeu ştie unde se termină influenţele cauzate de respiraţie şi de vibraţiile cardiace. Aceste schimbări pot fi minore dar esenţa nu este schimbată din această cauză. Toate lucrurile din univers sunt legate în mod indisolubil; nimic nu există ca obiect izolat, independent de mediul său înconjurător. Desigur, nu suntem obligaţi să dăm atenţie permanentă la înşiruirea fenomenelor. O discuţie despre crescutul găinilor nu trebuie să ne ducă la o discuţie despre soare şi lună, de exemplu. Aşa ceva ar fi o nebunie fiindcă legătura universală a fenomenelor nu ne-ar fi utilă. Dar, într-o discuţie despre chestiuni teoretice, este foarte util pentru noi să avem în minte această legătură. Nici în practică, acest lucru nu poate fi ignorat. Noi avem obiceiul să spunem că o anumită persoană nu poate vedea mai departe de lungul nasului său, ceea ce înseamnă izolarea de mediul înconjurător. Astfel, ţăranul îşi aduce produsul la piaţă, crezând că astfel va profita frumos dar descoperă că preţurile sunt atât de scăzute încât cu greu îşi poate acoperi cheltuielile. Piaţa îl siluieşte, împreună cu alţi producători. Piaţa îl face pe ţăranul producător să creadă că atât de mult grâu a fost produs şi adus pe piaţă încât se poate obţine numai un preţ scăzut. Cum poate face ţăranul nostru o asemenea greşeală? Pur şi simplu: ţăranul a făcut această greşeală pentru că el nu a observat relaţiile sale cu piaţa şi nu putea face acest lucru din poziţia sa izolată. În loc să se fi îmbogăţit după război, burghezia s-a aflat în confruntarea cu revoluţia proletară fiindcă acest război a fost legat de câteva alte lucruri pe care burghezia nu le-a înţeles. Menşevicii, social-revoluţionarii şi social-patrioţii din toate ţările au declarat că bolşevicii nu puteau să rămână la putere multă vreme. În mod eronat, ei au crezut că Rusia este un caz izolat, fără legătură cu toată Europa Occidentală sau cu dezvoltarea revoluţiei mondiale, care a fost un ajutor pentru bolşevici. Atunci când spunem că "toate circumstanţele trebuie să fie luate în consideraţie", vrem să spunem, în realitate, că un anumit fenomen sau o anumită chestiune trebuie să fie considerate în relaţia lor cu alte fenomene, în relaţia indisolubilă cu "toate circumstanţele".

Deci, în primul rând, metoda dialectică de interpretare solicită ca toate fenomenele să fie considerate în relaţiile lor indisolubile; în al doilea rând, metoda dialectică de interpretare solicită ca toate fenomenele să fie considerate în stadiul mobil.

d. Interpretarea istorică a ştiinţelor sociale

Dat fiind că totul pe lume este în schimbare şi este în mod indisolubil legat de tot, noi trebuie să tragem concluziile necesare cu privire la ştiinţele sociale.

Să discutăm despre societatea umană care întotdeauna a fost în schimbare. Noi cunoaştem câteva societăţi omeneşti foarte diferite. De exemplu, în Rusia, clasa muncitoare a deţinut puterea din noiembrie 1917, fiind sprijinită de o parte din ţărănime, în timp ce burghezia este conservată, cu toate că o parte a emigrat (cca. 2 milioane). Statul proletar controlează fabricile, spaţiile de desfacere, căile ferate. Înainte de 1917, burghezia şi proprietarii funciari erau la putere, dominau tot iar proletarii şi ţăranii munceau pentru ei. Înainte de revoluţia ţăranilor din 1861, burghezia era cel mai mare component al clasei comercianţilor, puţine fabrici existau iar latifundiarii stăpâneau ţăranii ca şi cum aceştia ar fi fost capre, având dreptul să-i biciuiască, să-i vândă sau să-i dea în schimb. Dacă reconstituim evenimentele din secolele trecute, vom descoperi triburi nomade, sălbatice pe jumătate. Aceste forme sociale se aseamănă foarte puţin. Dacă am reuşi, printr-un miracol, să reînviem un proprietar feudal puternic şi să-l aducem, să

spunem, la o întâlnire la o fabrică, la comitetul proletar sau la un soviet, sărmanul înviat probabil că va muri imediat de un atac de inimă.

Noi mai cunoaştem şi alte forme ale societăţii. De exemplu, în Grecia antică, atunci când Platon şi Heraclit îşi formau filozofiile, totul era bazat pe munca sclavilor, aflaţi în stăpânirea marilor stăpâni de sclavi. În statul tribului Inca din America, exista o societate reglementată şi organizată, dominată de o clasă de preoţi nobili, un fel de *inteligentsia*. Aceştia dominau şi administrau totul, conduceau economia naţională şi erau o clasă superioară. Putem menţiona încă multe exemple pentru a dovedi schimbarea permanentă în structura socială. Acest lucru nu înseamnă neapărat că specia umană s-a îmbunătăţit permanent, adică s-a apropiat treptat de perfecţiune. Am spus deja că au fost multe cazuri în care au fost distruse societăţi omeneşti foarte dezvoltate. De exemplu, planeta filozofilor şi a stăpânilor de sclavi din Grecia a dispărut. Dar, Grecia şi Roma au avut o enormă influenţă şi au fost un fertilizator în istorie. Dar, uneori s-a întâmplat ca civilizaţii întregi să dispară fără să lase în continuare vreo urmă la alte popoare. Profesorul Eduard Meyer scrie despre dovezile unei civilizaţii antice descoperite în excavaţiile din Franţa: "Noi discutăm aici despre dovezile unei civilizaţii antice foarte dezvoltată a unor oameni primitivi, distrusă ulterior într-o imensă catastrofă. Aceasta civilizaţie antică dispărută nu a avut nici o influenţă asupra epocilor posterioare. Nu există nici o *legătură istorică* între cultura paleolitică şi începuturile epocii neolitice."[42] *Este posibil să nu observăm întotdeauna dezvoltarea dar întotdeauna există moţiune şi schimbare, cu toate că acestea pot duce la distrugere sau la descompunere*.

Această mişcare poate fi observată nu numai datorită faptului că sistemul social este în curs de schimbare. Viaţa socială ca atare este în permanentă schimbare esenţială sub toate formele. Tehnologia societăţii este în schimbare: noi trebuie numai să comparăm topoarele de piatră şi suliţele din antichitate cu aparatele care funcţionează cu aburi. Manierele şi obiceiurile se schimbă. De exemplu, noi ştim că unor anumite rase de oameni le place să devoreze prizonierii. Un imperialist francez din zilele noastre nu ar face aşa ceva dar el i-ar pune pe soldaţii săi negri să taie urechile morţilor ca să slujească civilizaţia. Unele triburi obişnuiau să-şi ucidă bătrânii sau fetele tinere iar acest lucru era considerat foarte moral şi sfânt. Sistemul politic este în schimbare: noi am văzut cu ochii noştri cum aristocraţia a cedat în favoarea unei republici democrate, care era atunci o republică sovietică. Opiniile ştiinţifice, religia, viaţa cotidiană şi relaţiile dintre ele se schimbă. Chiar şi lucrurile pe care le considerăm esenţiale, fundamentale, nu au fost întotdeauna aşa cum sunt în prezent. Noi nu am avut întotdeauna ziare, săpun şi haine; noi nu am avut întotdeauna un stat, credinţa în Dumnezeu, capitalul, arme de foc. Chiar şi conceptul despre ceea ce este frumos sau nu este în schimbare. Formele vieţii familiare nu sunt imutabile: suntem conştienţi că există poligamie, poliandrie, monogamie şi "coabitaţia promiscuă". Cu alte cuvinte, viaţa socială este în permanentă schimbare, la fel ca tot ceea ce există în natură.

Prin urmare, societatea umană trece prin diferite faze, diferite forme, în cadrul evoluţiei sau al declinului.

Prima consecinţă care poate fi dedusă de aici este că *noi trebuie să considerăm şi să cercetăm fiecare formă a societăţii în termenii săi specifici.* Noi nu putem amesteca toate epocile, toate perioadele, toate formele sociale. Noi nu putem considera în aceeaşi categorie şi nu trebuie să nu recunoaştem diferenţele dintre sistemele sociale feudale, sclavagiste şi proletare. Noi nu putem omite diferenţele dintre stăpânul de sclavi grec, moşierul rus şi fabricantul capitalist. Sistemul sclavagist are caracteristicile şi modalităţile sale specifice de dezvoltare. Feudalismul şi capitalismul sunt sisteme diferite. Comunismul - comunismul din viitor - are de asemenea structura sa specifică. Perioada de tranziţie, precedentă comunismului din viitor, adică perioada dictaturii proletare, este şi ea un sistem deosebit. Fiecare din aceste sisteme are caracteristici specifice care necesită studii detailate. Numai prin aceste mijloace putem percepe procesul de schimbare. Dat fiind că fiecare sistem are caracteristicile sale, fiecare sistem trebuie să aibă legile sale specifice de mişcare. De exemplu, Marx afirmă în lucrarea sa *Capitalul* că principalul său scop este să descopere "legile de mişcare ale societăţii capitaliste". În acest scop, Marx a trebuit să explice toate caracteristicile capitalismului. Numai astfel Marx putea să descopere "legea de moţiune" a capitalismului şi să *prevadă* inevitabila absorbţie a producţiei de mici dimensiuni de către producţia de mari dimensiuni,

[42] Eduard Meyer, *Geschichte der Altertums*, (Stuttgart: Cottasche, 1910) v.I, p. 247

creşterea proletariatului, ciocnirea proletariatului cu burghezia, revoluţia clasei muncitoare precum şi tranziţia spre dictatura proletariatului. Majoritatea istoricilor burghezi nu procedează astfel. Ei au tendinţa să confunde negustorii din antichitate cu capitaliştii din prezent, *lumpenproletariatul* parazitar din Grecia şi Roma cu proletariatul din zilele noastre. Această confuzie este folositoare pentru burghezie în efortul său de a demonstra puterea de rezistenţă a capitalismului şi futilitatea răscoalelor sclavilor de la Roma, care este menţionată pentru a arăta inutilitatea revoltelor proletare din prezent. Dar, "proletarii" romani nu aveau nimic în comun cu muncitorii din prezent iar negustorii de la Roma se aseamănă numai puţin cu capitaliştii din zilele noastre. Întreaga structură a vieţii era diferită. Prin urmare, putem observa cu uşurinţă că procesul de schimbare era diferit. Marx spune: "Fiecare perioadă din istorie îşi are legile sale specifice….Din momentul în care societatea a depăşit o anumită perioadă şi trece în altă perioadă, această societate devine supusă altor legi."[43] Sociologia este o ştiinţă socială generală care are ca obiect societatea şi nu individul iar această lege este foarte importantă ca ghid al ştiinţelor sociale specifice, pentru care sociologia este o metodă, aşa cum am constatat mai sus.

În al doilea rând, fiecare formă trebuie să fie studiată în cadrul procesului ei intern de schimbare. Noi nu ne ocupăm de o singură formă de structură socială, la fel de imutabilă. Nu este adevărat că, în societate, capitalismul continuă neschimbat în toată perioada sa, pentru a fi succedat de un socialism la fel de neschimbat. De fapt, fiecare formă specifică trece în permanenţă prin mai multe faze, în cadrul dezvoltării sale: capitalismul mercantil, capitalismul industrial, capitalismul financiar cu politica sa imperialistă, capitalismul de stat în timpul războiului mondial. Esenţa nu rămâne uniformă în fiecare din aceste faze. Ar fi fost imposibil ca o anumită fază să cedeze locul unei alte faze. Fiecare fază precedentă a fost o pregătire pentru faza următoare. De exemplu, în perioada capitalismului industrial a continuat procesul de concentrare a capitalului iar pe acest fundament s-a ridicat capitalismul financiar, cu băncile şi monopolurile sale.

În al treilea rând, orice formă socială trebuie să fie considerată în dezvoltarea şi dispariţia ei necesară, adică în relaţia sa cu alte forme. Nici o formă socială nu coboară din ceruri. Orice formă socială este consecinţa necesară a fazei sociale precedente. Adeseori, este greu să stabilim limitele dintre fazele sociale, sfârşitul unei forme şi începutul altei forme; o perioadă coincide parţial cu alta. Epocile istorice nu sunt unităţi rigide şi inamovibile ca obiectele fizice. Epocile istorice sunt procese, forme curente de viaţă, obiectul schimbării permanente. Pentru a determina corect forma unei asemenea societăţi, noi trebuie să revenim la rădăcinile ei din trecut, să urmărim cauzele de creştere, condiţiile de formare, motivele forţelor de dezvoltare. De asemenea, este necesar să studiem cauzele inevitabilei distrugeri, curentele care, în mod necesar, implică dispariţia unei anumite forme sociale şi introducerea formei sociale următoare. Fiecare fază este o verigă a lanţului, legată de cele precedente şi de cele posterioare. Chiar dacă intelectualii burghezi admit, eventual, acest lucru despre trecut, ei nu pot admite acest lucru despre prezent: capitalismul nu va dispare. Ei sunt dispuşi să traseze rădăcinile capitalismului dar le este frică să se gândească la condiţiile care duc capitalismul la propria sa distrugere. "Eşecul de a memora acest fapt este sursa întregii înţelepciuni a economiştilor moderni care încearcă să dovedească esenţa eternă şi armonia relaţiilor sociale existente".[44] Capitalismul provine de la condiţiile feudale din Evul Mediu, datorită dezvoltării sistemului bunurilor de consum. Capitalismul se transformă în comunism prin dictatura proletară. Noi putem înţelege această formă a societăţii numai prin depistarea legăturilor dintre capitalism şi sistemul precedent şi transformarea necesară în comunism. Fiecare formă socială trebuie să fie studiată din acelaşi punct de vedere. Aceasta este una din solicitările metodei dialectice, care poate fi denumită "punctul de vedere istoric" dat fiind că ia în consideraţie fiecare formă socială nu drept o *fază permanentă* ci drept o *fază istorică,* care apare la un moment dat în istorie şi dispare în alt moment dat.

---

[43] În prefaţa de la a doua ediţie a lucrării sale *Capitalul,* Marx citează acest fragment din critica adusă la adresa sa de M.Block, "Les théoreticiens du socialisme en Allemagne", *Journal des Économistes*, august 1872. Karl Marx îi răspunde lui M.Block şi afirmă că, în cele din urmă, M. Block nu face decât să expună excelent metoda dialectică marxistă. [NT]

[44] Karl Marx, *A Contribution to the Critique of Political Economy*, (Chicago: Kerr, 1904), p. 269 [NT]

Istorismul lui Marx nu are nimic în comun cu aşa numita "metodă istorică" din jurisprudenţă şi economia politică. Această metodă reacţionară consideră că principalul ei scop este să demonstreze lentitudinea din toate schimbările şi apologizarea oricărei bârfe învechite, "sanctificată de timp". Pentru burghezie, conservarea "tradiţiilor sfinte" este o necesitate imperativă. Din această cauză, fenomenele care provin dintr-o anumită epocă istorică sunt considerate eterne, înmânate de Dumnezeu şi, prin urmare, insurmontabile. Vom da trei exemple.

I. *Statul.* Noi ştim că statul este o organizaţie de clasă, că un stat nu poate exista fără clase, că statul nu poate apare decât după ce a fost împlinită o anumită fază a evoluţiei umane.

II. *Capitalul.* Economiştii burghezi dovedesc şi aici aceeaşi idiosincrazie. Capitaliştii şi capitalismul nu au existat întotdeauna. Capitaliştii şi muncitorii sunt un fenomen de dezvoltare istorică şi în nici un caz nu sunt un fenomen etern.

III. *Imperialismul.* Intelectualii burghezi care au tratat acest subiect definesc imperialismul ca un efort de expansiune al oricărei forme de viaţă. Desigur, imperialismul este o metodă a capitalismului financiar, care a devenit o formă dominantă numai la sfârşitul secolului al XIX-lea.[45]

e. Folosirea contradicţiilor în procesul istoric

Fundamentul universal este legea schimbării, legea mişcării permanente. În special doi filozofi au formulat această lege a schimbării: Heraclit în antichitate şi Hegel în epoca modernă, dar ei nu s-au limitat la această lucru. Ei au formulat întrebarea care include procesul de schimbare permanentă. Răspunsul pe care l-au descoperit a fost că schimbările sunt produse de contradicţiile interne permanente din lupta internă. Heraclit a spus: "Conflictul este sursa maternă pentru toate evenimentele".[46] Hegel a spus: "Contradicţia este forţa care pune lucrurile în mişcare".[47]

Corectitudinea acestei legi este indubitabilă iar cititorul se va convinge într-o clipă. Dacă nu ar fi existat conflicte, ciocniri de forţă, lumea ar fi fost într-o stare de echilibru stabil şi neschimbat, adică o permanenţă complectă şi neschimbată, o permanenţă care ar exclude orice mişcare. O asemenea situaţie de linişte poate fi concepută numai într-un sistem ale cărui forţe şi componente ar fi atât de legate încât nu ar permite nici un fel de conflict, cu scopul de a evita orice acţiune reciprocă, orice perturbare a echilibrului. Într-un sistem de acest tip trebuie să existe o imutabilitate absolută. Să discutăm acest lucru mai amănunţit.

Atunci când vorbim despre adaptare în biologie, ne referim la procesul prin care există între componente o relaţie reciprocă care permite ambelor componente să existe simultan. Un animal "adaptat" la mediul său înconjurător este un animal care şi-a câştigat mijlocele de existenţă din mediul său înconjurător. Acest animal este potrivit cu mediul său iar esenţa caracteristicilor sale îi permit adaptare, pentru a continua să trăiască. Furnica este "adaptată" la condiţiile existente sub pământ iar peştele este adaptat la condiţiile care există în apă. Fiecare din aceste animale ar dispare odată cu tranziţia în mediul celuilalt.

Un fenomen asemănător poate fi observat în aşa numita "natură neînsufleţită": pământul nu cade în soare ci evoluează negreşit. Relaţia dintre sistemul solar şi universul înconjurător este asemănătoare şi

---

[45] Autorul citează, cu privire la aceste trei subiecte, surse pe care le-am considerat imprecise, tendenţioase şi inestetice. [NT]

[46] În decursul istoriei, fragmentele provenite de la Heraclit au fost interpretate în moduri diferite. Autorul menţionează principiul general invocat de Heraclit. Vezi: G.T.W. Patrick, (ed.), *The fragments of the work of Heraclitus of Ephesus,* (Baltimore: Murray,1889); A. Laks & G.W. Most (eds.), *Early Greek Philosophy*, (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 2016), v.3 *Early Ionian Thinkers*, pp. 115 ff. [NT]

[47] William Wallace (transl.), "The Logic of Hegel", translated from the *Encyclopedia of the Philosophical Sciences*, (Oxford: Clarendon Press, 1874), p.144 ff. [NT]

permite ambelor părţi să existe unul alături de altul. În relaţia dintre sistemul solar şi univers nu este vorba de adaptare ci despre echilibrul dintre elemente sau dintre sisteme. Putem observa acelaşi lucru în societate. Dacă vrem sau nu, societatea trăieşte în natură şi, prin urmare, ea se află în echilibru cu natura, într-un fel sau altul. Dacă pot să supravieţuiască, diversele componente ale societăţii sunt adaptate reciproc iar astfel pot coexista: capitalismul, care a inclus capitalişti şi proletari, a avut o existenţă foarte lungă!

Evident, din toate aceste exemple reiese că noi ne ocupăm de un singur fenomen, fenomenul *echilibrului*. În acest caz, de unde provin contradicţiile? Fără îndoială, conflictul este o perturbaţie a echilibrului. Trebuie să reţinem că echilibrul pe care noi îl observăm în natură şi societate *nu* este un echilibru absolut şi permanent ci un echilibru *în flux*, în transformare continuă. Acest lucru înseamnă că echilibrul poate fi stabilit şi distrus, poate fi stabilit pe un fundament nou şi distrus din nou.

Concepţia precisă a echilibrului este următoarea: "Noi afirmăm că un sistem se află în stare de echilibru atunci când sistemul nu poate să depăşească acest stadiu cu propriile sale forţe, adică fără să-şi poată livra energie din exterior." Dacă în cadrul unui sistem, forţele îşi exercită puterea şi se neutralizează reciproc, atunci acest sistem se află în stare de echilibru; creşterea sau scăderea uneia din aceste forţe va perturba echilibrul. Dacă perturbarea echilibrului este de scurtă durată iar sistemul revine la starea sa anterioară, echilibrul este *stabil*. Dacă această revenire nu are loc, atunci este vorba de un echilibru *instabil*. În ştiinţele naturale avem echilibrul mecanic, echilibrul chimic şi echilibrul biologic.[48]

Cu alte cuvinte, lumea este formată din forţe opuse care funcţionează în multe modalităţi. Aceste forţe se află în echilibru temporar numai în cazuri ieşite din comun. În această situaţie, constatăm o "pauză": conflictul existent între aceste forţe este anulat. Dar, dacă schimbăm numai una din aceste forţe, "contradicţiile interne" vor reveni în evidenţă iar echilibrul va fi perturbat. Noul echilibru va fi bazat pe un nou fundament, adică o nouă combinaţie de forţe. Prin urmare, "conflictul", "contradicţia", antagonismul dintre forţele care funcţionează în diverse direcţii, este factorul care determină sistemul de moţiune.

Pe de altă parte, mai avem aici şi *forma* acestei evoluţii: în primul rând, condiţia echilibrului; în doilea rând, perturbarea echilibrului; în al treilea rând, restabilirea echilibrului pe un *nou* fundament. Apoi narativul reîncepe: noul echilibru este punctul de plecare pentru o nouă perturbaţie care, la rândul ei, va fi urmată de un alt stadiu de echilibru, *ad infinitum*. În totalitate, noi ne ocupăm de un sistem de moţiune bazat pe dezvoltarea contradicţiilor.

Hegel a observat această caracteristică a moţiunii şi a denumit fazele astfel: starea iniţială a lucrurilor - *thesis*; Perturbarea echilibrului - *antithesis*; restabilirea echilibrului pe un nou fundament - *synthesis* (afirmaţia unificatoare care reconciliază contradicţiile). Caracteristica moţiunii este omniprezentă şi se exprimă în această formulă tripartită (sau triadă), denumită de Hegel *dialectică*.

La grecii antici, termenul "dialectică" însemna arta elocvenţei, arta disputei. În cadrul unei discuţii, o persoană face o afirmaţie, cealaltă persoană susţine argumentul invers (neagă afirmaţiile primei persoane) iar în cele din urmă "adevărul se naşte din luptă" şi include o parte din afirmaţiile primului vorbitor şi o parte din afirmaţiile celui de al doilea vorbitor (sinteza). Acelaşi lucru se petrece în procesul de gândire. Idealistul Hegel considera că totul este o evoluţie proprie a spiritului. Desigur, el nu a considerat nici un fel de perturbări ale echilibrului. Pentru Hegel, caracteristicile gândirii ca esenţă spirituală şi originală erau caracteristici ale existenţei. În acest context, Marx a scris: "Metoda mea dialectică este - în ceea ce priveşte baza ei - nu numai diferită de cea a lui Hegel, ci este exact opusul ei. Pentru Hegel, procesul gândirii, pe care, sub denumirea de idee, el îl transformă chiar într-un subiect de sine stătător, este demiurgul realului, care nu constituie decât forma de manifestare exterioară a acestuia. La mine, dimpotrivă, idealul nu este nimic altceva decât materialul transpus şi tradus în mintea omului. Latura mistificatoare a dialecticii hegeliene am criticat-o acum aproape 30 de ani, într-o vreme când aceasta era încă la modă. Dar tocmai în timp ce lucram la primul volum al *Capitalului*, epigonii ţâfnoşi, aroganţi şi mediocri, care dau astăzi tonul în lumea cultă a Germaniei, şi-au luat obiceiul de a-l trata pe Hegel

---

[48] Vezi Hans von Halban, Chemisches Gleichgewicht in E.Korschelt & als (eds.), *Handwörterbuch der Naturwissenschaften,* (Jena: Gustav Fischer, 1912), v.2, pp. 470 - 519

aşa cum, pe vremea lui Lessing, bunul Moses Mendelssohn l-a tratat pe Spinoza ca pe un "câine mort". De aceea m-am declarat deschis discipol al acestui mare gânditor şi, în capitolul despre teoria valorii, am cochetat chiar, pe alocuri, cu modul de exprimare specific lui Hegel. Mistificarea dialecticii de către Hegel n-a împiedicat totuşi ca el să fie acela care să facă, pentru prima oară, o expunere atotcuprinzătoare şi conştientă a formelor ei generale de mişcare. La Hegel, dialectica este aşezată pe cap. Ea trebuie aşezată pe picioare, pentru a descoperi sub învelişul mistic sâmburele raţional."[49] Pentru Marx, dialectica înseamnă evoluţia prin intermediul contradicţiilor şi, în special, o lege a existenţei, o lege a mobilităţii în natură şi în societate. Dialectica se exprimă în modul de gândire. Prin folosirea metodei de gândire dialectică poate fi percepută dialectica din natură.

Limbajul "mistic" (denumit astfel de Marx) al dialecticii hegeliene poate fi transpus în limbajul mecanicii moderne. Nu de mult, aproape toţi marxiştii au criticat terminologia mecanică, dată fiind persistenţa concepţiei antice a atomului drept o particulă separată şi izolată. În prezent, avem teoria electronului care consideră atomii drept sisteme solare complete. În acest caz, noi nu mai avem motive să folosim această terminologie mecanică. În toate domeniile, cele le mai avansate curente ale gândirii ştiinţifice acceptă acest punct de vedere. Chiar Marx sugerează această formulare (doctrina echilibrului dintre diversele ramuri de producţie, teoria despre valoarea muncii, etc.).

Orice obiect - piatra, fiinţa vie, societatea umană - poate fi considerate o entitate care conţine elemente legate reciproc. Cu alte cuvinte, această entitate poate fi considerată *un sistem*. Un astfel de sistem nu există în vid. Sistemul de acest tip este înconjurat de alte entităţi naturale care, în acest context, pot fi considerate *mediu înconjurător*. Pentru un copac din pădure, mediul înconjurător înseamnă restul de copaci, pârâul, pământul, feriga, iarba, tufele, cu toate caracteristicile lor. Societatea este mediul înconjurător al omului; omul trăieşte în cadrul societăţii iar mediul înconjurător al societăţii umane este natura din exterior. Există o legătură permanentă între entitate şi mediul înconjurător. Entitatea influenţează la rândul ei mediul înconjurător. Noi trebuie să cercetăm, în primul rând, esenţa relaţiilor dintre mediul înconjurător şi entitate; cum trebuiesc definite aceste noţiuni, care sunt formele lor şi ce semnificaţie au aceste legături pentru entitate. Cu privire la acest subiect putem distinge trei tipuri de relaţii.

1.*Echilibrul stabil*. Echilibrul stabil există atunci când acţiunea comună (reciprocă) dintre mediul înconjurător şi entitate rezultă într-o stare de fapt neschimbată sau într-o perturbaţie restabilită la punctul de plecare original. De exemplu, să discutăm despre o anumită specie de animale din stepă. Mediul înconjurător rămâne neschimbat. Cantitatea de hrană disponibilă pentru aceste animale nu creşte şi nu scade; numărul devoratorilor lor rămâne neschimbat; toate bolile, toţi microbii (care trebuie să fie incluşi în noţiunea de "mediul înconjurător") continuă să existe în proporţii neschimbate. Care va fi rezultatul? Unele animale vor fi pieri sau vor fi devorate de prădătoare, alte animale se vor naşte dar specia existentă şi condiţiile mediului înconjurător existent vor rămâne precum au fost înainte. Acest lucru înseamnă o stare de linişte provenită din *relaţia* neschimbată dintre entitate (o anumită specie de animale) şi mediul înconjurător. Acest lucru este echivalent cu echilibrul stabil. Nu întotdeauna echilibrul stabil înseamnă lipsa de mişcare. Poate exista mişcare dar perturbaţia provenită din acest motiv este urmată de restabilirea echilibrului pe fundamentul precedent. Contradicţia dintre mediul înconjurător şi entitate este permanent reprodusă în cadrul aceleaşi *relaţii cantitative*.

Vom descoperi acelaşi lucru în societatea stagnantă (vom discuta această problemă în continuare). Dacă relaţia dintre societate şi natură rămâne neschimbată, adică în cazul în care societatea extrage din natură cantitatea de energie pe care o consumă, atunci contradicţia dintre societate şi natură va fi reprodusă în forma precedentă. Societatea va marca timpul iar rezultatul va fi echilibrul stabil.

2.*Echilibrul instabil cu indicaţii pozitive (favorabile) (un sistem în expansiune).* În orice caz, nu există un echilibru stabil. Termenul "echilibru stabil" este numai o iluzie, denumită uneori "ideală". De fapt, relaţia dintre entitate şi mediul înconjurător nu este reprodusă exact în aceleaşi proporţii. Perturbarea echilibrului nu duce niciodată la restabilirea echilibrului exact pe acelaşi fundament; un nou echilibru este

---

[49] Karl Marx, *Capitalul. Critica economiei politice*, postfaţă la ediţia a II-a în Karl Marx & Friedrich Engels, *Opere*, (Bucureşti: Editura Politică, 1966), v.23, p.27

creat pe un nou fundament. De exemplu, în cazul animalelor menţionat mai sus, să presupunem că scade numărul de prădători dintr-un motiv sau altul dar sursele lor de alimentare cresc. Desigur, specia noastră de animale va creşte, sistemul nostru va creşte, un nou echilibru se stabileşte pe un nou fundament iar acest lucru înseamnă *creştere*. Cu alte cuvinte, contradicţia dintre entitate şi mediul înconjurător s-a schimbat din punct de vedere cantitativ.

Dacă discutăm despre societatea omenească şi presupunem că legătura dintre societatea omenească şi natură este transformată astfel că societatea, prin intermediul mijloacelor de producţie, extrage din natură mai multă energie decât consumă (fie datorită unei creşteri în prosperitatea pământului, fie datorită unor instrumente noi, fie datorită ambelor cauze), această societate va *creşte*. În fiecare din aceste eventualităţi, se va stabili un echilibru care, în realitate, este un echilibru nou. În fiecare caz, contradicţia dintre societate şi natură va fi reprodusă pe un fundament mai ridicat, pe care societatea va creşte şi se va dezvolta. Acesta este echilibrul instabil cu repercusiuni pozitive.

3.*Echilibrul instabil cu implicaţii negative (un sistem decadent)*. Să discutăm acum despre un echilibru stabilit pe un fundament "inferior". De exemplu, să presupunem că, dintr-un motiv sau altul, a scăzut cantitatea de hrană pentru animale sau că numărul de prădători a crescut. Animalele noastre vor pieri. În orice caz, echilibrul dintre entitate şi mediul înconjurător va fi stabilit pe un nou fundament, cu implicaţii negative. Să presupunem că relaţia dintre societate şi natură a fost afectată astfel încât societatea este obligată să consume din ce în ce mai mult şi să obţină din ce în ce mai puţin (pământul este epuizat, metodele de producţie nu dau randament, etc.). În acest caz, noul echilibru va fi stabilit pe un fundament inferior datorită faptului că un fragment al entităţii a fost distrus. Observăm acum o societate în declin, un sistem în curs de dispariţie sau, cu alte cuvinte, discutăm despre o tendinţă negativă.

Orice circumstanţe se vor încadra într-una din categoriile menţionate mai sus. După cum am constatat, la baza mişcării se află, de fapt, contradicţia restabilită permanent între entitate şi mediul înconjurător.

În această chestiune mai există încă un aspect. Până acum am discutat numai despre contradicţiile dintre entitate şi mediul înconjurător, adică am discutat despre contradicţiile exterioare. Fiecare entitate este compusă din elementele sale componente, unite între ele prin diverse modalităţi. Societatea umană este formată din oameni; pădurile sunt formate din copaci şi tufe; grămezile de pietre sunt formate din diferite soiuri de pietre; hoardele de animale sunt formate din diferite specii de animale. Între aceşti componenţi există contradicţii, diferenţe, adaptări defectuoase. Cu alte cuvinte, nu există echilibru absolut. Dacă nu poate exista echilibru absolut între entitate şi mediul înconjurător, nu poate exista echilibru absolut nici între elementele care compun entitatea.

Acest lucru poate fi observat cel mai bine în sistemul cel mai complicat adică în societatea umană. Constatăm aici nenumărate contradicţii. Vedem aici lupta de clasă care este cea mai rigidă expresie a "contradicţiilor sociale". Noi ştim că luptele de clasă sunt forţa motrică în istorie. Contradicţiile dintre clase, dintre grupări sociale, dintre idealuri, dintre cantitatea de muncă prestată de muncitori şi cantitatea de produse care le sunt distribuite, lipsa de planificare din producţie ("anarhia" capitalistă în producţie) - toate acestea constituie o nesfârşită înlănţuire de contradicţii. Toate aceste contradicţii se află în interiorul entităţii şi provin din *structura* contradictoriei a entităţii ("contradicţii structurale"). Aceste contradicţii nu distrug societatea prin esenţa lor. Este posibil ca aceste contradicţii să distrugă societatea: de exemplu, într-un război civil când clasele opuse se distrug reciproc.

În ultimul caz poate exista un echilibru instabil între diversele elemente ale societăţii. Vom discuta în continuare esenţa acestui echilibru. Noi nu trebuie să considerăm societatea în mod stupid aşa cum fac mulţi intelectuali burghezi care omit contradicţiile interne din societate. Din contra, studiul ştiinţific al societăţii ne solicită să considerăm societatea din punctul de vedere al contradicţiilor sale interne. *Dezvoltarea istorică este dezvoltarea contradicţiilor*.

Trebuie să accentuăm un subiect pe care îl vom discuta de mai multe ori în cadrul prezentei lucrări. Am afirmat că există contradicţii între entitate şi mediul înconjurător precum şi contradicţii între elementele componente şi entitatea propriu-zisă. Există oare vreo legătură între aceste două fenomene? O reflecţie scurtă va arăta că există o asemenea legătură.

Evident, structura internă a entităţii (echilibrul său intern) trebuie să se schimbe împreună cu relaţia existentă între entitate şi mediul ei înconjurător. Legătura dintre entitate şi mediul ei înconjurător este

factorul decisiv fiindcă numai legătura dintre entitate şi mediul ei înconjurător determină situaţia sau starea entităţii şi formele fundamentale ale evoluţiei sale (declinul, prosperitatea, stagnarea).

Să considerăm chestiunea în forma următoare: am observat mai înainte că esenţa echilibrului dintre societate şi natură determină evoluţia fundamentală a societăţii. În aceste circumstanţe, structura internă poate continua mult timp să se dezvolte în direcţia inversă? Desigur, nu. În cazul unei societăţi în dezvoltare nu ar fi posibil ca structura internă a societăţii să continue *permanent* să evolueze în sens negativ. Dacă structura societăţii s-ar pauperiza în condiţiile evoluţiei, adică evoluţia structurii sociale s-ar înrăutăţi, acest lucru ar fi echivalent cu apariţia unei noi contradicţii între echilibrul intern şi echilibrul extern. Dacă societatea continuă să crească, acest nou factor ar solicita ca societatea să înceapă reconstruirea sa, adică structura socială internă trebuie să se adapteze la esenţa echilibrului exterior. Prin urmare, echilibrul intern (structural) este un factor care depinde de echilibrul exterior (este o "funcţie" a echilibrului exterior).

f. Teoria schimbărilor cataclismice şi teoria transformărilor revoluţionare în ştiinţele sociale

Acum trebuie să considerăm faza finală a metodei dialectice adică teoria schimbărilor subite, cataclismice. "Natura nu face salturi subite" (*Natura non facit saltus*) este o idee acceptată. Acest proverb înţelept este aplicat pentru a demonstra în mod ireversibil că revoluţia este imposibilă, cu toate că în mod obişnuit, revoluţiile apar în contradicţie cu moderaţia amicilor noştri profesori. Oare natura este într-adevăr atât de moderată şi binevoitoare cum pretind ei?

În lucrarea sa despre logică, Hegel susţine că, în mentalitate generală, nu există schimbări subite iar dezvoltarea şi dispariţia sunt treptate. Noi am constatat că există cazuri în care schimbarea esenţei existenţiale implică o tranziţie cantitativă şi o tranziţie calitativă. Uneori acest lucru înseamnă întreruperea procesului treptat şi apariţia unor diferite entităţi care sunt diferite din punct de vedere calitativ în comparaţie cu entitatea precedentă.[50]

Hegel vorbeşte despre tranziţia de la cantitate la calitate. Avem un exemplu foarte simplu al acestei tranziţii. Dacă punem apă la încălzit, vom vedea că înainte de a ajunge la 100º Celsius, apa nu va fierbe şi nu se transformă în aburi. Până la 100º Celsius, fierberea apei neagă numai o schimbare cantitativă. Cantitatea se schimbă, temperatura creşte dar apa rămâne apă, cu toate caracteristicile specifice. Cantitatea de apă se schimbă dar calitatea este neschimbată. Când temperatura ajunge la 100º Celsius, apa nu mai este apă ci un abur, un gaz. Calitatea precedentă este pierdută iar calitatea nouă are caracteristici noi.

În primul rând, odată ce au atins un anumit stadiu în moţiune, schimbările cantitative provoacă schimbări calitative (sau, într-o formă mai prescurtată, "cantitatea devine calitate"). În al doilea rând, tranziţia de la cantitate la calitate este completată printr-o mişcare bruscă care este o întrerupere a dezvoltării treptate. Apa a început să fiarbă atunci când a ajuns la "punctul de fierbere". Noi trebuie să considerăm acest lucru drept o schimbare *subită*.

Transformarea de la cantitate la calitate este una din legile fundamentale în moţiunea materiei. Această transformare există la fiecare pas în natură şi în societate. Dacă punem o greutate la capătul unei sfori şi adăugăm treptat greutăţi suplimentare, sfoara va rezista până la o anumită limită. În momentul în care această limită este depăşită, sfoara se va rupe….Până acum, schimbările cantitative nu au dus la un "cataclism", la o schimbare *calitativă*. Dar, în momentul în care sfoara se rupe, se ajunge la momentul de schimbare *calitativă*.

….

---

[50] Cf. W. Wallace, *The Logic of Hegel translated from the Encyclopedia of Philosophical Sciences*, (Oxford: Clarendon Press, 1874) [NT]

În concluzie, constatăm că este eronat să negăm existenţa schimbărilor subite şi să acceptăm numai un proces gradual deliberat. Adeseori constatăm că în natură există salturi subite. Ideea că natura nu permite astfel de schimbări violente reflectă frica de asemenea schimbări în societate, adică reflectă frica de revoluţie. În mod caracteristic, primele teorii burgheze despre creaţia universului au fost teorii catastrofice, naive şi eronate, aşa cum a fost, de exemplu, teoria lui Cuvier. Această teorie a fost infirmată de teoria evoluţiei care a introdus multe elemente noi dar care a negat unilateral schimbările prin cataclism. În domeniul geologiei, lucrările lui Lyell sunt caracterizate de aceste idei. La sfârşitul secolului al XIX-lea a reapărut teoria care a recunoscut importanţa schimbărilor subite. De exemplu, botanistul De Vries a susţinut că uneori, pe baza schimbărilor precedente, apar anumite schimbări subite care, ulterior, se fortifică şi devin începuturile unor noi evoluţii. Opiniile mai vechi, ostile faţă de "schimbările subite", nu mai sunt suficiente. Evident, aceste noţiuni provin din surse sociale conservative.

Intelectualii burghezi neagă esenţa contradictorie a evoluţiei. Fundamentele acestei viziuni sunt teama intelectualilor burghezi de lupta de clasă şi ascunderea contradicţiilor sociale. Teama lor de schimbări subite provine de la frica lor de revoluţie. Toată înţelepciunea lor constă în următorul raţionament: dat fiind că în natură nu există schimbări violente, aceste schimbări violente nu pot exista nicăieri. Prin urmare, voi, proletarii, să nu îndrăzniţi să faceţi vreo revoluţie! Dar, aici devine foarte evident că ştiinţa burgheză este în contradicţie cu cele mai elementare exigenţe ale ştiinţei. Oricine ştie că în societatea umană au avut loc multe revoluţii. Oare va nega cineva că a existat o revoluţie engleză, o revoluţie franceză, o revoluţie în 1848 şi o revoluţie în 1917? Ştiinţa nu trebuie să "nege" aceste evenimente prin refuzul de a recunoaşte faptele. Ştiinţa ar trebui să *înţeleagă* aceste schimbări abrupte şi să le *explice*.

În societate, revoluţiile au aceeaşi caracteristică ca schimbările violente din natură. Aceste evenimente nu "cad din ceruri" pe neaşteptate. Întreaga dezvoltare precedentă pregăteşte aceste evenimente, aşa cum apa fierbinte este pregătită prin fierbere. În societate, revoluţia înseamnă reconstrucţie, "o schimbare structurală a sistemului". O asemenea revoluţie este o consecinţă inevitabilă a contradicţiilor dintre structura societăţii şi necesităţile de dezvoltare. Vom discuta în continuare esenţa acestui proces. În momentul de faţă, noi trebuie să ştim numai că în societate au loc schimbări violente; în societate, la fel ca în natură, aceste schimbări subite sunt pregătite în decursul anterior al evenimentelor. Cu alte cuvinte, în societate, la fel ca în natură, evoluţia (dezvoltarea treptată) duce la revoluţie (schimbarea bruscă). Aceştia sunt doi factori necesari într-un singur proces.[51]

Esenţa contradictorie a evoluţiei şi chestiunea schimbărilor cataclismice sunt probleme care fac parte din problemele teoretice esenţiale. Cu toate că multe curente şi grupări burgheze se opun teleologiei şi favorizează determinismul, ele se împiedică în aceste chestiuni. Teoria marxistă nu este o teorie a evoluţiei ci o teorie a revoluţiei. Din această cauză, teoria marxistă nu este acceptabilă pentru ideologii burgheziei. Prin urmare, ideologii burgheziei sunt dispuşi să "accepte" întreaga teorie marxistă, cu excepţia dialecticii revoluţionare. De obicei, obiecţiunile la adresa marxismului sunt formulate în mod asemănător. Profesorul german Werner Sombart îl tratează foarte respectuos pe Marx acolo unde este vorba despre evoluţie dar îl atacă din momentul în care este vorba despre elementele revoluţionare ale marxismului. Au fost create multe teorii care susţin că Marx a fost un erudit în viziunea sa evoluţionară dar a încetat să fie erudit atunci când a devenit un revoluţionar: în această fază, Marx a părăsit sfera ştiinţei şi s-a lăsat cucerit de pasiunile revoluţionare. Struve a fost marxist şi este autorul primului manifest al social-democraţiei ruse; el a devenit un protagonist al pogromurilor şi un important ideolog antirevoluţionar, care a început în această direcţie prin critica teoriei marxiste despre schimbările cataclismice. Plehanov a scris: "Struve vrea să ne arate că natura nu face schimbări cataclismice iar intelectul (raţiunea) nu va suporta asemenea salturi. De fapt, Struve se referă la propriul său intelect, care nu suportă nici un salt fiindcă nu poate suporta o anumită dictatură."[52] Aşa numita "şcoală organică",

[51] Vezi: G.Plekhanov, A critique of our Critics: Mr. Struve in the Role of Critic of Marxist Theory of Development in G.Plekhanov, *Selected Philosophical Works*, (Moscow: Progress Publishers, 1976), v.2, pp. 476 - 595
[52] Ibid.

pozitiviştii, adepţii lui Herbert Spencer - toţi se opun schimbărilor cataclismice fiindcă ei nu pot suporta o "anumită dictatură".[53]

Capitolul IV. Societatea

a. Concepţia agregatelor; agregate logice şi agregate reale

Există elemente simple, care ne fac imediat impresia unor unităţi fundamentale (de exemplu: o pagină de hârtie, o vacă, o anumită persoană) precum şi elemente compuse, complicate. Când discutăm despre mobilitatea populaţiei, putem afirma că numărul de băieţi născuţi într-o anumită perioadă, a crescut cu atât. Apoi, luăm numărul de băieţi şi îl considerăm o unitate în sinea ei (un "agregat statistic"). Când discutăm despre o pădure, o clasă socială, o societate umană, descoperim imediat că ne ocupăm de entităţi complicate. Noi considerăm că aceste entităţi sunt complicate dar ştim că ele sunt formate din elemente care au un anumit grad de independenţă. Pădurile sunt formate din copaci, tufe, etc.; clasa socială este compusă din diferite persoane, etc. Aceste entităţi compuse se denumesc *agregate.*

Din exemplele menţionate mai sus, putem considera că agregatele pot fi de diverse genuri. Când vorbim despre băieţii dintr-un anumit loc şi când vorbim despre pădurea de lângă oraş, evident că există o diferenţă între aceste două subiecte. Băieţii născuţi nu sunt împreună în viaţă, fiecare se află în altă parte, niciunul nu are vreo influenţă asupra altuia şi fiecare trăieşte pentru sine. *Noi* suntem cei care îi amestecăm când îi plasăm împreună. Noi suntem cei care facem agregarea iar acesta este un agregat mental, un agregat pe hârtie şi nu un agregat viu sau real. Astfel de agregate artificiale pot fi denumite agregate imaginare sau agregate logice. Atunci când discutăm despre societate, despre pădure sau despre o clasă socială, lucrurile stau cu totul altfel. În acest caz, uniunea dintre elemente nu este numai mentală (logică). Noi avem în faţa noastră o pădure cu copace, tufişuri, iarbă, etc., care desigur constituie o entitate vie în realitate. Desigur, pădurea nu este numai suma diferitelor sale componente. Aceste elemente se află în permanentă interacţiune. Cu alte cuvinte, aceste elemente se află într-o interacţiune mutuală permanentă. Dacă unii copaci sunt tăiaţi, eventual alţi copaci se vor veşteji din cauza scăderii de umiditate sau poate vor creşte mai bine fiindcă vor avea mai mult soare. Evident, noi discutăm aici despre interacţiunea dintre elementele care compun "pădurea". Această interacţiune există în realitate şi nu este imaginată într-un scop sau altul. Mai mult de atât, această interacţiune este constantă şi de lungă durată, atâta timp cât entitatea continuă să existe. Astfel de agregate sunt denumite *agregate reale*.

Toate aceste diferenţe sunt condiţionate. Strict vorbind, nu există entităţi simple. O persoană este o colonie de celule, adică este o entitate complicată. Am constatat că şi atomul poate fi subdivizat. În principiu, dat fiind că divizibilitatea nu are limite, concluzia este că nu există unităţi uniforme. Cu toate acestea, distingerile noastre pot fi valabile în cadrul unor anumite limite: atunci când este comparată cu societatea, o persoană este un corp individual şi nu o totalitate. Dar, atunci când o persoană este comparată cu o celulă, persoana este o entitate complexă, un adevărat agregat. Dacă dorim să vorbim fără comparaţii, noi folosim termenul *sistem*. *Sistem* şi *agregat real* sunt termeni identici. Esenţa condiţională a acestor diferenţe poate fi dovedită şi altfel: strict vorbind, tot universul este un agregat real infinit iar toate particulele universului sunt într-un proces constant şi neîntrerupt de interacţiune. Astfel, avem o interacţiune între toate obiectele şi elementele din univers. În unele cazuri, această interacţiune este aproximativ directă iar în alte cazuri această interacţiune este aproximativ indirectă. De aici provin

---

[53] Autorul omite aici autorii şi lucrările din curentele la care se referă: Auguste Comte, Emile Durkheim, Herbert Spencer, Charles Darwin. În schimb, autorul adaugă o listă detailată de autori marxişti: Abram Deborin, Karl Marx, Jakov Berman, Karl Kautsky, Gheorghi Plehanov. În continuare, autorul menţionează doi oponenţi ruşi ai teoriei economice marxiste: Nikolai Ivanovici Kareyev şi Mikhail Tugan-Baranovsky. [NT]

distingerile noastre, aşa cum le-am făcut mai sus. După cum am afirmat, aceste distingeri sunt valabile atunci când sunt percepute în mod dialectic, adică în cadrul unor anumite limite, în funcţie de circumstanţe.

b. *Societatea ca agregat real sau ca sistem*

Să considerăm societatea din acest punct de vedere. Fără îndoială, societatea constituie un agregat real fiindcă există un proces constant şi neîntrerupt de interacţiuni între diversele sale elemente componente. D-l X merge la piaţă; acolo el face negoţ, influenţează oarecum formarea preţului de piaţă, care la rândul ei influenţează piaţa mondială, chiar dacă el are numai o influenţă infimă. Piaţa mondială influenţează la rândul ei piaţa locală în care trăieşte d-l X precum şi mica piaţă la care el merge adeseori. Pe de altă parte, să presupunem că d-l X cumpără un peşte la piaţă; acest lucru îi va influenţa bugetul fiindcă îl va face să cheltuiască restul banilor săi într-un anumit fel. Putem menţiona aici mii influenţe asemănătoare. D-l X se căsătoreşte. În acest scop, el aduce câteva cadouri iar astfel exercită influenţă economică asupra altor persoane. Fiind creştin ortodox şi nu bolşevic, el cheamă preotul iar astfel întăreşte structura bisericească. Acest act va influenţa treptat biserica precum întreg sistemul de sentimente şi tendinţe într-o anumită societate. Plătind bani preotului, el face să crească cerinţa de bunuri din partea preoţilor. Soţia sa naşte copii iar acest lucru are mii de consecinţe. Se poate vedea cu uşurinţă că multe persoane sunt influenţate de căsătoria d-lui X, chiar dacă în unele cazuri acest lucru are o influenţă minimă. D-l X intră în Partidul Liberal pentru a-şi îndeplini "obligaţia de cetăţean". El începe să vină la adunări, la fel ca sute de alte persoane. El începe să aibă aceleaşi sentimente de ură faţă de vagabonzii blestemaţi care pândesc pe străzi şi care îi sprijină pe bolşevici, fii Satanei. La întâlniri, influenţa lor are tangenţă şi influenţează un mare număr de oameni, în mod direct sau indirect. Eventual, această experienţă poate fi greu de stabilit dar, oricât de mică ar fi, această influenţă există. Indiferent în ce domeniu el va intra, d-l X va influenţa alte persoane, aşa cum alte persoane îl pot influenţa pe el. În societate, toate lucrurile sunt legate prin mii de noduri mici.

Dacă ne imaginăm imensa multitudine de interacţiuni reciproce care există numai în zilele noastre în societatea umană, vom descoperi o imagine superbă. O parte din aceste relaţii sunt relaţii elementare de forţă care, sub nici o formă, nu sunt reglementate de cineva. Interacţiunile reciproce dintre oameni sunt inumerabile.

Am început cu individul şi am arătat *influenţa sa* asupra altor persoane. Puteam începe şi cu modul în care societatea *îl influenţează* pe individ. În cadrul unei mari dezvoltări industriale, firma la care lucrează d-l X face mari profituri. D-l X primeşte o mică "promoţie". Izbucneşte un război, d-l X este chemat la armată, el apără patria patronilor lui (el este convins că apără civilizaţia) şi cade pe front. Aceasta este puterea relaţiilor sociale.

Dacă ne imaginăm imensa multitudine de interacţiuni reciproce care există numai în prezent în societatea umană, vom descoperi că în faţa noastră se configurează un tablou superb. O parte din aceste relaţii sunt relaţii elementare de forţă şi, sub nici o formă, nu sunt reglementate de nimeni. Interacţiunile reciproce dintre oameni sunt inumerabile. Dar există şi forme reglementate de la autoritatea guvernamentală până la persoanele cu chelie din societate. Dacă luăm în consideraţie că aceste nenumărate interacţiuni se intersectează permanent, vom înţelege cât de mare este confuzia babiloneană de influenţe şi interacţiunile reciproce în viaţa socială.

În toate cazurile în care există o interacţiune reciprocă de lungă durată, avem un agregat real, un "sistem". Noi trebuie să accentuăm faptul că un agregat real sau un sistem nu este neapărat caracterizat printr-o *organizare conştientă* a componentelor sale. Această afirmaţie este valabilă cu privire la "organisme" şi "mecanisme". Unele persoane neagă existenţa societăţii fiindcă în societate există alte sisteme (clase, grupuri, cercuri sociale, diverse organizaţii). Interacţiunea reciprocă a acestor grupuri este indubitabilă (luptele dintre clasele sociale şi partide, momentele de cooperaţie). Persoanele care constituie

aceste grupuri au potenţialul de a influenţa în alte moduri restul persoanelor cu care au alte relaţii (capitalistul şi muncitorul care cumpără bunuri de la acelaşi capitalist pentru propriul consum). În cadrul interacţiunilor reciproce, aceste grupuri nu sunt organizate; avem aici un produs social elementar. Un "rezultat social" este totuşi obţinut în acest proces elementar şi neorganizat care va continua până la realizarea societăţii comuniste. Acest produs social există şi este un fapt real. Preţurile mondiale sunt un fapt definit, aşa cum sunt căile mondiale de comerţ sau războiul mondial. Aceste date sunt suficiente pentru a demonstra că societatea umană, personificată în sistemul diverselor naţiuni, există într-adevăr în momentul de faţă.

În general, atunci când avem o sferă de interacţiune reciprocă, avem şi un sistem special, un agregat real special. *Societatea este cel mai cuprinzător sistem de interacţiuni reciproce care include permanent din ce în ce mai multe interacţiuni între persoane.*

Noi definim societatea drept un agregat real sau un sistem de interacţiuni; noi respingem toate încercările aşa-numitei "şcoli organice" de a interpreta societatea în termenii unui organism.

Scopul oficial a aşa-numitei teorii "organice" este perfect exprimat în fabula lui Menenius Agrippa, un patrician roman care obişnuia să folosească următoarele argumente "organice" ca să-i împăciuiască pe rebelii plebei: mâinile nu pot se pot răzvrăti împotriva capului fiindcă astfel tot organismul omenesc ar fi ruinat. Interpretarea socială a teoriei organice este următoarea: clasa stăpânitoare este capul; muncitorii sau sclavii sunt braţele sau picioarele; aşa cum în natură braţele şi picioarele nu pot să înlocuiască capul, este bine pentru cei supuşi să stea la locul lor ![54]

Teoria organică s-a popularizat printre burghezi datorită umilinţei sale. "Fondatorul" sociologiei, Auguste Comte, a considerat că societatea este un organism colectiv. Herbert Spencer a considerat societatea drept o entitate organică de sine stătătoare, fără cunoaştere (ca să fim siguri) dar cu organele şi ţesăturile ei. René Worms acordă cunoaştere societăţii iar Lilienfeld declară deschis că societatea este un organism. Fără îndoială, societatea are mult în comun cu un organism dar şi cu un mecanism. Orice sistem are caracteristici. Noi nu vom discuta probleme infantile cum ar fi esenţa organelor din organismul social, mai ales că adepţii acestei teorii au adoptat o atitudine mistică şi sunt dispuşi să reconstruiască societatea drept o fiară ieşită din comun.

Societatea există drept un adevărat agregat al persoanelor care o compun, drept un sistem de elemente între care există interacţiune. După cum am observat, interacţiunile reciproce sunt infinite. Existenţa societăţii sugerează că aceste nenumărate forţe care acţionează în cele mai diferite direcţii nu constituie numai un vârtej demenţial ci se desfăşoară prin anumite modalităţi, respectând o lege interioară. Dacă societatea ar fi fost un haos deplin şi etern, nu ar mai exista posibilitatea nici măcar a unui echilibru instabil în societate sau, cu alte cuvinte, societatea nu ar mai exista. Am discutat mai sus despre regulile acţiunilor umane din punctul de vedere al individului. Acum, abordăm această problemă din punctul de vedere al societăţii şi al condiţiilor necesare pentru echilibrul său. Rezultatul este acelaşi: trebuie să recunoaştem *regularitatea* procesului social. Uniformitatea proceselor sociale este descoperită prin investigarea condiţiilor echilibrului social. Înainte să trecem la acest subiect, trebuie să ne ocupăm mai mult de esenţa societăţii. Nu este suficient să spunem că societatea este un sistem de persoane între care există interacţiuni sau că acest sistem funcţionează de mult timp. Noi trebuie să explicăm esenţa sistemului, să elucidăm diferenţele faţă de alte sisteme şi să clarificăm care sunt condiţiile sale esenţiale pentru viaţă şi echilibru.

---

[54] Cf. Livy, *The History of Rome*, (Cambridge, Ma.: Harvard University Press, 1919), v.1, pp. 324-325. Autorul menţionează sursa în mod tendenţios şi eronat. Patricianul Menenius Agrippa a reuşit să-i împace pe rebelii plebei cu argumentul următor: lupta internă dintre organismele din corp dăunează corpului în întregime. [NT]

c. Esenţa relaţiilor sociale

Interacţiunea reciprocă între persoane, care constituie fenomenul social, este foarte variată. Care este *condiţia* necesară pentru permanenţa acestor relaţii? Cu alte cuvinte, printre aceste interacţiuni, unde se află condiţia fundamentală a echilibrului pentru tot sistemul? Care este prototipul fundamental al relaţiilor sociale, fără de care toate celelalte relaţii sociale ar fi inconceptibile?

Relaţia socială fundamentală este *munca*, aşa cum ea se exprimă în primul rând în *munca socială*, adică munca conştientă şi inconştientă îndeplinită de oameni, unul pentru altul. Acest lucru devine clar prin presupunerea inversă. Pentru moment, să presupunem că relaţiile de muncă dintre oameni ar fi distruse, că bunurile produse nu ar fi transmise de la un punct la altul, că oamenii nu ar mai munci unii pentru alţii iar munca socială şi-ar pierde caracterul ei social. Rezultatul ar fi dispariţia societăţii şi dizolvare ei în mii de fragmente. Să discutăm un alt exemplu: misionarii creştini sunt trimişi în zonele tropicale ca să predice cunoaşterea Domnului şi a Satanei. Astfel, aceşti misionari stabilesc "relaţii intelectuale superioare". Oare relaţiile dintre misionari şi localnicii sălbatici ar putea să existe fără stimulări frecvente, fără schimbări regulate (spre deosebire de schimbări *ocazionale*), adică fără ca relaţiile de muncă să fie stabilite între ţările civilizate şi regiunile sălbatice? Toate aceste relaţii pot fi permanente numai atunci când sunt, în esenţă, *relaţii de muncă*. Legătura stabilită prin muncă este condiţia fundamentală pentru eventualitatea existenţei unui echilibru intern în sistemul social uman.

Putem aborda această chestiune dintr-o altă perspectivă. Nici un sistem, inclusiv societatea omenească, nu poate exista în vacuum. Sistemul este înconjurat de "mediul" său şi, în ultimă instanţă, toate caracteristicile sale depind de acest factor. Dacă societatea umană nu este adoptată la mediul ei, dacă societatea umană nu este creată pentru această lume - toată cultura ei va dispare iar societatea va deveni praf şi pulbere. Oricât de mult s-ar gândi, nici unul din profesorii idealişti nu poate oferi ceea mai vagă dovadă care să contrazică afirmaţia noastră precum că existenţa societăţii, inclusiv chestiunea existenţei sau a dispariţiei sale, depinde de relaţia dintre societate şi mediul ei înconjurător, adică natura. Noi am discutat mai sus acest lucru şi putem considera că subiectul este consumat. Relaţia socială care exprimă cel mai clar şi direct relaţia cu natura este relaţia de muncă. Munca este procesul constant între societate şi natură. Prin muncă, energia este transferată din natură în societate. Pe baza acestei energii, societatea trăieşte şi se dezvoltă (dacă se dezvoltă). De asemenea, munca este o adaptare activă la natură. Cu alte cuvinte, procesul de producţie este un proces vital, fundamental, al societăţii. Prin urmare, relaţia de muncă este o relaţie socială fundamentală. În termenii lui Marx, noi "trebuie să căutăm anatomia societăţii în economia societăţii",[55] adică structura societăţii este structura muncii în societate ("structura economică"). În consecinţă, noi vom defini societate astfel: *societatea este cel mai mare sistem de persoane care se află în interacţiune; acest sistem include toate interacţiunile lor reciproce permanente, bazate pe relaţiile lor de muncă.*

Prin această modalitate, am ajuns la o viziune totalmente materialistă a societăţii. Fundamentul structurii sociale este relaţia de muncă, aşa cum fundamentul vieţii este procesul material de producţie. "Deosebirea esenţială este cea existentă între muncitorii care lucrează efectiv la maşinile-unelte (aici se mai adaugă câţiva muncitori pentru supravegherea, respectiv alimentarea motorului) şi simplele ajutoare (aproape exclusiv copii) ale acestor muncitori care lucrează la maşini. Printre ajutoare se numără, mai mult sau mai puţin, toţi "feeder"-ii (care nu fac altceva decât să alimenteze maşinile cu materialul de prelucrat). Alături de aceste categorii principale există un personal neînsemnat ca număr care se ocupă de controlul întregului utilaj şi de întreţinerea lui continuă, cum sunt inginerii, mecanicii, tâmplarii. Este o categorie superioară de muncitori, parte cu pregătire ştiinţifică şi parte cu pregătire de meseriaş, situată în afara sferei muncitorilor de fabrică, cărora îi este doar anexată. Această diviziune a muncii este pur

---

[55] Karl Marx, *Contribuţii la critica economiei politice*, în Karl Marx & Friedrich Engels, *Opere*, (Bucureşti: Editura Politică, 1962), v.13, p.32 [NT]. Cf. *A Contribution to the Critique of Political Economy*, (Chicago: Kerr, 1904), p. 11

tehnică."[56] Acestea sunt relaţiile de muncă între oamenii din fabrici. Care este esenţa fundamentală a acestor relaţii? Fiecare persoană este ocupată cu munca sa dar munca sa face parte dintr-o entitate. Prin urmare, muncitorul individual se află într-un anumit loc, trece printr-o anumită mişcare, are un anumit contact *material* cu obiecte şi cu alţi muncitori şi foloseşte o anumită cantitate de energie *materială*. Toate aceste legături sunt legături materiale, fizice. Desigur, aceste legături pot avea aspectul lor "psihologic": oamenii gândesc, schimbă idei, se contrazic. Dar, aceste activităţi vor fi determinate de locul pe care îl ocupă în sistemul fabricii, de maşinile la care sunt amplasaţi, etc. Cu alte cuvinte, oamenii sunt distribuiţi în fabrică drept corpuri fizice separate; prin urmare, ei se află în anumite relaţii fizice şi materiale în timp şi spaţiu. Aceasta este organizarea materială, funcţională a muncitorilor din fabrică, pe care Marx o denumeşte "muncitorul colectiv". Noi ne ocupăm acum de materia umană a sistemului de muncă. Atunci când acest sistem funcţionează, avem procesul de muncă materială: oamenii consumă energie şi o transformă într-un produs material. Acesta este şi un proces material, cu un aspect "psihologic".

Ceea ce am observat în fabrică poate fi aplicat la un nivel mult mai extins în societatea umană ca entitate. Întreaga societate este un aparat uman care funcţionează iar marea majoritate a oamenilor şi a grupurilor de persoane ocupă un anumit loc în procesul de funcţionare. De exemplu, în societatea contemporană, care include toată "omenirea civilizată", grâul, cacao, obiectele de metalurgie sunt produse fiecare în anumite ţări. În diverse ţări, anumite fabrici produc anumite categorii de produse. Toţi aceşti muncitori, ţărani, sclavi şi chiar ingineri, inspectori, maiştri, plasaţi în diverse colţuri ale lumii, muncesc unii pentru alţii, fără să fie conştienţi de acest lucru. Atunci când mari cantităţi de produse trec dintr-o ţară într-alta, din fabrică pe piaţă, din piaţă la consumator, prin negustor - aceste activităţi constituie o legătură materială între toate aceste persoane. Ei fac parte din structura materială şi sunt instrumentul de muncă al unei unice vieţi sociale. Când citim despre viaţa albinelor, noi nu credem că este remarcabil faptul că autorul începe cu discuţia despre soiurile de albine, activitatea şi relaţiile lor în timp şi spaţiu. Pe scurt, noi nu considerăm că este remarcabil să descoperim că autorul începe să discute despre "aparatul material de muncă al societăţii albinelor". Nimeni nu va considera albinele ca un agregat *psihic*, o "fraternitate spirituală", cu toate că ar putea să discute despre instinctele şi viaţa sufletească a albinelor, despre "manierele şi obiceiurile lor", etc. Omul, cu esenţa sa divină, nu trebuie să fie tratat ca albinele!

Evident, cele mai variate categorii de interacţiuni psihice sunt inestimabil mai numeroase în societatea umană faţă de cele din hoardele de maimuţe foarte dezvoltate. "Spiritul" societăţii umane, adică toate interacţiunile sale psihice, sunt cu mult superioare faţă de spiritul hoardei de maimuţe, aşa cum spiritul omului individual este superior faţă de spiritul maimuţei individuale. Dar, aceste matricule infinite, complicate, aceste structuri de relaţii mentale şi spirituale extrem de bogate, toate culorile curcubeului, toate elementele care constituie în prezent "spiritul societăţii" posedă "corpul" lor, fără de care nu pot exista, aşa cum un om nu poate exista fără pământescul său trup păcătos. Acest "corp" este scheletul muncii, sistemul relaţiilor materiale între persoane în procesul de muncă sau, după cum a spus Marx, acestea sunt *relaţiile de producţie*.

Majoritatea sociologilor burghezi moderni[57] consideră că societatea este un sistem psihic, un "organism" psihic (spiritual) sau ceva asemănător. Această teză este în conformitate cu viziunea idealistă a universului. Susţinătorii acestei teze greşesc atunci când separă între "spirit" şi "materie" iar apoi declară că spiritul este inexplicabil; cu alte cuvinte, susţinătorii acestei teze deifică spiritul. Teoriile psihologice despre societate nu pot explica relaţiile psihologice şi schimbările din acest domeniu. Singura concepţie ştiinţifică în acest domeniu este materialismul; Marx vorbeşte despre un "organism de producţie".[58]

---

[56] Karl Marx, *Capitalul. Critica economiei politice*, în Karl Marx & Friedrich Engels, *Opere*, (Bucureşti: Editura Politică, 1966), v. 23, p. 429

[57] Autorul menţionează aici numai doi autori şi câte o singură lucrare a fiecăruia: Achille Loria, *La sociologia, il suo compito, le suo scuole isuoi recenti progressi*, (Verona: Fratelli Drucker, 1900); Emile Durkheim, *De la division du travail social*, (Paris: Alcan, 1893).

[58] Karl Marx, *Capitalul. Critica economiei politice* în Karl Marx & Friedrich Engels, *Opere*, (Bucureşti: Editura Politică, 1966), v.23, pp. 190 - 322.

d. Societatea şi personalitatea; societatea are precedenţă asupra individului

Societatea este formată din persoane individuale, fără de care nu ar fi putut exista. Putem să presupunem acest lucru fără să-l mai discutăm. Dar societatea nu este numai un agregat de persoane şi nu constituie *totalul* lor. Societatea este mai mult decât un total al diferiţilor indivizi. Am constatat mai sus că societatea este un agregat real, un "sistem". Am observat că societatea este un sistem foarte complicat de interacţiuni între diferite persoane; aceste interacţiuni sunt foarte variate din punct de vedere cantitativ şi calitativ. Acest lucru înseamnă că societatea ca totalitate este mai mare decât totalul componenţilor ei. Sub nici o formă, societatea nu poate fi redusă la aceste ingrediente, ceea ce este adevărat şi cu privire la multe sisteme de diverse genuri, adică mecanisme neînsufleţite şi organisme vii. Să discutăm despre oricare aparat; de exemplu, să discutăm despre un ceas. Să descompunem acest aparat şi să punem ingredientele într-o grămadă. Această grămadă va fi suma componentelor dar nu va fi aparatul, nu va fi ceasul despre care vorbim. Grămada nu are relaţia definită, *interacţiunea reciprocă* definită a componentelor. Această relaţie definită transformă componentele în mecanism. Care este factorul care transformă componentele într-o *totalitate*? Desigur, o anumită ordine internă. Acelaşi lucru este adevărat şi în societate. Societatea este formată din persoane. În cadrul procesului de muncă, dacă aceste persoane nu se vor afla la postul lor în orice moment dat, dacă aceste persoane nu ar fi legate între ele prin relaţia de muncă, nu ar exista societate.

Trebuie să accentuăm aici un alt fenomen care poate fi observat în societate. Societate nu este compusă numai din diversele persoane care se află în interacţiune reciprocă, directă sau indirectă. Societate este compusă şi din grupuri de persoane aflate în interacţiune reciprocă şi care constituie "agregate reale", aflate în spaţiul dintre societate şi individ. De exemplu, societatea din prezent este excesiv de mare. Oamenii din cele mai îndepărtate ţări au fost puşi în legătură şi sunt implicaţi din ce în ce mai mult prin legătura de muncă. Practic, există o *societate mondială*. Această societate de 1.5 miliarde de oameni aflaţi în interacţiuni reciproce, uniţi prin legătura fundamentală de muncă precum şi prin nenumărate alte legături, include şi sisteme parţiale de diverse legături: clase sociale, state, biserici, partide. În continuare, vom discuta detailat acest subiect. Pentru moment, trebuie să observăm că în fiecare societate există un mare număr de grupuri formate din persoane individuale. Relaţiile lor reciproce devin mai frecvente şi mai intime "în cercul lor", mai mult decât între oameni în general. Filozoful şi sociologul german G. Simmel observă, pe bună dreptate, că pe măsură ce este mai restrâns cercul de persoane între care există interacţiuni, în aceeaşi măsură, în general, relaţiile dintre ei sunt mai apropiate. Cu alte cuvinte, diversele grupuri de indivizi care formează societatea nu au întotdeauna influenţă reciprocă directă. Această influenţă se exercită prin grupuri, prin sisteme parţiale în cadrul unui mare sistem al societăţii umane. De exemplu, să discutăm despre un muncitor individual în societatea capitalistă. Cu cine vorbeşte el mai des, cu cine discută el despre probleme, etc.? El discută cel mai des cu muncitori şi se întâlneşte foarte rar cu meseriaşi, ţărani sau burghezi. Acesta este un exemplu de existenţă al unei legături de clasă. Acest proletar are contact cu alte clase nu ca individ ci în calitate de membru al clasei sale; uneori proletarul are contact cu alte clase în calitate de membru al unui corp organizat conştient, un partid, un sindicat. Acest lucru este corect nu numai cu privire la alte grupuri din societate, în afară de clase: intelectualii se asociază între ei, la fel ca jurnaliştii sau popii.

În domeniul material, constatăm că societatea nu este numai un agregat de persoane ci este mai mult decât totalitatea lor. După cum spune Marx, gruparea şi distribuţia în procesul de muncă este egală cu ceva nou, cu ceva mai voluminos decât "suma" sau "agregatul" lor. Această afirmaţie este orientată şi la viaţa psihologică (mentală), care are un rol foarte important. Am menţionat deja de câteva ori exemplul fixării unui preţ de piaţă ca rezultat al unei aprecieri individuale. Preţul este un fenomen social, un "rezultat" social, un produs al interacţiunilor reciproce dintre persoane. Preţul nu este o medie a evaluărilor şi nici măcar o medie aproximativă a aprecierilor individuale fiindcă aprecierile individuale sunt o chestiune personală care există numai în mintea unei singure persoane. Preţul real este un element

care influenţează tot. Preţul real este o dată independentă şi obiectivă pe care toată lumea trebuie să o ia în consideraţie. Cu alte cuvinte, preţul este o noutate, cu propria ei viaţă socială, mai mult sau mai puţin independentă de persoanele individuale, cu toate că persoanele individuale sunt cele care l-au creat. Dovezile despre viaţa psihică sunt asemănătoare. Limbile, sistemul politic, ştiinţa, arta, religia, filozofia precum şi un mare număr de fenomene şi subdiviziuni (cum ar fi moda, obiceiurile, "buna comportare", etc.), sunt toate produsele interacţiunilor reciproce dintre persoane, al asocierii lor reciproce permanente.

Societatea nu este numai totalul persoanelor care o compun. În mod asemănător, viaţa mentală a societăţii nu este numai suma ideilor şi a sentimentelor la persoanele care compun societatea. Viaţă mentală este produsul care rezultă din asocierea reciprocă a persoanelor. Într-o anumită măsură, viaţa mentală este o entitate separată care nu poate fi explicată numai ca o sumă aritmetică. Viaţa mentală este un element nou care provine de la interacţiunile reciproce dintre persoane.

Putem explica astfel necesitatea ştiinţelor sociale speciale. Wundt a remarcat corect: "Uniunea şi interacţiunea dintre indivizi este ceea care produce comunitatea în sinea ei iar astfel comunitatea este factorul care creează la individ caracteristici specifice vieţii în comun."[59]

Individul nu poate fi conceput în afara societăţii, fără societate. Noi nu ne putem imagina că societatea a fost stabilită de diverse persoane care trăiau în "faza naturală" şi care s-au unit ca să formeze o societate. Într-o anumită perioadă, această concepţie a fost foarte populară dar este complet eronată. Dacă urmărim dezvoltarea societăţii umane, vom constata că, la începuturi, această societate era formată dintr-o mulţime, nu de indivizi, care trăiau în diverse locuri şi care au descoperit deodată că ar fi bine să trăiască împreună. Ei au discutat despre acest lucru şi s-au unit ca să construiască împreună o societate. Karl Marx scrie: "Obiectul cercetării noastre este în primul rând producţia materială. Indivizi care produc în societate, deci producţia socialmente determinată a indivizilor, constituie, fireşte, punctul de plecare. Vânătorul şi pescarul izolat cu care operează Smith şi Ricardo fac parte din născocirile lipsite de fantezie ale secolului al XVIII-lea. Acestea sunt robinsonade care nu reprezintă, cum îşi închipuie istoricii culturii, numai reacţia împotriva excesului de rafinament şi întoarcerea la o viaţă, greşit înţeleasă, în mijlocul naturii. Pe un asemenea naturalism nu se bazează deloc nici "contractul social" al lui Rousseau, care stabileşte pe cale contractuală legături şi relaţii între indivizi independenţi de la natură. Aceasta este o iluzie - şi doar o iluzie estetică - a micilor şi marilor robinsonade. Ea reprezintă mai curând o anticipare a "societăţii civile", care începuse să se dezvolte încă în secolul al XVI-lea şi care în secolul al XVIII-lea făcuse paşi gigantici în direcţia maturizării ei. În această societate a liberei concurenţe, individul apare desprins de legăturile naturale etc. care în epocile istorice anterioare îl făceau să fie o parte dintr-un conglomerat uman determinat, limitat. Profeţilor din secolul al XVIII-lea, pe ai căror umeri mai stau încă Smith şi Ricardo, individul secolului al XVIII-lea - produs al destrămării formelor sociale feudale, pe de o parte şi al dezvoltării noilor forţe de producţie, începută în secolul al XVI-lea, pe de altă parte - le apare ca un ideal a cărui existenţă aparţine de domeniul trecutului. El le apare nu ca rezultat al istoriei, ci ca punctul ei de plecare, pentru că, potrivit concepţiei lor despre natura umană, un individ corespunzător naturii nu este un produs al istoriei, ci este dat chiar de natură. Această eroare a fost până acum proprie tuturor epocilor noi. Ca aristocrat, Steuart se situează mai mult în domeniul istoriei şi a evitat această eroare. Cu cât pătrundem mai adânc în istorie, cu atât mai mult individul - deci şi individul care produce - ne apare dependent, aparţinând unei colectivităţi mai cuprinzătoare: la început el apare într-un mod cu totul natural legat de familie şi de familia care, dezvoltându-se, a devenit gintă ; mai târziu, el apare legat de comunitate în diferitele ei forme, rezultată din ciocnirea şi contopirea ginţilor. Abia în secolul XVIII, în "societatea civilă", diferitele forme de legătură socială apar în raport cu individul izolat ca un simplu mijloc pentru atingerea scopurilor s ale private, ca o necesitate exterioară. Dar epoca care generează acest punct de vedere, punctul de vedere al individului singularizat, este tocmai epoca celor mai dezvoltate legături sociale (şi, din acest punct de vedere, generale). Omul este, în sensul literal al cuvântului, un *zoon politikon*, nu numai un animal social, ci un animal care numai în societate se poate singulariza. Producţia unui individ izolat în afara societăţii - fenomen rar, posibil în cazul unui om civilizat pe care întâmplarea l-a aruncat într-o regiune nelocuită şi care posedă deja în sine, în mod dinamic, forţe sociale - este ceva tot

---

[59] W.Wundt, *Völkerpsychologie*, (Leipzig: Kroner, 1911), v.1 p. 21.

atât de lipsit de sens ca şi dezvoltarea limbii fără indivizi care să trăiască împreună şi să vorbească între ei. Asupra acestui punct nu este necesar să insistăm. Am fi putut chiar să nu-l atingem de loc dacă anumite absurdităţi, care erau explicabile la oamenii din secolul al XVIII-lea, n-ar fi fost reintroduse cu toată seriozitatea în economia politică contemporană de către Bastiat, Carey, Proudhon etc. Lui Proudhon şi celorlalţi le este, fireşte, plăcut să explice într-o manieră istorică-filozofică originea unei relaţii economice a cărei geneză istorică nu o cunosc, recurgând în acest scop la crearea unor legende cum că lui Adam sau lui Prometeu ideea respectivă le-ar fi venit gata pregătită, într-o formă finită şi după aceea ar fi fost aplicată etc. Nimic mai plicticos şi mai searbăd decât *locus communis* care se lasă în voia fanteziei. Prin urmare, dacă este vorba de producţie, este vorba întotdeauna de producţia care are loc pe o anumită treaptă de dezvoltare socială, de producţia unor indivizi sociali. S-ar părea deci că, pentru a vorbi în genere despre producţie, trebuie fie să urmărim procesul dezvoltării istorice în diferitele lui faze, fie să declarăm din capul locului că avem de-a face cu o epocă istorică determinată, de pildă cu producţia burgheză contemporană, care constituie de fapt tema noastră propriu-zisă. Nu este mai puţin adevărat însă că toate epocile producţiei au anumite trăsături comune, determinări comune. Producţia în general este o abstracţie, dar o abstracţie raţională, în măsura în care desprinde realmente şi fixează ceea ce este comun, iar astfel ne scuteşte de repetări. Dar, în acelaşi timp, acest element general, sau elementul comun desprins prin comparaţie, este el însuşi ceva multiplu articulat, care se exprimă în diferite determinări. Câte ceva din aceasta aparţine tuturor epocilor; dar există şi ceva care este comun doar unora dintre acestea. Unele determinări sunt comune atât epocii celei mai moderne cit şi epocii celei mai vechi. Fără ele nu poate fi concepută nici o producţie; deşi limbile cele mai dezvoltate au legi şi determinări comune cu cele mai puţin dezvoltate, nu e mai puţin adevărat însă că tocmai deosebirea de aceste elemente generale şi comune este ceea ce constituie dezvoltarea lor. Determinările care sunt valabile pentru producţie în general trebuie separate tocmai pentru a se evita ca din cauza unităţii - care decurge din însuşi faptul că subiectul, omenirea, şi obiectul, natura, sunt aceleaşi - să fie omisă deosebirea esenţială. În această omisiune constă, de exemplu, întreaga înţelepciune a economiştilor contemporani, care se străduiesc să demonstreze eternitatea şi armonia relaţiilor sociale existente. De pildă, ei susţin că nici o producţie nu e posibilă fără o unealtă de producţie, chiar dacă această unealtă nu este decât mâna ; că nici o producţie nu e posibilă fără o muncă trecută, acumulată, chiar dacă această muncă nu ar fi decât îndemânarea pe care mina sălbaticului a dobândit-o şi a acumulat-o prin exerciţiu repetat. Capitalul este, între altele, şi unealtă de producţie, şi muncă trecută, obiectivată. Prin urmare, susţin ei, capitalul este o relaţie naturală, generală, veşnică. Ei ajung la această concluzie pentru că omit tocmai acel ceva specific care face ca "unealta de producţie", "munca acumulată", să devină capital. De aceea întreaga istorie a relaţiilor de producţie apare, de pildă la Carey, ca o falsificare pusă la cale cu rea intenţie de către guverne. Dacă nu există producţie în general, nu există nici producţie generală. Producţia este întotdeauna o ramură de producţie deosebită, de exemplu agricultura, creşterea vitelor, manufactura etc., sau este totalitatea lor. Dar economia politică nu este tehnologie. Raportul dintre determinările generale ale producţiei pe o treaptă socială dată şi formele deosebite de producţie urmează să fie analizat în altă parte (ulterior). În sfârşit, producţia nu este numai producţie deosebită. Întotdeauna există un anumit organism social, un subiect social care acţionează într-o totalitate mai vastă sau mai restrânsă de ramuri de producţie. Raportul dintre expunerea ştiinţifică şi mişcarea reală de asemenea nu-şi are încă locul aici.

A devenit o modă ca expunerea economiei politice să fie precedată de o parte generală, de o parte care figurează sub titlul *Producţia* (vezi, de exemplu, J. St. Mill) şi în care sunt examinate condiţiile generale ale oricărei producţii. Această parte generală cuprinde sau ar fi trebuit chipurile să cuprindă: 1) Condiţiile fără de care producţia nu e posibilă. În realitate, aceasta nu înseamnă, aşadar, altceva decât indicarea momentelor esenţiale ale oricărei producţii; ceea ce se reduce însă în fond, după cum vom vedea, la câteva determinări foarte simple, etalate în tautologii plate. 2) Condiţiile care stimulează într-o măsură mai mare sau mai mică producţia, cum este, de exemplu, la Adam Smith, starea progresivă sau stagnantă a societăţilor. Pentru ca aceste momente, care la Smith îşi au valoarea ca apogeu, să dobândească o semnificaţie ştiinţifică, ar fi necesare cercetări asupra stării productivităţii în diferitele perioade de dezvoltare a diferitelor popoare, cercetări care depăşesc cadrul temei noastre; în măsura însă în care intră în cadrul ei, ele trebuie să fie tratate în capitolele referitoare la concurenţă, acumulare etc. Într-o

formulare generală, răspunsul se rezumă la teza generală că o naţiune industrială atinge apogeul producţiei sale în momentul când se află în genere la apogeul dezvoltării sale istorice. Şi, într-adevăr, o naţiune se află la apogeul dezvoltării sale industriale atâta timp cât pentru ea principalul lucru nu este profitul (*der Gewinn*), ci obţinerea de produse (*das Gewinnen*). De aceea, yankeii le sunt superiori englezilor. Sau, de pildă, anumite particularităţi de rasă, climă, anumite condiţii naturale, cum ar fi o ieşire la mare, fertilitatea solului etc., favorizează producţia într-o măsură mai mare decât altele. Aceasta se reduce din nou la tautologia că avuţia se creează cu atât mai uşor cu cât elementele ei subiective şi obiective există într-o măsură mai mare."[60]

În lucrarea sa *Contractul social*[61], Rousseau a expus foarte eronat doctrina despre individul care intră în relaţii contractuale cu alţi oameni. În faza naturală, omul se naşte liber. Pentru a-şi asigura libertatea, omul intră în relaţii cu alţi oameni. Ca formă de stat, societatea apare pe fundamentul unui "contract social". Rousseau nu face diferenţă între stat şi societate. Rousseau susţine că "scopul contractului social este să-i apere pe semnatarii acestui contract. Rousseau nu cercetează adevărata origine a societăţii sau a statului şi se limitează numai la ceea ce statul şi societatea trebuie să fie, care este concepţia societăţii din punct de vedere al "raţiunii", adică modul în care o societate respectabilă ar trebui să fie stabilită. Cine violează contractul poate fi pedepsit. Una din concluziile logice care provin de aici este că monarhii care abuzează de forţa lor trebuie să fie destituiţi. Din această cauză, cu toate concepţiile sale eronate, doctrina lui Rousseau a jucat un rol important în Revoluţia Franceză.

Calităţile sociale umane pot fi dezvoltate numai în societate. Este absurd să presupunem că în stadiul sălbăticiei, omul ar fi putut să recunoască avantajele societăţii fără să fi văzut societatea vreodată. O afirmație de acest gen ar fi echivalentă cu presupunerea că o limbă s-a dezvoltat printre oameni care nu sunt în contact reciproc. Aşa cum spune Aristotel, omul a fost întotdeauna un "animal social", adică un animal care trăieşte întotdeauna în societate şi niciodată în afara societăţii. Noi nu ne putem imagina că societatea umană a fost "stabilită". Societatea umană a existat de când au existat oamenii iar oamenii nu au existat niciodată în afara societăţii. Prin natura sa, omul este un animal social; natura umană este o natură socială, care se schimă odată cu schimbările din societate. Omul trăiește în societate datorită naturii sale şi nu prin acord sau contract cu alte persoane.

Dat fiind că omul a trăit întotdeauna în societate, adică a fost întotdeauna un om social, rezultatul este că întotdeauna individul a avut societatea drept mediul său înconjurător. Dat fiind că societatea a fost întotdeauna mediul individului, este firesc să tragem concluzia că acest mediu înconjurător a determinat diferite genuri de indivizi: o anumită societate a produs un anumit individ; o altă societate a produs un alt fel de individ. Proverbul spune că omul se cunoaște după mediul său înconjurător.

O chestiune interesantă, care a cauzat multe dispute, este chestiunea despre *rolul individului în istorie*. Această chestiune nu este atât de dificilă după cum pare. Oare individul are sau nu are vreun rol în desfăşurarea evenimentelor? Desigur, individul are un rol fiindcă societatea este compusă din persoane individuale iar acțiunea fiecărui individ va influența fenomenele sociale. Individul are un rol: acțiunile sale, sentimentele sale, dorințele sale sunt un component al fenomenului social. Oamenii creează istoria. Fenomenele sociale sunt compuse din interacțiunile reciproce dintre forţele diferitelor persoane individuale, după cum am constatat.

Dacă diversele persoane individuale influențează societatea, oare poate fi stabilită cauza acestor influențe? Da, această cauză poate fi stabilită fiindcă noi ştim că voinţa umană nu este liberă ci este determinată de circumstanţe exterioare. La individ, circumstanţele exterioare sunt circumstanţe sociale (condiţiile de viață ale familiei, ale grupului, datele despre ocupație, clasa, situația întregii societăți la un anumit moment). Voinţa omului va fi determinată de condiţiile externe iar el va deriva de aici motivele activității sale. De exemplu, un soldat din armata rusă de pe vremea lui Kerensky vedea cum gospodăria lui de țăran se destramă, că viața devine din ce în ce mai grea, că nu se întrevede sfârșitul războiului,

---

[60] Karl Marx, *Contribuţii la critica economiei politice*, în Karl Marx & Friedrich Engels, *Opere*, (Bucureşti: Editura Politică, 1962), v.13, pp. 657 - 660 [NT]

[61] J.J. Rousseau, *Contractul social sau principiile dreptului politic*, (Bucureşti: Nemira 2008). Cf. J.J. Rousseau, *Du contrat social ou principes du droit politique* (Paris: Librairie de la Bibliothèque Nationale, 1894)

capitaliştii devin din ce în ce mai neruşinaţi şi nu dau pământ ţăranilor. De aici, provin motivele acţiunilor sale: încetarea războiului, acapararea pământurilor şi răsturnarea guvernului. Deci, circumstanţele sociale determină motivele individului.

Aceste circumstanţe limitează realizarea idealurilor la care aspiră individul. În 1917, Miliukov[62] a vrut să întărească influenţa burgheziei. În acest scop, Miliukov a vrut să se bazeze pe aliaţi. Dorinţa lui nu s-a împlinit, circumstanţele s-au schimbat iar el nu a realizat nimic.

În mod fundamental, fiecare individ conţine influenţele mediului său înconjurător. Omul este "preparat" în familie, pe stradă, la şcoală. El vorbeşte o limbă care este produsul evoluţiei sociale. Gândirea sa a fost formată de multe generaţii precedente; el este înconjurat de alţi oameni, care au modalităţile lor de viaţă. Individul are în faţa ochilor săi un întreg sistem de existenţă care îl influenţează în fiecare secundă. Individul absoarbe permanent noi influenţe iar astfel el se formează ca individ. În esenţă, fiecare individ este umplut cu un anumit conţinut social. În sinea lui, individul este o colecţie concentrată de influenţe sociale, unificate într-o mică unitate.

Merită să acordăm atenţie unui alt aspect. Adeseori, rolul individului este semnificativ din cauza locului şi rolului pe care îl îndeplineşte. De exemplu, statul major al unei armate este compus dintr-un număr redus de persoane iar armată este compusă din sute de mii sau chiar milioane de oameni. Oricine înţelege că semnificaţia unui număr redus de persoane din statul major este cu mult mai mare decât semnificaţia pe care o are majoritatea soldaţilor sau a ofiţerilor din armată. Dacă duşmanul reuşeşte să cucerească statul major, acest lucru poate însemna, în anumite circumstanţe, înfrângerea întregii armate. Prin urmare, aceste câteva persoane sunt foarte importante. Dar, ce ar însemna statul major fără telefoane, mesaje, anunţuri, hărţi, capacitatea sa de a da ordine şi de a impune disciplina în armată?
În aceste condiţii, statul major ar însemna foarte puţin. Eventual, cei care formează statul major ar fi ca restul armatei. Forţa şi semnificaţia celor din statul major provin din relaţia socială deosebită a organizaţiei în cadrul căreia aceste persoane activează. Ca să fim siguri, ei pot fi capabili chiar să se elibereze de obligaţiile lor. Cu excepţia acestei legături speciale, ei îşi pierd cu totul semnificaţia. Statul major îşi poate exercita influenţa în funcţie de armată, de structurile sale dispoziţiile sale, de agregatul interacţiunilor reciproce.

Lucrurile stau la fel în societate. De exemplu, rolul conducătorilor politici este mult mai mare decât rolul omului de rând dintr-o anumită clasă socială. Desigur, pentru a deveni conducător politic este nevoie de anumite aptitudini, calităţi mentale, experienţă, etc. Dar, este de asemenea clar că fără organizaţiile necesare (partide, uniuni, o atitudine potrivită faţă de mulţimi), "conducătorii" nu ar putea avea un rol atât de important. Forţa relaţiilor sociale dă putere persoanelor individuale proeminente. Dezvoltarea este posibilă numai pe baza acestei influenţe, în cadrul căreia poate fi resimţită necesitatea socială.

În acest fel, relaţiile sociale acordă importanţă diverselor persoane. Pokrovsky a susţinut că intelectualii formează o clasă superioară şi au un rol dominant în societate.[63] Solovyov a susţinut superioritatea spirituală în societate, inclusiv superioritatea spirituală a religiei şi a purtătorilor ei de cuvânt - preoţimea.[64]

Din afirmaţiile precedente reiese că individul acţionează în calitate de individ *social*, membru al unui grup, al unei clase, al unei societăţi. Individul are întotdeauna un conţinut social. Pentru a înţelege dezvoltarea societăţii, noi trebuie să începem cu discuţia despre condiţiile sociale iar apoi trebuie să trecem la individ. Modalitatea contrarie nu are nici o valoare şi este inutilă. Prin intermediul relaţiilor sociale, prin investigarea condiţiilor din întreaga viaţă socială, a unei clase sociale, a unui grup de comercianţi, a vieţii familiare, a vieţii la şcoală, noi putem explica cu aproximaţie dezvoltarea individului. Noi nu putem explica niciodată dezvoltarea societăţii prin dezvoltarea individului. Oricare ar fi activitatea sa, individul are întotdeauna în mintea sa evenimentele care s-au petrecut deja în societate. De exemplu,

---

[62] Cf: P. M. Miliukov*, Bolshevism: An International Danger; Its Doctrine, and Its Practice Through War and Revolution,* (NY: Scribner, 1920) [NT]
[63] M. N. Pokrovsky, *History of Russia from Earliest Times to the Rise of Commercial Capitalism*, (NY: International Publishers, 1931) [NT]
[64] V.S Solovyov, *The Justification of the Good. An Essay on Moral Philosophy*, (London: Constable, 1918) [NT]

atunci când un cumpărător merge la piaţă să cumpere pâine sau pantofi, el estimează preţurile pe baza evaluărilor sale personale despre preţul curent sau preţul din trecut. Atunci când inventatorul produce o nouă maşinărie, el acţionează pe baza obiectelor care există deja, pe baza ştiinţei şi tehnicii existente. Inventatorul acţionează cu privire la problemele puse de ştiinţă, cu privire la necesităţile muncii practice. Pe scurt, dacă am încerca să explicăm fenomenele sociale pe baza fenomenelor individuale (psihologia individuală) nu vom obţine o explicaţie ci o absurditate. Fenomenul social (de exemplu, preţul) nu poate fi explicat prin fenomenul individual (de exemplu, valoarea acordată bunurilor de diverse persoane). Estimările pot fi explicate prin intermediul preţului pe care diverse persoane l-au avut în minte cu alte ocazii anterioare. Înţelegem că individul deduce motivele sale de la generalitate, de la mediul social înconjurător. Condiţiile în care se dezvoltă mediul social stabilesc limitele activităţii individuale. Rolul individului este determinat de condiţiile sociale. Prin urmare, societatea are precedenţă asupra individului.

e. Societatea în procesul de formare

Faptul că omul a existat întotdeauna în societate nu înseamnă ca societăţi *noi* nu se pot forma sau că societăţi *vechi* nu se pot dezvolta.

Să presupunem că, la un moment dat, există grupuri de oameni în diferite puncte pe glob care nu au nici o legătură reciprocă. Aceste grupuri sunt separate de munţi, fluvii şi oceane şi nu au ajuns la "dezvoltarea culturală" care să le dea posibilitatea să depăşească aceste obstacole. Rar şi ocazional, aceste grupuri ajung să fie în contact dar nu există o relaţie permanentă.

În aceste circumstanţe, nu putem vorbi despre o unică mare societate care cuprinde diversele grupări. În locul unei societăţi universale, avem un număr de societăţi care este egal cu numărul de grupuri fiindcă fundamentul societăţii - ceea mai remarcabilă caracteristică - este *legătura permanentă de muncă*, o serie de "relaţii de producţie" care constituie elementul fundamental al întregului sistem. În situaţia descrisă mai sus, nu există o asemenea relaţie între grupuri, nu există o societate universală ci un număr de mici societăţi, fiecare cu specifica sa istorie.

În consecinţă, nu putem vorbi despre o uniune între oameni într-o singură societate. Noi putem considera că oamenii sunt uniţi într-un grup biologic dar nu într-un grup sociologic. Din punctul de vedere al uniunii biologice, este suficient ca animalele să aibă o morfologie identică. Din punctul de vedere al uniunii sociologice, membrii grupului trebuie să *muncească împreună*, nu simultan şi nu în paralel.

Să presupunem că la începuturi au existat contacte militare şi relaţii comerciale între diversele societăţi. Aceste relaţii sociale s-au permanentizat şi, în cele din urmă, o societate nu poate exista fără alta. Unele societăţi produc un obiect iar alte societăţi produc alt obiect. Aceste produse sunt preschimbate iar astfel societăţile lucrează una pentru alta în mod obişnuit şi nu în mod accidental. Acest lucru este necesar pentru ambele grupuri de societăţi. În această fază, avem o singură societate de mari proporţii, formată prin uniunea societăţilor separate.

Eventual, un proces invers poate avea loc. În anumite circumstanţe, (de obicei, în faza de declin), o societate se poate destrăma în mai multe societăţi.

În concluzie, societatea nu este o permanenţă provenită din vremuri imemorabile fiindcă noi putem identifica procesul de formare. De exemplu, am observat că un asemenea proces se petrece în ceea de a doua jumătate a secolului XIX şi în prima jumătate a secolului XX. Între diversele ţări s-au stabilit relaţii din ce în ce mai apropiate prin războaie coloniale, creşterea schimburilor de mărfuri, exportul şi importul de capital, emigraţia populaţiei dintr-o ţară într-alta, etc. Toate ţările au fost unite printr-o legătură economică permanentă care, în ultimă instanţă, este o legătură de muncă. Rezultatul a fost un sistem economic mondial, capitalismul mondial a crescut iar elementele sale componente se află în relaţii reciproce. Alături de mişcarea internaţională de bunuri şi oameni, un imens curent de idei a trecut dintr-o ţară în alta: idei ştiinţifice, artistice, filozofice, religioase, politice. Comerţul mondial de mărfuri a creat o

lume întreagă de schimburi de produse mentale. Astfel, a început să existe o unică societate umană cu o unică istorie.

Capitolul V. Echilibrul între societate şi natură

a. Natura ca mediu înconjurător al societăţii

Considerarea societăţii ca sistem implică recunoaşterea "naturii exterioare" ca mediul înconjurător al societăţii. Prin termenul "natura exterioară" noi înţelegem globul terestru şi caracteristicile sale naturale. Societatea umană nu poate fi concepută fără mediul înconjurător. Natura este sursa alimentelor cu care se hrăneşte specia omenească iar astfel îi determină condiţiile de existenţă. Nimic nu ar putea fi mai eronat decât să considerăm natura din punct de vedere teleologic: omul, stăpânul creaţiei, cu natura creată pentru a fi folosită de om, totul fiind adaptat pentru nevoile umane. În realitatea, adeseori natura îl atacă pe "stăpânul creaţiei" atât de sălbatic încât el este silit să admită că natura îi este superioară. Omul a avut nevoie de secole de lupte amarnice pentru a ajunge la o oarecare influenţă asupra naturii.

Omul ca specie şi societatea umană sunt produse ale naturii, elemente ale acestui vid infinit. Omul nu poate scăpa vreodată din natură. Chiar şi atunci când "stăpâneşte" natura, el numai se foloseşte de legile *naturii* pentru propriile sale scopuri. Prin urmare, este evident cât de mare este influenţa naturii asupra dezvoltării în societatea umană. Înainte de a trece la studiul relaţiilor existente între om şi natură sau la studiul formelor prin care natura acţionează în societatea umană, trebuie să considerăm care sunt elementele naturale cu care omul are contact. Trebuie numai să ne privim pentru a percepe dependenţa societăţii de natură. "Pământul, (în care, din punct de vedere economic, este inclusă şi apa), care asigură iniţial omului provizii, mijloace de subzistenţă de-a gata, există, fără contribuţia omului, ca obiect general al muncii omeneşti. Toate lucrurile pe care munca nu face decât să le rupă de legătura lor directă cu pământul sunt obiecte ale muncii date de natură. De pildă, peştele este prins şi scos din spaţiul în care trăieşte, apa; lemnul este tăiat din pădurea seculară, minereul este extras din adâncurile pământului… Pământul este prima sa magazie de provizii şi, totodată, primul său arsenal al mijloacelor de muncă. Pământul îi furnizează, de pildă piatra, pe care o aruncă, cu care freacă, striveşte, taie, etc."[65] Cu alte cuvinte, natura determină care sunt materiile prime care urmează să fie manipulate. După cum am constatat, omul foloseşte permanent legile naturii în lupta sa împotriva naturii. "Mijlocul de muncă este un lucru sau un complex de lucruri pe care muncitorul le intercalează între el şi obiectul muncii şi cu ajutorul căruia el transmite asupra acestui obiect activitatea exercitată. El se foloseşte de caracteristicile mecanice, fizice şi chimice ale obiectelor pentru a le face să acţioneze ca mijloace ale puterii sale asupra altor lucruri, potrivit scopului urmărit de el."[66] Omul foloseşte puterea aburilor, a electricităţii, legea gravităţii, etc. Deci, este imposibil ca natura să nu influenţeze societatea umană într-un anumit loc şi la un moment dat. Clima (umezeala, vânturile, temperatura) configurează suprafaţa (dealuri sau văi), distribuirea apelor natura fluviilor, existenţa metalelor, a mineralelor, a resurselor din pământ, a ţărmurilor (în cazul unei comunităţi maritime), distribuţia pământurilor şi a apei, prezenţa diverselor animale şi plante, etc. Acestea sunt elementele naturii care influenţează societatea umană. Balenele şi peştii nu pot fi prinşi pe uscat. Agricultura nu poate fi practicată pe munţi stâncoşi; deşerturile nu sunt

---

[65] Karl Marx, *Capitalul. Critica economiei politice*, în Karl Marx & Friedrich Engels, *Opere*, (Bucureşti: Editura Politică, 1966), v.23, pp. 191, 192.
[66] Ibid.

potrivite pentru păduri. În ţările reci, nimeni nu poate să trăiască iarna în cort. Dacă nu există metale în pământ, ele nu pot fi aduse din cer.[67]

b. Relaţiile dintre societate şi natură; procesul de producţie şi reproducţie

Noi ştim deja că în orice sistem, cauza schimbărilor trebuie căutată în relaţiile sistemului cu mediul înconjurător. Noi ştim că direcţia fundamentală a evoluţiei (progresul, stagnaţia sau distrugerea sistemului) depinde de relaţia existentă între sistem şi mediul înconjurător. O schimbare a acestei legături ne obligă să căutăm cauza/motivul care a produs o schimbare a sistemului. Unde vom căuta relaţiile dintre societate şi natură, aflate în permanentă schimbare?

Am observat deja că relaţia de schimbare există în domeniul muncii în societate. De fapt, cum se exprimă procesul de adaptare al societăţii umane la natură? Care este esenţa echilibrului instabil între societate şi natură?

Încă de la începuturi, societatea umană a avut nevoia să extragă energie materială din natura exterioară. Societatea umană nu ar fi putut să existe fără aceste acţiuni. Societatea se adaptează cel mai bine prin extragerea şi acapararea maximă a energiei din natură. De exemplu, să presupunem că într-o zi munca va înceta în fabrici, ateliere, mine, căi ferate, în păduri şi pe câmpuri, pe uscat şi pe mare. Societatea nu ar fi capabilă să supravieţuiască măcar o săptămână fiindcă ar fi necesar să transporte, să expedieze şi să distribuie furnizările existente. "Că orice naţiune care ar înceta să muncească, să nu zic timp de un an, dar chiar şi câteva săptămâni, ar pieri, lucrul acesta îl ştie orice copil."[68] Oamenii cultivă pământul, cresc grâu, secară, porumb; ei cresc şi păstoresc animale; ei cresc bumbac, cânepă, in; ei taie pomi, exploatează cariere de piatră iar astfel îşi împlinesc necesităţile de hrană, haine şi adăpost. Oamenii extrag fier şi cărbune din adâncurile pământului şi fabrică maşini de oţel cu care excavează natura în diferite direcţii. Astfel, oamenii transformă pământul într-un imens atelier în care ei dau cu ciocanul, muncesc pe maluri, sapă sub pământ; ei au grijă ca marile motoare să funcţioneze cum trebuie, sapă tuneluri prin munţi, traversează oceanul cu imense vase, fac transporturi aeriene, stabilesc reţele de cale ferată pe tot pământul şi postează cabluri submarine. De la centrele urbane gălăgioase până la aşezămintele izolate din provincie, oamenii muncesc pentru "pâinea ceea de toate zilele". Întotdeauna oamenii se adaptează la natură şi creează adaptarea naturii pentru necesităţile lor. O parte a naturii, natura *externă,* pe care noi o denumim "mediul înconjurător" este opusă celeilalte părţi - societatea umană. Contactul între aceste două elemente ale totalităţii unice este procesul de muncă umană. "Munca este, în primul rând, un proces între om şi natură, un proces în oare omul mijloceşte, reglementează şi controlează prin propria sa activitate schimbul de substanţe dintre el şi natură. El însuşi se opune naturii ca una din propriile ei forţe."[69] Contactul imediat între societate şi natură, adică extragerea energiei din natură, este un proces *material*. "Forţele naturale care aparţin trupului său, braţele şi picioarele, capul şi mâinile, el (omul – NT) le pune în mişcare pentru a lua în stăpânire într-o formă utilă propriei sale vieţi substanţele din natură. Acţionând astfel asupra naturii exterioare şi transformând-o, el transformă totodată propria sa natură. El dezvoltă forţele ei latente şi îşi subordonează jocul forţelor ei."[70]

Acest proces material de "metabolism" între societate şi natură este relaţia fundamentală între mediul înconjurător şi sistem, între "condiţiile exterioare" şi societatea umană.

---

[67] În următoarele paragrafe, autorul explică influenţa naturii în domeniile discutate mai sus. Detaliile autorului nu prezintă o contribuţie esenţială la teza lucrării şi sunt numai o deviaţie inutilă. [NT]

[68] Karl Marx & Friedrich Engels, *Opere alese în două volume* , (Bucureşti: Editura Politică, 1967), v. 2, p.433

[69] Karl Marx, *Capitalul. Critica economiei politice* în Karl Marx & Friedrich Engels, *Opere*, (Bucureşti: Editura Politică, 1966), v.23, p. 190. Cf. p. 57

[70] Ibid., p. 190

Pentru ca societatea să-şi continue existenţa, procesul de producţie trebuie să fie reînnoit permanent. Dacă presupunem că în orice moment anumite cantităţi de grâu, încălţăminte, cămăşi au fost produse şi au fost consumate, este evident că producţia trebuie să-şi repete ciclul. De fapt, ciclul de producţie trebuie să fie repetat permanent iar fiecare ciclul trebuie să urmeze imediat unui alt ciclu. Din punctul de vedere al repetării ciclurilor de producţie, acest proces este denumit *procesul reproductiv*. Pentru realizarea procesului retroactiv este nevoie ca toate condiţiile materiale să fie repetate. Pentru realizarea procesului reproductiv, este necesar ca toate condiţiile materiale să se repete. De exemplu: pentru producerea fabricatelor textile este nevoie de războaie de ţesut, iar pentru aceste aparate este nevoie de oţel. Pentru oţel este nevoie de fier şi cărbune. Pentru a transporta fierul şi cărbunii este nevoie de căi ferate, locomotive, şosele, vase, depozite, fabrici etc. Cu alte cuvinte avem nevoie de o serie lungă de diverse produse materiale. Desigur, în procesul de producţie, toate aceste produse materiale se deteriorează, unele mai repede iar altele mai încet. De fapt, o condiţie necesară pentru procesul de reproducţie este o permanentă înlocuire a obiectelor consumate. În orice moment dat, pentru a continua procesul de reproducere, societatea solicită o anumită cantitate de materii prime, clădiri, produse miniere, produse industriale împlinite, piese de schimb pentru aparatele de transport. Pentru a evita un nivel de trai mai scăzut, societatea trebuie să producă de la secară, cărbune şi oţel până la microscoape şi cretă pentru şcoli, legături de cărţi şi hârtie pentru ziarele de ştiri. Toate aceste componente sunt un element necesar în procesul social de reproducere.

Din aceste motive, noi considerăm că metabolismul dintre societate şi natură este un proces *material* fiindcă are ca obiect lucruri materiale (obiecte de muncă, instrumente de muncă şi produse obţinute drept rezultat). Pe de altă parte, procesul de muncă este un consum de energie fizică, nervoasă, musculară. Toate acestea se exprimă în mişcările fizice ale celor implicaţi în muncă. "Dacă privim întregul proces din punctul de vedere al rezultatului său, al produsului, ambele elemente, adică mijlocul de muncă şi obiectul muncii, apar ca mijloace de producţie, iar munca în sine ca muncă productivă."[71]

După cum am constatat, metabolismul dintre om şi natură constă în transferul energiei naturale de la natura externă la societate. Consumul de energie umană (producţia) este o extracţie a energiei din natură. Această energie trebuie adăugată la societate (distribuirea produselor printre membrii societăţii) şi apropriată de societate (consum). Această apropriere este baza cheltuielilor ulterioare. Astfel, ciclul de reproducţie este în permanentă mişcare. Pe total, procesul de reproducţie include diferite faze care constituie o unitate, la baza căreia se află acelaşi proces de producţie. Evident, societatea umană vine în contact direct cu natura exterioară în cadrul procesului de producţie. Prin urmare, în cadrul procesului de reproducţie, faza producţiei determină distribuţia şi consumul.

Procesul social de producţie este o adaptare la natură a societăţii umane. Acesta este un proces activ. Atunci când o specie de animale se adaptează la natură, această specie este supusă, în ultimă instanţă, la o influenţă permanentă a mediului înconjurător. Atunci când societatea umană se adaptează la mediul înconjurător, societatea umană îşi adaptează mediul înconjurător în favoarea sa. Societatea umană devine subiectul material al acţiunilor naturii dar, în acelaşi timp, societatea umană transformă natură în materie pentru acţiunea umană. De exemplu, atunci când anumite insecte sau păsări au culori asemănătoare cu culorile mediului lor înconjurător, acest fenomen nu rezultă din eforturilor acestor organisme şi, desigur, nu este rezultatul acţiunii lor asupra mediului înconjurător. Acest rezultat a fost obţinut cu preţul distrugerii unui mare număr de animale individuale, în decursul multor milenii, în paralel cu fiinţele cele mai bine adaptate, care au supravieţuit şi s-au înmulţit. Societatea umană se luptă cu natura. Omul prelucrează pământul, construieşte şosele prin păduri dese, cucereşte forţele naturii, le utilizează în propriile sale scopuri. Aceasta este o adaptare activă şi constituie una din diferenţele esenţiale dintre societatea umană şi alte specii.

---

[71] Ibid., pp. 193 - 194. În continuare, autorul critică opinia lui Heinrich Hekner, un Marxist renegat, despre munca în sens subiectiv şi obiectiv. Apoi, autorul discută laconic opiniile lui Kautsky şi Cunow. Teza autorului este că schimbările dintre sistem şi mediul înconjurător, provin din munca materială şi susţine că aceasta este un răspuns profund la obiecţiunile formulate la adresa materialismului istoric. [NT]

Fiziocraţii francezi din secolul al XVIII-lea au înţeles bine acest lucru. Nicolas Baudeau spune: "În fiecare zi, toate animalele se străduiesc să-şi procure produsele spontane ale naturii, adică alimentele furnizate de pământ Alte specii mai harnice colectează şi păstrează aceste produse ca să se bucure de ele mai târziu…Numai omul, destinat să studieze secretele naturi şi ale fecundităţii ei, şi-a propus să furnizeze, procurând prin muncă mai multe produse utile pe care nu le găseşte pe suprafaţa pământului necultivat şi sălbatic. Această artă - originea multor alte arte, prin care dispunem, solicităm, forţăm (ca să spunem aşa) ca pământul să producă ceea ce ne convine, adică ceea ce este util sau agreabil - este probabil una din caracteristicile cele mai nobile şi specifice omului de pe pământ."[72] În faza elementară, adaptarea activă prin muncă se găseşte la aşa-numitele animale sociale (castori care construiesc baraje, furnici care ridică movile, păduchii care exploatează unele plante, albine). Formele primitive de muncă omenească se asemănau cu formele de muncă animalice şi instinctive.

c. *Forţele productive ca indicator al relaţiilor dintre societate şi natură*

Relaţia reciprocă dintre societate şi natură este un proces de reproducţie socială. În cadrul acestui proces, societatea aplică energia umană de muncă şi obţine o anumită cantitate de energie din natură sau "materialul naturii", după cum spune Marx. Balanţa dintre cost şi revenit este aici elementul decisiv pentru dezvoltarea societăţii. Dacă rezultatul obţinut depăşeşte consumul de muncă, acest lucru are consecinţe importante pentru societate. Dimensiunile acestor consecinţe variază în funcţie de dimensiunile excesului.

Să presupunem că o anumită societate este silită să atribuie întreaga sa forţă de muncă pentru a-şi acoperi necesităţile cele mai rudimentare. Evident, produsele obţinute vor fi consumate la fel de rapid ca şi produsele noi. În consecinţă, această societate nu va avea suficient timp ca să producă o cantitate suplimentară de bunuri, să-şi extindă cerinţele, să introducă noi produse. Această societate va putea cu greu să facă faţă cheltuielilor, va trăii de la mână la gură, va consuma ceea ce produce, va consuma numai cât are nevoie ca să funcţioneze. Această societate îşi va petrece timpul în producţia unei cantităţi invariabile de produse. Această societate va rămâne la un nivel de existenţă scăzut. Necesităţile acestei societăţi nu pot creşte. Această societate va fi silită să-şi potrivească dorinţele la resursele sale iar ambele elemente vor rămâne neschimbate.

Să presupunem că, dintr-un oarecare motiv, aceeaşi cantitate de produse este obţinută cu o cheltuială înjumătăţită de timp. De exemplu, un trib care a emigrat într-un loc în care există de două ori mai multe animale sălbatice iar pământul este de două ori mai fertil faţă de vechea lor ţară. În acest caz, societatea va fi liberă în jumătatea timpului ei de muncă faţă de perioada anterioară. Societatea poate dedica acest timp liber unor noi ramuri de producţie: fabricarea unor noi instrumente, obţinerea unor noi materii prime precum şi susţinerea unor anumite forme de activitate mentală. Aici se pot dezvolta noi necesităţi. Pentru prima oară este posibilă naşterea şi dezvoltarea "culturii mentale". Dacă timpul liber disponibil este folosit numai parţial pentru perfecţionarea precedentelor tipuri de muncă, rezultatul este că, în viitor, cerinţele precedente vor putea fi satisfăcute, eventual, prin faptul că le va fi acordată chiar şi mai puţin de jumătate din tot timpul de muncă. În următorul ciclu de reproducţie este nevoie de şi mai puţin timp liber. Timpul liber disponibil datorită acestui proces va fi devotat din ce în mai mult pentru producţia îmbunătăţită de unelte, instrumente, maşinării. Pe de altă parte, acelaşi timp liber va fi dedicat unor noi ramuri de producţie, care vor satisface noi cerinţe. De asemenea, acest timp liber va fi dedicat pentru "cultura mentală", începând de la fazele mai mult sau mai puţin legate de procesul de producţie.

Să presupunem că aceeaşi cantitate de bunuri necesare ca înainte solicită un timp de muncă dublu, din cauza epuizării pământului. Evident, dacă nu sunt introduse noi metode de muncă sau dacă nu sunt

[72] Nicolas Baudeau, *Première introduction à la philosophie économique ou Analyse des états policés 1767*, (Paris: P. Geuthner, 1910), p.2

colonizate pământuri, aceasta societate va declina iar o parte din membrii ei se vor stinge. Să presupunem că o societate foarte dezvoltată, cu o bogată "cultură mentală", cu dorinţe foarte variate, cu nenumărate ramuri de producţie, cu "arte şi ştiinţe" în deplină înflorire, descoperă că are dificultăţi cu privire la satisfacerea necesităţilor sale. Eventual, societatea nu poate manevra aparatul său tehnic datorită unor anumite cauze. De exemplu, poate exista un război de clase permanent, fără o parte victorioasă, iar procesul de producţie, cu tehnica sa dezvoltată, se stinge. În acest caz, este nevoie să se revină la o fază mai veche a muncii în care va fi imposibil să fie acordată o perioadă mai mare de timp iar producţia va fi redusă, nivelul de trai va scade, "ştiinţele şi artele" înfloritoare se vor veşteji iar viaţa socială va fi sărăcită. Dacă această degradare nu provine din motive trecătoare, această societate va deveni barbară şi se va stinge.

Caracteristica esenţială a acestor cazuri este creşterea societăţii determinată de *productivitatea muncii sociale*, adică legătura dintre cantitatea de produse obţinute şi cantitatea de muncă folosită. Cu alte cuvinte, productivitatea muncii este cantitatea de produse fabricată într-o anumită perioada de timp (oră, zi, an). Atunci când se dublează cantitatea de produse fabricate pe oră, noi spunem că productivitatea muncii a crescut cu 100%.

Evident, productivitatea muncii este o măsură exactă a echilibrului dintre societate şi natură. Productivitatea muncii este o măsură a interacţiunii dintre mediul înconjurător şi sistemul prin care este determinată poziţia sistemului în mediul înconjurător. Schimbarea interacţiunii dintre sistem şi mediul înconjurător va indica schimbări inevitabile în viaţa internă a societăţii.

Atunci când discutăm despre productivitatea muncii sociale, noi mai trebuie să luăm în consideraţie, în cadrul cheltuielilor de muncă, cantitatea de muncă umană dedicată producţiei de instrumente de muncă utile. De exemplu, dacă până în prezent un anumit produs a fost fabricat numai prin muncă manuală, fără instrumente iar în prezent este produs cu un utilaj sofisticat iar dacă producţia acestui utilaj dublează producţia, acest lucru nu înseamnă că productivitatea muncii din toată societatea s-a dublat. Noi nu am luat în consideraţie munca umană consumată pentru producţia utilajului. Mai bine zis, noi nu am luat în consideraţie munca implicată *indirect* în produs fiindcă această muncă a mers direct la utilaj. Prin urmare, vom constata că totalul productivităţii de muncă va fi cu puţin mai mic decât dublu.[73]

Aşadar, relaţia dintre natură şi societate se exprimă în relaţia dintre cantitatea de energie utilă folosită şi consumul de muncă socială, adică productivitatea muncii sociale. Consumul de muncă socială este format din două componente: munca definitivată, inclusă în instrumentele de producţie şi munca "vie", consumul direct de energie de muncă. Dacă productivitatea cantitativă a muncii va fi considerată din punctul de vedere al acestei cantităţi, vom constata că ne ocupăm de trei cantităţi: 1) cantitatea de produse obţinute; 2) cantitatea de instrumente de producţie; 3) cantitatea de forţe de productive, adică muncitorii. Aceste cantităţi sunt dependente reciproc. Dacă ştim în ce domeniu lucrează muncitorii, atunci ştim ce produc ei în timp. Aceste două cantităţi determină ceea de a treia cantitate: produsul. Considerate împreună, aceste două cantităţi constituie *forţele materiale productive din societate*. Instrumentele de producţie şi forţele de muncă ne acordă o indicaţie materială precisă despre faza la care s-a ajuns în evoluţia socială.

Putem afirma chiar că instrumentele de producţie determină esenţa muncitorului. De exemplu, atunci când se adaugă un aparat de linotip la sistemul social de muncă, se vor găsi muncitori care să pună în funcţiune acest aparat. Deci, elementele active în procesul de muncă nu sunt numai un agregat de persoane şi obiecte ci un sistem în care persoanele şi obiectele se află pe locurile lor ca înainte şi se adaptează reciproc. Existenţa unor anumite mijloace de producţie implică existenţa muncitorilor care să pună în funcţiune aceste mijloace de producţie, care pot fi divizate în două categorii: materiile prime şi instrumentele de muncă. Instrumentul de muncă (unealta) are un rol activ: muncitorul prelucrează materia primă cu ajutorul instrumentului de muncă. Existenţa unor anumite instrumente în societate implică existenţa materiei prime pentru aceste instrumente, desigur în cadrul unui proces normal de reproducţie.

---

[73] În continuare, autorul critică opiniile lui P.P. Maslov în lucrarea sa *Capitalismul, munca angajatului şi salariul,* (1914) cu privire la modul de calculare al productivităţii. Această referinţă este numai o deviaţie inutilă. P.P. Maslov a fost un menşevic rus foarte disputat. [NT]

Prin urmare, putem declara definitiv că sistemul instrumentelor sociale de muncă este un indicator material precis cu privire la relaţia dintre societate şi natură. Forţele materiale productive din societate şi productivitatea muncii sociale se vor exprima în acest sistem tehnic." Importanţa fosilelor pentru cunoaşterea speciilor de animale dispărute o au şi resturile de mijloace de muncă pentru studierea formaţiunilor social-economice dispărute. Epocile economice se deosebesc nu prin ceea ce se produce, ci prin modul de producţie şi prin mijloacele de muncă."[74]

Această chestiune poate fi abordată şi din alt punct de vedere. Adaptarea animalelor la natură este o schimbare a diverselor lor organe: picioarele, maxilarele, aripile. Aceasta este o adaptare pasivă, *biologică*. Societatea umană nu se adaptează biologic la natură ci în mod tehnic, activ. " Mijlocul de muncă este un lucru sau un complex de lucruri pe care muncitorul le intercalează între el şi obiectul muncii şi cu ajutorul căruia el transmite asupra acestui obiect activitatea exercitată. El se foloseşte de însuşirile mecanice, fizice şi chimice ale lucrurilor pentru a le face să acţioneze ca mijloace ale puterii sale asupra acestor lucruri, potrivit scopului urmărit de el. Dacă facem abstracţie de aproprierea mijloacelor acelor de subzistenţă ce se găsesc gata în natură, de pildă a fructelor, în care caz propriile organe ale muncitorului servesc ca mijloace de muncă, ceea ce muncitorul îşi însuşeşte direct nu este obiectul muncii, ci mijlocul de muncă. În felul acesta, elementul natural devine un organ al activităţii lui, organice care el îl adaugă propriilor sale organe, prelungindu-şi, în pofida Bibliei, trupul său natural."[75]

Prin tehnologia sa, societatea umană constituie un sistem artificial de organe care este adaptarea ei directă, indirectă şi activă la natură. Putem afirma în paranteză că în acest mod devine inutilă adaptarea directă, imediată şi activă a omului la natură. Chiar şi când este comparat cu gorila, omul este o creatură slabă. În lupta sa cu natura, omul nu luptă cu maxilarele ci cu un sistem de aparate. Considerată din acest punct de vedere, chestiunea ne poartă la aceeaşi concluzie: sistemul tehnic al societăţii pământeşti este un indicator material precis al relaţiei dintre societate şi natură. Marx afirmă: "Darwin a trezit interesul pentru istoria tehnologiei naturale, adică pentru formarea organelor plantelor şi animalelor ca instrumente de producţie în viaţa plantelor şi animalelor. Oare istoria formării organelor productive ale omului social, adică a bazei materiale a oricărei forme speciale de organizare socială, nu merită aceeaşi atenţie. … Tehnologia dezvăluie atitudinea activă a omului faţă de natură, procesul nemijlocit de producţie a vieţii sale şi totodată pe cel al condiţiilor sale sociale de viaţă şi al reprezentărilor spirituale care decurg din ele."[76] "Întrebuinţarea şi crearea mijloacelor de muncă, deşi există în germene şi la unele specii de animale, caracterizează procesul de muncă specific omenesc şi de aceea Franklin îl defineşte pe om ca pe un animal care face unelte."[77],[78]

Este evidentă relaţia strânsă dintre tehnologie şi aşa numita "bogăţie culturală". În acest scop, trebuie numai să comparăm China şi Japonia din zilele noastre. Datorită unui mare număr de circumstanţe, productivitatea muncii sociale şi tehnologia socială s-au dezvoltat foarte lent. Din acest motiv, putem considera că, în China, există o civilizaţie stagnantă. Noua tehnologie capitalistă va exercita aici o influenţă revoluţionară. Pe de altă parte, în Japonia au avut loc în ultimele decade mari progrese în evoluţia tehnică. Prin urmare, cultura din Japonia s-a dezvoltat rapid.

În evul mediu, tehnologia a regresat în comparaţie cu antichitatea, singura excepţie fiind metalurgia şi tehnica de luptă militară. În această perioadă, acumularea culturală nu a fost posibilă. Marea schimbare

---

[74] Karl Marx, *Capitalul. Critica economiei politice*, Karl Marx & Friedrich Engels, *Opere*, (Bucureşti: Editura Politică, 1966), v.23, p. 186 [NT]
[75] Ibid. pp. 191-192
[76] Ibid. p. 375, fn. 89
[77] Ibid. p.196
[78] În continuarea acestui paragraf, autorul citează doi economişti germani: Ernst Kapp*, Grundlinien einer Philosophie der Technik*, (Braunschweig: G.Westerman, 1877) şi Friedrich von Gottl-Ottililienfeld, *Wirtschaft und Technik*, (Tübingen, Mohr, 1923). Despre influenţa tehnologiei asupra gândirii moderne, vezi: Carl Witcham, *Thinking through Technology. The Path between Engineering and Philosophy*, (Chicago: University Press, 1994); Charles Walker, *Modern Technology and Civilization*, (NY: McGraw, 1962) [NT]

s-a produs în perioada 1750 - 1850 când a avut loc o revoluţie tehnologică fără precedent. În aceste circumstanţe, societatea umană a fost capabilă să dezvolte o "viaţă mentală" sofisticată şi complexă.[79]

d. Echilibrul dintre natură şi societate. Perturbările şi ajustarea acestui echilibru

Considerat pe total, procesul de reproducţie este un proces permanent de perturbare şi restabilire al echilibrului între societate şi natură.

Marx distinge între reproducţia *simplă* şi reproducţia *extensivă*.

Să discutăm întâi despre reproducţia simplă. Am observat că în procesul de producţie, mijloacele de producţie sunt consumate (materia primă este prelucrată, sunt necesare diverse substanţe auxiliare precum lubrifiante, etc.; aparatele şi clădirile unde are loc procesul de muncă, instrumentele şi ingredientele lor). Pe de altă parte, puterea de muncă este epuizată. Când muncesc, oamenii se deteriorează, forţa lor de muncă este consumată şi o anumită cheltuială trebuie făcută pentru a restabili această forţă de muncă. Pentru continuarea procesului de producţie, este necesar ca acest proces să fie reprodus în cadrul procesului de producţie şi prin procesul de producţie, cu materiile pe care le consumă. De exemplu, în producţia de textile, bumbacul este consumat ca materie primă iar maşinile de ţesut îl deteriorează. Pentru ca producţia să continue, este necesar ca bumbacul să fie cultivat undeva în continuare iar războaiele de ţesut trebuie să fie fabricate. La un moment dat, bumbacul dispare din cauza transformărilor în prefabricate iar în alt moment dispar modalităţile de producţie (muncitorii le folosesc) iar bumbacul apare din nou. La un anumit moment, războaiele de ţesut sunt eliminate iar în alt moment acest aparate sunt produse. Cu alte cuvinte, elementele necesare pentru producţie într-un anumit loc trebuie să fi produse în alt loc. Tot ceea ce este necesar în producţie trebuie permanent înlocuit. Dacă înlocuirea are loc fără probleme şi în ritmul dispariţiei, avem un caz de reproducţie simplă. Acest caz corespunde cu situaţia în care forţa de muncă productivă rămâne uniformă, forţele de producţie nu sunt în schimbare iar societatea este imobilă. Evident, acesta este un caz de echilibru stabil între societate şi natură. Această situaţie implică o perturbare constantă a echilibrului (dispariţia produselor prin consum şi deteriorare) şi o restabilire constantă a echilibrului (reparaţia produselor). Această restabilire are loc întotdeauna pe vechiul fundament, se produce pe măsură ce s-a consumat şi se consumă pe măsură ce s-a produs. Acest proces de reproducţie este un dans pe aceeaşi melodie.

Lucrurile stau altfel atunci când forţele de producţie cresc. În acest caz, o porţiune a muncii sociale este eliberată şi este devotată pentru extinderea producţiei sociale (noi branşe de producţie, extinderea vechilor branşe de producţie). Acest lucru implică nu numai înlocuirea elementelor de producţie care existau în prealabil ci şi introducerea unor noi elemente în noul ciclu de producţie. Aici producţia nu continuă pe aceeaşi cale adică nu continuă să se mişte tot timpul în acelaşi ciclu ci îşi măreşte domeniul. Aceasta este o producţie de dimensiuni extensive. În acest caz, de fiecare dată, echilibrul este stabilit pe un nou fundament. Un anumit consum creează o producţie mai mare. În consecinţă, şi consumul creşte iar producţia creşte şi mai mult. În fiecare caz, echilibrul rezultă într-un fundament mai mare. Acum discutăm despre un echilibru instabil cu o indicaţie pozitivă.

În cel de-al treilea caz, este vorba despre declinul forţelor de producţie. În acest caz, procesul de reproducţie se stinge şi sunt produse cantităţi din ce în ce mai mici. O anumită cantitate este consumată dar reproducţia este mai mică; consumul este mai mic şi încă mai puţin este reprodus. Aici reproducţia nu repetă vechiul ciclu în fiecare caz. Sfera de reproducţie se micşorează iar condiţiile de existenţă ale societăţii devin din ce în ce mai sărăcăcioase. Echilibrul între societate şi natură este restabilit la un nivel din ce în mai scăzut.

---

[79] Autorul citează aici o lucrare a lui Valerian Konstantinovici Agafonov despre tehnologia modernă. Agafonov a fost un geograf rus, refugiat în Franţa. Autoritatea acestei surse este incertă. [NT]

În această situaţie, societatea se adaptează la un nivel de trai descendent în permanenţă. Această adaptare poate fi făcută pe baza dezintegrării parţiale a societăţii. Aici discutăm despre *echilibrul instabil cu o indicaţie negativă*. În acest caz, reproducţia poate fi denumită reproducţia extinsă *negativ* sau *producţia insuficient extinsă*.

După ce am discutat subiectul din toate aspectele, am descoperit mereu acelaşi rezultat. Fiecare caz depinde de echilibrul între societate şi natură. Forţele productive sunt o expresie precisă ale acestui echilibru iar astfel ne oferă posibilitatea de a judeca esenţa acestui echilibru. Observaţiile ar fi aplicabile dacă am discuta despre *tehnologia* din cadrul societăţii.

e. Forţele de producţie ca axiomă în analiza sociologică

Din afirmaţiile precedente reiese în mod inevitabil următoarea regulă ştiinţifică: orice cercetare despre societate, condiţiile ei de dezvoltare, formele şi conţinutul ei trebuie să înceapă cu o analiză a forţelor de producţie sau cu fundamentele tehnice ale societăţii. Să începem cu criticile împotriva acestei viziuni.

În primul rând, să discutăm despre anumite obiecţiuni formulate de intelectuali care, în general, acceptă punctul de vedere materialist. Heinrich Cunow susţine că tehnologia est foarte legată de condiţiile naturale. Prezenţa unor anumite materii prime determină dacă anumite forme de tehnologie se vor dezvolta şi în ce direcţie.[80] Cunow greşeşte cu privire la noţiunea sa despre "materia primă" fiindcă Marx defineşte ca materie primă produsele muncii. Cunow uită că o anumită fază a tehnologiei a trebuit să fie atinsă înainte ca lemnul sau fibrele să poată avea un rol ca materii prime. Cărbunele devine materie primă atunci când tehnologia s-a dezvoltat şi l-a putut extrage din adâncurile pământului. Influenţa naturii în sensul furnizării materiilor prime este produsul creat prin dezvoltare tehnologiei. Înainte de cucerirea cărbunelui de tehnologie, cărbunele nu avea nici o "influenţă".

Societatea umană funcţionează în natură şi asupra naturii – obiectul său de muncă. În acest context, elementele existente ca atare în natură sunt, mai mult sau mai puţin, stabile şi, prin urmare, *nu pot exprima schimbările.* Tehnologia din societate este ceea care se schimbă, care se adaptează la realitatea din natură; această tehnologie nu are la ce să se acomodeze în vid. Tehnologia este un factor variabil iar schimbările ei produc schimbările în relaţiile dintre societate şi natură. Prin urmare, tehnologia trebuie să constituie un punct de plecare în analiza schimbărilor sociale.

Leon Mitchnikoff exprimă o idee eronată: el crede că "natura" este factorul determinant al formaţiunilor sociale comune. "Natura are nevoie de solidaritatea fiinţelor iar fără acest element ea nu poate realiza formele superioară ale existenţei. Natura sileşte fiinţele să se obişnuiască la coabitare; apoi le asupreşte prin diferenţiere. Atunci când consideră că sunt capabile să colaboreze voluntar, natura eliberează toate constrângerile şi subordonările. Reproducţia, ceea mai importantă funcţie biologică, este lăsată pe seama instinctelor şi a tendinţelor cele mai personale şi arbitrare."[81] Mitchnikoff acordă geografiei o importanţă excesivă. Cei mai mulţi geografi recunosc rolul pasiv al naturii, cu toate că ei nu ştiu nimic despre materialismul istoric. John McFarlane scrie: "Geografia economică poate fi definită drept studiul influenţei pe care o are mediul înconjurător asupra activităţilor economice ale omului; în mod mai detailat, termenul "mediu înconjurător" include forma şi structura suprafeţei terestre, condiţiile climaterice dominante, relaţiile locale dintre diversele regiuni. Este adevărat că aceşti factori nu determină în mod absolut caracterul vieţii economice dar aceşti factori exercită o influenţă mai aparentă, fără îndoială, în primele faze ale istoriei umane dar care nu este mai puţin reală în civilizaţiile care au

---

[80] Heinrich Cunow, Die Stellung der Technik in der Marxschen Wirtschaftauffassung, *Neue Zeit* v.39 (1921), pp. 316, 348

[81] Leon Mitchnikoff, *La civilization et les grands fleuves historiques*, (Paris: Hachette, 1889), pp. 27-28. În această lucrare, Mitchnikoff exprimă opinii ateiste şi analizează diferenţele culturale şi economice dintre diversele regiuni ale planetei. [NT]

progresat, atunci când omul a învăţat să reacţioneze la mediul său înconjurător şi să obţină din mediul său înconjurător un beneficiu sporit."[82] Cunoaştem rolul cărbunelui şi dependenţa industriei faţă de cărbune. Odată cu schimbările cauzate de turbine, importanţa cărbunelui poate scădea, ceea ce ar putea implica o imensă dislocare a centrelor industriale. Aluminiumul a dobândit un rol mai important prin progresul electrificării. Apa a fost o formă de putere foarte importantă, a decăzut iar acum revine. Distanţele au rămas neschimbate dar omenirea le-a micşorat prin modalităţile de transport. Aviaţia chiar schimbă lucrurile mai mult.

Influenţa transportului (o cantitate variabilă şi dependentă de tehnologie) are o importanţa decisivă chiar şi în localizarea geografică a industriei. Alfred Weber a făcut observaţii foarte interesante despre acest subiect. [83]

Prin urmare, este evident că diferenţele care provin din condiţiile naturale vor explica evoluţia diferită a naţiunilor diferite. Diferenţele provenite din condiţiile naturale nu vor explica cursul evoluţiei ale unei singure societăţi. Atunci când aceste naţiuni vor deveni o societate unică, diferenţele naturale vor deveni fundamentele diviziunii sociale ale muncii. "Producţia capitalistă o dată presupusă, mărimea supramuncii va varia - celelalte împrejurări rămânând neschimbate iar durata zilei de muncă fiind dată - în funcţie de condiţiile naturale ale muncii, îndeosebi în funcţie de fertilitatea solului. De aici însă nu rezultă nicidecum că solul cel mai fertil constituie terenul cel mai propice pentru dezvoltarea modului de producţie capitalist. Acest mod de producţie presupune dominaţia omului asupra naturii. O natură prea darnică "îl îndrumă pe om aşa cum mama îşi îndrumă copilul". Ea face ca dezvoltarea lui să nu fie o necesitate naturală . Nu clima tropicală cu vegetaţia ei luxuriantă, ci zona temperată este patria capitalului. Nu fertilitatea absolută a solului, ci diferenţierea lui, diversitatea produselor lui naturale constituie baza naturală pentru diviziunea socială a muncii şi, prin varietatea condiţiilor naturale în care trăieşte, stimulează omul să-şi sporească trebuinţele, capacităţile, mijloacele şi metodele de muncă. Necesitatea de a supune o forţă a naturii unui control social în interesul economic, de a o însuşi, de a o supune cu ajutorul unor construcţii de mari proporţii ridicate de mâna omului joacă un rol hotărâtor în istoria industriei."[84]

Obiecţiunile suplimentare cu privire la dezvoltarea socială se bazează pe importanţa decisivă şi fundamentală a creşterii populaţiei. Pentru natura umană, tendinţa de multiplicare este prezentă, inamovibilă şi a existat încă înainte de începuturile istoriei. Oare acest factor nu exista la începuturile evoluţiei? Oare fecunditatea în creştere şi densitatea populaţiei nu determină cursul evoluţiei sociale?

De fapt, aceasta ar fi o argumentaţie recesivă conform unei anumite reguli naturale. Creşterea numerică a populaţiei depinde de dezvoltarea forţelor de producţie şi a forţelor tehnologice. O creştere aproximativ permanentă a populaţiei este numai extinderea şi creşterea aproximativă sistemului social. Acest lucru este posibil numai atunci când relaţia dintre societate şi natură s-a schimbat favorabil. Mai mulţi oameni nu pot trăi decât dacă fundamentele vieţii au fost mărite. Pe de altă parte, pauperizarea fundamentelor vieţii va duce în mod inevitabil la o diminuare a populaţiei. O altă chestiune este cum se ajunge la această situaţie: prin diminuarea natalităţii, prin regulamentare artificială, prin mortalitate, prin mortalitatea cauzată de boli, prin epuizarea prematură a organelor sau prin scăderea mediei de viaţă? Fapt este că relaţia fundamentală între fundamentele vieţii sociale şi cantitatea populaţiei din societate va continua să se exprime într-un fel sau altul.

Creşterea populaţiei nu trebuie să fie prezentată numai ca un proces biologic ("natural") de multiplicare. Acest lucru este o eroare. Creşterea populaţiei depinde de multiple condiţii sociale: diviziunea şi situaţia claselor sociale şi, prin urmare, formele economiei sociale. Formele şi structura societăţii depind de evoluţia forţelor de producţie. Evident, relaţiile dintre dezvoltarea tehnologiei şi creşterea populaţiei nu sunt simple deloc. Numai o persoană naivă îşi poate imagina că procesul de

---

[82] John McFarlane, *Economic Geography*, (London: Pitmann, 1933), p.6. În original, autorul menţionează numai a doua frază din sursa citată.[NT]

[83] Alfred Weber, *Theory of the Location of Industries,* (transl. Carl Joachim Friedrich), (Chicago: University Press, 1929)

[84] Karl Marx, *Capitalul. Critica economiei politice* în Karl Marx & Friedrich Engels, *Opere*, (Bucureşti: Editura Politică, 1966), v.23, p. 518

multiplicare se desfăşoară la oameni la fel de simplu şi primitiv ca la animale. Pentru creşterea populaţiei în societate este necesară o creştere a forţelor de producţie. Dacă nu are loc această creştere a forţelor de producţie populaţia excesivă nu va avea ce să mănânce. Pe de altă parte, creşterea prosperităţii nu aduce întotdeauna şi la toate clasele sociale o multiplicare mai rapidă. O familie de proletari îşi poate limita artificial numărul de copii din cauza condiţiilor dificile de viaţă. O doamnă franceză poate renunţa la maternitate ca să nu-şi strice silueta iar un gospodar francez îşi doreşte numai doi copii fiindcă el nu vrea să-şi împartă pământurile. Prin urmare, evoluţia numerică a populaţiei este rezultatul unor anumite condiţii sociale şi depinde de forma societăţii și de situaţia diverselor clase şi grupuri sociale.

Prin urmare, putem declara despre populaţie următoarele: creşterea populaţiei presupune indisputabil o creştere a forţelor de producţie din societate; oriunde, în orice perioadă la şi în orice formă socială, diversele situaţii ale diverselor clase sociale duc la legi specifice cu privire la evoluţia societăţii. "Aceasta este o lege a populaţiei caracteristică modului de producţie capitalist, aşa cum de fapt orice mod de producţie istoriceşte deosebit are legi specifice ale populaţiei, legi care au un caracter istoric. O lege a populaţiei abstractă nu există decât pentru plante şi animale, dar numai atâta timp cât istoriceşte nu intervine omul."[85] Dar, modul istoric de producţie, adică forma societăţii, este determinat de dezvoltarea forţelor de producţie, adică de dezvoltarea tehnologiei! Prin urmare, constatăm că absenţa legii naturale în evoluţia numerică a populaţiei este un factor decisiv; creşterea forţelor de producţie şi uniformitatea acestor forţe de creştere sau de regresie determină evoluţia numerică a populaţiei.

Burghezia a încercat adeseori să înlocuiască legile sociale prin anumite "legi" care demonstrează că este o poruncă divină ca masele să fie paupere, indiferent de ordinea socială. În cadrul acestui efort, noi trebuie să depistăm evaluarea exagerată a "geografiei" în doctrina mediului înconjurător şi implicarea forţată a unor fenomene naturale pentru a explica anumite evenimente istorice. Astfel, Ernst Miller a "dovedit" că evoluţia istorică depinde de magnetismul terestru. Jevons a "explicat" crizele industriale prin petele solare. Robert Malthus a încercat să explice mizeria proletariatului prin păcătoasa dorinţă a omului de a se multiplica. Malthus a formulat "legea abstractă a populaţiei" în cadrul tezei conform cărei populaţia creşte mai rapid decât cresc mijloacele de existenţă: populaţia creşte aritmetic iar mijloacele de existenţă cresc geometric. Concepţiile intelectualilor burghezi sunt supuse unor schimbări fundamentale iar teoria lui Malthus este acum în dizgraţie fiindcă creşterea populaţiei în Franţa şi în alte ţări este atât de lentă încât burghezia se teme să nu lipsească carnea de tun. Din acest motiv, burghezia încearcă să convingă proletariatul să aibă o nativitate sporită.

Fiziocraţii din secolul al XVIII-lea au perceput ca extinderea populaţiei depinde de faza la care a ajuns dezvoltarea forţelor de producţie. Omenirea are tendinţa naturală de a se multiplica dar ordinea naturală este afectată dacă dezvoltarea mijloacelor de producţie nu permite multiplicarea de asemenea dimensiuni. În unele triburi din America creşterea nelimitată a populaţiei era pedepsită. În Europa şi în Rusia, creşterea mai rapidă a natalităţii în comparaţie cu creşterea mai lentă a mijloacelor de producţie a dus la emigraţia spre America.[86]

În cele din urmă, trebuie să mai menţionăm şi alte obiecţiuni împotriva materialismului istoric, cunoscute drept "teoriile rasiste". Argumentele teoriilor rasiste sunt următoarele: societatea este compusă din oameni care, în aparenţă, au fiecare un trecut diferit. Aceşti oameni au diverse cranii, creiere, structuri fizice; în consecinţă, aceşti oameni au diferite capacităţi şi numai o parte sunt "aleşi". Unele rase au fost considerate "istorice" iar profesorii de la toate universităţile se ocupă de ele. Alte rase inferioare nu sunt capabile de nimic şi nu pot produce nimic notabil. În ultimă instanţă, aceste rase inferioare nu sunt o entitate istorică şi nu merită denumirea de "rase istorice". În cel mai bun caz, aceste rase pot fi un fertilizator pentru istorie, aşa cum sunt populaţiile din colonii sau diversele genuri de sălbaticii care

---

[85] Ibid., p. 641. (În original, frazele apar în ordine inversă – NT)

[86] Paul-Pierre Le Mercier, *L'ordre naturel et essentiel des sociétés politiques*, (Londre: Nourse, 1767), 2 vol.; Ernst Grosse, *Die Formen die Familie und die Wirtschaft*, (Freiburg: Mohr, 1896)

muncesc pământul pentru civilizaţia europeană burgheză. Această diferenţă rasială este adevăratul motiv al evoluţiei sociale diferenţiale. Aspectul rasial trebuie să fie punctul de plecare în discuţia despre evoluţie. În linii mari, aceasta este *teoria rasială*.

Teoria rasială este în contradicţie cu faptele din realitate. În istoria civilizaţiilor au existat mai multe cazuri în care aşa-zisa rasă albă a fost puternic influenţată de alte civilizaţii, compuse din alte rase, cum a fost cazul în India, Egipt, etc. Acest lucru demonstrează că explicaţia rasială este nulă.

În chestiunea rasială există două aspecte: aspiraţia la egalitatea dintre rase şi admiterea asemănărilor dintre rase. În prezent, noi discutăm despre o eventuală vreo diferenţă între nivelul cultural al oamenilor albi faţă de nivelul cultural al oamenilor negri. Această diferenţă există: în prezent, omul alb se află la un nivel mai ridicat dar această afirmaţie demonstrează numai că aşa-zisele rase şi-au schimbat poziţia una faţă de alta.

Aceasta este o negare totală a teoriei rasiale. În ultimă instanţă, teoria rasială se limitează la trăsăturile rasiale caracteristice, la "caracterul" lor imemorial. Dacă această trăsătură ar fi fost adevărată, istoria ar fi conţinut expresii ale acestei caracteristici. Concluzia noastră este că "natura" raselor este în schimbare permanentă, odată cu schimbarea condiţiilor de viaţă. Aceste condiţii sunt determinate în mod fundamental de relaţiile dintre societate şi natură adică de starea forţelor de producţie. Cu alte cuvinte, teoria rasială nu explică sub nici o formă condiţiile evoluţiei sociale. Este evident din nou că analiza trebuie să înceapă de la evoluţia forţelor de producţie.

Capitolul VI. Echilibrul dintre elementele societăţii

a. Legătura dintre diversele fenomene sociale; formularea chestiunii

În discuţia noastră despre echilibrul dintre natură şi societate am descoperit că acest echilibru este în permanenţă perturbat şi restabilit. Acest echilibru este obiectul unor contradicţii care sunt permanent anihilate, care revin şi sunt din nou anihilate. Acesta este cursul fundamental al evoluţiei sociale sau al declinului social. Prin urmare, trebuie să fim atenţi la "viaţa interioară" a societăţii.

În discuţiile despre norma relativă a evoluţiei sociale, auzim adeseori opinii conform cărora gradul de evoluţie socială depinde de dimensiunile unui alt factor cum ar fi extinderea capacităţii de a citi şi de a scrie, numărul de ziare citite, progresul tehnic sau dezvoltarea ştiinţelor. Constatăm că toate aceste elemente au fost considerate un instrument prin care s-a evaluat stadiul de dezvoltare socială.

Care este adevărul? Care este adevărata unitate de măsură şi cui îi aparţine? De ce există atât de multe răspunsuri la această unică întrebare?

Dacă luăm în consideraţie toate răspunsurile menţionate mai sus, vom ajunge la concluzia că toate aceste răspunsuri sunt aproximativ corecte. În orice moment dat, fenomenele sociale din perioada respectivă sunt legate reciproc. Vom discuta în continuare această legătură reciprocă. Nimeni nu poate pune la îndoială că această legătură *există*. Din această cauză, toate răspunsurile menţionate mai sus sunt corecte. Aşa cum vârsta unui om poate fi determinată pe baza unor semne exterioare, în mod asemănător putem considera stadiul de dezvoltare al societăţii pe baza unor indicaţii legate de alte indicaţii, etc. Dacă luăm în consideraţie produse splendide de artă sau sisteme de artă sofisticate, putem declara în mod corect că aceste lucruri au putut să fie produse numai într-o societate foarte dezvoltată. Acelaşi lucru este valabil şi despre o tehnologie bogată şi complicată. Este de la sine înţeles că cele mai diferite fenomene sociale sunt legate şi se condiţionează reciproc. Cititorul va fi convins prin câteva întrebări simple. Poezia futuristă a putut apare în urmă cu un secol? Nu. Eschimoşii care trăiesc în zone de gheaţă au inventat telegraful fără fir? Ştiinţa din prezent poate să prezică soarta fiinţei umane din stele? Oare marxismul ar fi putut să provină din Evul Mediu? Evident, toate aceste lucruri sunt imposibile. Futurismul nu a putut să apară acum o sută de ani fiindcă atunci viaţă era mai calmă şi mai liniştită. Futurismul s-a dezvoltat în oraşele pavate, cu zgomotul şi agitaţia lor specifică, cu extenuarea lor specifică, în învălmăşeala

militaristă a civilizaţiei burgheze în descompunere. Această poezie deşănţată şi trâmbiţată nu s-ar fi putut dezvolta cu un secol în urmă, aşa cum iedera nu poate creşte pe un acoperiş proaspăt smolit. Eschimoşii care trăiesc în zone de gheaţă nu au putut să inventeze telegraful fiindcă ei nu pot să ţină în mână un aparat de telegraf obişnuit. Ştiinţa din zilele noastre nu se ocupă cu idiosincrazii cum ar fi cititul stelelor fiindcă ştiinţa din zilele noastre dispreţuieşte aceste lucruri. Marxismul nu ar fi putut să înceapă în Evul Mediu fiindcă proletariatul nu exista atunci iar marxismul nu avea nici o bază pe care se putea dezvolta. Acum avem o tehnologie dezvoltată, proletariat, un mare număr de ziare, trusturi, futurism, avioane, teoria electronului, profiturile lui Rockfeller şi grevele minerilor. Acum avem Partidul Comunist, Liga Naţiunilor, A Treia Internaţională, proiecte de electrificare, armate cu milioane de soldaţi, Lloyd George, Lenin, etc. Toate acestea sunt manifestări caracteristice ale unei anumite perioade, aşa cum sunt următoarele manifestări al Evului Mediu: puterea papală, un nivel tehnologic scăzut, munca silită a şerbilor, ştiinţa posedată de popi (filozofia scolastică), Inchiziţia, drumurile proaste, analfabetismul chiar şi la regi, ghilde negustoreşti, vrăjitoare, cavaleri jefuitori, etc. Lenin, Lloyd George, Krupp nu au loc în Evul Mediu. Pe de altă parte, nu ne aşteptăm să descoperim în Piaţa Roşie de la Moscova cavaleri care se înfruntă până la moarte pentru zâmbetul unei doamne. Desigur, există o legătură generală între fenomenele sociale, o "adaptare" reciprocă a unor anumite fenomene sociale. Cu alte cuvinte, în cadrul societăţii există un anumit echilibru între elementele şi părţile componente, între diversele forme ale fenomenelor sociale.[87]

b. Obiecte, persoane, idei

Am definit mai sus societatea drept un agregat de persoane. În sens mai larg, societatea include şi obiecte. În societatea modernă, imensele spaţii urbane de piatră, structurile uriaşe, căile ferate, porturile maritime, aparatele, casele - toate acestea sunt "organe" materiale tehnice ale societăţii.

Orice aparat îşi pierde semnificaţia în afara societăţii umane, unde devine numai o parte din natură, o combinaţie de piese de hotel, lemn, etc. Atunci când un mare vas se scufundă, mecanismul şi aparatajul îşi pierd semnificaţia *socială*. Prin pierderea existenţei sale *sociale*, vasul este exclus din societate, devine numai un obiect şi încetează să mai fie obiect *social*, la fel ca oricare element din natura externă, care nu are contact direct cu societatea umană. Dispozitivele tehnice sunt numai elemente ale naturii externe, extensiuni ale organelor societăţii. Prin urmare, putem adopta o viziune mai inclusivă a societăţii în comparaţie cu viziunea actuală. Noi putem determina ca societatea să includă şi obiecte, adică aparatul tehnic al societăţii, sistemul de dispozitive care funcţionează. Vorbind mai precis, nu toate obiectele sunt incluse în mijloacele de producţie. Unele obiecte pot avea o legătură foarte distantă cu această producţie. De exemplu, cărţi, diagrame, muzee, galerii de pictură, librării, observatoare astronomice, telescoape şi microscoape – toate acestea nu sunt obiecte legate de procesul material de producţie. Prin urmare, aceste obiecte nu fac parte din tehnologia socială. Aceste obiecte pot să fie considerate drept forţe productive materiale. Totuşi, toată lumea cunoaşte funcţiile acestor obiecte care nu sunt numai ingrediente ale naturii exterioare ci au şi "existenţa socială". Aceste obiecte pot fi incluse în concepţia noastră despre societate în sens mai extins.

In capitolul IV, am observat că societatea este un sistem de *persoane* considerate colectiv. Acum observăm că şi obiectele trebuie să fie considerate la fel. În sensul mai limitat al termenului, noi percepem societatea nu numai drept aparatul persoanelor implicate ci şi sistemul de relaţii. La început, am considerat aceste persoane drept corpuri de muncă materiale. Prin urmare, aşa cum am explicat, societatea este, în primul rând, o organizaţie de muncă, un aparat de muncă *uman*. Pe de altă parte, noi ştim foarte

---

[87] Buharin menţionează trei autori care, după părerea sa, susţin la fel ca el legătura reciprocă dintre fenomenele sociale. Auguste Comte, *Sistème de la philosophie positive ou Traité de sociologie instituant la religion de l'humanité*, (Paris: Carillian-Goeury & Dalmont, 1858); Franz Carl Müller-Lyer, *The History of Social Development*, (London: Allen & Unwin, 1920); Oswald Spengler, *The Decline of the West,* (NY: Knopf, 1926). [NT]

bine că oamenii nu sunt numai corpuri fizice ci fiinţe care gândesc, aspiră, simt, au scopuri şi, în consecinţă, ei îşi schimbă permanent gândurile şi dorinţele. Relaţiile dintre persoane nu sunt numai relaţii materiale de muncă ci şi relaţii sufleteşti şi mentale. Societatea nu produce numai obiecte materiale ci şi "valori culturale" în artă, ştiinţă, etc. Cu alte cuvinte, societatea produce idei alături de obiecte. După ce au fost produse, aceste idei pot fi dezvoltate în mari *sisteme de idei*.

Prin urmare, elementele din societate includ obiecte, persoane idei. Noi nu trebuie să presupunem sub nici o formă ca acestea sunt elemente independente. Evident, dacă nu ar fi existat oameni, nu ar fi exista nici idei; ideile există numai la oameni şi plutesc în spaţiu. Acest lucru nu ne împiedică să facem distingerea între aceste trei elemente, între care trebuie să existe un echilibru. În linii mari, societatea nu ar fi putut să existe fără adaptarea dintre sistemele de obiecte, persoane şi idei. Acum va fi necesar să tratăm mai detailat acest subiect şi vom înţelege legătura dintre fenomene care este atât de vizibilă în aparenţă şi despre care am discutat în paragraful precedent.

c. Tehnologia socială şi structura economică a societăţii

Am menţionat deja că, atunci când considerăm fenomenele sociale, noi trebuie să începem cu forţele de producţie sociale şi materiale, cu tehnologia socială, cu sistemul instrumentelor de muncă. Acum putem completa aceste observaţii. Prin termenul "tehnologia socială" noi nu ne referim la un anumit instrument sau la un conglomerat de diverse instrumente ci la *întreg* sistemul acestor instrumente în societate. Trebuie să ne imaginăm că într-o anumită societate, în diverse locuri, într-o *anumită ordine*, sunt distribuite războaie de ţesut şi motoare, instrumente şi aparate simple şi sofisticate. În unele locuri, aceste instrumente sunt concentrate, (de exemplu, în marile centre industriale) iar în alte locuri, alte instrumente sunt *difuzate*. Dar, în orice moment dat, dacă populaţia este legată printr-o relaţie de muncă, dacă avem o societate, toate aceste instrumente de producţie sunt unite într-un singur sistem. (Desigur, întotdeauna un anumit tip de instrument este predominant: în prezent sunt predominante aparatele şi mecanismele independente.) Cu alte cuvinte, putem considera tehnologia socială ca un întreg şi, la un moment dat, ingredientele acestui întreg sunt necesare (inevitabile) din punct de vedere social. De ce lucrurile trebuie să fie considerate astfel? Unde se află unitatea dintre toate elementele sistemului tehnic din societate?

Ca să înţelegem bine problema, să presupunem că într-o bună zi, în Germania, dispar miraculos în ceruri toate aparatele folosite în industria minieră. Rezultatul ar fi încetarea întregii activităţi industriale. În această situaţie, ar fi imposibil să se obţină carburanţi pentru fabrici şi prăvălii iar toate aparatele şi instrumentele din fabrici ar înceta să funcţioneze, adică vor fi eliminate din procesul de producţie. Astfel, tehnologia unei branşe va influenţa practic restul branşelor. De fapt, diversele ramuri de producţie constituie o entitate nu numai în gândirea noastră ci şi în realitate. Ramurile de producţie formează o singură tehnologie socială. Repetăm: tehnologia socială nu este numai un agregat al diverselor instrumente de muncă ci este sistemul lor de relaţie. Tot sistemul depinde de oricare ingredient specific al sistemului. În orice moment, diversele elemente ale acestei tehnologii sunt legate într-o anumită proporţie, într-o anumită relaţie cantitativă. Dacă într-o anumită fabrică trebuie să avem un anumit număr de fuse şi un anumit număr de muncitori care să furnizeze material pentru un anumit număr de războaie de ţesut, în mod similar progresul aproximativ normal al producţiei sociale în întreaga societate va implica prezenţa unei relaţii bine definite între numărul de furnale şi numărul de aparate şi instrument mecanice în metalurgie, la fel ca în industria textilă, în industria chimică sau în oricare altă industrie. Ca să fim siguri, această relaţie poate să nu fie fixată cu precizie ca într-o singură fabrică. Dar, între "sistemele tehnologice" din diversele ramuri de producţie există o anumită relaţie necesară: într-o societatea neorganizată această relaţie este rezultatul inconştient al unui proces natural iar într-o societate organizată această relaţie este rezultatul unui proces conştient. În orice caz, această relaţie există în întreaga societate. De exemplu, este inimaginabil ca o fabrică să aibă de zece ori mai multe axe decât are nevoie;

este inimaginabil să fie extrasă o cantitate de cărbuni de zece ori mai mare decât este nevoie pentru aprovizionarea celorlalte ramuri de producţie. Aşa cum există o relaţie proporţională definită între diversele ramuri de producţie, în tehnologia socială există o anumită relaţie definită şi proporţională între elementele componente. Această relaţie definită şi proporţională schimbă simplul agregat de instrumente, aparate etc. într-un sistem de tehnologie socială.

În acest caz, este de asemenea clar că oricare sistem de tehnologie socială determină sistemul relaţiilor de muncă dintre persoane.

Oare poate fi conceput un sistem tehnologic social conform unor anumite principii şi o structură a relaţiilor umane conform unor principii cu totul diferite? Este oare posibil ca sistemul social tehnologic să fie bazat pe aparate iar relaţia de muncă să fie bazată pe mica industrie care funcţionează cu aparate manuale? Desigur, acest lucru este imposibil. În societate trebuie să existe un anumit echilibru între tehnologia societăţii şi economia societăţii, adică un anumit echilibru între totalitatea instrumentelor de muncă şi organizarea muncii, între modalităţile de producţie materială şi sistemul material uman de muncă.

Să explicăm acest lucru prin comparaţia între societatea antică şi actuala societate capitalistă în domeniul tehnologiei. Albert Neuburger menţionează scrierile lui Aristotel despre instrumentele folosite în antichitate.[88] Acestea sunt cele mai rudimentare instrumente care nu permiteau prea mult progres şi erau folosite pentru prelucrarea metalelor. Evident, numai scheletul metalic fundamental al forţelor de producţie constituie primul lor fundament permanent de dezvoltare. Aurul era cel mai important metal iar majoritatea celorlalte metale erau folosite pentru manufactura unor obiecte desemnate pentru consumul neproductiv. Singura excepţie era fierăritul, prin care erau produse instrumente relativ primitive. Salvioli afirmă că tehnologia antică s-a dezvoltat foarte lent. [89]

Firesc, aceste dispozitive tehnice au determinat *tipul de muncitor*, gradul său de pregătire profesională, relaţiile sale de muncă şi condiţiile de productivitate. În cadrul unei asemenea tehnologii putea să existe numai un muncitor manual, un mic artizan. Tipurile de muncitori în producţie erau fierari, tâmplari, zidari, ţesători, bijutieri, mineri, constructori de vagoane, curelari, strungari, vopsitori, argintari, sticlari, tăbăcari, lăcătuşi, etc. [90]Această tehnologie a influenţat relaţiile dintre persoane la locul de muncă adică tipul de muncitor şi pregătirea sa profesională. Observăm aici un mare număr de tipuri de muncitori, ceea ce demonstrează că producţia era divizată în mai multe branşe şi fiecare branşă produce numai un anumit tip de muncitor. Această stare de fapt este denumită *diviziunea muncii*.

Existenţa instrumentelor de muncă corespunzătoare a cauzat diviziunea muncii care a fost specifică acelor condiţii. "Diviziunea muncii în societatea antică nu putea duce la rezultatele la care s-a ajuns în societăţile moderne fiindcă, în antichitate, diviziunea muncii nu provenea de la procesul *mecanic*. Diviziunea muncii nu era rezultatul unui sistem de mari uzine ci provenea de la o industrie mică sau medie."[91] "În antichitate, marea producţie nu era cunoscută iar faza micului artizanat nu a fost depăşită."[92] În cazul prezent, este vorba despre o altă formă a condiţiilor productive de muncă, bazate pe sistemul tehnologic. Noi trebuie să reţinem că şi marile structuri au fost adeseori edificate prin intermediul muncii minore. Când se construia un mare apeduct la Roma, guvernul semna un contract cu trei mii de stăpâni de sclavi, care munceau împreună cu sclavii lor. În cadrul sistemului tehnologic de atunci, producţia de mari dimensiuni relative putea exista numai prin utilizarea forţelor de muncă din exteriorul sistemului economic. De exemplu, după războaiele victorioase erau aduse armate de sclavi care erau vânduţi şi distribuiţi la marile proprietăţi funciare şi în fabricile puse în funcţiune de sclavi. În alt sistem tehnologic, munca sclavilor nu ar fi fost posibilă fiindcă sclavii avariază instrumentele fine iar astfel munca lor nu

---

[88] Aristotle, *Minor Works*, (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1936) p. 327 ff.; Albert Neuburger, *The Technical Arts and Sciences of the Ancients*, (London: Metheun, 1930) [NT]

[89] Giuseppe Salvioli, *Le capitalisme dans le monde antique*, (Paris: Giard & Briere, 1906) [NT]

[90] Gustave Glotz, *Le travail dans la Grèce ancienne*, (Paris: Alcan, 1920), pp. 265 - 276; Paul Louis, *Le travail dans le monde romain*, (Paris: Alcan, 1912)

[91] Gustave Glotz, *op. cit*., p. 275

[92] Giuseppe Salvioli*, op. cit*., p.131

este rentabilă. Prin urmare, în condiţiile istorice date, munca sclavilor aduşi din exterior poate fi explicată prin instrumentele cu care funcţionează munca în societate. Să discutăm un alt exemplu: noi ştim că în antichitate, în linii mari, economia era naturală (plata era efectuată prin mărfuri mai mult decât prin bani). Oamenii nu se aflau în relaţii economice apropiate iar schimbul de mărfuri era mult mai puţin dezvoltat decât în prezent: mari cantităţi de produse erau transformate în latifundii şi mici prăvălii, pentru consumul propriu. Aceasta este o fază definită a muncii, o formă de relaţie productivă. Evident, acest fenomen poate fi explicat prin dezvoltarea scăzută a forţelor de producţie şi slăbiciunea tehnologiei. În cadrul acestui sistem era greu să se ajungă la un mare surplus de producţie. Pe scurt, este evident că relaţiile dintre persoane în cadrul procesului de muncă sunt determinate de faza de dezvoltare din cadrul evoluţiei tehnologice. În aceste condiţii, economia antică era *adaptată* la tehnologia antică .

Să comparăm această situaţie din societatea antică cu ceea din societatea capitalistă în domeniul tehnologiei. Este suficient să aruncăm o privire la lista unor anumite branşe de producţie din industria capitalistă: a) producţia de utilaj, instrumente şi aparate; b) industria electrotehnică.[93] Este suficient să comparăm aceste liste cu "aparatele" despre care vorbesc Aristotel şi Vitruvius ca să înţelegem imensa diferenţă dintre tehnologia din antichitate cu ceea din societatea capitalistă modernă. Tehnologia antică a determinat economia antică aşa cum tehnologia capitalistă determină actuala economie capitalistă. Datorită tehnologiei mecanice, în prezent există tipuri de muncitori care nu existau în antichitate. În locul micilor meseriaşi, acum avem electricieni, mecanici, fabricanţi de aparate optice, pompieri, etc. Aceste categorii de muncitori nu existau nici măcar cu numele fiindcă în antichitate nu existau aceste ramuri profesionale şi, prin urmare, nu existau atunci instrumentele potrivite de muncă. Chiar dacă facem comparaţia între muncitorii care continuă să există din trecut până în prezent, vom descoperi că există o mare diferenţă între ei. Ce au în comun ţesătorul din prezent care lucrează într-o mare fabrică de textile cu ţesătorul artizan sau sclav din Grecia antică sau Roma antică? Noi avem o forţă de muncă diferită cu o pregătire profesională cu totul diferită. Forţele noastre de muncă sunt produsul unei tehnologii diferite iar muncitorii s-au adaptat la această tehnologie.

Diviziunea muncii în prezent este complet diferită faţă de diviziunea muncii din epocile precedente datorită faptului că în prezent există branşe industriale care nu au existat în trecut. Diviziunea muncii este una din condiţiile fundamentale de producţie. Diviziunea modernă a muncii este determinată de instrumentele moderne de muncă, de caracterul aparatelor şi al instrumentelor, adică de aparatul tehnic al societăţii capitaliste. Forma caracteristică a instituţiei industriale moderne este fabrica de mari dimensiuni. Noi nu mai avem unitatea de producţie mică, producţia artizanală şi nici industria domestică a latifundiarilor. Noi avem o organizaţie imensă de mii de oameni, distribuiţi într-o anumită ordine, care îşi îndeplinesc funcţiile atribuite. Fabrica de automobile Ford din Detroit este un exemplu de antrepriză capitalistă cu caracteristici moderne: o diviziune precisă a muncii, mult aparataj automat care funcţionează sub supravegherea lucrătorilor, succesiune corectă a acţiunilor, etc. Tot procesul de muncă a fost calculat până la secundă. Direcţiunea controlează decursul general al procesului de muncă. Aceasta este diviziunea muncii şi eficienţa sa ştiinţifică din sistemul lui Taylor.[94] O uzină de acest gen implică o relaţie de producţie în cadrul căreia distribuirea persoanelor şi relaţiile lor reciproce sunt determinate de sistemul de utilaj, de tehnologie, de organizarea resurselor. [95]

Am observat mai sus că tehnologia precară din antichitate a creat un proces de schimb precar iar marea parte a economiei a rămas în stadiul de schimb în materie; legăturile dintre sistemele economice erau foarte slabe şi acestea erau relaţiile de producţie din antichitate. Tehnologia din sistemul capitalist modern permite expedierea pe piaţă a unor cantităţi imense de produse. Întreaga producţie este orientată spre piaţă

---

[93] Listele din original nu conţin o contribuţie esenţială la tezele autorului. [NT]

[94] Autorul se referă aici la Frederick Winslow Taylor, (1856 – 1915), care a contribuit substanţial la dezvoltarea teoriei despre administraţia ştiinţifică. Vezi: Frank Bakley Copley, *Frederick W, Taylor, Father of Scientific Management,* (NY: Harper& Brothers, 1923), 2v. [NT]

[95] În continuare, autorul menţionează foarte concis din lucrările lui Alexei Gastev şi Alexei Putilov în domeniul administraţiei ştiinţifice. [NT]

din cauza fenomenului de diviziune a muncii. Prin urmare, condiţiile de producţie sunt o consecinţă a tehnologiei din prezent.

Am abordat chestiunea din patru perspective diferite: a) natura forţelor de muncă; b) distribuirea muncii printre forţele de muncă; c) extensiunea producţiei adică organizarea persoanelor individuale în diversele economii; d) relaţiile dintre aceste diverse economii. Prin comparaţia dintre societatea antică şi societatea modernă am constatat că *îmbinările elementelor de muncă (tehnologia socială) sunt factorul decisiv în îmbinările şi relaţiile dintre oameni, adică în economia socială.* Dar, trebuie să discutăm în continuare problema claselor sociale, o altă fază a relaţiilor de producţie. Acum vom discuta această problemă din perspectiva relaţiilor de producţie.

Cu excepţia comunismului primitiv, observăm că peste tot grupările de oameni nu sunt realizate orizontal ci vertical. De exemplu, în condiţiile de iobăgie medievală, constatăm că în vârf se află latifundiarul, apoi logofătul, dregătorul, veghetorul şi, în cele din urmă, ţăranul. În cadrul relaţiilor de producţie capitaliste, constatăm că oamenii sunt divizaţi în diferite meserii - formatori, maşinişti, mecanici, lăcătuşi, muncitori feroviari, etc. Cu toate marile diferenţe dintre meseriile lor, toţi aceşti muncitori se află relativ la acelaşi punct în procesul de producţie. În cadrul procesului de muncă se află un număr de persoane *deasupra* altora: deasupra muncitorilor se află "angajaţii salariaţi" (angajaţii tehnici de grad mediu: mecanici şefi, ingineri, specialişti, experţi agricoli). Peste aceşti salariaţi se află funcţionarii superiori (intendenţi, directori). Peste aceştia se află aşa-numiţii proprietari de întreprinderi, capitaliştii, comandanţii şefi şi cei care decid destinele în procesul de producţie. Să mai discutăm şi despre un latifundiar roman. Constatăm că şi aici există o gradare reglementată a persoanelor. La treapta ceea mai inferioară se află sclavii. Romanii denumeau sclavii "instrumente vorbitoare" iar pentru ei bovinele erau "instrumente vorbitoare pe jumătate" iar obiectele neînsufleţite erau "instrumente mute". Peste sclavi se aflau şefii de sclavi, intendenţii obişnuiţi şi superiori în vârf se afla proprietarul latifundiar cu onorabila sa familie. Soţia latifundiarului avea anumite roluri în activitatea domestică. Oricine poate constata că aici este vorba despre diverse relaţii de muncă între persoane la locul de muncă. Toate persoanele pe care le-am enumerat participă, într-un fel sau altul, la procesul de muncă şi, prin urmare, au relaţii interne definite. În procesul de clasificare, putem împărţi aceste persoane după meseriile şi preocupările lor dar îi putem clasifica şi după *clasele* lor. Dacă diviziunea noastră este făcută după ocupaţii, vom avea clase de fierari, lăcătuşi, strungari, etc. În clasele mai superioare vom avea chimişti, mecanici, ingineri de cazane, specialişti în textile , specialişti de locomotive, etc. Evident, lăcătuşii, strungarii, docherii sunt o clasă iar inginerii, specialiştii etc. sunt o altă clasă. Toate aceste persoane nu pot fi plasate într-o singură clasă. În ciuda diviziunii între munca de fierar, strungar şi compozitor, aceşti lucrători se află în aceeaşi relaţie reciprocă în cadrul procesului general de muncă. Relaţia dintre lăcătuş şi inginer sau relaţia dintre lăcătuş şi capitalist este cu totul diferită. Ca indivizi sau ca grup, lăcătuşul, strungarul şi linotipistul se află în aceeaşi relaţie cu toţi inginerii şi în aceeaşi relaţie mai îndepărtată cu intendenţii şefi, "căpitanii industriei", capitaliştii. Aici, cele mai mari diferenţe sunt în funcţia de producţie, în semnificaţia productivă, în esenţa relaţiilor dintre oameni. În fabrica sa, capitalistul aranjează oamenii aşa cum face cu obiectele şi instrumentele. În sistemul social capitalist, muncitorii nu îi "distribuie" pe capitalişti; muncitorii sunt distribuiţi de capitalişti. După cum afirmă Marx, aceasta este o relaţie între "stăpân şi servitor", cu capitalul la comandă. Fundamentul diviziunii oamenilor în diferite clase sociale este funcţia lor diferită în procesul de producţie.

Este important să menţionăm aici esenţa relaţiei între procesul de producţie şi procesul de distribuţie, având în vedere că procesul de distribuţie este reversul procesului de producţie. Marx a afirmat despre procesul de repartizare (distribuţie): " În concepţia cea mai superficială, repartiţia apare ca repartiţie a produselor şi deci ca ceva îndepărtat de producţie şi pretins independent faţă de ea. Dar, înainte ca repartiţia să fie repartiţie a produselor, ea este : 1) repartizare a uneltelor de producţie şi 2) - ceea ce constituie o nouă determinare a relaţiei asemănătoare - repartizarea membrilor societăţii între diferitele ramuri de producţie (subordonarea indivizilor unor anumite relaţii de producţie) . Repartiţia produselor este, în mod evident, doar rezultatul acestei repartizări, care este inclusă în însuşi procesul de producţie şi determină organizarea producţiei. A considera producţia independent de această repartiţie inclusă în ea este evident o abstracţie pură, pe când, dimpotrivă, repartiţia produselor este dată de la sine odată cu

această repartiţie, care constituie de la început un moment al producţiei. Ricardo, care căuta să înţeleagă producţia modernă în organizarea ei socială determinată şi care este prin excelenţă economistul producţiei, consideră tocmai de aceea că nu producţia, ci repartiţia constituie obiectul propriu-zis al economiei politice moderne. Aici se vede din nou cât se poate de limpede toată absurditatea economiştilor care prezintă producţia drept un adevăr etern, izgonind totodată istoria în domeniul repartiţiei."[96]

Frazele lui Marx merită mai multă atenţie.

În primul rând constatăm că (şi pentru Marx) procesul de producţie determină procesul de distribuţie al produselor. De exemplu, dacă producţia provine din instituţii independente (antreprize capitaliste sau artizani individuali), fiecare instituţie nu mai produce toate necesităţile sale ci produce un singur produs (ceasuri, grâu, ciocane, fiare de blocare, cleşti), după cum este cazul. În această situaţie este evident că distribuţia produsului va fi sub formă de schimb. Producătorul de lacăte nu poate folosi aceste obiecte pentru hrană sau îmbrăcăminte. Modalitatea de producţie determină modalităţile de distribuire a produsului. Nu trebuie să considerăm că distribuţia este independentă de producţie. Din contră, distribuţia este determinată de producţie iar aceşti doi factori împreună - producţia şi distribuţia - constituie o secţie din *reproducţia materială socială*.

Producţia ca atare implică încă două "repartizări": a) repartizarea persoanelor, încadrarea lor în procesul, în mod dependent de funcţiile lor, după cum am discutat; b) repartizarea instrumentelor de producţie printre aceste persoane. Aceste două repartizări fac parte din producţie sau, după cum spune Marx, sunt "implicate" în producţie. Am observat, de exemplu, că în sistemul capitalist, repartizarea persoanelor include o diviziune în clase sociale, bazată pe diferenţa de funcţii în procesul de producţie. Această variabilă alocaţie de persoane depinde de diferitele alocaţii în producţie şi este legată de distribuţia mijloacelor de muncă. Capitalistul, latifundiarul şi proprietarul funciar controlează aceste mijloace de muncă (fabrica şi aparatura, proprietatea şi prăvăliile, pământul şi structurile care provin din această sursă) în timp ce muncitorul nu are nici un instrument de producţie în afara capacităţii sale de muncă. Sclavul şi şerbul nu posedă nici măcar propriul lor trup. Deci, este evident că diversele funcţii ale claselor în producţie sunt bazate pe distribuţia instrumentelor de producţie. Engels scrie: " Avem aici exemplul unui fenomen specific care străbate întreaga economie politică şi produce în capetele economiştilor burghezi o confuzie nemaipomenită : economia politică are de-a face nu cu lucruri, ci cu relaţii între oameni şi, în ultimă analiză, între clase, dar aceste relaţii sunt totdeauna legate de lucruri şi se manifestă ca lucruri."[97] De exemplu, în societatea capitalistă, relaţiile de clasă curente, adică relaţiile dintre capitalişti şi proletari sunt legate de un singur *lucru*: instrumentele de producţie se află în mâinile capitaliştilor care le controlează şi nu în mâinile proletarilor. Pentru capitalişti, aceste instrumente de producţie sunt instrumente pentru obţinerea de profituri şi mijloace pentru exploatarea proletariatului. Aceste instrumente nu sunt numai obiecte ci obiecte cu o semnificaţie socială specială în sensul că aceste obiecte nu sunt numai un mijloc de producţie ci un mijloc de exploatarea a salariaţilor. Cu alte cuvinte, acest *obiect* exprimă relaţia dintre clase sau, după afirmaţiile lui Engels, relaţiile dintre clase sunt formate dintr-un *obiect*. În ultimă instanţă, în cazul de faţă, acest obiect este *capitalul*.

Prin urmare, forma specială a relaţiilor de producţie, care există în relaţiile dintre clase, este determinată de diversele funcţii ale acestor persoane, în cadrul procesului de producţie şi de distribuire a mijloacelor de producţie între ei. Aceste date condiţionează deplin distribuirea produselor.

Capitalistul obţine profit fiindcă el este proprietarul instrumentelor de producţie, pentru că el este un capitalist.

Relaţiile de clasă în producţie, adică relaţiile create prin repartiţia variantă a mijloacelor de producţie, sunt excepţional de importante în societate. Aceste relaţii de clasă conturează esenţial societatea, sistemul societăţii sau, în termenii lui Marx, structura economică a societăţii.

---

[96] Karl Marx, *Din manuscrisele economice din anii 1857 - 1858* în Karl Marx & Friedrich Engels, *Opere*, (Bucureşti: Editura Politică, 1962), v.13, p.689 [NT].
[97] Karl Marx, *Contribuţii la critica economiei politice*, în Karl Marx & Friedrich Engels, *Opere*, v.13, p.515 (Bucureşti: Editura Politică, 1962), [NT]

Relaţiile de producţie sunt extrem de numeroase şi variate. Dacă luăm în consideraţie repartizarea produselor ca un fragment al reproducţiei, atunci este clar ca relaţiile dintre persoane în procesul de distribuţie sunt incluse în procesul de producţie. Într-un sistem social complicat există nenumărate relaţii de acest gen, cum ar fi relaţiile dintre negustori, bancheri, funcţionari, agenţi, negustori de toate categoriile, muncitori, consumatori, intermediari, curieri, fabricanţi, proprietari de vase de navigaţie, marinari, ingineri, muncitori necalificaţi. Toţi aceştia sunt amestecaţi în cele mai variate combinaţii, în cele mai ciudate modalităţi, în cele mai neobişnuite confuzii. Schema fundamentală a acestor formule, adică relaţiile dintre marile grupuri cunoscute drept clase sociale, este importantă. Sistemul societăţii va depinde de clasele incluse în societate, relaţiile lor reciproce, funcţiile lor în procesul de producţie, repartiţia instrumentelor de muncă. Noi avem o societate capitalistă dacă un capitalist este în vârf; avem un sistem sclavagist dacă proprietarul funciar este în vârf; avem dictatura proletariatului dacă muncitorii sunt în vârful societăţii. Nici măcar dispariţia tuturor claselor nu ar însemna dispariţia societăţii ci numai dispariţia societăţii de clase. În societatea comunistă primitivă nu au existat clase şi nici în viitoarea societate comunistă nu vor exista clase.

Am remarcat mai sus că relaţiile de producţie se schimbă odată cu tehnologia socială. Studiul dezvoltării istorice actuale din oricare societate va fi suficient pentru a demonstra că acest principiu este valabil în relaţiile de producţie care sunt în acelaşi timp şi relaţii de clasă. În generaţia contemporană au avut loc mari schimbări în relaţiile dintre clase. Înainte cu puţine generaţii exista o considerabilă clasă de artizani independenţi care a declinat datorită faptului că tehnologia aparatelor s-a dezvoltat şi a creat producţia de mari proporţii şi sistemul de fabrici. Proletariatul a crescut simultan cu acest proces, aşa cum a crescut burghezia industrială superioară iar micul artizan a dispărut. În mod necesar, alinierea claselor s-a schimbat fiindcă schimbările tehnologice au produs schimbări în repartiţia muncii în societate: anumite funcţii de producţie dispar sau devin secundare; noi funcţionari apar simultan şi grupări de clasă sunt afectate. Într-o societate cu un nivel scăzut de forţe de producţie, industria nu va fi dezvoltată iar economia socială va rămâne, în esenţă, rurală şi agricolă. Nu ne vom mira să descoperim că, într-o asemenea societate, clasele rurale sunt predominante, cu o clasă de cavaleri de ţară în vârf. Pe de altă parte, într-o societate cu forţe de producţie dezvoltate, vom găsi o puternică industrie, oraşe, fabrici, comune, etc., în care clasele urbane au o mare influenţă. Proprietarul funciar cedează locul burgheziei industriale sau altor segmente burgheze iar proletariatul devine o mare forţă.

Restructurarea permanentă a claselor sociale poate schimba esenţial forma societăţii. Acesta va fi rezultatul dacă clasa socială ceea mai inferioară ajunge în vârful societăţii. Vom discuta acest subiect în capitolele următoare. Acum vom spune numai că relaţiile dintre clasele sociale, care sunt un element esenţial în relaţiile de producţie, se schimbă odată cu schimbările din forţele de producţie. "În funcţie de caracterul mijloacelor de producţie, aceste relaţii sociale în care intră producătorii între ei, condiţiile în care fac între ei schimb de activităţi şi participă la ansamblul producţiei vor fi, fireşte, diferite. O dată cu inventarea unui nou instrument de război, a armei de foc, s-a modificat în mod necesar întreaga organizare internă a armatei, s-au schimbat condiţiile în care indivizii pot să formeze o armată şi să acţioneze ca armată, s-a schimbat şi raportul dintre diferitele armate. Relaţiile sociale în cadrul cărora produc indivizii, *relaţiile sociale de producţie, se schimbă deci, se transformă o dată cu schimbarea şi dezvoltarea mijloacelor materiale de producţie, a forţelor de producţie. Relaţiile de producţie formează în totalitatea lor ceea ce* numim *relaţiile sociale, societatea*, şi anume o societate pe o *anumită treaptă de dezvoltare istorică*, o societate cu un caracter specific, distinctiv. Societatea antică, societatea feudală, societatea burgheză sunt astfel de ansambluri de relaţii de producţie, fiecare dintre ele însemnând totodată o treaptă deosebită de dezvoltare în istoria omenirii."[98]

În concluzie, totalitatea relaţiilor de producţie este *structura economică a societăţii* sau *modul de producţie al societăţii*. Acesta este aparatul uman de muncă al societăţii, *fundamentul real al societăţii*.

Analiza relaţiilor de producţie va demonstra că relaţiile de producţie depind de modul în care sunt repartizate persoanele implicate. Această *relaţie* se exprimă prin faptul că fiecare persoană are poziţia sa,

---

[98] Karl Marx, *Munca salariată şi capital* în Karl Marx & Friedrich Engels, *Opere alese în două volume*, (Bucureşti: Editura Politică, 1967), v. I, partea III

la fel ca un şurub în mecanismul unui ceas. Această stare de lucruri în spaţiul de muncă transformă repartizarea într-o relaţie de muncă. Desigur, fiecare obiect este amplasat în spaţiu, se mişcă în spaţiu dar, în spaţiul de muncă, oamenii posedă o definiţie a poziţiei lor de muncă. Aceasta este o relaţie materială asemănătoare cu legătura dintre piesele din aparatul de ceas.[99]

d. Delimitările de suprastructură

Printre ultimele faze ale vieţii sociale pe care trebuie să le considerăm acum sunt fenomene precum sistemele sociale şi politice ale societăţii (statul, orânduirea claselor, partidele politice), manierele, obiceiurile, moralitatea (normele sociale ale comportamentului uman), ştiinţa şi filozofia; religia, arta şi, în ultimă instanţă, limbajul, modul de comunicare între oameni. Cu excepţia sistemului social şi politic, aceste fenomene sunt adeseori denumite "cultura mentală" sau "cultura spirituală".

Termenul *cultură* provine de la verbul latin "a cultiva". Deci, cultura înseamnă tot ceea ce este produs de mâna oamenilor în sens mai larg, adică tot ceea ce este produs de omul social într-o formă sau alta. "Cultura mentală" este un produs al vieţii sociale, inclus în procesul general de viaţă din societate. Acest termen nu poate fi înţeles decât dacă este interpretat ca o parte din acest proces general de viaţă. Totuşi, unii intelectuali burghezi ar vrea să izoleze complet "cultura mentală" de procesul vital din societate, adică ei vor să deifice "cultura mentală", să o transforme într-o entitate independentă, într-un spirit neîntruchipat. Alfred Weber consideră expansiunea, complexitatea şi bogăţia vieţii sociale drept un proces al civilizaţiei exterioare. Alfred Weber scrie: "Noi vom avea o cultură numai când viaţa ne va ridica peste nivelul necesităţilor şi al utilităţilor."[100] Cu alte cuvinte, cultura este un ingredient al vieţii dar nu este determinată de necesităţile şi utilităţile vieţii, adică cultura depăşeşte limitele societăţii şi nu este condiţionată de societate. Evident, această viziune duce la renunţarea la ştiinţă şi la acceptarea credinţei.

Putem considera această "cultură mentală" prin intermediul unui studiu despre *structura socială şi politică a societăţii,* determinată de structura economică a societăţii.

Ceea mai clară expresie a structurii sociale şi politice din societate este puterea de stat care va fi înţeleasă dacă înţelegem condiţia necesară pentru existenţa unei societăţi de clase. Într-o societate de acest gen, diversele clase trebuie să aibă diverse interese. Unii posedă totul; practic, alţii nu au nimic. Unii sunt la putere şi îşi atribuie produsele provenite din munca altora; alţii ascultă, execută poruncile străinilor şi culeg ceea ce au produs cu mâinile lor. Poziţia claselor în producţie şi distribuţie sau condiţiile existenţei lor sunt funcţiile lor în societate, "fiinţa lor socială". Acest fenomen rezultă în dezvoltarea unei anumite cunoaşteri . În univers, toate caracteristicile provin de la condiţiile care au creat un anumit fenomen. În mod similar, diversele situaţii dintre clasele sociale trebuie să rezulte în diverse interese, aspiraţii, lupte şi chiar lupte mortale. Este interesant să observăm esenţa echilibrului care există în structura unei societăţi de clase. Este surprinzător faptul că într-o asemenea societate (după cum spune un om de stat englez) există, în realitate, două "naţiuni" (clase), care pot exista fără pericolul de a se dezintegra în orice moment.

Fără îndoială, există societăţi de clasă. În acest gen de societăţi s-a creat o legătură unificatoare, un fel de inel de fier care leagă doagele butoiului. Acest inel de fier este statul, o organizaţie a întregii societăţi. Dacă ne întrebăm de unde provine statul, noi nu ne vom mulţumi cu un răspuns care atribuie statului o origine supranaturală şi nici cu o declaraţie precum că statul este superior tuturor claselor sociale, fiindcă nu există persoane fără clasă socială într-o societate de clasă. Prin urmare, nu ar exista material cu care să

---

[99] În continuare, autorul "răspunde" unor critici ai materialismului istoric (Max Adler, Karl Kautsky, Max Zetterman, Werner Sombart) cu privire la termenul "material". Acest răspuns este foarte superficial şi retoric, fără o expunere complectă şi corectă a argumentelor. [NT]

[100] Alfred Weber, Die Soziologische Kulturbegrieff (1913) in *Schriften zur Kultur und Geschichtssozilogie*, (Marburg: Metropolis Verlag, 2000), v.8, pp. 60 - 82 [NT]

fie stabilită o organizaţie exterioară sau superioară faţă de clasele sociale, chiar dacă intelectuali burghezi afirmă acest lucru. În mod definit, statul este o organizaţie a claselor aflate la putere.

În această fază este interesant să determinăm care este clasa aflată la putere fiindcă astfel vom înţelege care clasă este reprezentată prin puterea de stat, care subjugă toate celelalte clase sociale prin forţa sa, prin sistemul său mental şi prin sistemul său foarte ramificat. Nu este greu să răspundem la această întrebare. Noi constatăm că, în societatea capitalistă, clasa capitalistă este predominantă în producţie. Ar fi absurd să ne aşteptăm să descoperim dominanţa permanentă a proletariatului fiindcă lipseşte una din condiţiile echilibrului: burghezia sau proletariatul vor acapara puterea de stat. Existenţa unei societăţi cu o structură economică specifică implică adaptarea structurii de stat. Cu alte cuvinte, structura economică a societăţii determină structura politică a statului. Mai mult de atât, statul este o organizaţie imensă care cuprinde o întreagă naţiune şi administrează multe milioane de oameni.

Această organizaţie are nevoie de o întreagă armată de angajaţi: funcţionari, soldaţi, legislatori, jurişti, miniştri, judecători, generali, etc. Această organizaţie cuprinde mari straturi suprapuse de oameni. Această structură este o reflecţie precisă a condiţiilor din producţie. De exemplu, în societatea capitalistă, burghezia controlează producţia şi, în consecinţă, controlează statul. Peste muncitorul din fabrică vine şeful de fabrică, adeseori un capitalist. Acelaşi lucru este adevărat şi despre miniştrii din statul capitalist, politicieni aflaţi pe poziţii elevate. Generalii din armată sunt recrutaţi din aceste cercuri. În producţie, poziţiile intermediare sunt ocupate de specialişti tehnici, ingineri. Aceşti muncitori intelectuali ocupă funcţiile de funcţionari medii în aparatul de stat. Mulţi ofiţeri din armată provin din aceste straturi sociale. Muncitorii inferiori şi soldaţii provin din proletariat. Desigur, există multe fluctuaţii dar, pe total, structura autorităţii de stat corespunde îndeaproape cu structura societăţii.

Structura politică şi socială a societăţii nu se limitează la autoritatea de stat. Clasa guvernatoare şi clasele oprimate au cele mai diferite organizaţii şi modalităţi de acţiune comună. Fiecare clasă are avangarda sa, compusă din membri cu ceea mai puternică "cogniţie de clasă" şi care formează partidele politice combatante pentru dominaţia în societate. În general, clasa guvernatoare, clasele oprimate şi clasele intermediare au fiecare partidul lor separat. Dat fiind că în fiecare clasă există diverse grupări, este evident că o anumită clasă poate avea mai multe partide, cu toate că interesele sale permanente şi fundamentale pot fi expuse numai de un singur partid. În plus, mai pot exista şi un număr de organizaţii. Capitaliştii americani au organizaţii pentru manipulări de alegeri, organizaţii de spărgători de greve, organizaţii de spionaj industrial, grupări secrete ale firmelor capitaliste şi ale politicienilor puternici care funcţionează prin metode conspirative. În Rusia a existat o organizaţie auxiliară a marilor proprietari funciari, legată de dinastia Romanov. Fasciştii în Italia şi *Organisation Escherich*[101] din Germania au avut acelaşi rol. Pe lângă partide, clasele oprimate au şi ele organizaţii economice (de exemplu, sindicatele), organizaţii de luptă şi cluburi. Putem include aici şi hoardele conduse de Razin şi Pugaciov. Aceste organizaţii promovează lupta de clasă şi sunt un component al structurii sociale şi politice din cadrul societăţii. Fundamentele acestor organizaţii sunt clare ca lumina zilei. Existenţa acestor organizaţii este o oglindire şi o expresie a claselor sociale. Din nou, economia condiţionează politica.

Atunci când analizăm "suprastructura politică", nu ne putem permite să ignorăm faptul că suprastructura politică nu este numai un instrument personal. Pentru întreaga societate, suprastructura politică este o combinaţie de obiecte, persoane şi idei. În structura statului, avem un aparat specific de obiecte, o ierarhie specifică, un sistem specific de idei (procedură, legi, ordonanţe), etc. Armata este un ingredient al statului. Aici avem o "tehnologie" specială (tunuri, puşti, mitraliere, comisari de aprovizionare), o distribuire specifică a forţei umane şi "idei" introduse în mintea soldaţilor prin instrucţia militară şi aparatul de educaţie militară care include spiritul de subordinare, disciplina, etc. Din acest punct de vedere, tehnologia armatei este determinată de tehnologia generală a muncii de producţie într-o anumită societate. Tunurile nu pot fi construite înainte de absolvirea procesului de turnare a oţelului, adică înaintea de obţinerea mijloacelor de producţie necesare. Repartiţia persoanelor şi structura armatei depind de ştiinţa militară şi de relaţiile de clasă din cadrul societăţii. Diviziunea armatei în artilerie, infanterie, cavalerie, ingineri şi genişti depinde de existenţa şi esenţa armelor. Pe de altă parte, structura

---

[101] Grup paramilitar anticomunist condus de Georg Escherich. [NT]

claselor sociale va determina din care clasă socială vor fi recrutaţi ofiţerii şi reprezentanţii cărei clase vor controla acţiunile militare. Atitudinile mentale specifice armatei provin de la structura armatei şi a claselor sociale. În armata ţaristă, sloganul era "Ascultaţi Ţarul", "Pentru Dumnezeu, Împărat şi Patrie". În Armata Roşie, sloganul este "Fiţi disciplinaţi ca să-i apăraţi pe proletari împotriva imperialiştilor". Aceste două exemple demonstrează că suprastructura socială şi politică este complicată, fiind compusă din diverse elemente care au relaţii reciproce. În ultimă instanţă, această structură este stabilită de structura de clasă, care depinde de forţele de producţie, adică de tehnologia socială. Unele elemente depind direct de tehnologie, alte elemente depind de esenţa relaţiilor de clasă şi de tehnologia acestei suprastructuri. Prin urmare, toate elementele din suprastructură se bazează pe stadiul la care au ajuns forţele sociale de producţie.

Familia, convieţuirea comună între bărbaţi, femei şi copii, are o poziţie specială în cadrul orânduirilor omeneşti. Această organizaţie de clan, aflată în permanentă schimbare, era bazată pe anumite condiţii economice. Relaţiile din cadrul familiei s-au schimbat conform condiţiilor economice.[102] Acest fenomen poate fi observat chiar şi în epoca modernă. În acest scop trebuie să facem numai comparaţia între familiile de ţărani, familiile de proletari şi familiile burgheze moderne. În mediul rural, familia este o unitate statornică fiindcă este bazată direct pe producţie. Semnificaţia economică a căsătoriei este atât de importantă încât căsătoriile erau dictate de calcule economice. Din punct de vedere economic, membrii familiei sunt "muncitori" şi "consumatori". Familia din mediul rural era construită pe un fundament rigid şi era caracterizată prin rigiditatea patriarhală, cât timp nu a fost afectată de influenţa urbană coruptă. Familia muncitorului este altceva. Muncitorul nu are propria sa economie. Gospodăria muncitorului este numai o economie de consum, adică îşi consumă salariile. În paralel, oraşul cu saloanele, restaurantele şi spălătoriile sale face ca gospodăria să fie, în bună măsură, depăşită. În ultimă instanţă, industria de mari proporţii dezintegrează familia şi sileşte familia proletară să muncească la fabrică. În aceste împrejurări, apar relaţii de familie mai mobile şi mai instabile. La clasele medii superioare, proprietatea particulară solicită ca familia să fie conservată. Creşterea parazitismului burghez şi a clasei care trăieşte din profituri speculative transformă femeia într-un obiect ornat. Diversele forme de mariaj depind de evoluţia economică. În aparenţă, este rezonabil să presupunem că societatea comunistă va aboli familia, proprietatea particulară şi sclavia femeilor.

Celelalte aspecte ale suprastructurii sunt rezultatul existenţei umane în societate sau în anumite secţiuni ale societăţii, în condiţii de conflict deschis sau în condiţii de armonie parţială. Expresia acestor condiţii este necesitatea socială de *norme sociale*, inclusiv obiceiuri, morală, legi şi alte standarde ("reguli de comportament decent", "etichete", ceremonii, constituirea diverselor societăţi, organizaţii, fraternităţi).Toate acestea sunt produsul de acomodare la contradicţii, într-o societate matură şi complexă. Dintre toate contradicţiile, ceea mai frapantă este contradicţia de clasă. Această contradicţie "solicită" un puternic "regulator" pentru ca, în anumite momente, să fie suprimată contradicţia. Puterea de stat, cu deciziile sale legale, cu standardele sale legale, este un asemenea regulator. Mai există contradicţii între clasele sociale, în cadrul claselor sociale precum şi între meserii, grupări, organizaţii şi, în general, între toate categoriile omeneşti. Fără legătură cu apartenenţa sa la o anumită clasă socială, fiecare om are contact cu tot felul de alţi oameni şi este subiectul diverselor influenţe provenite din interacţiune în multe domenii. Individul se află în împrejurări care sunt în schimbare rapidă, în circumstanţe care pot să dispară şi să revină ulterior. În acest domeniu, contradicţiile se află la fiecare pas dar societatea şi anumite grupuri din societate continuă să existe, relativ, în permanenţă. Capitaliştii, fabricanţii, comercianţii, negustorii concurează pe piaţă. Rareori ei ajung la conflicte armate între ei în cadrul aceluiaşi stat; clasa lor nu se prăbuşeşte din cauza luptei concurente dintre membri ei. Cumpărătorii şi vânzătorii au interese contradictorii dar negustorii şi comercianţii nu se afectează reciproc la nivel fizic. În decursul unei greve, capitaliştii aspiră să-i înfrângă pe muncitorii în grevă şi pe şomerii dintre ei. Nu toţi muncitorii pot fi folosiţi în acest scop fiindcă legătura dintre muncitori este foarte puternică. Această situaţie provine de la un mare număr de norme care există alături de normele legale. Aceste norme suplimentare se impun în mintea oamenilor, în aparenţă dintr-o oarecare sursă interioară. Oamenii acceptă aceste norme şi le

[102] Franz Carl Müller-Lyer, *The Family*, (London: Allen & Unwin, 1931), pp.194 - 195 [NT]

acordă sanctitate. De exemplu, aceasta este esenţa regulilor de moralitate. Într-o societate comercială, aceste norme sunt prezentate drept legi sacre, eterne şi imuabile, care emană propria lor lumină şi obligă pe toate persoanele cinstite. La fel stau lucrurile cu privire la obiceiuri, "datorii faţă de cei dispăruţi", "reguli de decenţă", "politeţe".

Originile pământeşti ale acestor legi pot fi localizate cu uşurinţă, cu toate invocaţiile despre esenţa lor supranaturală şi fără a lua în consideraţie pioasa spaimă a supuşilor aderenţi ale acestor legi. Dacă privim mai îndeaproape, suntem obligaţi să recunoaştem două condiţii fundamentale: a) aceste legi sunt transformabile; b) aceste legi sunt legate de clasă, grupare, ocupaţie. Mai este evident că, în ultimă instanţă, aceste legi depind de nivelul la care au ajuns forţele de producţie. În general, aceste legi indică comportamentul care duce la prezervarea societăţii, a claselor sau a grupului în chestiune şi care solicită subordonarea individului faţă de interesele grupului. Deci, aceste norme sunt *condiţii ale echilibrului* pentru menţinerea contradicţiilor interne din sistemele sociale omeneşti. Rezultatul este că aceste norme trebuie să coincidă, mai mult sau mai puţin, cu structura economică a societăţii. În orice societate, este imposibil ca sistemul manierelor *dominante* şi al obiceiurilor să fie în contradicţie permanentă cu structura economică fundamentală a societăţii. O asemenea contradicţie ar însemna absenţa condiţiei fundamentale a echilibrului social. Legea, obiceiurile şi moralitatea s-au dezvoltat pe fundamentul condiţiilor economice. Legea obiceiurile şi moralitatea se schimbă şi dispar odată cu sistemul economic. În societatea capitalistă, capitalistul controlează obiectele (instrumentele de producţie) iar această stare de lucruri se reflectă în legile statului capitalist, în aşa-numitul drept la proprietatea privată, care este apărat de întreg aparatul puterii de stat. Din punct de vedere juridic, condiţiile de producţie ale societăţii capitaliste sunt denumite *relaţii de proprietate* şi sunt sprijinite de multe legi. Este inimaginabilă situaţia în care legile societăţii capitaliste nu ar proteja ci ar distruge relaţiile de proprietate din această societate. În mod similar, "conştiinţa morală" a societăţii capitaliste reflectă şi exprimă esenţa sa materială. În domeniul proprietăţii, moralitatea ne învaţă că furtul este condamnabil. Onestitatea şi inviolabilitatea proprietăţii altor persoane sunt valori inculcate. Firesc, fără această lege morală, inculcată în mintea oamenilor, societatea capitalistă s-ar fi descompus imediat.

Critica argumentelor de mai sus poate fi respinsă cu uşurinţă. Comuniştii nu cred în sfinţenia proprietăţii private dar nu sunt de acord cu furtul. Se poate afirma că această opinie indică prezenţa unei esenţe sfinte pentru întreaga omenire, inexplicabilă în termeni pământeşti. În orice caz, faptele stau cu totul altfel: este adevărat că, sub nici o formă, comuniştii nu recunosc inviolabilitatea proprietăţii private; naţionalizarea fabricilor este o expropriere a burgheziei. Clasa muncitoare (proletariatul) îşi atribuie "proprietatea altora", încalcă dreptul de proprietate privată, îşi asumă o intervenţie despotică în dreptul la proprietate.[103] Comuniştii condamnă furtul fiindcă furturile individuale ale fiecărui muncitor de la capitalişti, în propriul lor avantaj, nu ar duce la o luptă comună ci ar transforma muncitorul într-un mic burghez. Hoţii de cai şi pungaşii nu vor lupta în lupta de clasă, cu toate că ei vor fi vlăstari ai proletariatului. Dacă mulţi proletari ar deveni hoţi, clasa proletară s-ar descompune şi ar fi condamnată la incapacitate. Deci, comuniştii condamnă furtul nu pentru a apăra proprietatea privată ci pentru a menţine integritatea clasei lor, pentru a apăra clasa lor de "demonizare" şi "dezintegrare". Fără această apărare, proletariatul nu poate niciodată să fie transformat în faza următoare. Deci, noi ne ocupăm aici de un *standard de clasă* în comportamentul proletariatului. Evident, regulile pe care le-am discutat sunt determinate de condiţiile economice din societate.

Desigur, normele proletare sunt în contradicţie cu condiţiile economice ale societăţii capitaliste. Noi am discutat despre normele dominante. Atunci când normele proletare vor deveni normele dominante, capitalismul va deveni un lucru din trecut.[104]

---

[103] Karl Marx & Friedrich Engels, *Manifestul Partidului Comunist,* în Karl Marx & Friedrich Engels, *Opere*, (Bucureşti: Editura Politică, 1958), v.4, pp. 461 - 500.

[104] În continuare, autorul menţionează exemple care, după părerea sa, demonstrează mobilitatea şi adaptarea normelor morale la evoluţia economică: căsătoriile consanguine, asasinarea adulţilor, disciplina şi respectul în cultura chineză, idealurile cavalerilor francezi din secolele XII şi XIII, idealurile protestante, etica în profesiunile

Ştiinţa şi filozofia sunt de asemenea o categorie a fenomenelor sociale. Vom constata în continuare că filozofia este bazată pe realizările ştiinţei. Orice ştiinţă dezvoltată la un nivel acceptabil este un subiect foarte complicat care depăşeşte sistemul de idei. Ştiinţele au tehnica lor specifică, aparatura lor materială, instrumente, dispozitive, cărţi, laboratoare, muzee, etc. Orice laborator şi orice expediţie ştiinţifică, la Polul Nord sau în Africa Centrală vor fi considerate o explicaţie. Ştiinţele au şi aparatul lor uman care este foarte bine organizat (congrese ştiinţifice, conferinţe, academii şi alte instituţii cu publicaţii periodice şi de alt gen). În ultimă instanţă, există un sistem de idei organizat care constituie ştiinţa în strictul sens al termenului.

Următorul principiu are o importanţă fundamentală: fiecare ştiinţă provine din practică, din condiţiile şi necesităţile luptei pentru existenţă ale omului matur în lupta internă a forţelor sociale elementare din societate sau în lupta cu alte grupuri sociale. "Omul sălbatic a avut cele mai diferite experienţe; el poate distinge între plantele otrăvitoare şi cele comestibile; el poate înţelege regulile jocului şi se poate apăra de fiare predătoare şi şerpi veninoşi. Omul sălbatic poate folosi focul şi vinul, poate alege pietre lemne ca arme, poate să topească şi să prelucreze metale. El poate să numere şi să calculeze cu degetele; el poate să măsoare cu mâinile şi picioarele, ca un copil; el priveşte pe firmament, observă mişcările şi schimbările în poziţia soarelui şi a planetelor. Toate sau majoritatea observaţiilor omului sălbatic sunt făcute din întâmplare sau cu scopul unei aplicări utile. Aceste observaţii primitive sunt germenul diverselor ştiinţe care pot exista numai când eliberarea de grijile materiale a dus la suficient confort şi timp liber şi când intelectul este întărit prin folosire frecventă pentru a transforma observaţiile într-un subiect de interes."[105] Deci, ştiinţa poate începe numai dacă creşterea forţelor de producţie permite suficient timp liber pentru perspectiva ştiinţifică. Materia ştiinţei este materia preluată din domeniul producţiei. Prin urmare, este evident că existenţa (materială - NT) creată prin producţie, adică interesele de producţie, au creat primul impuls de dezvoltare a ştiinţei. *Practica* a creat *teoria* şi i-a dat impuls.

Astronomia provine de la nevoia omului de a-şi găsi prin stele drumul în deşert, de la importanţa anotimpurilor în agricultură, de la necesitatea unei diviziuni precise a timpului (de exemplu, controlul astronomic al ceasurilor). Fizica a fost legată îndeaproape de tehnica producţiei materiale şi a armelor. Chimia s-a dezvoltat pe baza unei producţii industriale în creştere, mai ales a mineritului. Începuturile chimiei sunt încă din Egipt şi China în prelucrarea sticlei, vopsit, smălţuit, producţia de vopsele, metalurgie, etc. Termenul *chimie* provine de la *chemi* ("negru"), ceea ce arată că provine din Egipt. Alchimia a existat în Egiptul antic şi provine de la dorinţa de a descoperi legea care duce la transformarea metalelor în aur; în secolul al XV-lea, chimia a fost mult ajutată de medicină. Mineralogia provine de la folosirea metalelor în producţie şi studiul lor în scopurile de producţie. La început, botanica a fost cunoaşterea plantelor de vindecare, apoi a fost cunoaşterea plantelor folositoare şi, în cele din urmă, cunoaşterea plantelor în general. Zoologia provine de la necesitatea de a înţelege calităţile folositoare şi nocive ale animalelor. Anatomia, fiziologia şi patologia au început de la medicina practică. Primii specialişti în acest domeniu au fost medici egipteni, indieni, greci şi romani (Hippocrate, Claudius Galenus). Geografia şi etnografia s-au dezvoltat prin comerţ şi lupte coloniale. În antichitate, cei mai buni negustori erau şi cei mai buni geografi (de exemplu, fenicienii, cartaginezii). Geografia a fost neglijată în Evul Mediu dar un nou interes în acest domeniu a apărut în vremurile moderne, la începutul secolului al XV-lea, în perioada războaielor purtate de popoarelor de negustori şi capitalişti. În legătură cu aceste războaie au apărut călătoriile pe jumătate comerciale, prădătoare sau ştiinţifice. Aceste călătorii şi descoperiri au fost făcute mai ales de naţiunile negustoreşti şi prădătoare din Portugalia, Spania, Anglia şi Olanda. Colonialismul a încurajat etnologia pentru a descoperi noi metode de a folosi sălbaticii la muncă în favoarea burgheziei "civilizate". Matematica este ştiinţa care provine din practică, cu toate că pare a fi ceea mai îndepărtată de practică. Instrumentele matematice sunt cele utilizate la început în producţia materială: degetele, mâinile, picioarele, sistemele cincinale, decimale, etc. [106] Necesităţile de producţie au

---

libere moderne. Autorul citează parţial autori contemporani: Eduard Meyer, Werner Sombart, Max Weber, Hans Helmholt. [NT]

[105] Ernst Mach, *op. cit.*, p.97

[106] Moritz Cantor, *Verlesungen der Geschichte der Mathematik* , (Leipzig: Teubner 1915), 4v

fost fundamentul material al matematicii: măsurarea ("geometria" înseamnă "măsurarea pământului") , construcţia clădirilor, măsurarea conţinutului de pe vase, construirea vapoarelor, aritmetica negustorească, inventarul, bilanţul, etc. Geometriştii din Egipt, Grecia şi Imperiul Roman au fost, în paralel, primii matematicieni.[107] După cum am discutat la început, în domeniul ştiinţelor sociale a avut loc acelaşi lucru. Istoria provine de la necesitatea de a cunoaşte destinele popoarelor în scopuri politice practice. Jurisprudenţa a început prin compilarea şi codificarea celor importante legi, din nou, în scopuri practice. Ştiinţa politică provine din capitalism, fiind la început o ştiinţă care servea necesităţile politice ale clasei capitaliste. Ştiinţele filologice au apărut ca gramatică şi a fost un rezultat al relaţiilor comerciale şi al necesităţilor de contact. Statistica a început cu tabelele ţinute de negustori pentru fiecare ţară. Noi ştiinţe apar în faţa ochilor: teoriile despre psihotehnică, psihofiziologia muncii, teoriile despre organizarea producţiei.

Dependenţa directă sau indirectă a ştiinţelor faţă de forţele de producţie continuă simultan cu creşterea treptată a diviziunii şi a specializării din aceste ştiinţe. În cadrul procesului direct de producţie materială în societate, organele omeneşti naturale sunt extinse. În contradicţie cu spusele din Biblie, aceste organe devin capabile să cuprindă şi să manipuleze mult mai multă materie. În mod asemănător, cogniţia "extinsă" a societăţii umane este *ştiinţa*, se extinde mental şi astfel acordă capacitatea de a controla mai multe fenomene.

Este interesant să remarcăm că mulţi intelectuali burghezi adoptă involuntar punctul de vedere materialist atunci când discută concret despre ştiinţă. Dar, aceşti intelectuali burghezi nu îndrăznesc să meargă până la capăt. Profesorul Chuprov scrie despre semnificaţia ştiinţei: "Atât timp cât viaţa nu este complicată, oamenii se mulţumesc cu experienţele vieţii în treburile zilnice. Aceasta este o modalitate incidentală de a acumula în mod incoerent fragmente incoerente de cunoştinţe şi obiceiuri care trec din tată în fiu drept tradiţie. Odată cu extinderea sferei de interes, aceste fragmente amorfe de cunoaştere nu mai satisfac necesităţile şi apare o necesitate pentru muncă sistematică, devotată deplin şi conştient pentru înţelegerea universului înconjurător, adică devotată ştiinţei. Odată ce oamenii au perceput că ştiinţa şi capacitatea umană sunt identice (*scientia et potentia humana in idem coincidunt)* şi că ceea ce apare drept observaţie este regula efectului (*quod in contemplatione instar causae est id in operatione instar regulatione est)*, ei percep ideea că eşecul de a înţelege cauza distruge rezultatul (*ignoratio causae destituit effectum)* şi consideră ştiinţa drept fundamentul muncii practice."[108]

Legătura dintre stadiul ştiinţei şi forţele productive din societate conţine multe aspecte. Această legătură trebuie studiată din mai multe puncte de vedere şi în realitate nu este atât de simplă ca în aparenţă. Pentru a trata subiectul ştiinţei, trebuie să ne îndreptăm atenţia spre tehnică, modul de organizare specific, conţinutul, metoda (sau metoda pretinsă) ştiinţei. Toate aceste elemente se influenţează reciproc şi, într-un anumit moment dat, creează nivelul unei ştiinţe specifice. În mod direct sau indirect, fiecare din aceste elemente va duce din nou la tehnologia socială.

Existenţa societăţii este posibilă numai după ce forţele de producţie au ajuns la un anumit nivel de dezvoltate. Dacă surplusul de muncă lipseşte sau este limitat şi nu creşte, dezvoltarea ştiinţei este imposibilă. "Ştiinţa provine din curiozitatea spiritului, din dorinţa de a cunoaşte, dorinţă aproape le fel de imperioasă ca dorinţa de hrană. Această dorinţă a putut să se manifesteze numai din momentul în care omul şi-a satisfăcut restul dorinţelor sale. Astfel, ştiinţa desemnează traiectoriul parcurs de civilizaţie. Multe din datele foarte atice provin din China, India, Egipt. Este ciudat că aceste date antice au ajuns în aceste ţinuturi numai la o dezvoltare foarte precară."[109]

În ultimă instanţă, conţinutul ştiinţei este determinat de faza tehnică şi economică a societăţii. Acestea sunt "sursele practice" care explică din ce cauză descoperiri ştiinţifice, invenţii sau cercetări pot fi realizate în mod "independent". Se presupune că aceste idei provin din faza existentă a vieţii, creată de nivelul forţelor de producţie.

---

[107] Rudolf Eisler, *Geschichte der Wissenschaften*, (Leipzig: J.J.Weber, 1906)
[108] Alexander Chuprov, *Essays on the Theory of Statistics*, (Moscow: 1910), pp. 21-22
[109] Albert Bordeaux, *Histoire des sciences physiques, chimiques et geologiques au XIX siècle,* (Paris: Librairie Polytechnique Ch. Beranger, 1920), p. 11

În multe ştiinţe, soluţia problemelor create în primul rând de tehnologie şi economie depinde de schimbările din *tehnica ştiinţifică*. Instrumentele din cadrul tehnicii ştiinţifice au o importanţă extraordinară pentru lărgirea orizontului. De exemplu, microscopul a fost inventat în prima jumătate a secolului al XVII-lea şi, desigur, a avut o influenţă imensă în evoluţia ştiinţei prin fondarea bacteriologiei şi contribuţia la dezvoltarea în botanică, zoologie şi anatomie. La fel de evident este rolul tehnicii în astronomie (instrumentele din observatoare, telescopul şi aparatele pentru astrofotografie). Tehnica ştiinţifică este un produs al muncii şi depinde de producţia materială. De obicei, noi constatăm că în munca ştiinţifică există o *organizare corespunzătoare a muncii* care influenţează stadiul ştiinţific. Diviziunea muncii ştiinţifice (specializarea ştiinţifică), organizarea unor mari unităţi ştiinţifice (de exemplu, laboratoare), stabilirea corpurilor ştiinţifice şi relaţiile ştiinţifice sunt foarte importante. În ultimă instanţă, toate aceste faze sunt determinate de condiţiile economice şi tehnice. Astfel, laboratoarele chimice moderne se dezvoltă împreună cu fabricile de care sunt legate. Relaţiile ştiinţifice devin mai frecvente pe măsură ce creşte frecvenţa legăturilor economice. Datele tehnice şi economice condiţionează ştiinţa şi din alt aspect. Odată cu expansiunea rapidă a tehnologiei, condiţiile economice şi întregul nivel al vieţii sunt în permanentă schimbare. Rezultatul este o rapidă dezvoltare şi creştere a ştiinţei, ceea ce creează acceptarea schimbării ca factor conducător. Dacă tehnologia este conservativă şi în creştere lentă, existenţa economică va progresa de asemenea lent. Psihologia umană va deduce că totul este permanent. În această situaţie, societatea ia în consideraţie timpul şi este condusă de principiul permanenţei. *Caracteristicele de clasă* sunt prezente în diverse domenii ştiinţifice şi exprimă *modul de gândire* caracteristic al unei anumite clase sau ale unor anumite interese de clasă. Modul de gândire, interesele, etc. sunt determinate de structura economică a societăţii.

În antichitate, tehnologia s-a dezvoltat lent, ceea ce a creat progresul lent al ştiinţei tehnologice. Cauzele acestei neglijări au fost atitudinea aristocrată şi sistemul sclavagist. În aceste condiţii nu a existat nici un impuls pentru dezvoltarea aparatelor care să înlocuiască munca manuală. Ştiinţa a murit iar interesul pentru problemele tehnice a dispărut, cu excepţia unui mic număr de ciudăţenii cum ar fi ceasurile de apă.[110] De aici provine esenţa actuală a ştiinţei. "Ştiinţele naturale au apărut probabil drept un coprodus al munci meşteşugăreşti, dispreţuită în societatea antică alături de munca manuală. Sclavii respectau legile naturii şi se distingeau în mod clar faţă de stăpânii lor care speculau, munceau drept amatori în timpul lor liber şi cunoşteau natura din auzite. Astfel, poate fi explicat cu uşurinţă caracterul naiv, vag şi mistic al naturii în ştiinţa naturală antică."[111] În Evul Mediu, tehnologia era slabă şi primitivă. O întreagă ierarhie socială a fost creată iar proprietarul funciar şi monarhul se aflau în vârf. Nu vom mira să aflăm că modul de gândire dominant nu era foarte mobil, rezista la orice noutate iar erezia era pedepsită prin ardere şi despicare. În Evul Mediu, modul de gândire dominant nu se preocupa cu cercetarea naturii ci de aprofundarea problemelor teologice. În această perioadă, caracteristicile ştiinţei, imobilitatea şi teologia conservativă ("scolastica"), erau în deplină contradicţie cu cercetarea experimentală. Această realitate poate fi explicată prin condiţiile vieţii sociale, prin relaţiile tehnice şi economice care dominau evoluţia socială. Această realitate s-a schimbat atunci când relaţiile capitaliste au început să se dezvolte. În locul tehnologiei rigide, noi ne ocupăm acum cu tehnologia aflată în schimbare rapidă, cu noi ramuri de producţie în dezvoltare. Acum, avem nevoie de mecanici, ingineri şi chimişti, nu de teologi sau cavaleri. Ostilităţile militare necesită cunoştinţe ştiinţifice şi matematice. Evident, această schimbare a transformat ştiinţa: scolasticismul, latina, teologia au cedat locul investigaţiei experimentale a naturii, în favoarea ştiinţelor naturale şi a curentului realist. Am menţionat un exemplu despre transformarea generală din conţinutul ştiinţei. Prin studiu detailat, noi vom putea depista această transformare în metodele de investigaţie, în instrumentele gândirii ştiinţifice şi multe alte faze ale ştiinţei.

În sociologie, teoria organică este un exemplu al influenţei exercitate de structura de clasă a societăţii. R. Wipper scrie despre acest subiect: "Comparaţia dintre societate şi organism, expresia *legătura organică a individului cu societatea*, în contradicţie cu legătura din societatea mecanică, au fost introduse de publicişti reacţionari din secolul al XIX-lea. Prin crearea antagonismului dintre acest organ şi

---

110 Hermann Diels, *Antike Technik*, (Leipzig und Berlin: Teubner, 1920), pp. 31 - 33
111 E.Mach, *op. cit.*, p. 95

mecanism, aceşti publicişti încercau să separe între principiile lor şi principiile didactice şi revoluţionare din secolul anterior, din perioada iluminismului. În vechea terminologie, statul era un mecanism: drepturi egale pentru toţi oamenii care, în totalitatea lor, constituia poporul suveran. După noul slogan *Statul este un organism*": orânduirea oamenilor în ierarhia socială tradiţională, subjugarea individului de către un grup "natural", adică subordonarea faţă de vechea autoritate socială. În mod concret, relaţiile sociale organice înseamnă iobăgie, ghilde, supunerea muncitorilor faţă de patroni, respect faţă de onoare şi privilegiile nobilităţii ".[112]

În general, se presupune că matematica este o ştiinţă contemplativă care nu are nimic comun cu viaţa practică. Din această cauză menţionăm câteva exemple din istoria matematicii, citate de Cantor.[113] Cunoştinţele matematice au apărut la babilonieni şi s-au amplificat prin evaluări, evaluarea cantitativă a conţinutului cubic pe vasele navale, aritmetica comercială şi necesitatea de a avea un calendar precis (ani, zile, ore, etc.). Studiile matematice erau foarte legate de religie. La început, cifrele indicau divinităţile, antecedentele lor cereşti, etc. Matematica a ajuns la un înalt grad de dezvoltare la egipteni (manuscrisul lui Ahmes).[114] Diodorus Siculus scrie despre egipteni: "În cadrul educaţiei, preoţii îi învaţă pe copiii lor două feluri de a scrie: scrisul sacru şi scrisul folosit pentru o educaţie mai generală. Geometria şi aritmetica sunt tratate cu o atenţie deosebită fiindcă fluviul [i.e. Nilul - NT] schimbă aspectul ţării odată la un număr de ani iar astfel creează multe şi diverse dispute între vecini cu privire la limitele proprietăţilor lor. Aceste dispute nu pot fi rezolvate în mod exact decât dacă un geometrist elaborează adevărul în mod ştiinţific prin aplicarea experienţei sale. Aritmetica este utilă cu privire la treburile negustoreşti legate de existenţa economică prin aplicare principiilor de geometrie, ceea ce este foarte util şi pentru cei care învaţă astrologia."[115]

La început, regulile astronomiei, geometriei şi algebrei erau legate de riturile religioase. Acestea erau taine sfinte, cunoscute numai de puţini oameni. La romani, geometria a progresat odată cu nevoile proprietăţilor funciare care erau atât de sfinte încât şi divinităţile aveau pământuri. Matematica a ajuns la apogeu odată cu stabilirea calendarului iulian şi măsurarea Imperiului Roman. În timpul lui Augustus, Heron din Alexandria a fost chemat să conducă măsurarea Imperiului Roman iar astfel a fost creată prima hartă complectă a Imperiului. Columella a discutat relaţia dintre matematică şi agricultură. Frontinus a tratat modul în care matematica este aplicată pentru calcularea apeductelor. În *Codex Arcerianus*[116] există mai multe articole despre măsurarea suprafeţelor agricole în scopuri fiscale.

După Horaţiu, dezvoltarea matematicii a fost cauzată, în primul rând, de necesităţile comerciale: calcule de dobândă, moşteniri, socoteli negustoreşti.

Astronomia, algebra şi începuturile trigonometriei au existat în India. Condiţiile din India se asemănau cu cele din regiunile în care existau alte popoare antice. Anumite capitole din scrierile lui Aryebhatta ne arată bazele matematicii din India. Aici arhitectura şi regulile matematice erau învăluite în mister şi aveau o semnificaţie astronomică şi divină.

Concluziile noastre din afirmaţiile precedente sunt următoarele:

1. Conţinutul ştiinţei este determinat de conţinutul tehnologiei şi al economiei;
2. Dezvoltarea ştiinţifică este determinată, printre altele, de instrumentele ştiinţifice;
3. Uneori condiţiile sociale au accelerat progresul iar de alte ori au retardat progresul;
4. Metoda gândirii ştiinţifice a fost determinată de structura economică; (Caracterul misterios, religios, divin al matematicii antice, în care chiar şi un *număr* era desemnat de divinitate, este o reflecţie a orânduirii feudale sclavagiste cu inaccesibilitatea stăpânului şi cu funcţionari popeşti.)
5. Structura claselor sociale din societate şi-a impus ștampila de clasă asupra matematicii, asupra modului de gândire, asupra interesului material şi a exclus muritorii de rând din misterele sale. În

---

[112] R. Wipper, *A Few observations on the Theory of Historical Knowledge*, (Moscow: 1912), pp. 47-48
[113] M.Cantor, *op.cit*., v.1, pp. 58, 79, 85 etc.
[114] Cf. W.W.Rouse Ball, *A Short Account of the History of Mathematics*, (NY: Dover Publications, 1908) [NT]
[115] Diodorus Siculus, *Library of History*, (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1933), v.1, 81:1-6, pp. 277-279 [NT]
[116] Colecţie despre măsurarea terenurilor agricole din secolele VI -VII AD [NT]

epoca modernă constatăm aceleaşi legături cauzale dar mult mai complicate şi cu o formă diferită. Tehnologia şi condiţiile economice s-au schimbat complet.

Religia şi filozofia. Religia şi filozofia sunt următoarele forme de suprastructură cărora le vom devota atenţia.

Gândurile şi observaţiile acumulate în societatea umană creează necesitatea de grupare şi clasificare. Încă din primele faze, ştiinţa a fost subdivizată în diverse ramuri. În cadrul acestor ştiinţe speciale, "gândurile s-au adaptat la gânduri", adică a avut loc o sistematizare. În plus, a fost simţită necesitatea ca ceva să cuprindă toate "cunoştinţele" şi "erorile" şi să realizeze un echilibru reciproc. Religia şi ştiinţa generală au trebuit să furnizeze acest principiu unificator care să dea răspunsuri la chestiunile cele mai generale şi abstracte: Care este cauza existenţei generale? Care este esenţa universului? Universul este ceea ce pare sau altceva? Care este natura spiritului şi a materiei? Există posibilitatea de a cunoaşte oarecum universul? Care este esenţa adevărului? Care este cauza ultimativă a tuturor evenimentelor? Care sunt limitele cunoaşterii umane şi care sunt definiţiile acestor limite? Răspunsurile vor influenţa concepţia noastră despre oricare fenomen specific. De exemplu, dacă totul depinde de voinţa Domnului, care conduce lumea după planul său divin, tot ceea ce ştim noi trebuie să fie puse în ordine teologică sau teleologică. În anumite perioade, ştiinţa a acceptat această formă. Atunci, toate fenomenele ne solicitau să căutăm scopul divin. Dar, dacă divinităţile nu sunt implicate, dacă o relaţie cauzală este singurul element important, atunci atitudinea noastră faţă de fenomenele din univers se schimbă esenţial. În consecinţă, dacă filozofia şi religia sunt perspectivele prin care sunt observate faptele într-o anumită etapă a evoluţiei, atunci studiul condiţiilor fundamentale ale acestor perspective este foarte important.

Noi ştim deja că "esenţa" religiei este o "credinţă" în forţe supranaturale, în spirite miraculoase. Această "credinţă" poate fi într-o anumită forţă sau în mai multe astfel de forţe; această credinţă poate fi neprelucrată, mai mult intangibilă şi eterică. Aceste noţiuni despre "spirit", "suflet", reflectau anumite structuri economice din societate, în perioada în care "bătrânul clanului" şi apoi patriarhul ajunseseră la putere. Patriarhul a ajuns la putere atunci când diviziunea muncii a dus la segregarea muncii administrative. Bătrânul clanului, cel care deţine experienţa clanului în domeniul producţiei, este cel care administrează, comandă şi delimitează planul de muncă; el reprezintă principiul "creativ" în acţiune. Restul celor din clan ascultă şi execută poruncile, se supun planului emis de superiorul lor şi acţionează după dorinţele unei alte persoane. Acest mod de producţie a devenit un model pentru a interpreta toate fazele existenţei, în special cele ale omului. Omul este compus din "trup" şi "suflet". "Spiritul" conduce "trupul" şi îi este superior, aşa cum organizatorul şi administratorul sunt superiori faţă de simplul executant. Aristotel face analogia dintre suflet şi stăpân, dintre trup şi sclav. Întreaga lume a început să fie considerată conform acestei idei: omul a văzut spiritul în spatele oricărui lucru. Toată natura a devenit activată (animată) de un "spirit", o concepţie ştiinţifică cunoscută drept "animism", termen provenit de la *anima* în latină (suflet) . După ce a fost stabilită, această concepţie a dus la începuturile religiei, începând cu slujba strămoşilor, a bătrânilor din clan, a supraveghetorilor şi a orânduitorilor în general. "Spiritele" sau "sufletele" lor erau considerate cele mai inteligente, experimentate şi puternice. În această fază avem deja o religie ale cărei origini ne demonstrează că este o reflecţie a relaţiilor de producţie, mai ales ale relaţiilor de stăpân şi servitor. *Ordinea politică din societate* era determinată de relaţiile de producţie. Întreaga lume era explicată conform şablonului folosit pentru explicarea vieţii sociale. În toată istoria sa ulterioară, religia expune schimbări paralele cu schimbările efectuate în relaţiile de producţie şi în relaţiile social-politice. Într-o societate bazată pe relaţii social-politice slabe între clanuri, fiecare cu seniorii şi principii săi, religia ia forma politeismului. Monarhia centralizată ajunsă la putere va fi duplicată în ceruri. Paralel cu ierarhia funcţionarilor oficiali din orice stat respectabil, găsim în ceruri o orânduire corespunzătoare de sfinţi, îngeri, zei, etc., plasaţi ierarhic conform demnităţii, rangului şi ordinului lor. Diviziunea muncii era instituită la divinităţi la fel ca la oameni. În mitologia romană, Marte era zeul războiului iar Mercur era zeul comerţului. În creştinism, Sfântul Gheorghe şi Arhanghelul Mihail dominau artele marţiale. Orice legătură de stăpânire sau dependenţă are o oglindire similară în religie. În viaţa pământească au loc războaie, răscoale şi înrobiri iar religia propovăduieşte că aceste lucruri se

întâmplă şi în ceruri. Diavolii, demonii sau domnitorii tenebrelor sunt numai oglindirea conducătorilor ostili care încearcă să distrugă lucrurile pe pământ iar în ceruri ei încearcă să zdruncine pe Cel Atotputernic şi să inverseze ordinea din ceruri.[117]

Ca suprastructură, religia este un sistem de *idei*, orânduite într-un anumit stereotip, o organizare *personală* şi un sistem caracteristic de metode şi reguli, în slujba Domnului. Clasa superioară a preoţilor făcea parte din clasa guvernatoare. Suprastructura religioasă este legată în mod indisolubil de evoluţia vieţii sociale. Biserica a reprodus întotdeauna societatea contemporană cu caracteristicile ei economice şi sociale.

Biserica dominantă este şi o organizaţie economică integrată în sistemul economic al întregii societăţi. În Evul Mediu, Biserica Catolică a fost un adevărat stat feudal, cu un imens sistem economic de tributuri, impozite şi cu un mecanism administrativ. În Rusia, mănăstirile şi grupurile de mănăstiri (*lavras*) au acumulat o avere imensă. Biserica a conciliat masele, a moderat violenţa maselor împotriva ordinii stabilite. Dar, această Biserică este un ingredient al aparatului de exploatare, conceput conform stereotipului întregii societăţi exploatatoare.

După faza sa iniţială, societatea a avut întotdeauna o structură de clase; relaţiile de reproducţie erau relaţii de dominaţie şi supunere iar sistemul politic reflecta şi exprima această situaţie. Religia acestei societăţi justifica această stare a lucrurilor şi asigura acordul maselor, uneori prin mijloace foarte sofisticate. Dar, această conciliere nu a rezistat întotdeauna în timp. Masele oprimate, care nu au putut să se elibereze cu totul de modul de gândire religios, îşi întemeiau propria lor religie, în contradicţie cu ortodoxia. Astfel, au apărut aşa-numitele "erezii", în contradicţie cu doctrina bisericească ortodoxă. În prezent, avem o biserică oficială şi diverse grupări "non-conformiste". În anumite cazuri, aceste grupări non-conformiste sunt organizate ilegal şi conspirativ, cu preoţii şi profeţii lor, care sunt şi conducătorii lor.

Cu puţin timp în urmă, o astfel de viziune despre religie şi biserică ar fi fost considerate o blasfemie. În prezent, chiar şi intelectuali burghezi - de exemplu, Max Weber[118] - acceptă această opinie.

Putem considera Reforma protestantă drept un exemplu al luptei de clasă purtată sub un drapel religios. Acesta a fost primul atac violent al clase sociale asupra guvernării feudale şi modul în care această guvernare a fost efectuată în Europa occidentală prin intermediul Bisericii Catolice. Toţi prinţii care se aflau la putere au fost de partea Papalităţii. Mica nobilime provincială şi burghezia au fost de partea protestanţilor moderaţi, conduşi de Luther. Artizanii, cei pe jumătate proletari şi o parte din ţărănime, s-au alătura sectelor extremiste (de exemplu, anabaptiştii), care în anumite cazuri aveau un element comunist. Lupta religioasă, lozincile, grupurile de aderenţi de diverse tendinţe, erau o reflecţie precisă a luptei, a aspiraţiilor şi al alianţelor în domeniul social-politic.

Suprastructura religioasă este determinată de condiţiile materiale ale existenţei umane. Nucleul suprastructurii religioase este oglindirea ordinii social-politice din societate. Alte idei se plasează în jurul acestui nucleu dar axa lor esenţială rămâne structura socială aşa cum ea este transferată în lumea invizibilă şi aşa cum este percepută din punctul de vedere al unor anumite clase. În acest context, "sufletul" este şi o funcţie a "materiei" sociale.

Putem afirma că religia continuă să existe în societatea capitalistă (în Europa, ca monoteism). Ordinea socială capitalistă are diferite forme de dominaţie burgheză în politică (monarhie, republică) dar, în esenţă, aceste forme nu sunt monarhice. Capitalistul este monarh în fabrica lui dar, de obicei, clasa burgheză nu funcţionează în societate prin intermediul unei singure persoane. Teoria marxistă îşi permite singura explicaţie posibilă a religiei în zilele noastre. Contradicţia aparentă în cele spuse mai sus este înlăturată cu uşurinţă.

---

[117] În continuare, autorul menţionează tezele unor autori cu tendinţe marxiste (de exemplu, Alexander Bogdanov), despre istoria religiei. Autorul consideră că ideile exprimate de religia oficială au fost ideile clasei sociale aflată la putere. Biserica Ortodoxă Rusă este oglindirea exactă a absolutismului bizantin. [NT]

[118] Max Weber, *Introducere în sociologia religiilor: Confucianism şi Taoism*, (Iaşi: Institutul European, 2001); Max Weber, *Etica protestantă şi spiritul capitalismului*, (Bucureşti: Humanitas, 2003) [NT]

În societatea feudală, monarhii, principii şi funcţionarii publici stăpâneau economia mărfurilor. În sistemul capitalist, avem un regulator nou, puternic şi impersonal: piaţa, cu capriciile ei incalculabile, îi înalţă pe unii, îi distruge pe alţii şi joacă la noroc cu oamenii drept o forţă oarbă, iraţională şi impredictibilă. Aici divinitatea împarte sorţii. Grecii şi romanii aveau deja Parcae, Moira şi Ananke ("necesitatea"), o forţă siluitoare mai mare chiar decât divinităţile. Această concepţie a fost legată de creşterea relaţiilor negustoreşti şi războaiele comerciale care periclitat chiar existenţa Greciei. Divinităţile politeiste (precum şi divinităţile monoteiste) nu au fost mereu spirite neîntrupate ci mâncau, beau, stăteau cu femei (sub forma unui porumbel). Evoluţia economică a creat economia de schimb, a subminat sistemul politic feudal şi a negat atribuţiile precedente ale divinităţilor politeiste. Acum, burghezul pios crede în Dumnezeu ca o forţă divină necunoscută, care nu poate fi cunoscută şi de care depinde tot dar fără o relaţie externă cu omul: divinitatea este un spirit, o formă indigenă crudă. Pe de o parte, economia este caracterizată printr-o relaţie de dominaţie şi supunere iar pe de altă parte, economia este caracterizată prin relaţii comerciale neorganizate. Religia a fost protejată de relaţia de dominaţie şi supunere. Relaţiile comerciale neorganizate explică caracteristicile percepţiei divine din zilele noastre.

Nu trebuie să uităm că am discutat aici numai ideile *fundamentale* ale religiei. Noţiunile derivate trebuie explicate întotdeauna în cadrul condiţiilor specifice ale dezvoltării. Noi trebuie să accentuăm faptul că proletariatul se confruntă cu necesitatea de a *combate activ religia*.[119]

Filozofia este o meditaţie asupra celor mai abstracte chestiuni, o generalizare cognitivă, o ştiinţă a ştiinţelor. Atunci când ştiinţele încă nu erau dezvoltate sau încă nu erau separate, filozofia şi ştiinţa tratau chestiuni pur ştiinţifice, inclusiv cunoaşterea fragmentară a naturii şi a omului, în faza disponibilă din acel moment. Chiar şi atunci când diversele ştiinţe au început să existe în mod independent, filozofia a continuat să reţină un domeniu aparte: elementul comun al tuturor ştiinţelor, în special cunoaşterile umane şi legăturile lor cu lumea. Filozofia trebuie să coordoneze ştiinţa, cu toate că există multe subdiviziuni în cadrul ştiinţei. Filozofia trebuie să furnizeze un cadru comun pentru toate lucrurile cunoscute care servesc ca fundament al întregii viziuni despre viaţă (*Weltauffasung*). La începutul prezentei lucrări, am discutat despre cauzalitate şi teleologie. Aceasta nu este o chestiune specifică din domeniul fizicii, al economiei politice, al filologiei sau al statisticii. Aceasta este o chestiune filozofică universală în toate ştiinţele. Problema relaţiei dintre "spirit" şi "materie" sau, cu alte cuvinte, problema relaţiei dintre "gândire" şi "existenţă" este o problemă asemănătore. Ştiinţele specifice nu dau o atenţie specială acestei chestiuni care are tangenţă cu toate aceste ştiinţe. Există chestiuni filozofice particulare la care ştiinţele particulare nu dau răspuns: oare senzaţiile noastre reflectă corect lumea exterioară? Oare lumea exterioară există? Care este adevărul? Cunoaşterea noastră este limitată sau nu? La fel ca toate ştiinţele, filozofia continuă să acumuleze şi să sistematizeze întreaga noastră cogniţie dintr-un anumit punct de vedere iar astfel creează o structură ordonată a entităţii. Se poate afirma că filozofia ocupă cel mai înalt loc în spiritul uman şi este mai greu să determinăm originea sa pământească şi materială, în comparaţie cu alte subiecte. Din nou, putem fi siguri de legea fundamentală a naturii: dependenţa ultimativă a filozofiei de evoluţia tehnică a societăţii şi de nivelul la care au ajuns forţele productive. În mod inevitabil, observăm aici o formă complicată a acestei dependenţe fiindcă filozofia nu provine direct de la tehnologie şi este separată de tehnologie. Câteva exemple vor clarifica această afirmaţie. Noi am afirmat că filozofia sistematizează cunoştinţele, ceea ce reprezintă rezultatele ştiinţelor individuale. Din această cauză, filozofia depinde de faza în care se află aceste ştiinţe. Dacă ştiinţele sociale se dezvoltă dintr-un oarecare motiv, filozofia va inclina în aceea direcţie. Dar, dacă la un anumit moment, ştiinţele naturale atrag atenţia generală, tonul fundamental al filozofiei va fi foarte diferit. Aceste rezultate sunt produse de psihologia socială, atitudinea mentalităţii generale care domină într-un anumit moment şi într-un anumit loc. La rândul ei, mentalitatea generală este expresia claselor sociale, a condiţiilor lor de existenţă. Aceste "condiţii generale de existenţă" sunt guvernate de situaţia claselor în economia socială.

---

[119] În continuarea paragrafului, autorul critică opiniile lui Herman Gorter despre religie în lucrarea sa *Historical Materialism* . Observaţiile autorului sunt numai o deviaţie de la argumentul său principal. [NT]

Această situaţie este rezultatul unui anumit nivel al forţelor de producţie. Prin urmare, descoperim astfel un număr de legături interpuse între forţele de producţie (tehnologie) şi filozofie.

Dacă o anumită doctrină filozofică este tenebroasă (pesimistă), afirmă imposibilitatea sau vanitatea cunoaşterii inclusive, susţine că lucrurile sunt firave şi trecătoare, noi trebuie să căutăm o explicaţie despre provenienţa psihologică a unei asemenea filozofii. O cercetare amănunţită va demonstra că această gândire pesimistă nu apare în mod independent ci exprimă înfrângerea unui segment social, a unei clase sociale sau a tuturor claselor sociale. Filozofia pesimistă provine din lipsa unei scăpări şi dispariţia dragostei de viaţă. Să presupunem că o societate este implicată într-o luptă înflăcărată între clasele şi partidele respective. Această stare de lucruri se va reflecta în filozofia din aceea perioadă fiindcă omul nu are o viaţă dublă: aceeaşi persoană sau aceeaşi clasă socială sunt implicate în lupta politică şi în lupta pentru "scopul final". Aceste lupte sociale îşi vor pune amprenta pe psihologie şi se vor exprima în cele mai sublime interpretări. Într-o societate cu un ritm foarte lent şi monoton, totul va fi dictat de tradiţie, rutină, precedentele din trecut. În această societate, nu intervin schimbări în tehnologie, în viaţa socială, în ştiinţă; unii oameni dispar iar alţii se nasc, având exact aceleaşi gânduri ca predecesorii lor. O astfel de rigiditate a întregii societăţi va face în mod inevitabil la ca filozofia acestei societăţi să fie bazată, în general, pe noţiunile de imutabilitate şi permanenţă. Putem menţiona astfel cauzalitatea: o filozofie a inerţiei, o ştiinţă a inerţiei, o psihologie socială a inerţiei, o tehnologie a inerţiei. Mai putem aduce multe exemple dar credem că am demonstrat dependenţa finală a filozofiei faţă de economia socială şi tehnologie.

Toată istoria gândirii filozofice sprijină afirmaţiile de mai sus.

În Grecia antică, considerată de obicei căminul filozofiei clasice, primele sisteme filozofice s-au format în oraşele comerciale din regiunea Ionia. Aceste oraşe se aflau pe marile trasee navale dintre Asia Mică şi Europa. În Ionia se afla reţeaua relaţiilor economice cu Egiptul. În secolele VI - V BC, aici s-au dezvoltat, mai mult ca în tot restul lumii, comerţul, munca artizanală şi industria sclavagistă, mai ales negoţul cu sclavi. În această perioadă au existat în Ionia contacte comerciale cu alte regiuni, schimburi de idei, influenţe din Babilon şi Egipt iar "viaţa culturală" înflorea. În această perioadă au început ştiinţele naturale, astronomia, geometria, aritmetica, medicina. Pe aceste fundamente s-au dezvoltat şi primele sisteme filozofice: filozofia naturală, adică filozofia legată de ştiinţele naturii, care avea ca scop descoperirea fundamentului natural al întregii existenţe. Şcoala ioniană (Thales, Anaximander, Anaximenes) a căutat unitatea materiei în apă, în aer, în infinitate, etc. Aceşti filozofi au făcut multe observaţii ştiinţifice şi comentarii despre "esenţa lucrurilor". De exemplu, Anaximander a conceput o hartă geografică care a fost folosită un timp. În şcoala ioniană, gândirea filozofică nu era încă separată de observaţiile ştiinţifice legate de practică. Apoi, apare creşterea şi acumularea bogăţiei, amplificarea în munca sclavilor, parazitismul claselor superioare. În paralel, apare dispreţul pentru muncă, pentru viaţa muncitorului, pentru producţie, pentru implicarea directă în comerţ (nu prin intermediul angajaţilor). Din toate aceste motive, gândirea ştiinţifică tehnică a fost stăvilită iar filosofia s-a transformat într-o "speculaţie" nepământească. Dar acest lucru nu înseamnă că filozofia s-a dezvoltat din interiorul său. Filozofia a continuat să fie formată şi condiţionată de viaţa socială. Să discutăm despre filozofia lui Heraclit din Efes, unul din cei mai mari filozofi din Grecia. Heraclit s-a născut într-un oraş comercial înstărit care a trecut prin multe tribulaţii. Aristocraţia comercială a prins rădăcini şi domina aristocraţia agrară. Heraclit provenea dintr-o veche familie nobilă şi era un aprig duşman al democraţiei şi al gloatelor oarbe. Heraclit era un contra-revoluţionar şi iar opiniile sale au fost expuse cu o obscuritate aproape conspirativă. Filozofia lui Heraclit trebuie să fie atribuită principiului de persecuţie al aristocraţiei native. Cu toate că este segmentată de multe conflicte, societatea există ca totalitate, inclusiv contradicţiile şi tulburările, ceea ce este corect şi despre univers. În esenţă, orice obiect este un întreg, concordant şi discordant, constructiv şi distructiv, unul în tot şi totul într-unul. În aceste contradicţii, avem unitatea, "esenţa lucrurilor". Este o prostie să vorbim despre pace când nu există pace şi totul este în mişcare…

Clasele se succed în permanenţă. Esenţa societăţii este aurul, cu care se poate cumpăra tot…În cele din urmă, se va face dreptate pe pământ.[120]

Observăm că elementele vieţii sociale din aceea epocă apar în filozofia lui Heraclit într-o structură specifică: esenţa economiei care se dezvoltă sub stindardul aurului, lupta de clasă, aristocraţia ca oponent, speranţa într-un viitor mai bun, încurajări, credinţa în victorie, credinţa în schimbarea universală, presupunerea unui destin impersonal şi raţiunea misterioasă care domneşte în lume. Acestea sunt oglindirile legilor dintr-o lume comercială, cu concurenţă, război şi refuzul muncii productive; cu aristocraţi din naştere care detestă mulţimea, cu tradiţiile nobilităţii şi castele feudale. Acestea sunt rădăcinile sociale de la care provin interpretările filozofice ale lui Heraclit. Ca reprezentant al aristocraţiei şi membru al opoziţiei, Heraclit nu dorea continuarea situaţiei prezente şi făcea apologia principiului de schimbări, contradicţii, luptă dinamică. Filozofii din partea adversă şi din clasa guvernatoare, Parmenides fiind cel mai important dintre ei, apărau intens principiul imutabilităţii şi al permanenţei. Anaxagora a fost apropiat de Pericles, conducătorul democraţiei sociale din Atena şi a încercat cu ingeniozitate să mute centrul de gravitaţie al acestei dispute filozofice pasionale. Anaxagora reprezintă viziunea evoluţiei treptate, aşa cum ne puteam aştepta de la cei din clasa sa socială.

Aici nu putem discuta detailat despre filozofia greacă. Evident, filozofia greacă nu putea să elaboreze o soluţie inclusivă şi să transpună amprentele intangibile ale vieţii sociale care devenea din ce în ce mai confuză. Lupta extrem de complicată şi agitaţia din marile oraşe au creat multe curente, dispute şi critici. Relaţiile sociale, normele şi morala tradiţională erau în decădere. Oamenii intrau în confuzie şi filozofia a devenit practică, adică trata esenţa umană, moralitatea, etc. În loc să cerceteze esenţa universului, atenţia a fost îndreptată spre esenţa umană, spre normele de comportament, datorii, "binele" şi "răul". Pe de o parte, erau sofiştii care criticau tot iar pe de altă parte era Socrate. Prin idealismul său filozofic, Platon a inclus raţiunea pură şi "binele" alături de marele baston pentru sclavi. Putem considera un alt exemplu din perioada de declin a Imperiului Roman, care este şi declinul întregii civilizaţii mediteraneene antice. Oraşele s-au dezvoltat foarte repede. Bunurile erau acumulate prin jefuirea coloniilor şi exploatarea sclavilor. Clasa guvernatoare şi mulţimea proletară (*lumpenproletariat*) erau complet paralizate şi corupte. Sclavii erau mai asupriţi ca niciodată. Aceasta era situaţia internă. Seneca îi scrie lui Lucilius despre sinucidere.[121] Aceasta este o filozofie a individualismului absolut al unor persoane care refuză relaţiile sociale. Filozofia acelor vremuri era pesimismul, apologia morţii, critica zadarnică a tuturor instituţiilor sociale şi veneraţia raţiunii abstracte care dispreţuieşte tot. Oare aceasta nu este o reflecţie fidelă a stării de spirit generale al unei clase suprasaturate, decadentă, parazitară şi care şi-a pierdut complet gustul de viaţă? Această stare de spirit provine de la condiţiile sociale şi economice predominante din aceea perioadă.

În Evul Mediu, feudalismul a fost sistemul predominant în Europa. Feudalismul a avut o imensă ierarhie de subjugare iar biserica era formată la fel. Normele legale, manierele, religia şi toate formele suprastructurii feudale erau expresii ale acestui sistem şi erau utile pentru consolidarea sa. Evident, religia a avut un rol semnificativ în cadrul acestui proces fiindcă fundamentul religiei este o legătură de dominaţie şi supunere. În mod inevitabil, un sistem religios de sclavie spirituală s-a dezvoltat pe bazele feudalismului. În consecinţă, filozofia din aceea perioadă a avut un ton religios specific şi a slujit divinitatea (*Philosophia ancilla theologiae*).[122]

---

[120] Autorul menţionează aici lucrarea lui E. Meyer, citată la nota 43, fără să menţioneze fragmentele din scrierile lui Heraclit. Acest paragraf este foarte imprecis şi trebuie considerat în contextul surselor antice precum şi în cadrul divergenţelor istoriografice dintre autorii moderni cu privire la semnificaţia lui Heraclit ca sursă filozofică. [NT]

[121] Autorul citează indirect un fragment din epistolele lui Seneca, menţionat de autorul rus N.Vasiliev. Cf. Seneca, *Epistles*, (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1920), v.2, pp. 177-179 . Evident, aceasta nu este singura sursă pentru afirmaţiile autorului despre declinul civilizaţiei antice. Cf. Seneca, *Epistole către Lucilius*, (Iaşi: Polirom, 2007-2008), 2 v. [NT]

[122] Această metaforă provine din scrierile Cardinalului Petru Damiani (*Petrus Damianus*), (1007 - 1072) [NT]

Thomas Aquinas a fost filozoful conservator tipic din Evul Mediu. Lucrarea sa *Summa Theologicae* reflectă clar condiţiile feudale în filozofia sa. Lumea era împărţită în două părţi: lumea cotidiană vizibilă şi "formele care sălăşluiesc în ea." Dumnezeu este esenţa supremă şi cea mai pură. Apoi mai există forme ordonate după clase de demnitate sau ierarhie: îngeri, suflete omeneşti, etc. Toată această filozofie este bazată pe ideea de stabilitate, tradiţie, autoritate. "Dar, paralel cu ascensiunea clasei de mijloc, ştiinţa a cunoscut un avânt uriaş. Au început să fie studiate din nou astronomia, mecanica, fizica, anatomia şi fiziologia. Pentru dezvoltarea producţiei sale industriale, burghezia avea nevoie de o ştiinţă care să cerceteze proprietăţile corpurilor din natură şi modul de a acţiona al forţelor naturii. Până atunci însă ştiinţa nu fusese decât slujnica umilă a bisericii şi nu îi era îngăduit să depăşească limitele stabilite de credinţă; de aceea, ştiinţa a fost orice, numai ştiinţă nu. Acum ştiinţa s-a răzvrătit împotriva bisericii; burghezia avea nevoie de ştiinţă şi participa la această răzvrătire".[123] Aceste necesităţi de creştere suplimentară apăreau chiar atunci când aristocraţia agrară se afla la putere. Astfel, primul vestitor al marii revoluţii în toată concepţia despre univers şi, prin urmare, în filozofie în general, a fost Francis Bacon, care a susţinut că natura trebuie să fie studiată pentru a fi stăpânită. În acest scop, avem nevoie, în primul rând, de "arta de a inventa" (*ars inveniendi*). Vechea scolastică, inclusiv Aristotel, trebuie să fie lepădată în mormanele de reziduri. Acum, vechiturile sunt inutile şi raţiunea a învins (*vetustas cessit, ratio vicit*). Marx a considerat că Bacon a fost fondatorul materialismului englez. "Adevăratul părinte al materialismului englez şi al întregii ştiinţe experimentale moderne este Bacon. Ştiinţele naturii sunt pentru el adevărata ştiinţă, iar fizica experimentală este partea cea mai de seamă a ştiinţelor naturii. Anaxagoras cu *homeomeriile* sale şi Democrit cu atomii săi sunt adesea citaţi de el. Conform doctrinei sale, simţurile nu înşeală şi sunt izvorul tuturor cunoştinţelor. Orice ştiinţă este experimentală şi constă în aplicarea unei metode raţionale asupra datelor senzoriale. Inducţia, analiza, comparaţia, observaţia, experimentarea sunt condiţiile primordiale ale unei metode raţionale. Dintre caracteristicile inerente ale materiei, prima şi cea mai importantă este mişcarea, nu numai ca mişcare mecanică şi matematică, ci şi mai mult ca impuls, ca spirit vital, ca tensiune sau, pentru a folosi o expresie a lui Jakob Bohme, ca un *chin* (Qual) al materiei. Formele primare ale acesteia din urmă sunt forţe esenţiale vii, individualizatoare, inerente ei, care creează deosebirile specifice."[124]

În secolul al XVIII-lea, materialismul francez a declarat război concepţiei filozofice feudale a universului, exact aşa cum burghezia declara război împotriva societăţii feudale în domeniul politicii şi al economiei. Acest materialism a susţinut şi a extins cu multă energie doctrina filozofului englez Locke. După părerea lui Locke, omul nu are "idei înnăscute" iar elementele fizice la om sunt numai o "modificare" a sentimentului. Această fază a doctrinei este denumită "senzualism". Sentimentul este considerat o caracteristică a materiei. În paralel, Locke a crezut în omnipotenţa raţiunii umane şi a "raţionalismului", totalitatea fiind impregnată cu un individualism care se exprimă în domeniul "filozofiei practice" ("drepturile" şi "libertatea" individului). Această filozofie a fost foarte revoluţionară la vremea ei. Această filozofie este produsul poziţiei revoluţionare a burgheziei din aceea epocă care distrugea lumea feudală, tradiţiile ei, instituţia bisericească, filozofia teologică şi conservativă. Atitudinea revoluţionară a burgheziei poate fi explicată cu uşurinţă prin economia socială din secolul al XVIII-lea precum şi prin condiţiile forţelor de producţie. În sistemul feudal, forţele de producţie s-au lovit în dezvoltarea lor de un mare obstacol. În această perioadă, forţele de producţie funcţionau prin intermediul burgheziei, al meseriaşilor şi al semi-proletarilor iar astfel erau obligate să doboare aceste bariere.

Pentru a demonstra mai clar dependenţa filozofiei de cursul vieţii sociale, vom discuta despre filozofia burgheziei în perioada declinului burgheziei, după războiul mondial imperialist din perioada 1914 - 1918. Criza economică a fost ceea mai mare din război şi a zdruncinat fundamental întreaga structură culturală. Această criză a produs o psihologie de disperare la clasele guvernatoare, la un scepticism profund, la pesimism, la o neîncredere în forţele proprii şi în capacitatea intelectuală în general. Toate aceste

---

[123] F. Engels, *Introducere la ediţia engleză (1892) a lucrării "Dezvoltarea socialismului de la utopie la ştiinţă"* în Karl Marx & Friedrich Engels, *Opere*, (Bucureşti: Editura Politică, 1965), v. 22, pp. 291 - 292

[124] Karl Marx & Friedrich Engels, *Sfânta familie sau critica criticii critice împotriva lui Bruno Bauer & co*. în Karl Marx & Friedrich Engels, *Opere*, (Bucureşti: Editura Politică, 1958), v. 2, p.143

fenomene rezultă într-o revenire la misticism, la căutarea esenţei misterioase, la înclinaţia spre riturile oculte şi spre religiile antice, alături de reînvierea spiritualismului. Prin multe din aceste caracteristici, această atitudine ne reaminteşte de filozofia claselor guvernatoare din perioada de declin a Imperiului Roman. Vom încheia cu exemple concrete ale acestei filozofii specifice prăbuşirii capitalismului. Paul Ernst critică sistemul capitalist care a dus la război şi a oprimat individualitatea; soluţia sa ar fi izolarea de civilizaţia intrată pe o cale fără ieşire.[125] Herman Keyserling susţine că adevărul este simbolic iar una din soluţii ar fi viziunea indiană a religiei.[126] Oswald Spengler a considerat că fiecare civilizaţie are un anumit ciclu de viaţă iar cultura europeană este în declin.[127]

Arta. Vom discuta acum despre un alt fenomen social - arta. La fel ca ştiinţa sau oricare alt fenomen provenit din viaţa socială, arta este produsul producţiei materiale. Expresia "obiecte de artă" ne arată acest lucru. Dar, arta este un produs al vieţii sociale şi în sensul că este o formă a activităţii mentale. La fel ca ştiinţa, arta se poate dezvolta numai la un anumit nivel de muncă productivă iar altfel se va stinge şi va dispare. Arta este un subiect destul de complicat ca să justifice cercetarea modului în care este determinată de cursul vieţii sociale. Ce este arta şi care este funcţia sa socială fundamentală?

Ştiinţa organizează, clasifică şi elimină contradicţiile din gândirea oamenilor. Ştiinţa elaborează o structură complectă de idei şi teorii din cunoştinţe fragmentare. Omul social gândeşte şi nu se limitează la simţământ; el suferă, se bucură, regretă, sărbătoreşte, este în doliu, este disperat. Gândurile omului pot avea o infinită complexitate şi delicateţe. Experimentele sufleteşti ale omului pot fi influenţate de diverse tonuri. Arta sistematizează aceste sentimente şi le exprimă artistic în cuvinte, melodii, gesturi (de exemplu, dansul), care uneori sunt totalmente materiale, ca în arhitectură. Cu alte cuvinte, putem afirma, de exemplu, că arta este un mijloc de "socializare a sentimentelor". Lev Tolstoi afirmă corect că arta este un instrument de "infectare" emoţională a oamenilor. Cei care aud muzica compusă într-o anumită stare de spirit vor fi "molipsiţi", infectaţi şi invadaţi de această stare de spirit. Sentimentul unui compozitor devine sentimentul mai multor persoane care sunt "influenţate". O anumită stare sufletească a fost "socializată". Acest lucru este adevărat şi despre alte arte: pictură, arhitectură, poezie, sculptură.

Acum, esenţa artei este clară: arta este o sistematizare a sentimentelor în forme. De asemenea, este clar că arta are funcţia imediată de a socializa, de a transfera, de a propaga aceste sentimente în societate.

Ce determină dezvoltarea artei? Care sunt formele de dependenţă ale artei faţă de evoluţia socială? Noi am ales să analizăm muzica şi componentele ei pentru a răspunde la aceste chestiuni. Cercetarea noastră va arăta următoarele elemente: 1. *elementul material obiectiv*, tehnologia muzicală: instrumentele materiale şi grupurile de instrumente muzicale (orchestra, quartet, etc., combinaţia instrumentelor poate fi comparată cu combinaţia aparatelor şi a instrumentelor în fabrici); simboluri fizice, notaţiile, partiturile muzicale, etc.; 2. organizarea *umană*, care include multe forme de asociere în activitatea muzicală (distribuirea în orchestră, corul, procesul de creaţie muzicală, cluburile muzicale şi diversele societăţi; 3. elementele muzicale formale, inclusiv ritmul, armonia (care corespunde cu *simetria* din grafică şi din artele plastice); 4. *metodele* de unificare a diverselor forme şi principii de creaţie, care corespund cu stilul din alte arte sau, mai pe larg spus, categoria de *formă* artistică; 5. *conţinutul* operei de artă sau, în general, conţinutul tuturor operelor de artă. Noi nu ne ocupăm cu metoda de prezentare ci cu substanţa prezentaţiei, cu alegerea "subiectului" de prezentare; 6. în muzică putem include *teoria tehnicii muzicale*.

Să discută despre diversele relaţii cauzale între evoluţia muzicii şi evoluţia socială în general, bazată în ultimă instanţă pe evoluţia economică şi tehnologică a societăţii.

1. Nu vom mai repeta că arta nu poate înflori înainte ca forţele de producţie din societate să fi ajuns la un anumit nivel.

---

[125] Autorul omite că Paul Ernst a scris nu numai despre "prăbuşirea" idealismului german (1918) ci şi despre "prăbuşirea" marxismului. Vezi: *Der Zusammenbruch der Marxismus*, (München: Georg Müller, 1919). [NT]

[126] Afirmaţia autorului este foarte parţială. Cf. Hermann Keyserling, *Das Gefüge der Welt*, (München: Bruckmann, 1906). [NT]

[127] Oswald Spengler, *Declinul occidentului*, (Craiova: Beladi, 1996; trad. Ion Lascu şi Marin Beşteliu) [NT]

2. Numai într-o anumită "atmosferă" socială, arta (în speţă, muzica) poate fi separată prin dezvoltare de nenumăratele forme ale suprastructurii. De exemplu, când am discutat despre problema tehnologiei şi a artei la greci, în secolele V şi IV BC, am constatat că nu a existat o creştere a ştiinţelor tehnice sau a ştiinţelor naturale dar speculaţia filozofică era foarte răspândită. Desigur, "suprastructura" se dezvoltă rapid dacă tehnologia socială se mişcă rapid. Dar, este cert şi faptul că suprastructura nu progresează (sau regresează) *uniform*. Nici producţia materială nu progresează uniform. De exemplu, fabricarea cârnaţilor nu poate ţine pasul în egală măsură cu evoluţia forţelor de producţie din construcţia locomotivelor. Din anumite motive, unele forţe de producţie pot fi cu totul absente. Acest lucru există şi în "suprastructură": în secolul al V-lea BC, la Atena, tehnologia mergea prost iar filozofia speculativă înflorea. În America din secolul XX, tehnologia este pe primul loc iar filozofia este neglijată. În alte vremuri, imnurile religioase (o ramură a muzicii) erau universale. În zilele noastre, ar fi greu de găsit oameni care să îndrăgească imnurile tradiţionale, cu excepţia câtorva bătrâni ofiliţi şi câtorva bătrâne pioase. Bobocii "mentali" ai societăţii sunt produsul suprem al suprastructurii. Fireşte, noi ne aşteptam ca bobocul înfloritor să primească ceea mai generoasă sevă. În Atena antică, cercetarea naturii prin experienţă era o infamie demnă numai de meseriaşii cei mai stupizi. Putem înţelege cu uşurinţă defavoarea cu care erau considerate ştiinţele naturale. Această defavoare provenea de la ierarhia de clase, de la economia socială, care la rândul ei era condiţionată de tehnologia socială. În mod asemănător, în cazul muzicii, imnurile religioase puteau fi importante când muzica mai era "slujitoarea" religiei, aşa cum era şi filozofia. Aceste imnuri se potrivesc societăţii capitaliste foarte dezvoltate aşa cum pantalonii generalului Ludendorff se potrivesc părintelui Serghei.[128] Deci, funcţia muzicii în societate depinde de situaţia societăţii, starea de spirit, vederile şi sentimentele din societate. Explicaţia se află în ierarhia socială şi în psihologia de clasă care, în ultimă instanţă, sunt bazate pe economia socială şi pe condiţiile sale de dezvoltare.
3. Tehnica muzicii depinde, în primul rând, de tehnica producţiei. Sălbaticii nu pot să construiască piane iar astfel ei nu pot să cânte la pian şi să compună piese care să fie cântate la pian. Pentru a înţelege funcţia acestor instrumente, este suficient să comparăm instrumentele muzicale primitive care provin de la coarnele şi fluierele de vânătoare cu pianul modern.[129] "Muzica nu poate exista drept o artă independentă până când nu sunt formate şi dezvoltate instrumentele şi dezvoltarea lor." "Muzica poate exprima gama emoţiilor numai prin intermediul instrumentelor disponibile."[130] Producţia unor obiecte ca telescopul şi pianul sunt o porţiune din producţia socială materială. Evident, "tehnica" muzicală depinde de tehnica acestei producţii materiale.
4. Organizarea persoanelor este legată direct şi de fundamentele evoluţiei sociale. De exemplu, distribuirea membrilor orchestrei este determinată de exact la fel ca distribuirea muncitorilor din fabrică, prin instrumente şi grupuri de instrumente. Cu alte cuvinte, organizarea membrilor orchestrei este condiţionată de tehnica muzicală (în sensul restrâns al cuvântului). Prin această metodă, organizarea membrilor orchestrei este bazată pe etapa evoluţiei sociale şi pe tehnica de producţie materială ca atare. În mod asemănător, organizarea persoanelor în alt domeniu muzical - de exemplu, într-o societate muzicală - este rezultatul câtorva condiţii din viaţa socială. În principiu, dragostea pentru muzică provine din psihologia socială, de la posibilităţile pe care diversele clase şi le pot permite pentru această predilecţie, elementele dominante, esenţa activităţii lor, etc. În cadrul procesului creativ, constatăm că sunt implicate câteva forme de relaţii umane, ceea mai veche fiind relaţia impersonală, denumită "cântece de folclor". În acest caz, activitatea de artă este produsă fundamental de mii de artişti anonimi. Cu totul diferită este situaţia în care artistul individual lucrează la comandă după ordinul unui prinţ, sau al unui bogătaş. O altă situaţie este ceea în care artistul lucrează ca meseriaş pentru o piaţă necunoscută, fiind dependent de capriciile acestei pieţe. Creaţia artistică poate proveni şi din situaţia în care artistul îşi asumă rolul unui serviciu social, etc. Aceste forme de relaţii umane sunt bazate direct pe structura economică. În sistemul sclavagist, muzicienii erau sclavi; până nu demult existau în Rusia muzicieni şerbi care

---

[128] Cf. Lev Tolstoi, *Părintele Serghei,* trad. Cezar Petrescu şi Suzi Recevschi, (Târgovişte: Pandora, 2005) [NT]
[129] Bernhard Kothe & Rudolf Procházka, *Abriss der Allgemeinen Musik Geschichte*, (Leipzig: Leuckart, 1919), p. 4
[130] Lu Märten, *Historisch-materialistisches über Wesen und Veräderung der Künste*, (Berlin: Junge Garde, 1921), p. 18

compuneau şi cântau nu pentru a satisface o cerinţă a pieţii ci pentru a executa porunca unui magnat feudal. Desigur, aceste elemente îşi găsesc expresia în lucrarea de artă. Karl Bücher spune despre ritmul la cai: "Ritmul provine de la esenţă organică a omului şi este un element de reglementare pentru utilizarea economică a energiei. Calul care tropăie şi cămila împovărată se mişcă la fel de ritmic a pescarul care vâsluieşte şi potcovarul care bate cu ciocanul. Ritmul creează un sentiment de bunăstare iar astfel uşurează munca, este o sursă de plăcere estetică şi un element de artă la care toţi oamenii reacţionează, indiferent de caracterul lor mental. "[131] Karl Bücher are dreptate: ritmul s-a dezvoltat sub influenţa relaţiilor sociale şi mai ales sub influenţa directă a muncii materiale. Cu alte cuvinte, elementele formale precum ritmul au apărut poate în preistorie adică înainte ca omul să devină om, dar numai sub influenţa evoluţiei sociale.

5. Elementele formale ale muzicii devin mai complicate fiindcă structura vieţii este mai complicată. *Complexitatea crescentă a vieţii modifică structura psiho-fiziologică a omului.* Omul sălbatic primitiv aude muzica în funcţie de evoluţia socială aşa cum audierea "fină" a orăşenilor din marile metropole capitaliste este de asemenea în funcţie de evoluţia socială. În ultimă instanţă, aceste legi imanente sunt o funcţie a acestor forţe de producţie. Omul îşi schimbă esenţa umană *conform influenţei sale asupra universului exterior.*[132]

6. *Stilul* este, de asemenea, condiţionat de cursul vieţii sociale. Stilul întruchipează psihologia şi ideologia, exprimă aceste sentimente şi gânduri, aceste stări de spirit şi credinţe, aceste impresii, forme de gândire care fac parte din atmosferă. Stilul nu este numai o formă exterioară ci şi "un conţinut cu simbolurile sale obiective corespunzătoare. Istoria stilurilor exprimă "istoria sistemului de viaţă."[133] "Stilul formei este o oglindire a vitalităţii sociale."[134] Muzica religioasă a imnurilor indiene antice (*Vede*) nu se aseamănă cu muzica franceză din sălile de concert sau cu *Marseillaise*, simbolul revoluţiei franceze. Aceste elemente provin din diferite şi contexte sociale. Din această cauză, aceste forme sunt diferite. Imnurile, cântecele de luptă sau melodiile de vodevil nu pot fi compuse în acelaşi fel. Chiar şi forma acestor stiluri exprimă diverse sentimente, gânduri, vederi. Diferenţele provin de la situaţia societăţilor sau a claselor implicate. Acest gen de diferenţă depinde de dezvoltarea economică şi, prin urmare, de stadiul forţelor productive. În mare măsură, stilul depinde de condiţiile materiale specifice al operei de artă specifice. De exemplu, muzica instrumentală depinde de natura instrumentului precum şi de metoda creaţiei artistice. Toate aceste faze depind de relaţia cauzală fundamentală din cadrul evoluţiei sociale.[135]

7. Conţinutul ("subiectul") aproape că este imposibil de a fi izolat de formă. Evident, conţinutul este determinat de mediul social, după cum putem constata în istoria artei. Evident, forma artistică va fi dată obiectului care atrage atenţia oamenilor într-un fel sau altul, la un anumit moment. Spiritul creativ nu este stimulat de subiecte care nu-i atrag atenţia ci de obiecte care constituie interesul societăţii sau interesul diverselor clase sociale. În acest fel, spiritul creativ oglindeşte interesul general sub forma activităţii mentale. "De fapt, există o temperatură *morală* care este starea generală a obiceiurilor şi a spiritelor."[136] "Acest grup intim de artişti este inclus într-un context mai larg, adică în lumea înconjurătoare al cărui gust se potriveşte cu gustul grupului de artişti. Obiceiurile şi starea de spirit sunt asemănătoare la public şi la

---

[131] Karl Bücher, *Arbeit und Rhythmus*, (Leipzig: Reinicke, 1919), p. 454

[132] Autorul critică aici opiniile mai moderate ale propagandistului sovietic Anatoli Lunacearski. Cf: Anatoli Lunacearski, *Despre literatură*, (Bucureşti: ESPLA, 1960); *Despre educaţie şi învăţământ*, (Bucureşti: Editura didactică şi pedagogică, 1978) [NT]

[133] Fritz Burger, *Weltanschauungsprobleme und lebensysteme in der Kunst der Vergangenheit*, (München: Delphin Verlag, 1919), p.23

[134] Wilhelm Hausenstein, *Die Kunst und die Gesellschaft*, (München: Piper Verlag, 1916), p. 32

[135] Opiniile autorului despre cauzalitate în muzică şi despre istoria muzicii trebuie să fie considerate în contextul larg al subiectului. Autorul omite multe şi importante lucrări de prestigiu despre istoria muzicii. Vezi: Emil Naumann, *The History of Music*, (London: Casset & Co., 1886) 5 v.; Waldo Selden Pratt, *The History of Music: A Handbook and Guide for Students*, (NY: Schirmer, 1907); Clarence G. Hamilton, *Outlines of Music History*, (Boston: Detson, 1908); Charles Villiers Stanford & C. Forsyth, *A History of Music*, (NY: MacMillan, 1916); John Frederick Rowbotham, *A History of Music*, (London: Trübner & Co, 1885), 5v. [NT]

[136] H.Taine, *Philosophie de l'art*, (Paris: Hachette, 1919), v. I, p.55

artişti; ei nu sunt persoane izolate."[137] Afirmaţiile lui Taine de mai sus sunt corecte dar, în aparenţă, el nu poate duce aceste afirmaţii la concluziile finale, ceea ce l-ar face să accepte concluziile materialiste care nu sunt pioase. Am discutat în diverse forme chestiunea atmosferei morale a mediului despre care vorbeşte Taine. În general, "morala" şi "viaţa mentală", sentimentele şi stările de spirit, nu se dezvoltă de la sine. Noi ştim că existenţa socială determină conştiinţa socială a societăţii şi a diverselor sale ingrediente (clase, grupări). Aceste condiţii creează diverse "gusturi". Ca rezultat, în ultimă instanţă, conţinutul artei este de asemenea determinat de *caracterul fundamental posedat de legea naturii* în cadrul evoluţiei sociale. Conţinutul acestei legi naturale depinde de economia socială şi, prin urmare, depinde de forţele de producţie.
8. Evident, teoria muzicală este legată direct cu toate afirmaţiile de mai sus. Prin urmare, teoria muzicală este "supusă" mişcării forţelor productive ale societăţii.

Am enumerat înlănţuirile fundamentale de cauzalitate care există în muzică dar aceasta nu este o expunere complectă a subiectului. Probabil că mai sus nu am enumerat toate relaţiile din acest domeniu. În plus, există o interacţiune a tuturor acestor elemente, ceea ce creează un model mult mai complicat şi neclar. În orice caz, liniile generale ale acestui model urmează schema descrisă mai sus. De aici nu se poate deduce că toate celelalte arte expun exact modelul pe care l-am semnalat cu privire la muzică. Fiecare artă are caracteristici specifice. De exemplu, obiectele materiale implicate în cântare sunt reduse la minimum (există note dar "instrumentul muzical" este numai vocea umană). În arhitectură, rolul materiei, al instrumentelor, rolul scopului pentru care se construiesc clădiri (templu, rezidenţă, palat, muzeu, etc.) au o foarte mare importanţă. Cititorul nu trebuie să desconsidere aceste diferenţe dar întotdeauna vom descoperi că următoarea frază este valabilă: *în ultimă instanţă, direct sau indirect, arta este determinată prin diverse modalităţi de structura economică şi de faza în care se află tehnologia socială.*

În primele faze ale evoluţiei, atunci când societatea umană abia începuse să producă surplusuri, arta era în contact direct cu viaţa materială practică. Primele forme ale artei au fost dansul şi muzica iar poezia era implicată în fuziunea lor. La începuturi, scopul original al acestor arte era să producă o unitate spirituală ca pregătire sau repetiţie pentru un anumit act. De exemplu, astfel de dansuri existau la anumite triburi de sălbatici şi erau acompaniate de aplauze iar mai târziu de instrumente muzicale primitive. Karl Bücher a demonstrat excelent că ritmul s-a dezvoltat în aceste activităţi ca principiu de organizare. Dansul "provocativ" al locuitorilor din Noua Zeelandă este un exemplu: la acest dans se adăugau grimase teribile şi ameninţări (pentru a speria duşmanul). De asemenea, dansurile ilustrau prigoana, pescuitul, etc. *Cântecele de muncă* au fost foarte importante; temeiul lor era ritmul muncii executate iar textul s-a dezvoltat de la sunetul emis involuntar în timpul muncii. Cântecele ciobanilor care îşi mână oile sau ale beduinilor, care îşi duc cămilele prin deşert, sunt direct legate cu munca zilnică a mediului înconjurător. Odată cu naşterea societăţii, apariţia unor noi ideologii şi dezvoltarea "civilizaţiei", arta absoarbe toate aceste elemente şi încetează să mai fie legată *direct* de viaţa materială, de producţie. Odată cu dezvoltarea religiei, muzica, dansul, etc., devin un ingredient al cultului. În Egipt, clasele guvernatoare au făcut din muzică un fel de mister; preoţii erau oameni de carte şi muzicieni. Principala lor preocupare era muzica iar masele înrobite aveau muzica lor specifică, "în case, pe câmpuri".[138] Constatăm că această situaţie exista în India, unde muzicienii formau o castă privilegiată (familii de muzicieni şi cântăreţi). La babilonieni, siliţi să poarte războaie mai mult decât alte popoare, exista o situaţie asemănătoare. Muzica lor era militară şi militară-religioasă. La greci, primele opere erau slave de ciobani şi "cântece de victorie". Mai târziu, au apărut la greci cântece de gen social şi familiar (lamentări pentru morţi, cântece matrimoniale). La romani existau în special cântece de ţărani şi de ciobani iar instrumentul lor era *fistula* (stuful). Romanii au introdus fluierul, trompeta, hornul şi un fel de trombon (*buccina*). În mod asemănător şi celelalte forme de artă îşi au rădăcinile în practică. Pictura primitivă, ornamentul, provin din poezie. De multe ori, ornamentele sugerează sinteza dintre vas şi coşul urzit. Începuturile picturii au fost utile şi pentru începuturile scrierii. În prima fază a scrierii, desenele au fost un ajutor pentru memorie.

---

137 Ibid., p. 4
138 B. Kothe, *op.cit.*, p. 11

Populaţiile din Africa de Sud şi India au încercat să graveze obiecte în piatră. Ieroglifele din Egipt, simbolurile din Mexic sunt, în primul rând, desenele unor obiecte. Tatuajul este legat îndeaproape de această practică. "Practica de scriere a cuvintelor şi a silabelor s-a dezvoltat din forme mai primitive. În faza iniţială, tatuajele (desene pe corpul omenesc) au fost faza iniţială, aveau ca scop să obţină anumite efecte religioase şi să facă cunoscut tribul, gradul, vârsta celor marcaţi."[139] În esenţă, arhitectura este "tehnică"; la începuturi, arhitectura era limitată la construcţia materială a unor edificii utile din punct de vedere material. "Templul grec şi turnul gotic sunt numai reprezentări permanente ale unor construcţii utile de lemn."[140] Desigur, influenţa *directă* a relaţiilor de producţie a devenit notabilă aici. În Egipt, construcţia stabilă a caselor cu ziduri a fost cauzată de inundaţiile Nilului. Coloanele erau folosite drept propteli înainte de arcade şi bolţi.

Pentru a demonstra dependenţa formei şi a stilului de mediul social, vom aduce câteva exemple preluate de la interesantele cercetări efectuate de Wilhelm Hausenstein. În domeniul artelor reproductive primitive, putem distinge două perioade: perioada strict naturalistă care reprezintă lucrurile aşa cum erau şi perioada de ornamentare cu desene convenţionalizate şi puţin asemănătoare cu realitatea. În prima perioadă avem desene de bizoni, cai, maimuţe, reni, scene de goană după victime etc. Aceste picturi se află pe zidurile cavernelor sau pe animale. În ceea de a doua perioadă, avem idoli convenţionalizaţi precum şi figuri de oameni şi animale. Max Verworn susţine că, în aceea perioadă, vânătorul paleolitic nu avea noţiunea de suflet şi era preocupat numai de ceea ce vedea. Pe de altă parte, noţiunea de suflet şi alte concepţii religioase au ajuns să domine existenţa unor anumite populaţii care au formulat o percepţie "simbolică".[141] Hausenstein crede că Verworn nu merge până la capăt cu ideile sale. După Hausenstein, nucleul problemei este că vânătorul este mai individualist iar ţăranul inclină să fie colectivist. Dar, fapt este că "arta plastică idealistă", la fel ca religia, se dezvoltă odată cu dezvoltarea unor condiţii specifice de producţie, adică relaţia de stăpânire şi subjugare. În era feudală, această relaţia a atins imense dimensiuni în producţie şi în politică. Prăpastia dintre sclav şi despot poate indica extinderea acestor diferenţe în cadrul acestei relaţii. Această situaţie determină stilul feudal specific în toate perioadele aşa cum demonstrează Hausenstein. Egiptenii, babilonienii, grecii antici, chinezii, japonezii, mexicanii, peruvienii, indienii exprimă forţa şi dominaţia despoţilor divini, a monarhilor feudali în contrast cu muritorii de rând.[142] Sublimitatea divină şi forţa primară erau inaccesibile pentru muritorii de rând. Aceste elemente se exprimă şi în arta europeană medievală, mai ales în arhitectura catedralelor, construite timp de mulţi ani, de multe persoane anonime. Ulterior, în epoca burgheză, aceste structuri tenebroase şi solemne au început să fie definite drept "citadele ale spiritului".

Tranziţia de la stilul feudal la stilul burghez începe peste tot odată cu creşterea negoţului, a capitalului comercial sau a relaţiilor comerciale capitaliste. Acest proces a avut loc la Atena în secolul al V-lea, în republicile din Italia în perioada Renaşterii şi apoi în oraşele comerciale din toată Europa. Acest proces s-a finalizat odată cu prăbuşirea definitivă a feudalismului, adică odată cu victoria Revoluţiei Franceze (1789 - 1793). În locul maselor oprimate de ierarhia relaţiilor, avem acum *individul* burghez, cu socotelile sale comerciale, aspiraţiile sale la profit, "un om şi un cetăţean". În domeniul muzicii, lucrurile stăteau astfel: "Până în secolul al XVI-lea, principiul dominant era *comunitatea*. Individul era retrogradat în spatele frontului şi era absorbit în familie, în comunitate, în biserică, în fraternitate, în stat. Prin urmare, muzica corală a fost forma dominantă a epocii. În această perioadă, individul dorea să fie şi el simţit iar astfel vedem individul cântând iar drama muzicală se dezvoltă alături de cor."[143] Noul stil muzical era o tranziţie spre recitaţie, adică jumătate cântare şi jumătate dialog. Melodia, ritmul, etc., erau subordonate

---

[139] Rudolf Eisler, *Allgemeine Kulturgeschichte*, (Leipzig: Weber Verlag, 1905), p.42
[140] John Ruskin, *Lectures on Art*, (London: George Allen, 1904), p.42. Cf. John Ruskin, *Însemnări despre artă,*, (Bucureşti: Meridiane, 1968) [NT] Acest citat din scrierile lui John Ruskin, la fel ca următorul, este parţial, eronat şi scos din context. [NT]
[141] Max Verworn, *Zur Psychologie der primitive Kunst*, (Jena: Gustav Fischer, 1907)
[142] Restul acestui paragraf este o compilaţie ecclectică de surse contemporane, citate tendenţios, parţial şi incorect. Scopul autorului este să găsească astfel dovezi în favoarea tezelor sale. [NT]
[143] B. Kothe, *op cit*., p. 159

pentru reprezentarea fidelă a cuvintelor din text. Negustorul versat a înlocuit lozinca religioasă regală-feudală cu aspiraţia la omul individual pământean. Leonardo da Vinci, unul din cei mai mari artişti din toate vremurile şi din toate popoarele, unul din oamenii cei mai semnificativi, a exprimat noua tendinţă a gândirii în multe domenii, ca filozof, inventator, naturalist, matematician, artist şi poet. După părerea lui Hausenstein, Leonardo da Vinci a renunţat la misticism. El analizează cinic legile structurale din lumea formelor umane…El abordează problema luminii din perspectiva cunoaşterii. Influenţa pe care o exercită lumina şi atmosfera asupra formei devine o problemă de optică experimentală. Pentru Leonardo da Vinci, ritmul compunerii grafice este un secret al geometriei. Realismul, raţionalismul, individualismul - acestea sunt curentele intelectuale din perioada Renaşterii. În domeniul poeziei, tranziţia de la stilul gotic medieval la stilul nou este marcată de Dante, Petrarca şi Boccaccia. Ei critică biserica feudală, stilul feudal şi invocă un stil elegant, lumesc, personal, individual. Relaţia cu viaţa socială este evidentă.

În excelenta sa lucrare marxistă despre baroc, Hausenstein a explicat suficient de bine fenomenele culturale din punct de vedere marxist.[144] Fundamentul social al stilului rococo a fost guvernarea aristocraţiei feudale şi a oligarhiei financiare (*haute finance*), parveniţi care cumpărau titluri de nobili şi adoptau maniere aristocrate. Pe pieţele de schimb se desfăşurau manipulaţii dubioase. În politica colonială şi comercială, observăm dominaţia nobilităţii care avea nevoie de bani şi îşi vindea titlurile de nobleţe. Acest mediu a determinat normele perioadei "galante". Viaţa era dominată de dragoste sub forma de flirt. Arta rococo este o perfectă reflecţie a acestor caracteristici ale psihologiei sociale.[145] Burghezia s-a dezvoltat iar după victoria sa a apărut un nou stil, cel mai bine reprezentat de pictorul francez David. Acest stil era întruchiparea virtuţilor burgheziei victorioase.[146] Această schimbare în sfera artistică corespunde cu schimbarea din sfera socială. Burghezul a devenit erou în locul aristocratului şi începe să-şi creeze stilul său specific.

Pentru a percepe contrastul, este interesant să discutăm despre arta burgheziei muribunde. Condiţiile fundamentale de viaţă ale burgheziei din Germania au devenit excepţional de tenebroase din cauza înfrângerii militare, a tratatului de la Versailles şi a pericolului permanent de revoltă proletară. În Germania, mecanismul burghez este într-o deteriorare foarte rapidă şi, din această cauză, se produce rapid procesul de "declasare", de vulgarizare al burgheziei. Presiunea marilor evenimente îndepărtează mulţi indivizi din ciclul lor de viaţă. Această disperare se exprimă prin consolidarea individualismului şi a misticismului. Există o dorinţă convulsivă pentru un "stil nou", pentru noi forme de generalizare, fără nici o posibilitate de a le găsi. În fiecare zi apar noi curente care sunt incapabile să domine realitatea pentru mult timp. Impresionismul este urmat de neo-impresionism iar apoi de expresionism. Acestea sunt o acumulare de teorii pe hârtie dar nu o sinteză solidă acceptabilă. Putem observa acest fenomen în pictură, muzică, poezie, sculptură sau, pe scurt, în toate domeniile. Burghezii reacţionari reţin cu timiditate descompunerea treptată a culturii lor şi a clasei lor. Ei formulează aproximativ acest proces drept o dezvoltare a unei credinţe în mister, vrăji, miracole, spiritualism şi teosofie.[147] În cadrul micilor grupuri promulgate, artiştii capitulează în faţa misterioasei contemplaţii a vieţii de apoi şi a bucuriilor acestei minunate creaturi. Alături de această tendinţă găsim şi o tendinţă spre "comunismul emotiv", o indicaţie a profundei decăderi a clasei burgheze. Prin urmare, misticismul este triumfător. Jules Romains crede că este necesară o stare de extaz mistic pentru ca arta să cucerească lumea.[148] Dessoir speră ca acest misticism nesănătos să fie cândva vindecat de revenirea la credinţa antică în Dumnezeu. Theodor

---

144 W. Hausenstein, *Vom Geist des Barock*, (München: Piper Verlag, 1920)

145 W. Hausenstein, *Rokoko; Französiche und deutsche illustratoren des XVIII Jahrhunderts*, (München: Piper Verlag, 1918)

146 Georg Brandes, *Main Currents in the 19th Century Literature*, (NY: MacMillan 1901 - 1923), 6 v.; Fr. Muckle, *Das Kulturproblem der französischen Revolution 1883 - 1945*, (Berlin:Verlag für Sozialwissenschaft, 1921), 2 v.

147 Max Dessoir, *Die neue Mystik und die neue Kunst* in Max Deri & als. (eds.), *Einführung in die Kunst der Gegenwart*, (Leipzig: Leeman Verlag, 1920), p. 130. Cf. Max Dessoir, *Art history and systematic theories of art criticism*, Journal of Aesthetics and Art Criticism, v.19 (1961), pp. 463 - 469 [NT]

148 Jules Romains, *Manuel de déification*, (Paris: Sangot, 1910)

Däubler formulează excelent acest punct de vedere esenţial şi profund individualist al atomilor sociali dezintegraţi. "Centrul lumii este în fiecare ego".[149] Evident, această viziune duce la misticism şi peste tot este revendicată îndepărtarea de natură. Pentru poezia expresionistă şi arta grafică, acest lucru înseamnă îndepărtarea de elementele furnizate de simţuri, depăşirea limitelor experienţei senzuale, tendinţa de proprie elevare spre ceea ce se află în spatele fenomenelor.[150] Max Martersteig evaluează această situaţie din punctul de vedere al culturii capitaliste. "Stările de extaz produse de suferinţe monstruoase trebuie să fie înlocuite de raţiune. Nici un fel de psihoză de război sau de dezarmare nu mai pot fi o scuză pentru activitatea fragmentară şi anarhică."[151] Autorul invocă un spirit de "responsabilitate supremă" dar acest lucru este inutil fiindcă o nouă sinteză sublimă nu poate fi găsită în templul decadent al capitalismului. Sunt inevitabile ruinele şi rămăşiţele, pălăvrăgeala mistică şi "extazele" sectelor teosofice. Aceasta a fost întotdeauna situaţia în civilizaţiile destinate să dispară de la începuturi.

Vom mai spune câteva cuvinte despre *mode*. Din anumite perspective, modele sunt legate de artă. De exemplu, hainele şi costumele din epoca rococo corespund cu arta din această perioadă. Din alte perspective, moda este legată de normele de comportament, de regulile de decenţă, de obiceiuri, etc. Prin urmare, modele se dezvoltă şi conform psihologiei sociale care depinde, la rândul ei, de esenţă dezvoltării sociale. Aici descoperim originile schimbărilor dezordonate în modă la sfârşitul epocii capitaliste. Stilurile de modă sunt produsul diviziunii sociale şi exprimă identitatea unui anumit clase sociale, separat de alte clase, în cadrul întregului sistem social ierarhic.[152]

Vorbirea şi gândirea sunt cele mai abstracte categorii ideologice din suprastructură şi funcţii ale evoluţiei sociale. În anumite perioade, era la modă printre marxişti şi pseudo-marxişti să se declare că originea acestor fenomene nu ar fi avut nici o legătură cu materialismul istoric. De exemplu, Kautsky a susţinut chiar că forţele gândirii umane sunt aproape neschimbate. În orice caz, lucrurile nu stau astfel. Oricât de importante ar fi pentru viaţa socială, aceste forme ideologice nu sunt o excepţie faţă de alte forme ideologice ale suprastructurii în ceea ce priveşte originea şi evoluţia lor.

În discuţia despre limbă şi gândire apare imediat incertitudinea iar această chestiune trebuie să fie rezolvată. De obicei, este admis faptul că limba este o relaţie socială, un instrument de coeziune între oameni. De asemenea, este acceptat faptul că Marx a avut dreptate când a afirmat că ar fi absurd să vorbim despre o anumită evoluţie a limbajului, dacă oamenii nu ar fi vorbit deloc între ei. Chestiunea gândirii este diferită fiindcă fiecare individ care gândeşte are creierul său şi numai un mistic ar putea încerca să caute în societate rădăcinile acestei gândiri umane individuale. Această obiecţie este fondată pe o percepţie parţială a relaţiei apropiate între gândire şi limbă. Gândirea funcţionează întotdeauna cu ajutorul cuvintelor, chiar şi atunci când nu sunt spuse; gândirea este vorbirea fără cuvinte. Gândirea este un proces de combinare a conceptelor, tratate întotdeauna sub forma unor cuvinte şi simboluri. Cine a progresat bine într-o limbă străină poate începe să gândească în această limbă. Putem găsi uşor exemple, chiar din experienţa cititorului, care să ne arate că procesul de gândire, de reflecţie, este executat cu ajutorul cuvintelor. Dacă lucrurile stau astfel şi dacă acceptăm că exprimarea este legată de originea şi dezvoltarea societăţii, atunci această afirmaţie trebuie să fie corectă şi despre gândire. Faptele ne demonstrează că evoluţia gândirii a coincis cu evoluţia limbii (a vorbirii). Ludwig Noiré a afirmat că limba este vocea societăţii iar acţiunea comună cu un scop comun este sursa limbii şi a raţiunii.[153] Filologia a demonstrat că fundamentul iniţial al vocabularului provine de la acţiuni iar primele cuvinte se

---

[149] Theodor Däubler, *Der Neue Standpunkt*, (Dresden: Hellerauer, 1916)
[150] *Ibid*., p. 142
[151] Max Martersteig, *Das jüngste Deutschland in Literatur und kunst*, in Max Deri & als. (eds.), *Einführung in die Kunst der Gegenwart*, (Leipzig: Leeman Verlag, 1920), p. 1
[152] Otthein Rammstedt (ed.), *Georg Simmel, Gesamausgabe*, (Frankfurt-am Main: Suhrkamp, 1995), v. 10. Cf.: Georg Simmel, *Soziologische Ästhetik*, (Bodenheim: Philo, 1998); Georg Simmel, *Philosophie de la mode*, (Paris: Allin, 2013) [NT]
[153] Ludwig Noiré, *The Origin and Philosophy of Language,* (Chicago: The Open Court Publishing Company, 1917), p. 143

refereau la acţiuni (verbe). Ulterior, au fost definite şi obiectele (substantive), pe măsură ce aceste obiecte erau importante în activitatea de muncă a omului. Astfel au fost denumite instrumentele folosite. În acelaşi timp, s-au consolidat concepţii mai bine definite provenite din masa materială care, vorbind la figurativ, au umplut capul omului, îi răsuna în urechi şi îi apăreau în faţa ochilor dar *conceptul* este *începutul gândirii.*

Gândirea şi limbajul au evoluat în continuare la fel ca alte forme ale suprastructurii ideologice. În cadrul acestei evoluţii, lumea exterioară încetează să mai fie o lume *per se* şi devine lumea omului; lumea exterioară încetează să fie numai materie şi devine materie pentru acţiunea umană. Instrumentele de muncă materială, la început nerafinate, devin din ce în ce mai sofisticate şi se transformă în instrumente de erudiţie ştiinţifică şi, la fel ca nenumărate alte aparate, sunt utile pentru ca societatea să anexeze o parte din ce în ce mai mare a lumii exterioare la sfera de muncă şi cunoaştere a societăţii. Rezultatul este un mare număr de concepţii şi cuvinte noi. Limbajul este îmbogăţit şi include toate subiectele de comunicaţie umană, adică gândirea umană şi vorbirea.

"Totalitatea vieţii" duce la "bogăţia" limbajului. Unele triburi de ciobani vorbeau numai despre turmele lor fiindcă nivelul scăzut al forţelor de producţie le limitează întreaga viaţă numai la nivelul de producţie şi, prin urmare, limbajul lor rămâne legat direct de procesul de producţie. Dacă se formează o suprastructură ideologică complexă în urma unor forţe de producţie intensificate, desigur că limbajul va cuprinde şi această suprastructură. Cu alte cuvinte, legătura dintre limbaj şi procesul de producţie este din ce în ce mai indirectă. În această fază, limbajul depinde indirect de tehnica de producţie. Înşiruirea cauzală funcţionează prin dependenţa diverselor forme suprastructurale faţă de procesul de producţie. Numărul mare de cuvinte care provin din limbi străine este un exemplu bun de dezvoltare a limbajului. Adoptarea cuvintelor provine de la o economie de dimensiuni universale şi de la dezvoltarea unor obiecte practice identice provenite din multe ţări sau din evenimente cu o semnificaţie universală (*telefon*, *aeroplan*, *radio*, *bolşevism*, *Comintern*, *Soviet*, etc.). Merită să fie menţionat faptul că diviziunea societăţii în clase, grupări şi profesiuni îşi pune amprenta pe limbaj. Negustorul de la oraş nu are acelaşi limbaj ca ţăranul de la sat. "Limbajul literar" este diferit faţă de "vorbirea curentă", "comună". Aceasta diferenţă poate chiar să împiedice înţelegerea dintre oameni. În multe ţări există "dialecte" populare care cu greu pot fi înţelese de clasele culte şi bogate. Acesta este un exemplu şocant al dezbinării lingvistice sociale. Diversele profesiuni au limbajul lor specific. Obişnuiţi într-o lume a diferenţelor subtile, filozofii scriu şi vorbesc într-o limbă care poate fi înţeleasă numai de colegii lor. Indulgenţa faţă de aceste moduri de exprimare provine parţial de la factorul care cauzează modele de îmbrăcăminte, având ca scop de a distinge aceste persoane faţă de "muritorii de rând". Un moşier nobil din Rusia îşi poate arăta clasa aducând cu el de la Paris haine din străinătate şi un accent deosebit. Wundt remarcă în mod corect că filologul nu poate considera limbajul drept un fenomen izolat de restul societăţii. Din contra, opiniile noastre despre evoluţia formelor lingvistice trebuie să fie în armonie cu opiniile despre originea şi evoluţia omului în general, dezvoltarea formelor de viaţă socială, originea obiceiurilor şi a legii.[154]

Gândirea nu a evoluat întotdeauna la fel. Anumiţi intelectuali respectabili constată că ştiinţa provine de la tendinţa misterioasă şi universală a omului spre explicaţii cauzale; ei nu discută despre cauza acestei tendinţe extrem de onorabilă. Noi putem stabili acum că mutabilitatea modurilor de gândire a fost stabilită în mod clar. Lévy-Brühl a scris o carte întreagă despre modul de gândire al oamenilor sălbatici; el consideră că acest mod de gândire este cu totul diferit în comparaţie cu actuala gândire "logică" şi îl denumeşte *pre-logică*. În gândirea oamenilor sălbaticilor, este frecvent ca detaliile şi chestiunile specifice să nu fie separate de aspectul general şi chiar de întreaga entitate. Întreaga lume nu este un sistem de obiecte ci un sistem de *forţe* mobile iar omul este una din aceste forţe mobile. Individul nu este o personalitate, fiind socializat în mod absolut în societate şi nu separat de societate. La omul sălbatic, "legea fundamentală" a gândirii nu este concepţia de succesiune cauzală ci legea "participării" (*loi de la participation*), după cum o denumeşte Lévy-Brühl. Legea participării permite omului sălbatic să

[154] Autorul nu menţionează sursa exactă la care se referă aici. [NT]

gândească în acelaşi fel despre individ şi colectivitate, fără să facă o diferenţă între ele.[155] Lévy-Brühl descoperă o legătură între acest mod de gândire şi o anumită existenţă socială în care individul încă nu s-a separat de comunitate. Cu alte cuvinte, Lévy-Brühl face legătura între această fază a gândirii cu comunismul primitiv.

Cauzalitatea la sălbatici nu este cauzalitatea *noastră* ci o cauzalitate animistă provenită de la tendinţa omului sălbatic de căuta un principiu spiritual, divin sau demonic, care funcţionează în toate situaţiile. Tot ce se întâmplă a fost "predestinat" de cineva: *cauza* pare identică *porunca* provenită de la un spirit superior. Legea succesiunii cauzale devine capriciul Fiinţei Supreme, stăpânul spiritual (sau stăpânul) universului. Prin urmare, în timp ce tendinţa de a căuta cauze pare a fi prezentă la om, sălbaticul caută cauze specifice, provenite de la o anumită forţă superioară. Bineînţeles, acest mod de gândire este legat de o anumită ordine socială. Acest mod de gândire este caracteristic pentru o societate care denotă prezenţa unei ierarhii în producţie şi în organizarea statală.

În următoarea fază de dezvoltare constatăm procesul pe care l-am tratat în discuţia noastră despre filozofie. Exemplele precedente sunt suficiente pentru a demonstra că *gândirea şi formele de gândire sunt o cantitate variabilă iar această varietate este bazată pe varietatea din evoluţia societăţii, organizarea muncii şi coloana vertebrală tehnică.*

În lucrarea sa *Contribuţii la critica economiei politice*, Karl Marx face o recapitulare excelentă a subiectului: "În producţia socială a vieţii lor, oamenii intră în relaţii determinate, necesare, independente de voinţa lor - relaţii de producţie -, care corespund unei trepte de dezvoltare determinate a forţelor lor de producţie materiale. Totalitatea acestor relaţii de producţie constituie structura economică a societăţii,. baza reală pe care se înalţă o suprastructură juridică şi politică şi căreia îi corespund forme determinate ale conştiinţei sociale. Modul de producţie al vieţii materiale determină în genere procesul vieţii sociale, politice şi spirituale. Nu conştiinţa oamenilor le determină existenţa, ci, dimpotrivă, existenţa lor socială le determină conştiinţa. Pe o anumită treaptă a dezvoltării lor, forţele de producţie materiale ale societăţii intră în contradicţie cu relaţiile de producţie existente, sau, ceea ce nu este decât expresia juridică a acestora din urmă, cu relaţiile de proprietate în cadrul cărora ele s-au dezvoltat până atunci. Din forme ale dezvoltării forţelor de producţie, aceste relaţii se transformă în cătuşe ale lor. Atunci începe o epocă de revoluţie socială. O dată cu schimbarea bazei economice are loc, mai încet sau mai repede, o revoluţionare a întregii uriaşe suprastructuri. Atunci când cercetăm asemenea revoluţionări, trebuie să facem întotdeauna o deosebire între revoluţionarea materială a condiţiilor economice de producţie, care poate fi constatată cu precizie ştiinţifică, şi formele juridice, politice, religioase, artistice sau filozofice, într-un cuvânt formele ideologice, în care oamenii devin conştienţi de acest conflict şi-l rezolvă prin luptă."[156]

Imensa suprastructură care se formează pe fundamentele societăţii are o "structură" internă complexă, care include obiecte, cele mai diverse instituţii umane, sisteme coordonate de idei şi forme, gânduri şi sentimente necoordonate, o ideologie secundară, ştiinţe ale ştiinţelor, ştiinţe ale artelor, etc. Prin urmare, pentru o analiză precisă suntem obligaţi să apelăm la o anumită definiţie terminologică.

Termenul "suprastructură" va fi definit ca orice fel de tip de eveniment provenit de la o bază economică. Această definiţie va include, de exemplu, psihologia socială, ordinea social-politică, inclusiv toate aspectele ei materiale, organizarea persoanelor (ierarhia oficială), fenomene precum limbajul şi gândirea. Prin urmare, conceptul "suprastructură" este conceptul cel mai vast care poate exista.

Termenul "ideologie socială" va însemna pentru noi sistemul de gândire, sentimentele sau regulile (normele) de comportament. Prin urmare, termenul "ideologie socială" va include esenţa ştiinţei (nu un telescop sau personalul dintr-un laborator chimic) şi al artei, totalitatea de norme, obiceiuri, moralitate,

---

[155] Lucien Lévy-Brühl, *Les fonctions mentales dans les sociétes inférieures*, (Paris: Alcan, 1910). p. 100. Cf. Lucien Lévy-Brühl, *La mentalité primitive*, (Paris:Alcan, 1925) [NT]

[156] Karl Marx*: Contribuţii la critica economiei politice*, în Karl Marx & Friedrich Engels, *Opere*, (Bucureşti: Editura Politică, 1962), v.13, pp.8-9 [NT]

etc. Pentru noi, "psihologia socială" va însemna sentimentele nesistematizate, gândurile şi stările de spirit care există în societate, grup, profesiune, etc.

e. Psihologie socială şi ideologie socială

Când am tratat ştiinţa şi arta, legea şi moralitatea, etc., noi ne-am ocupat de anumite sisteme unificate de forme, gânduri şi reguli de comportament. Ştiinţa este un sistem de gândire unificat şi coordinat care include în armonia sa orice subiect ştiinţific. Arta este un sistem de sentimente, senzaţii şi forme. Moralitatea este o coordonare rigidă cu aproximaţie care acordă individului satisfacţie interioară. Multe alte ideologii pot fi definite la fel. Pe de altă parte, viaţa socială include o mare masă de materie incoerentă necoordonată. În aparenţă, această masă de materie incoerentă, necoordonată, nu prezintă o aparenţă de armonie cum ar fi "gândirea zilnică obişnuită" despre un oarecare subiect, separat de "gândirea ştiinţifică". *Viaţa socială* este bazată pe cunoştinţe fragmentare, pe gânduri dezordonate şi răvăşite. Viaţa socială este o masă de contradicţii, de noţiuni înţelese parţial şi de ciudăţenii conceptuale. Noi începem să ne apropiem de ştiinţă numai atunci când această materie este aspru examinată de criticism şi este despuiată de contradicţiile sale. Dar, noi trăim în viaţa de "zi cu zi"! Viaţa socială este compusă din nenumărate interacţiuni reciproce între oameni şi conţine multe elemente necoordonate: segmente de idei (care exprimă totuşi o anumită cunoaştere), sentimente şi dorinţe, gusturi, moduri de gândire neelaborate, parţial conştiente, "concepţii confuze despre Dumnezeu", obiceiuri şi viziuni cotidiene "păcătoase", "drepte" şi "nedrepte", "frumoase" şi "urâte"; obiceiuri şi vederi despre viaţa cotidiană; impresii şi concepţii despre cursul vieţii; senzaţii de plăcere sau durere, frustrare sau supărare, îndrăgirea conflictului sau disperarea nelimitată; multe iluzii şi idealuri definite vag; o atitudine extrem de critică faţă de ordinea existentă sau o acceptare încântată a "celei mai bune dintre toate lumile"; o senzaţie de eşec şi dezamăgire, griji pentru viitor, distrugerea relaţiilor, iluzii, speranţe pentru viitor, etc., *ad infinitum*. Dacă au dimensiuni sociale, aceste fenomene sunt *psihologia socială*. Diferenţa dintre psihologia socială (sau "colectivă") şi ideologie există numai în gradul lor de sistematizare. Psihologia socială a apărut adeseori în societatea burgheză cu acoperirea misterioasă a "spiritului popular" sau *Zeitgeist*, conceput drept un suflet social unic, în sensul exact al expresiei. Dar, în acest sens, *spiritul popular* nu există, aşa cum nu există un organ social cu un singur centru de cunoaştere. În acest caz, societatea devine un uriaş monstru care zace în mijlocul naturii!

Fără acest organism, cu greu putem discuta despre un suflet al poporului sau despre un "spirit popular" în sensul mistic. Totuşi noi vorbim despre psihologia *socială* pentru ca să o separăm de psihologia individuală. Putem răspunde la această aparentă contradicţie astfel: interacţiunea reciprocă între oameni produce o anumită psihologie la omul *individual*. Elementul social nu există între oameni ci în creierele oamenilor. Materiile din aceste creiere sunt un produs al diferitelor influenţe conflictuale, ale diverselor interacţiuni. Nu există nici o viaţă mentală în afară de ceea care există în fiinţa umană "socializată", care este subiectul acestor interacţiuni. Societatea este un agregat de oameni socializaţi şi nu o imensă fiară în care persoanele individuale sunt organe diferite.[157]

Zeitgeist, *starea de spirit populară*, etc., sunt expresii care au un anumit sens şi arată că există două condiţii care pot fi observate peste tot: a) un anumit curent predominant de gândire, sentimente, stări de spirit, o psihologie dominantă care colorează întreaga existenţă socială în orice moment; b) un alt curent al acestei psihologii predominante este conform "caracterului din epocă", adică conform condiţiilor evoluţiei sociale.

---

[157] G.Simmel, *Soziologie. Untersuchungen über die Forme der Vergesellschaftung*, (Leipzig: Duncker & Humblot, 1908), pp. 559-560

Psihologia socială predominantă implică două elemente principale: a) *caracteristicile psihologice generale* care există la toate clasele sociale fiindcă situaţiile din diversele clase sociale pot avea elemente comune, în ciuda diferenţelor de clasă; b) psihologia clasei guvernante care predomină în societate şi care poate avea o influenţă predominantă asupra claselor inferioare. Prima categorie a existat în epocile feudale în care boierul feudal şi ţăranul aveau caracteristici psihologice comune: îndrăgirea practicilor tradiţionale, rutina, suspiciunea faţă de inovaţie, etc. Acest fenomen se datorează faptului că ambele clase trăiesc într-o societate stagnantă şi aproape inertă. Psihologia mai mobilă s-a dezvoltat în mediul urban. Această situaţie mai provine şi de la autoritatea nelimitată a boierului feudal în domeniul său şi a ţăranului în familia sa. În această perioadă, familia era organizată ca o unitate de muncă; de fapt, relaţie de muncă a rămas un element important în familia ţăranului până în ziua de azi. Deci, autoritatea boierului feudal este paralelă cu ordinea patriarhală a relaţiilor de muncă din familie. Această situaţie se exprimă prin supunerea complectă faţă de "capul familiei": "cel bătrân ştie!". Într-o anumită fază a evoluţiei sociale, *Zeitgeist*-ul era conservatismul nobilităţii feudale şi al ţăranului supus. Desigur, psihologia socială prevalentă prezintă factori caracteristici numai la boierii feudali, care se bucurau de avantaje datorită poziţiei dominante deţinută de nobilitatea feudală.

Mult mai des ne lovim de situaţii în care psihologia socială predominantă este psihologia socială a clasei guvernatoare. Marx spune: "Ce altceva ne arată istoria ideilor decât că producţia intelectuală se transformă o dată cu cea materială? Ideile dominante ale unei epoci au fost întotdeauna numai ideile clasei dominante."[158] Acelaşi lucru poate fi spus şi despre psihologia socială prevalentă la un anumit moment. În discuţia noastră despre ideologii, am menţionat câteva exemple de sentimente, reflecţiuni, stări de spirit predominante în societate. Să examinăm un exemplu specific: psihologia din timpul Renaşterii, caracterizată prin hedonism, etalarea termenilor latini şi greceşti, erudiţia ingenioasă, aprecierea pentru evidenţierea *ego*-ului faţă de gloată, elegantul dispreţ pentru superstiţiile medievale, etc. Evident, această psihologie nu are nimic comun cu psihologia ţărănimii italiene din aceea epocă; această psihologie era produsul oraşelor comerciale, al urbei financiare şi al *aristocraţiei financiare-comerciale* din aceste oraşe. Exact în această perioadă, oraşul a început să domine provinciile; oraşele erau stăpânite de bancheri care intrau în relaţii matrimoniale cu proeminent familii nobile. Psihologia acestei clase era psihologia guvernatoare, exprimată în multe monumente din aceea epocă, inclusiv monumente literare. Dezvoltarea forţelor de producţie la clasele guvernatoare creează necesitatea de a fabrica puternice pârghii pentru a şablona psihologia altor clase.

Evident, într-o societate de clase nu poate exista a psihologie *permanentă*, uniformă şi integrală. În cel mai bun caz, pot exista anumite caracteristici comune iar noi nu trebuie să exagerăm importanţa lor.

Aceeaşi afirmaţie poate fi aplicată şi cu privire la aşa-numitele "trăsături naţionale", psihologia de rasă, etc. Este de la sine înţeles că marxiştii nu neagă posibilitatea unor caracteristici comune la toate clasele, într-un anumit popor. Cu alte cuvinte, dacă două societăţi trec printr-o fază similară a civilizaţiei, (de exemplu, feudalismul), ele vor avea anumite trăsături speciale (eventual, neimportante). Aceste caracteristici provin de la anumite deviaţii de la cursul evoluţiei şi de la condiţiile speciale ale evoluţiei din *trecut*. Negarea acestor caracteristici ar fi absurdă, aşa cum nu pot fi negate anumite caracteristici care ţin de "caracterul naţional", de "temperament", etc. Existenţa unei *psihologii* de clasă nu poate fi considerată sub nici o formă drept o dovadă a existenţei unor anumite caracteristici "naţionale". De exemplu, Marx a vorbit despre filozofia lui Bentham ca un fenomen specific englezesc; Engels a descris socialismul economistului Rodbertus drept "socialismul unui moşier (*Junker*) prusac". Putem fi de acord şi cu afirmaţia lui E. Hurwicz care scrie: "Psihologia vocaţională nu exclude posibilitatea psihologiei naţionale. Dar, lucrurile stau astfel: marxiştii *explică* aceste caracteristici naţionale pe baza actualului curs al evoluţiei sociale. Marxiştii arată aceste caracteristici dar nu le supraestimează şi nu uită toată pădurea fiindcă există mulţi pomi. Adepţii "psihologiei naţionale" pierd din vedere pădurea. Marxiştii nu acceptă absurdităţile despre "sufletul naţional" emise de flecari docţi, flecari ignoranţi şi filistini. Toată lumea ştie că oricare filistin rus consideră filistinismul drept o trăsătură permanentă şi imutabilă a germanilor. În

---

[158] Karl Marx & Friedrich Engels, *Manifestul Partidului Comunist* în Karl Marx & Friedrich Engels, *Opere*, (Bucureşti: Editura Politică, 1958), v.4, p.486 [NT]

prezent, proletariatul german dovedeşte că lucrurile nu stau aşa. Noi mai ştim cât de multă pălăvrăgeală s-a scris despre "spiritul slav"."[159] Când Hurwicz exclama cu extaz că bolşevismul este numai o amestecătură confuză a ţarismului şi că, în ambele cazuri, motivele guvernării sunt identice, el ne arată caracteristicile "spiritului rus", care ar fi responsabil, după cum se pretinde, pentru această asemănare. Prin aceste afirmaţii, Hurwicz nu face decât să ne arate calităţile spirituale ale *micii burghezii*, care acum sunt propteaua partidelor social-democrate.

Psihologia de clasă este bazată pe un agregat al condiţiilor de viaţă în clasele respective. Aceste condiţii sunt determinate de poziţia claselor în mediul economic şi social-politic. Pe de altă parte, nu trebuie să exagerăm cu privire la oricare psihologie socială. De exemplu, asemănările de *formă* pot fi găsite în diverse psihologii de clasă. Astfel, două clase aflate într-o luptă ultimativă reciprocă pot avea sentimente, aspiraţii, impresii, iluzii complet diferite dar forma psihologiei lor poate fi similară: zel pasional, agresivitatea furioasă şi fanatică, psihologie eroică.

Psihologia de clasă este determinată de totalitatea condiţiilor din viaţa de clasă, bazate pe situaţia economică generală. Acest lucru nu trebuie să facă să atribuim psihologia de clasă la interesul egoist, cu toate că aceasta este o eroare foarte frecventă. Fără îndoială, interesul de clasă este principala forţă motrică a luptei de clasă dar psihologia de clasă mai include şi multe alte elemente. Am observat deja că filozofii din clasa guvernatoare au propovăduit cu un anumit succes auto-exterminarea, provenită din psihologia acestei clase şi care era o psihologie de saturaţie, îndestulare şi dezgust de viaţă. Cauzele acestei psihologii pot fi reproduse. Noi am descoperit deja rădăcinile acestei psihologii de clasă în rolul parazitar al claselor guvernatoare care nu făceau nimic şi trăiau numai ca să consume, să încerce, să se îndoape cu tot ceea ce există. Acest comportament al claselor guvernatoare era firesc având în vedere situaţia lor economică, rolul lor în economia generală (sau lipsa vreunui rol). Psihologia de saturaţie şi necromanie era o *psihologie de clasă*. Totuşi, nu putem afirma că Seneca a propovăduit sinuciderea atunci când a exprimat interesul acestei clase.[160] Grevele de foame din puşcăriile ţariste au fost acte de luptă de clasă, un protest desemnat să stârnească flacăra conflictului, un simbol de solidaritate, o modalitate de a menţine rândurile luptătorilor. Această luptă a fost dictată de interesele de clasă. Uneori, disperarea cuprinde masele sau anumite grupuri, după o mare înfrângere în lupta de clasă, legată de lupta de clasă. Această legătură este oarecum ciudată. Conflictul a continuat prin impulsul ascuns al intereselor; în prezent, armata luptătoare a fost învinsă iar rezultatul este dezintegrarea, disperarea, aşteptarea dornică de minuni, dorinţa de a mântui omenirea şi îndreptarea gândurilor spre ceruri. După înfrângerea marilor răscoale din Rusia în secolul al XVII-lea, care au luat forma unei disidenţe religioase, protestul a luat forma disperării: retragerea în sălbăticie şi incinerarea proprie.[161]

Evident, fenomenul psihologiei de clasă are o esenţă foarte complicată şi nu poate fi interpretat direct numai ca *interes*. Psihologia de clasă poate fi interpretată prin mediul înconjurător concret în care a fost plasată o anumită clasă socială.

Noi trebuie să menționăm psihologiile de grup şi profesiunile în structura psihologică a societăţii, adică în cadrul diverselor forme de psihologie socială. Într-o anumită clasă pot exista mai multe grupuri iar astfel burghezia include burghezia marilor finanţe şi burghezia negustorească. Clasa muncitoare include aristocraţia muncii calificate alături de muncitori oarecum calificaţi şi muncitori cu totul necalificaţi. Fiecare grup are anumite interese şi caracteristici specifice. Muncitorul cu o calificare superioară îşi îndrăgeşte munca şi este chiar mândru să fie într-o poziţie superioară ca muncitor; pe de altă parte, el este ambiţios şi îşi asumă unele tendinţe burgheze. Fiecare ocupaţie poartă amprenta sa. Atunci când criticăm birocraţii, ne referim la o anumită psihologie profesională negativă: rutina, amânările, superioritatea formei asupra substanţei. Anumite psihologii profesionale apar, caracteristicile lor mentale provin direct de la activitatea lor iar o nuanţă corespunzătoare apare în ideologia lor. Friedrich Engels

---

[159] Elias Hurwitz, *Die Seelen der Völker*, (Gotha: Perthes, 1920), pp. 14-15
[160] Vezi: Willy Evenepoel, The Philosopher Seneca on Suicide, *Ancient Society* v. 34 (2004), pp. 217-243; N.Tadic-Gilloteaux, Seneque face au suicide, *Antiquité classique* v. 32 (1963), pp. 541 - 551 [NT]
[161] S.P. Melgunov, *Russian Religious-Social Movements in the 17th century*, (Moscow: Kooperat Zadruga, 1922). Cf.: S.P. Melgunov, *The Red Terror in Russia*, (London: Dent & Sons, 1925) [NT]

afirmă: "Statul însă, odată devenit o putere de sine stătătoare faţă de societate, produce curând o altă ideologie. Şi anume, la politicienii de profesie, la teoreticienii dreptului public şi la juriştii dreptului civil, legătura eu faptele economice se pierde cu totul. Deoarece în fiecare caz în parte faptele economice, pentru a putea fi sancţionate ca legi, trebuie să ia forma motivului juridic şi deoarece, bineînţeles, în cazul acesta trebuie să se ţină seama de întregul sistem juridic în vigoare, se crede că forma juridică ar fi totul, iar conţinutul economic nimic. Dreptul public şi dreptul civil sunt tratate ca domenii de sine stătătoare, care îşi au propria lor dezvoltare istorică independentă, care sunt susceptibile în sine de o expunere sistematică şi care chiar necesită această expunere sistematică prin înlăturarea consecventă a tuturor contradicţiilor interne."[162] Psihologia meseriei sale îl va expune; într-o discuţie de un minut, vom înţelege dacă avem de a face cu un funcţionar, un măcelar, un reporter, etc. Aceste caracteristici sunt internaţionale şi pot fi descoperite peste tot. Psihologia de clasă este ceea mai semnificativă formă de psihologie socială. Alături de psihologia de clasă, noi constatăm că există o psihologie de grup, o psihologie profesională, etc.; existenţa determină cunoaşterea. În acest sens, putem afirma că fiecare grup de oameni - chiar şi un cor sau un club de şahişti amatori - pune o amprentă pe membrii săi, chiar şi în mod imperceptibil. *În ultimă instanţă, existenţa unui anumit grup de persoane este întotdeauna legată şi depinde de structura economică a societăţii. Prin urmare, toate variantele psihologiei sunt cantităţi care trebuie explicate prin modul social de producţie, prin structura economică a societăţii*.

Care este relaţia între psihologia socială şi ideologia socială? Psihologia socială este un fel de cameră de alimentare pentru ideologie. Psihologia socială poate fi comparată cu o soluţie de sare din care ideologia este cristalizată. La începutul acestei secţii, am declarat că ideologia se caracterizează printr-o importantă *coordonare* a elementelor din care este compusă, adică din diversele sentimente, gânduri, senzaţii sau forme. Ideologia sistematizează ceea ce nu a fost sistematizat mai înainte, adică psihologia socială.

Ideologiile sunt o psihologie socială coagulată. De exemplu, în faza primară din istoria mişcării proletare, în cadrul clasei proletare, a existat un oarecare dispreţ printre muncitori, un sentiment de "nedreptate" creat de sistemul capitalist, o vagă dorinţă de a înlocui sistemul capitalist cu un alt sistem. Noi nu putem numi această tendinţă drept o ideologie. Mai târziu, această vagă tendinţă a fost formulată clar, subiectele au fost coordonate, au fost formulate anumite revendicări (programe, platforme), a început să apară un "ideal" specific, etc.; în acest caz, avem o *ideologie*. Putem constata cum neplăcerile unei situaţii şi dorinţa de a le elimina se exprimă într-o lucrare de artă. Avem aici o ideologie. Uneori, este greu să conturăm o linie clară. De fapt, procesul este o lentă solidificare, consolidare şi cristalizare a ideologiei sociale din psihologia socială. Desigur, o schimbare în psihologia socială duce la o schimbare corespunzătoare în ideologia socială, după cum arătat mai sus. Psihologia socială este în permanentă schimbare, simultan cu schimbările economice din care provine. Aceste schimbări economice aduc o constantă regrupare a acestor forţe sociale, dezvoltarea unor noi relaţii bazate pe diversele niveluri ale forţelor de producţie. Un mare număr de autori moderni - Werner Sombart[163], Max Weber[164], Hermann Lévy[165] - tratează cu multă atenţie problema denumită "spiritul capitalismului", adică psihologia antreprenorilor. Marx a scris: "Protestantismul joacă un rol important în geneza capitalului, chiar şi numai prin faptul că a transformat aproape toate sărbătorile tradiţionale în zile lucrătoare."[166] Marx menţionează de mai multe ori că mentalitatea protestantismului este bigotă, frugală şi avară. În acelaşi timp,

---

[162] Friedrich Engels, *Ludwig Feuerbach şi sfârşitul filozofiei clasice germane* în Karl Marx & Friedrich Engels, *Opere*, (Bucureşti: Editura Politică, 1965), v. 21, p. 300

[163] Werner Sombart, *Der Bourgeois; zur Geistesgeschichte des Moderne Wirtschaftmenchen*, (München: Duncker & Humblot, 1913) [NT]

[164] Max Weber, *Economy and Society: an Outline of Interpretive Sociology*, (Los Angeles: University of California Press, 1968); *The Protestant Ethic and Spirit of Capitalism*, (NY: Scribner, 1930); *The Sociology of Religion*, (London: Metheun, 1963). [NT]

[165] Hermann Lévy, *Soziologische Studien über das englische Volk*, (Jena: Fischer, 1920) [NT]

[166] Karl Marx, *Capitalul. Critica economiei politice* în Karl Marx & Friedrich Engels, *Opere*, (Bucureşti: Editura Politică, 1966), v.23, p.286, nota 124

mentalitatea protestantismului este energică şi plină de repulsie faţă de luxul şi pompa Romei. Această mentalitate a protestantismului este identică cu mentalitatea burgheziei ascendente. Oamenii au râs când au auzit aceste lucruri dar, în prezent, intelectuali burghezi importanţi dezvoltă chiar această teorie a lui Marx dar fără să o atribuie lui Marx. Sombart demonstrează că cele mai diverse caracteristici (zgârcenia cu aurul, neobosita pasiune pentru aventură, spiritul inventiv combinat cu calculare, raţiune, sobrietate) au creat "spiritul capitalist" prin prezenţa lor unificată. Evident, acest spirit nu ar fi putut să se dezvolte de la sine ci s-a format printr-o modificare a relaţiilor sociale. "Trupul capitalist" şi "spiritul capitalist" s-au dezvoltat în paralel. Toate caracteristicile fundamentale ale psihologiei economice au fost inversate. În perioada precedentă capitalismului, noţiunea economică fundamentală a nobilimii era "viaţă decentă". Thomas Aquinas a scris că "banii există ca să fie cheltuiţi." Lucrurile erau administrate anevoios, iraţional, fără o contabilitate corectă, ritmul vieţii era lent (aproape în fiecare zi era o sărbătoare) iar iniţiativa şi energia lipseau. Pe de altă parte, psihologia capitalistă, care a înlocuit psihologia feudală, este bazată pe iniţiativă, energie, elan, refuzul rutinei, calcul raţional şi reflecţie, acceptarea emotivă a acumulării bogăţiilor. Inversarea complectă a spiritului uman s-a petrecut simultan cu inversarea complectă a relaţiilor de producţie.

f. Procesele ideologice considerate drept muncă diferenţiată

Problema ideologiilor şi a suprastructurii în general trebuie să fie discutată dintr-o perspectivă suplimentară. Am constatat deja că esenţa diverselor suprastructuri este o entitate mixtă, compusă din persoane şi obiecte. Ideologiile sunt un fel de produs mental. În aceste condiţii, noi trebuie să discutăm despre formele suprastructurii în cadrul evoluţiei lor. Prin urmare, noi trebuie să discutăm despre procesul ideologic *drept o formă a muncii sociale*, drept o formă de producţie materială. Noi nu trebuie să facem confuzie între aceste două entităţi. La începutul istoriei umane, atunci când nu exista surplusul de muncă, noi nu identificăm nici o ideologie. La baza diviziunii între clasele sociale se află diviziunea muncii.[167] Marx a afirmat că preoţii, avocaţii, clasele guvernatoare sunt "clase ideologice". Cu alte cuvinte, procesele ideologice pot fi considerate drept o formă specifică de muncă, în cadrul sistemului general de muncă. Această muncă nu este o producţie materială dar provine din producţia materială, aşa cum am demonstrat în studiul nostru despre ideologii. Astfel este stabilit un domeniu independent de activitate socială. Creşterea diviziunii în muncă exprimă forţele de producţie în creştere din societate. Din această cauză, creşterea forţelor de producţie condiţionează o diviziune a muncii în domeniul producţiei materiale şi o izolare a muncii ideologice, cu propria ei diviziune a muncii. "Diviziunea muncii nu este o caracteristică a lumii economice. Putem observa influenţa crescentă pe care o are diviziunea muncii în cele mai diferite zone ale societăţii. Funcţiile politice, administrative, judiciare se specializează din ce în ce mai mult. Această afirmaţie este corectă şi cu privire la funcţiile artistice şi ştiinţifice. Suntem departe de perioada în care filozofia era unica ştiinţă. Filozofia este fragmentată într-o mulţime de discipline speciale şi fiecare dintre acestea are propriul ei subiect, metodă şi spirit."[168] Acum putem considera societatea drept un imens mecanism în funcţiune, cu multe subdiviziuni ale muncii sociale divizate. Acest mare agregat poate fi divizat în două categorii: a) munca *materială*, "producţia"; b) diversele forme de muncă din *suprastructură*, munca de supraveghere şi munca *ideologică*. Organizarea acestei activităţi merge mână în mână cu organizarea muncii materiale iar ambele sunt efectuare în aceleaşi linii generale. Această organizare a muncii include o ierarhie de clasă: cei care posedă mijloacele de producţie sunt în vârf iar cei care nu posedă mijloace de producţie se află în partea inferioară. În procesul de producţie

---

[167] Friedrich Engels, *Dezvoltarea socialismului de la utopie la ştiinţă* în Karl Marx & Friedrich Engels, *Opere*, (Bucureşti: Editura Politică, 1964), v. 19, pp. 191 - 235 [NT]

[168] Emile Durkheim, *De la division du travail*, (Paris: Alcan, 1893), p. 2. Cf. Emile Durkheim, *Diviziunea muncii sociale*, (Bucureşti: Albatros, 2001) [NT]

materială, observăm că: 1) cei care sunt în funcţie au un rol deosebit în cadrul acestui proces; 2) acest rol este determinat de faptul că mijloacele de producţie sunt în mâinile lor; 3) datorită acestei circumstanţe, cei care sunt în funcţie controlează distribuţia. Lucrurile stau la fel în toate ramurile de muncă "suprastructurală". Am menţionat armata drept un exemplu şi acelaşi lucru poate fi afirmat în ştiinţă şi artă. În societatea capitalistă, un mare laborator tehnic este organizat la fel ca fabrica. În regimul capitalist, teatrul are proprietarul său, administratorul său, actorii săi, supeurile sale, angajaţii săi, tehnicienii săi, funcţionarii şi muncitorii săi, la fel ca în fabrică. Prin urmare, constatăm că în societatea de clasă, există diferite *funcţii legate, din punct de vedere social, de aceste persoane.* Pe măsură ce o funcţie este mai înaltă, cu atât acest lucru implică proprietatea "mijloacelor de producţie mentală". Astfel, această clasă devine un *monopol de clasă*. În cadrul actului de distribuire al produselor provenite din producţia *materială*, cei care posedă instrumentele de producţie mentală obţin o parte mai mare din produsul social, în comparaţie cu subalternii lor.

Clasele aflate la putere au aderat cu fermitate la monopolul cunoaşterii. În antichitate, preoţii care deţineau acest monopol au permis numai unui mic număr de persoane accesul în "templele ştiinţei". Ştiinţă a fost învăluită într-un teribil mister divin şi era accesibilă numai pentru un număr redus de persoane înţelepte, inocente şi pioase. Oamenii constrânşi de situaţie să rămână muncitori manuali, nu credeau că pot câştiga ceva prin educaţie.[169]

Caracterul monopolist al educaţiei a fost principalul motiv pentru care intelectualii ruşi s-au opus revoluţiei proletare. Unul din succesele esenţiale ale revoluţiei proletare a fost anularea acestui monopol.

Manufactura şi agricultura sunt principalele ramificaţii ale producţiei materiale şi se împart la rândul lor în multe secţii, de la minerit şi cultivarea grâului până la fabricarea acelor şi cultivarea salatei. Aici, la fel ca în suprastructură, există un mare număr de subdiviziuni (administraţie, standardizare, ştiinţă, artă, religie, filozofie, etc.). Fiecare din aceste subdiviziuni este ramificată în continuare; de exemplu, ştiinţa include multe ramuri, la fel ca arta. În producţia materială trebuie să existe o oarecare proporţie între diversele ramuri de producţie, dacă societatea doreşte să existe mai departe. Chiar şi în ordinea socială capitalistă oarbă, în care nu există nici un plan de producţie, cu o anarhie în producţie - adică cu o disproporţie între diversele ramuri de producţie - există o permanentă ajustare în cadrul acestei anarhii. Perturbarea violentă a acestei proporţii se loveşte de reacţii, fără multă durere, nu pentru lungi perioade dar care dă naştere unui echilibru temporar, fără de care societatea capitalistă s-ar destrăma din cauza unei singure crize industriale. O societate poate exista în ciuda faptului că nu există o armonie între producţia ei materială şi alte forme de muncă nemateriale dar, o societate de acest gen, nu se va afla în dezvoltare ci în declin. De exemplu, când prea multă forţă de muncă este alocată pentru menţinerea teatrelor, mecanismul guvernamental, biserica sau arta, forţele de producţie vor declina. Evident, aceasta va fi situaţia într-o comunitate în care există un muncitor şi şapte persoane care îi calculează proiectul, alţi doi care îl încurajează prin cântare şi încă cineva care administrează tot procesul. Având în vedere că toţi trebuie să mănânce, este clar că un astfel de sistem de muncă nu poate subzista multă vreme. Cu toate eforturile muncitorilor, este evident că o comunitate muncitorească (proletară) ar evolua foarte prost dacă membrii ei nu formează un sistem coordonat, dacă produsul lor nu este catalogat şi nu se menţine o legătură cu lumea externă. Prin urmare, dacă entitatea socială vrea să supravieţuiască, atunci trebuie să existe un oarecare echilibru între munca materială şi munca suprastructurală ca total. Să presupunem că într-o noapte dispar intelectualii din SUA (matematicieni, ingineri, chimişti, fizicieni). Imensa producţie bazată pe calcul nu ar putea continua şi ar declina. Pe de altă parte, să presupunem că 99% din forţa de muncă s-ar transforma în matematicieni docţi care nu participă la producţie. Rezultatul va fi un faliment total iar societatea va dispare. În orice societate trebuie să existe o oarecare proporţie între totalul muncii materiale şi totalul muncii suprastructurale. De asemenea, este importantă distribuirea muncii în cadrul

---

[169] Friedrich Paulsen, *Das Moderne Bildungwesen* in *Allgemeinen Grundlagen der Kultur der Gegenwart*, (Wiesbaden: Teubner, 1912), p.54 ff. Afirmaţia atribuită lui Friedrich Paulsen este complect eronată. Friedrich Paulsen a cercetat istoria pedagogiei germane iar teza sa este că, în decursul istoriei, educaţia germană a inclus din ce în ce mai multe clase sociale. Vezi: Friedrich Paulsen, *German Education: Past and Present*, (NY: Scribner's Sons, 1908) [NT]

suprastructurii, adică între diversele forme de control "mental" şi alte activităţi. După cum există un anumit echilibru între diversele forme de munca materială, în mod asemănător trebuie să existe un echilibru minimal între ramurile muncii ideologice, un echilibru al muncii "suprastructurale" în general. Coordonarea acestor ramuri ideologice de producţie este determinată de structura economică a societăţii. În Egiptul antic, o imensă cantitate de muncă naţională a fost orientată spre construirea imenselor piramide, a statuilor faraonice şi a altor monumente fiindcă societatea egipteană nu se putea menţine fără să-i impresioneze tot timpul pe sclavi şi pe agricultori despre sublimitatea şi forţa divină a stăpânitorilor ei. Fără ziare şi agenţii telegrafice, arta era singura legătură ideologică; prin urmare, aceasta era o condiţie *sine qua non* pentru existenţa societăţii şi îşi însuşea o imensă parte din bugetul de muncă. "Etica", stabilirea unor standarde morale, a avut un rol foarte important în Grecia de la sfârşitul secolului al V-lea BC fiindcă problema relaţiilor dintre oameni şi reglementarea acestor relaţii a devenit o chestiune acută chiar şi pentru clasele guvernatoare, care au fost silite să caute o soluţie conciliatoare a divergentelor tendinţe. În zilele noastre, arta este slab dezvoltată în Statele Unite ale Americii. Capitalismul american nu are nevoie să folosească arta pentru a modela spiritele umane. Un ziar capitalist îndeplineşte perfect această funcţie. Pentru existenţa unui astfel de sistem, producţia naţională şi "administraţia ştiinţifică" au o importanţă imensă.

Deci, trebuie să existe o anumită proporţie în munca suprastructurală (şi în orice muncă ideologică). Atâta timp cât societatea este echilibrată, proporţia dintre diversele ramuri de muncă mentală şi distribuţia lor este determinată de structura economică a societăţii şi exigenţele tehnologiei sale.

Şcoala este unul din domeniile de muncă ideologică. În acest domeniu pot fi aplicate observaţiile precedente. Instituţiile de educaţie (universităţile, liceele, şcolile elementare) se află în sfera muncii sociale comune. În acest domeniu se face instruirea; forţele de muncă sunt înzestrate cu anumite capacităţi profesionale, cu o pregătire specifică. Prin această modalitate, forţa de muncă umană simplă este transformată într-o forţă de muncă *specifică*. O persoană studiază medicina, o altă persoană studiază dreptul, ştiinţele militare, ingineria, etc. Această situaţie există în domeniul instruirii şi al educaţiei profesionale, adică acelaşi proces de diviziune al abilităţilor este aplicat în favoarea oamenilor, care au nevoie de funcţii mai mult sau mai puţin specializate, pentru executare. În esenţă, nu există nici o diferenţă între şcoala profesională care produce lăcătuşi, instituţia educaţională din care ies genii de amvon sau şcoala ţaristă de cadeţi care produce excepţionali ofiţeri. Concluzia este că sistemul şcolar, ramificarea sa în şcoli comerciale, şcoli de cadeţi, şcoli de ingineri, universităţi, *sunt expresia necesităţii existente în societate pentru diverse genuri de muncă calificată, materială sau mentală.*[170]

Instituţiile de educaţie ilustrează originile practice ale tuturor ideologiilor precum şi necesităţile relative ale unei anumite societăţi pentru diverse categorii de muncă calificată, până la cel mai înalt nivel.

Ştiinţele, la fel ca diversele ramuri de muncă materială, sunt legate între ele prin muncă. În mod asemănător, restul ramurilor de muncă ideologică sunt legate de ştiinţe, toate fiind bazate permanent şi esenţial pe munca materială.

g. Semnificaţia suprastructurii

Acum putem efectua un studiu mai detaliat despre semnificaţia diverselor suprastructuri, inclusiv despre semnificaţia ideologiile. Ceea mai bună metodă pentru acest studiu este examinarea critică a obiecţiunilor aduse de oponenţii materialismului istoric.

---

[170] În continuare, autorul discută diferenţele dintre educaţia bisericească medievală şi educaţia civilă, profesională din epoca modernă. Evoluţia procesului educaţional demonstrează că sistemul educaţional este determinat întotdeauna de conturul şi stratificarea societăţii. În acest context, autorul menţionează o lucrare propagandistică scrisă de Nadejda Krupskaia, soţia lui V. I. Lenin. [NT]

Există obiecţiuni cu privire la originile practice ale ideologiei, cu privire la teza conform căreia formele suprastructurii, inclusiv ideologia, sunt semnificative ca servicii. Adeseori se afirmă că intelectualii sau artiştii sunt indiferenţi cu privire la rolul explicaţiilor. Din contra, atunci când caută "adevărul pur", intelectualul nu face decât să-şi exprime dragostea pentru zeiţa sa, fără nici un fel de consideraţii practice. În mod asemănător, se afirmă că adevăratul artist iubeşte arta numai pentru artă, care este scopul său suprem şi singura care acordă o semnificaţie vieţii sale. Aşa cum un jurist poate să declare că preferă lumea distrusă decât lumea fără dreptate (*fiat justitia, pereat mundus*), un adevărat muzician ar renunţa la tot pentru gloria unei simfonii. Adevăratul artist trăieşte pentru arta sa, intelectualul trăieşte pentru ştiinţa sa, juristul trăieşte pentru stat, etc. (Hegel consideră că junkerul capitalist prusac este manifestarea supremă a spiritului lumii din istoria umană iar astfel este demn să primească propriul sacrificiu).

Este oare adevărat că intelectualii şi artiştii au această atitudine sau ei numai duc de nas publicul? Noi nu avem dreptul să tratăm subiectul nostru din acest ultim punct de vedere, chiar dacă acest lucru se întâmplă adeseori. Mii de exemple ne demonstrează că adevăratul intelectual, artist sau teoretician juridic îşi îndrăgeşte vocaţia ca pe sine însăşi, fără nici o legătură cu fazele practice. Dar, nu este corect să terminăm problema aici fiindcă *psihologia ideologilor* nu trebuie să fie confundat cu *rolul lor obiectiv*. Viziunea unei persoane despre munca sa nu este identică cu rolul şi semnificaţia muncii sale *pentru societate.* Să examinăm dezvoltarea ideologiei. Matematica s-a dezvoltat pe baza necesităţilor practice, s-a specializat şi s-a ramificat în mai multe branşe. Specialistul nu este conştient de necesităţile practice care sunt satisfăcute de ştiinţa sa. El este interesat de "munca sa"; cu cât el îşi iubeşte munca, cu atât el va fi mai productiv. Alte persoane, care lucrează în alte domenii, vor aplica teoria sa. Înainte de perioada specializării, semnificaţia practică a ştiinţei era evidentă pentru oricine dar, în prezent, acest lucru a dispărut. În perioada precedentă, cunoaşterea servea practica, chiar şi în spiritul oamenilor; cunoaşterea mai serveşte practica dar spiritul specialiştilor din taină reprezintă cunoaşterea ca o esenţă cu totul separată de practică. Cauzele nu trebuie căutate departe; gândirea omului este influenţată de fiinţă sa. Pentru cine lucrează întru-un singur domeniu ideologic, acest domeniu trebuie să-i apară drept centrul pământului în jurul căruia se învârteşte totul. Această persoană trăieşte în atmosfera specialităţii sale fiindcă, după cum a spus Engels, ideologia "…se ocupă de idei ca entităţi de sine stătătoare, care se dezvoltă independent şi sunt supuse numai propriilor lor legi".[171] În vremurile care au precedat specializarea, omul ar fi spus: "Voi folosi puţină geometrie ca să măsor câmpurile până la mal". Specialistul matematician probabil că ar fi spus: "Trebuie să rezolv problema; aceasta este misiunea vieţii mele." Ernst Mach şi-a formulat problema astfel: "La artizan şi încă mai mult la cercetător, ceea mai coincisă şi simplă informaţie dintr-un anumit domeniu al unui fenomen natural devine un scop economic. La început, această informaţie era un instrument pentru un anumit scop. Atunci când motivele mentale sunt dezvoltate şi solicită să fie satisfăcute, dispar toate gândurile despre scopul original, despre necesitatea personală."[172] Deci, sistemul suprastructural, de la nivelul social-politic până la faza filozofică, este legat de fundamentul economic şi de sistemul tehnic al societăţii specifice şi este o verigă necesară în înlănţuirea fenomenelor sociale. În acest context, Friedrich Engels îi scrie lui Franz Mehring pe 4 iulie

---

[171] Acest citat este parţial şi scos din context. Fragmentul original este următorul: "Să ne mai ocupăm pe scurt de religie, pentru că este cea mai depărtată de viaţa materială şi pare cea mai străină de ea. Religia s-a născut în timpuri dintre cele mai primitive din reprezentări confuze, primitive ale oamenilor despre propria lor natură şi despre natura exterioară înconjurătoare. Dar, odată apărută, orice ideologie se dezvoltă pornind de la materialul de reprezentări dat, pe care-l perfecţionează; altminteri ea n-ar fi o ideologie, adică nu s-ar ocupa de idei ca entităţi de sine stătătoare, care se dezvoltă independent şi sunt supuse numai propriilor lor legi. Că condiţiile materiale de viaţă ale oamenilor în ale căror minţi se produce acest proces de gândire determină, în ultimă instanţă, desfăşurarea procesului este ceva de care oamenii sunt în mod necesar inconştienţi, căci contrarul ar însemna sfârşitul întregii ideologii." Friedrich Engels, *Ludwig Feuerbach şi sfârşitul filozofiei clasice germane* în Karl Marx & Friedrich Engels, *Opere*, (Bucureşti: Editura Politică, 1965), v.21, p. 301 [NT]

[172] Ernst Mach, *The Science of Mechanics. A critical and Historical Account of its Development*, (Chicago: The Open Court Publishing Company, 1901), p. 6 ; cf. Ernst Mach, *Mecanica, expunere istorică şi critică a dezvoltării ei,* (Bucureşti: ALL, 2001) [NT]

1893: "Ideologia este un proces pe care aşa-numitul cugetător îl împlineşte, ce-i drept, în chip conştient, dar fals conştient. Adevăratele forţe motrice care-l pun în mişcare îi rămân necunoscute, altfel n-ar fi un proces ideologic. Prin urmare, el îşi închipuie forţe motrice false, aparente. Dat fiind că este un proces de gândire, el îi deduce şi conţinutul şi forma din gândirea pură, fie din propria sa gândire, fie din aceea a premergătorilor săi. El operează cu un material pur intelectual, pe care, fără să-l privească mai de aproape, îl consideră ca emanat din gândire şi nu-i mai caută vreo altă origine mai îndepărtată, independentă de gândire; pentru el aceasta este de altminteri de la sine înţeles, deoarece orice acţiune, fiind *mijlocită* de gândire, îi apare în ultimă instanţă şi *întemeiată* pe gândire."[173]

O altă obiecţiune frecventă adusă teoriilor noastre provine de la afirmaţia că teoria noastră ar susţine că economia este singurul element real din viaţa noastră iar restul elementelor ar fi infantile, iluzorii, vagi. Conform acestei viziuni, materialismul istoric declară că în istorie există factori diferiţi: economia, politica, arta, etc. Anumiţi factori sunt importanţi iar alţii nu sunt importanţi. "Factorul" economic ar fi singurul factor real iar restul ar fi numai a cincea roată a vagonului. În continuare, această expoziţie a marxismului este puternic bombardată cu negări şi se accentuează că, pe lângă economie, există şi multe alte lucruri importante. Dar, ar fi o greşeală să interpretăm astfel viziunea noastră a ideologiei. Suprastructura nu este un joc de copii. Noi am arătat deja că distrugerea statului capitalist ar face ca producţia capitalistă să devină imposibilă; distrugerea ştiinţei moderne ar implica producţia pe scară largă precum şi tehnologia; eliminarea modalităţilor de contact, limba şi literatura, ar cauza dezintegrarea societăţii. Teoria materialismului nu face decât să explice infrastructura şi ideologiile. Aşa cum am arătat în capitolul despre determinism, aceasta este o atitudine cu totul diferită.

Ar fi la fel de incorect să considerăm diferiţi factori din perspectiva valorii lor diferite, să admitem importanţa economiei dar să minimalizăm importanţa politicii sau a ştiinţei. Interpretări de acest gen creează multe neînţelegeri. De ce am încerca să stabilim o importanţă relativă a acestor "factori", atunci când ne amintim că economia capitalistă nu a putut să existe fără politica capitalistă? Unele lucruri sunt mai importante ca altele; economia este mai importantă decât dansul dar în multe cazuri, o astfel de afirmaţie este stupidă. Un anumit sistem poate conţine elemente care să fie la fel de importante ca existenţa întregului sistem. Un singur şurub dintr-un mecanism poate fi la fel de important ca oricare alt element fiindcă fără acest şurub, tot mecanismul poate înceta să mai fie mecanism. În mod asemănător, în discuţia despre munca "suprastructurală" ca un element al muncii sociale luată pe total, ar fi la fel de absurd să punem una din următoarele întrebări: Ce este mai important pentru industria modernă: metalurgia sau mineritul? Ce este mai important: munca materială directă sau munca în administraţia economică? În anumite faze ale evoluţiei, aceste două elemente pot fi inseparabile. "Oricât de îndreptăţită şi utilă a fost la vremea ei teoria factorilor, în prezent nu mai poate rezista în faţa criticii. Această teorie dezmembrează activitatea omului social şi transformă diversele ei aspecte şi manifestări în forţe separate, cu privire la care se presupune că determină evoluţia istorică a societăţii. În dezvoltarea ştiinţei sociale, această teorie a avut un rol similar cu rolul pe care l-a avut teoria forţelor sociale fizice în ştiinţa naturii. Progresul în ştiinţa naturii a dus la teoria *unităţii* acestor forţe, la teoria modernă a energiei. În mod asemănător, progresul ştiinţei a dus în mod necesar la în locuirea teoriei factorilor, fructul analizei sociale, cu *o viziune sintetică a vieţii sociale*."[174] Prin urmare, noi respingem teoria factorilor. Cu toate acestea, mai rămâne un fundament pentru distingerea dintre producţia materială şi suprastructură precum şi pentru un studiu al relaţiilor reciproce.

Esenţa este adevărata diferenţă între producţia materială şi suprastructură. Administraţia producţiei şi producţia au roluri diferite. Administraţia elimină fricţiunea, sistematizează şi coordonează diversele elemente ale muncii sau, ca să ne exprimăm altfel, administraţia producţiei instituie o anumită ajustare a muncii. Am constatat deja că moralitatea, obiceiurile şi alte standarde coordonează activitatea oamenilor şi îi menţine în cadrul unor anumite limite iar astfel previn dezintegrarea societăţii. În mod asemănător,

---

[173] Friedrich Engels către Franz Mehring în Karl Marx, Friedrich Engels, *Opere alese în două volume*, (Bucureşti: Editura Politică, 1967), v.2, pp. 468 - 472 [NT]

[174] G.V. Plekhanov, *The Materialist Conception of History*, (Rockville, Maryland: Wildside Press, 2008), pp. 12 -13. Cf. G.V. Plekhanov, *Despre concepţia materialistă a istoriei*, (Bucureşti: Editura Partidului Comunist, 1945) [NT]

ştiinţa (să presupunem că vorbim despre ştiinţele naturale) serveşte, în ultimă instanţă, drept ghid pentru procesul de producţie, măreşte efectivitatea şi reglementează modul ei de producţie. Noi am definit diverse funcţii similare ale filozofiei care coordonează şi reglementează (sau caută să facă acest lucru) contradicţiile dintre diversele ştiinţe, datorită diviziunii lor de muncă. Nici una nu este "precedentă"; ambele sunt "secundare"; nici una nu este "originală" ci ambele sunt "derivaţii". Dar, filozofia controlează ştiinţele până la un anumit punct fiindcă împărtăşeşte cu ele "punctul lor de vedere comun", "metoda lor".

Un alt exemplu despre care am discutat deja este limbajul, care provine din producţie şi se dezvoltă sub influenţa evoluţiei sociale, adică evoluţia sa este determinată de legea naturală a evoluţiei sociale. Funcţia limbajului este să coordoneze acţiunile umane fiindcă înţelegerea reciprocă este ceea mai simplă formă de adaptare, coordonare, în relaţii, în acţiuni şi - până la o anumită limită - în sentimente. Acum ar trebui să fie clară ceea mai fundamentală consecinţă a diferenţei dintre producţia materială şi munca ideologică sau oricare altă muncă "suprastructurală". Relaţia lor reciprocă există în faptul că munca ideologică este o cantitate derivată care este şi un principiu regulator. Deosebirea cu privire la întreaga viaţă socială, deosebirea dintre producţia materială şi munca ideologică se află în *diferenţa dintre funcţiile lor*.

Acum am dat un răspuns practic la problema relaţiei inverse, "influenţa pe care o exercită suprastructura asupra fundamentului economic şi asupra forţelor de producţie din societate." La rândul ei, suprastructura, care provine de la condiţiile economice şi de la forţele de producţie care determină aceste condiţii, influenţează condiţiile economice prin încurajarea sau încetinirea dezvoltării lor. Dar, în ambele cazuri, procesul invers este indubitabil. Cu alte cuvinte, *un proces constant de cauză şi efect se produce între diversele categorii ale fenomenelor sociale*. Cauza şi efectul îşi schimbă locul.

Dacă recunoaştem această influenţă reciprocă, ce se întâmplă cu fundamentele teoriei marxiste? Majoritatea intelectualilor burghezi admit o interacţiune reciprocă. Oare noi mai putem afirma că forţele de producţie şi condiţiile de producţie sunt fundamentul analizei noastre? Oare noi nu distrugem ceea ce am construit cu mâinile noastre? Aceste îndoieli sunt înlăturate rapid. Oricât de multe ar fi aceste influenţe reciproce, faptul fundamental rămâne acelaşi: *în orice moment dat, structura internă a societăţii este determinată de legătura reciprocă între această societate şi natura externă adică starea forţelor de producţie din societate; schimbarea de formă este în orice caz determinată de mişcarea forţelor de producţie.* Noi mergem dincolo de admiterea existenţei unui complex de relaţii reciproce fiindcă noi înţelegem că toate procesele infinite din societate funcţionează într-un cadru comun, furnizat de relaţia reciprocă dintre societate şi natura exterioară. Adversarii noştri vor încerca, eventual, să controverseze acest principiu, menţionat chiar şi de Goethe. [175] Teza lui Goethe este irefutabilă. Concluzia este: 1) analiza noastră trebuie să înceapă cu forţele de producţie; 2) nenumăratele dependenţe reciproce între diversele părţi ale societăţii nu diminuează dependenţa *fundamentală* şi *ultimativă* a tuturor fenomenelor sociale faţă de evoluţia forţelor productive; 3) diversitatea cauzelor care funcţionează în societate nu este în contradicţie cu existenţa unei *relaţii cauzale unice în evoluţia socială*.[176]

---

[175] Autorul menţionează un citat incert din scrierile lui Goethe despre metamorfoza animalelor. Teza fundamentală a lui Goethe este că modul de viaţă al animalului influenţează forma sa. Deci, factori exteriori influenţează forma animalului. Vezi: Ch.- Fr. Martins (ed.), *Oeuvres d'histoire naturelle de Goethe, comprenant divers mémoires d'anatomie comparée, de botanique et de géologie*, (Paris: Cherbuliez, 1837), pp. 19, 21, 31-34, 60-78, etc. [NT]

[176] În continuare, autorul menţionează foarte critic tezele istoricului Veniamin Mihailovici Khvostov şi le clasifică drept argumente burgheze care nu pot fi susţinute. Vezi: V. M. Khvostov, *Theory of Historical Process*, (Moscow: Somovoï, 1910). Concluzia autorului este că tezele materialiste marxiste sunt irefutabile. [NT]

h. Principiile formative ale vieţii sociale

Acum putem discuta chestiunea generală cu privire la posibilitatea de a distinge o "caracteristică" definită în fiecare "eră". Vom constata oare că legătura existentă între toate fenomenele sociale se va exprima în existenţa unui element comun în toate fenomenele sociale? Am observat că, în ultimă instanţă, toate fenomenele sociale sunt determinate de forţele de producţie şi de relaţiile de producţie. Cum ar fi recapitulată această relaţie în câteva cuvinte? Cum ar trebuie să fie tratată această problemă? Să discutăm despre artă, unul din cele mai rafinate şi cele mai complicate fenomene ale vieţii mentale (spirituale). În fiecare epocă, arta a avut "stilul" ei iar astfel s-a exprimat în forme specifice. Să ne amintim de arta egipteană, care a avut o anumită ideologie, care este rezultatul dezvoltării unei anumite psihologii, psihologia unei economii specifice, economia unei faze specifice a forţelor de producţie.

Deci, dacă observăm o anumită stabilitate a formelor în toate domeniile vieţii sociale, oare putem afirma că toate aceste domenii deţin propriul lor stil? Putem face acest lucru. Este rezonabil să vorbim despre "stilul" "ştiinţei" la fel cum vorbim despre stilul "artei". Putem vorbi despre un "stil de viaţă", adică despre *forme* de viaţă tipice, specifice.[177] Într-un anumit sens, putem vorbi despre stilul economiei sociale, exact în sensul noţiunilor marxiste: "relaţii de producţie", "modul de producţie", "structura economică a societăţii". Aşa cum stilul unei clădiri este determinat de combinaţia specifică a elementelor sale, "stilul" economiei sociale se exprimă în caracteristicile relaţiilor de producţie, modul specific în care elementele entităţii sociale sunt legate între ele. "Oricare ar fi formele sociale ale producţiei, muncitorii şi mijloacele de producţie rămân întotdeauna factorii ei. Dar, separaţi unii de alţii, atât muncitorii cât şi mijloacele de producţie sunt numai în mod potenţial factorii producţiei. Pentru ca, în general, producţia să aibă loc, aceşti factori trebuie uniţi. Modul deosebit în care se produce această unire distinge diferitele epoci economice ale structurii societăţii."[178] Alături de "modul de producţie" există şi "modul de concepţie", după cum spune Marx. Acesta este "stilul" ideologiei, dintr-o anumită perioadă în general, adică combinaţia specifică de idei, gânduri, forme, caracteristică unei perioade specifice.[179]

Oare putem distinge între "modul de producţie" şi "modul de concepţie"? Oare putem distinge între "stilul" economic şi stilul "ideologic" al unei anumite societăţi? Din afirmaţiile precedente despre suprastructură în general şi despre ideologii în particular, este cert că avem dreptul să procedăm astfel.

Societatea feudală este modelul prin care putem demonstra afirmaţia precedentă. Stilul economic al societăţii feudale se exprimă în principiile unei ierarhii fixe, cu ideea gradelor. Marx scrie despre epoca feudală: "Să părăsim luminoasa insulă a lui Robinson şi să întreprindem o călătorie în Evul Mediu sumbru din Europa. În locul omului independent găsim aici numai oameni total dependenţi - şerbi şi seniori, vasali şi suzerani, laici şi clerici. Dependenţa personală caracterizează aici atât relaţiile sociale ale producţiei materiale, cât şi toate celelalte domenii ale vieţii bazate pe aceasta. Dar tocmai pentru că relaţiile de dependenţă personală formează baza societăţii date, munca şi produsele nu trebuie să îmbrace o formă fantastică, diferită de ceea ce sunt ele în realitate."[180] Această caracteristică a economiei şi a altor domenii sunt exact "stilul" epocii: alinierea socială ierarhică în economie, dependenţa ierarhică în alte domenii de viaţă, "stilul" ierarhic al întregii ideologii. În aceea epocă, întreaga filozofie umană era religioasă iar religia este o filozofie care explica tot în mod ierarhic, *conform gradului*. Această idee despre ierarhie este infiltrată în ştiinţă şi artă. Noi descoperim că această idee se exprimă în "stil". În Evul Mediu, gradul este "stilul" întregii vieţi. Uniformitatea acestui stil dovedeşte dependenţa "modului de concepţie" faţă de "modul de producţie", dependenţa sistemului ideilor de sistemul oamenilor, condiţional

---

[177] Georg Simmel, *Philosophie des Geldes*, (Leipzig: Duncker & Humbolt, 1900), p. 480
[178] Karl Marx, *Capitalul. Critica economiei politice* în Karl Marx & Friedrich Engels, *Opere*, (Bucureşti: Editura Politică, 1966), v.24, p.42
[179] Cf. Karl Marbe, *Die Gleichförmigheit in der Welt, Untersuchungen zur Philosophie und positiven Wissenschaft*, (München: Beck Verlag, 1916), p. 86
[180] Karl Marx, *Capitalul. Critica economiei politice* în Karl Marx & Friedrich Engels, *Opere*, (Bucureşti: Editura Politică, 1966), v.23, pp. 91-92

la rândul său de sistemul de obiecte, adică de forţele sociale de producţie materială. Un astfel de strat fundamental de stil, acceptat aici de ierarhie, poate fi denumit "principiul formativ al vieţii sociale", bazat pe relaţiile de producţie.[181]

i. Tipuri de structură economică; tipuri de societăţi diverse

Orice cercetare a societăţii va ajunge la anumite *tipuri* de societate. Cu alte cuvinte, nu există o societate "generală"; întotdeauna noi ne ocupăm de societate într-un anumit costum; fiecare societate îmbracă uniforma vremurilor ei. Noi ştim că orice societate este un agregat al oamenilor care se află în relaţii reciproce permanente. Aceste relaţii sunt bazate pe relaţiile de muncă dintre oameni, pe sistemul relaţiilor de producţie existente în orice moment dat. Dar acest sistem de relaţii de producţie este un agregat de oameni organizaţi într-un anumit mod, adică oameni între care există nu numai o legătură de muncă generală ci şi o legătură de muncă specifică. Evident, societatea există numai pe un anumit fundament de muncă care, la fel ca modul specific de producţie, creează o viziune specifică a vieţii. Prin urmare, modul specific de producţie va condiţiona tipul de societate ca entitate şi nu numai segmentul economic sau segmentul material de producţie. Această reţea unificatoare a sistemului material, uman şi mental, creează o societate de un anumit tip. După cum distingem genurile, speciile şi familiile din lumea animalică, noi distingem în sociologie *tipuri sociale*. Am subliniat acest lucru de mai multe ori dar trebuie să mai arătăm odată că un element fundamental al gândirii noastre este că diferenţa între "tipurile" sociale poate fi depistată în domeniul economic dar şi în alte fenomene sociale. Noi putem deduce tipul de societate din ideologie şi economie. Arta feudală permite să se tragă concluzii despre condiţiile de producţie feudale care, la rândul lor, ne permit să facem deducţii despre arta feudală, religie sau gândirea feudală în general. Descifrarea unor anumite monumente literare ne permite să ne formăm o imagine despre viaţa şi moravurile unor popoare dispărute. Codul lui Hammurabi ne permite să ne facem o idee despre viaţa economică din Babilon iar Iliada şi Odiseea ne permit să ne formulăm o idee despre istoria greacă antică.

Formele sociale istorice şi esenţa lor sunt aplicabile cu privire la fundamentul economic şi cu privire la fenomenele sociale agregate fiindcă structura economică determină structura politică şi ideologică. Aceste elemente apar simultan dar acest lucru nu înseamnă că un anumit tip de societate trebuie să fie atât de diferit faţă de alt tip de societate încât să nu aibă nimic comun între ele. Din contra, observăm că în realitatea din jurul nostru fiecare structură socială nouă, fiecare specie socială nouă, poate prezenta multe reminiscenţe decisive ale formelor sociale precedente. Întreaga clasă ţărănească, cu existenţa ei economică, poate fi considerată pe total o reminiscenţă din epoca feudală. Capitalismul "pur" implică o burghezie şi un proletariat dar nu ţărănimea, nu o clasă de artizani. Dacă o asemenea "puritate" nu poate fi găsită în structura *economică*, evident că o oarecare "amestecătură" va exista şi în domeniul *ideologic*. Prin urmare, societatea capitalistă ne poate prezenta multe reminiscenţe ale ideologiei feudale care mai există la nobilimea funciară şi ţărănime, acestea fiind clase rurale bazate pe relaţii agricole precedente şi care mai menţin anumite caracteristici tradiţionale. Îmbinarea formelor economice va fi alăturată de o îmbinare a formelor ideologice. Rezultatul va fi că niciodată nu va exista un "mod de producţie" uniform în mod absolut şi un "mod de concepţie" uniform. Modul de concepţie variază chiar şi în cadrul diverselor clase care, la un moment dat, sunt un ingredient al aceleaşi structuri economice. În orice caz, de aici nu urmează că nu putem şi ar fi necesar să distingem între diversele tipuri de relaţii de producţie. În orice societate predomină un anumit prototip de relaţii de producţie şi, prin urmare, există o anumită prevalentă

[181] Autorul discută lucrări scrise de Karl Lamprecht şi Emil Hammacher, autori care au avut numai o importanţă minoră. [NT]

"viziune a vieţii". Werner Sombart are dreptate când afirmă: "Eu disting a anumită perioadă din viaţa economică prin predominanţa unui anumit spirit într-o anumită perioadă."[182]

Marx denumeşte capitalismul drept "forma abstractă" a puterii banilor. Dar mai există o fază: puterea socială impersonală a banilor transformată în capital îşi găseşte totuşi stăpânul, pe măsură ce producţia simplă de bunuri este transformată în producţie capitalistă. "Întrucât după înfăţişarea banilor nu poţi să-ţi dai seama ce anume s-a transformat în bani, înseamnă că totul, fie marfă sau nu, se transformă în bani. Orice lucru se poate vinde şi cumpăra. Circulaţia devine marele creuzet oficial în care totul intră pentru a ieşi sub formă de cristal bănesc. Acestei alchimii nu-i pot rezista nici măcar moaştele, şi cu atât mai puţin alte *res sacrosaructae, extra comercium hominum.* După cum în bani dispar orice deosebiri calitative ale mărfurilor, tot astfel, banii, la rândul lor, asemenea unui *leveller*, şterg orice fel de deosebiri. Dar banii în sine sunt marfă, adică un lucru exterior, care poate deveni proprietate privată a oricui. Puterea socială devine astfel puterea privată a unei persoane private."[183] De aici provine caracterul ierarhic în economia societăţii capitaliste. Marx a descris strălucitor această caracteristică: "Odată cu dezvoltarea pe scară mai mare a cooperării, se dezvo1tă formele specifice ale acestui despotism. După cum la început capitalistul este dispensat de munca manuală de îndată ce capitalul său atinge acea mărime minimă cu care producţia capitalistă propriu-zisă abia începe, tot aşa el cedează acum funcţia supravegherii directe şi neîntrerupte a muncitorilor izolaţi şi a grupelor de muncitori unei categorii speciale de lucrători salariaţi. La fel cum o armată are nevoie de ofiţeri şi subofiţeri, tot aşa şi o masă de muncitori care conlucrează sub comanda aceluiaşi capital are nevoie de ofiţeri (administratori, managers) şi subofiţeri (…) industriali, care, în numele capitalului, deţin comanda în timpul procesului de muncă. Munca de supraveghere devine funcţia lor exclusivă."[184]

Prin urmare, modul de producţie are un caracter dual: pe de o parte, modul de producţie este totalitatea economiilor private individuale, "afaceri" unite prin legătura anarhică a pieţii, forţa elementară oarbă a pieţii care controlează oricare economie individuală; pe de altă parte, modul de producţie este un sistem ierarhic, cu "capitalul la comandă". Fireşte, acest mod de producţie a produs şi viziunea sa corespunzătoare a vieţii. "Stilul" acestui mod de producţie trebuie să reflecteze caracterul său dual. Într-adevăr, "viziunea vieţii" în societatea capitalistă se caracterizează prin *fetişismul mărfurilor* şi prin principiul de *grad* pe care l-am observat deja în societatea feudală. Combinaţia între aceste două "principii formative" rezultă în "viziunea vieţii", în stilul fundamental prevalent în lumea capitalistă.

Acum trebuie să definim *fetişismul mărfurilor*. Într-o societate de capitalism al mărfurilor, antrepriza lucrează în mod "independent" pentru o piaţă necunoscută. Aici, fiecare muncă este o parte din munca socială iar toate secţiile sunt dependente reciproc. Relaţia dintre oamenii care muncesc unul pentru altul nu este vizibilă. În economia socialistă, totul se petrece după un plan şi ar fi perfect clar de la prima vedere că oamenii muncesc unul pentru altul şi fiecare tip de muncă specifică este numai o parte din munca socială generală. În sistemul socialist, relaţiile dintre oameni ar fi clare iar ceaţa ar fi spulberată. În lumea capitalistă, lucrurile stau cu totul altfel. Aici relaţia de muncă *dintre oameni* este invizibilă fiind ascunsă de manipulaţiile pieţei, de plata unde mărfurile sunt schimbate, vândute şi cumpărate. Piaţa nu este controlată raţional de oameni; prin preţuri, piaţa controlează oamenii. Oamenii observă mişcările de mărfuri fără să înţeleagă că ei muncesc unul pentru altul şi sunt legaţi prin legătura de muncă comună. Oamenii cred că mărfurile au o putere specifică miraculoasă, ca ar exista o "valoare" a acestor mărfuri. Relaţiile dintre oameni sunt prezentate drept relaţii între mărfuri. Noi ne referim la acest lucru prin expresia *fetişismul mărfurilor*, adică atribuirea mărfurilor unele calităţi care, în realitate, sunt cu adevărat inerente în munca comună. " Ceea ce capătă în ochii oamenilor forma fantastică a unei relaţii între lucruri nu e nimic altceva decât o relaţie socială determinată între oameni."[185] Acest fetişism este caracteristic pentru viziunea capitalistă a vieţii. Am constatat că intelectuali, artişti filozofi etc., sunt iritaţi de discuţii

---

[182] Werner Sombart, *op. cit*., p. 6

[183] Karl Marx, *Capitalul. Critica economiei politice* în Karl Marx & Friedrich Engels, *Opere*, (Bucureşti: Editura Politică, 1966), v.23, pp. 145 - 146

[184] *Ibid*., p. 337

[185] *Ibid*., p.87

despre rădăcinile sociale ale ştiinţei, artei sau ale filozofiei. Ei sunt fetişişti fiindcă ei ignoră relaţiile sociale şi sunt incapabili să conceapă că activitatea lor este numai un component din totalitatea *muncii sociale*.

Fetişismul lumii capitaliste există în domeniul aşa-numitelor standarde morale, etice. Am constatat deja că normele etice sunt regulile de comportament pentru conservarea societăţii, a clasei sau a unui grup vocaţional. În acest context, normele etice au o semnificaţie necesară, socială. Dar, în societatea fetişistă, această semnificaţie umană şi socială a standardelor nu este recunoscută. Din contra, aceste standarde - reguli tehnice de comportament - par să fie o "datorie" aflată cu mult deasupra oamenilor, la fel ca oricare altă obligaţie divină exterioară. Acest inevitabil fetişism al eticii este excelent exprimat de geniul filozofic burghez Immanuel Kant în doctrina sa despre "imperativul categoric".

Proletariatul trebuie să abordeze această chestiune dintr-un alt punct de vedere. Proletariatul nu trebuie să susţină un fetişism capitalist. Pentru proletariat, standardele sale de comportament sunt reguli tehnice, aşa cum sunt regulile după care un tâmplar face un fotoliu. Tâmplarul va executa acţiunile necesare în procesul de muncă. El nu va interpreta regulile tâmplăriei ca ceva de care el este străin şi care provin din supranatural. Atitudinea proletariatului în lupta socială este exact acelaşi lucru. Dacă există vreo tangenţă cu comunismul, muncitorul trebuie să-şi îndeplinească misiunea la fel ca tâmplarul care construieşte fotoliul. Din acest punct de vedere, tot ceea ce este solicitat trebuie să fie executat. În cazul proletariatului, "etica" va fi transformată în reguli simple şi uşor de înţeles, aşa cum sunt regulile necesare comunismului iar astfel etica va înceta *totalmente* să existe. Esenţa eticii implică norme cu veşminte fetişiste. Fetişismul este esenţa eticii; unde dispare fetişismul va dispare şi etica. De exemplu, nimeni nu s-ar gândi să definească un magazin de consum sau un partid drept "etic" sau "moral" fiindcă oricine poate percepe semnificaţia umană pe care o au aceste lucruri. Pe de altă parte, etica presupune o ceaţă fetişistă care influenţează multe persoane. Proletariatul are nevoie de reguli de comportament foarte clare dar nu are nevoie deloc de "etică", adică un comportament fetişist care să fie un condiment la masă. Desigur, este evident că, în societatea în care trăieşte, proletariatul nu va reuşi imediat să se elibereze de fetişismul mărfurilor, dar acesta este alt subiect.

Fetişismul ideologiei capitaliste şi al mărfurilor este fuzionat cu principiul ierarhic de "grad". Aceste două principii fundamentale sunt nucleul modului de gândire capitalist, cadrul materialului ideologic. Prin urmare, societatea capitalistă este un model special al societăţii, cu caracteristici specifice la toate "nivelurile" vieţii sociale, până la ceea mai înaltă structură ideologică. Prin urmare, modelul structurii economice determină modelul structurii social-politice precum şi structura ideologică. Societatea are un "stil" fundamental în toate fenomenele dominante ale existenţei sale.

j. Evoluţia şi caracterul ei contradictoriu; echilibrul intern şi extern al societăţii

Am examinat mai sus fenomenul echilibrului social dar nu trebuie să uităm că ne ocupăm de un echilibru mobil, adică un echilibru care este perturbat în permanenţă apoi restabilit pe o bază modificată iar apoi este perturbat din nou. Cu alte cuvinte, noi ne ocupăm de un proces de contradicţii şi perturbări. Noi nu discutăm despre o ordine permanentă ci despre o luptă între factori opuşi, despre un proces dialectic de mişcare. Atunci când discutăm despre structura societăţii, adică despre relaţiile bilaterale dintre factorii componenţi, noi nu putem să considerăm această relaţie drept o perfectă armonie. Orice structură implică contradicţii interne. În oricare formă a claselor sociale, aceste contradicţii sunt foarte semnificative. Sociologii burghezi înţeleg relaţia bilaterală dintre diversele fenomene sociale dar ei nu înţeleg contradicţiile interne ale formelor sociale burgheze. În acest context, este interesant curentul fondat de Auguste Comte, întemeietorul sociologiei burgheze. Comte recunoaşte legătura dintre toate fenomenele sociale (consensul), prin care este exprimată "ordinea". Dar, Comte nu dă atenţie contradicţiilor din cadrul ordinii, mai ales cele care au dus la inevitabila distrugere. Pe de altă parte, pentru apologeţii materialismului dialectic, aceasta este una din fazele esenţiale, dacă nu faza esenţială,

fiindcă, în orice sistem, contradicţiile sunt elementul "în mişcare" care duce la mutaţia formelor, la o transformare caracteristică a speciilor în procesul de evoluţie socială sau în procesul de declin social.

Schimbările din structura socială sunt legate puternic de schimbările care au intervenit în relaţiile dintre societate şi natură. Noi am definit acest echilibru drept echilibrul *extern*. Echilibrul dintre diversele serii de fenomene sociale a fost denumit echilibrul *intern* al societăţii. Dacă privim toată societatea din punctul de vedere al unei evoluţii contradictorii, vom constata că există contradicţii în orice serie de evenimente. În economie, vom constata că există contradicţii între diversele funcţii de muncă. În structura social-politică vom constata contradicţiile dintre clase iar în ideologie vom constata contradicţiile dintre sistemele ideologice de clasă. Vom mai descoperi cu uşurinţă contradicţiile dintre economie şi politică: de exemplu, atunci când normele legale au fost îndepărtate de evoluţia economică şi o "reformă" devine matură. Contradicţiile dintre economie şi ideologie, dintre psihologie şi ideologie, dintre ştiinţă şi filozofie sunt contradicţii *între serii de diverse fenomene sociale*. Ambele elemente sunt o parte necesară pentru echilibrul interior. Dar, există o contradicţie între societate şi natură, un dezechilibru între societate şi mediul ei înconjurător. Această contradicţie se exprimă în mişcarea forţelor productive. Acesta este domeniul echilibrului extern. Bineînţeles, mai există o contradicţie extrem de importantă: contradicţia dintre mişcarea forţelor productive şi structura social-economică a societăţii (precum şi restul structurii sociale).

În acest caz, relaţia dintre societate şi natură intră în conflict cu relaţiile care s-au dezvoltat în cadrul societăţii. Evident, acest conflict, această contradicţie, trebuie să joace un rol foarte important în viaţa societăţii fiindcă acest conflict are tangenţă cu fundamentele "ordinii" existente, fundamentele pe care se bazează ordinea specifică.

Am discutat pe scurt numai principalele chestiuni implicate în contradicţiile sociale. Cercetarea acestor contradicţii sociale va fi subiectul următorului capitol, în care vom discuta despre societatea în mişcare. Până acum am discutat mai ales despre *structura societăţii*, despre o anumită formă socială. Acum vom discuta despre tranziţiile de la o structură la alta. Accentuăm din nou că legea echilibrului social este o lege a echilibrului mobil, care include antagonisme, contradicţii, incompatibilităţi, conflicte, lupte. Legea echilibrului mobil nu poate fi scutită, în anumite circumstanţe, de catastrofe şi revoluţii, care sunt absolut inevitabile. Teoria noastră marxistă este teoria revoluţionară.

Capitolul VII

Perturbarea şi reajustarea echilibrului social

a. Procesul schimbărilor sociale şi forţele de producţie

Procesul schimbărilor sociale este legat de schimbările în situaţia forţelor de producţie. Această dialectică a forţelor de producţie, mişcarea şi regruparea tuturor elementelor sociale implicate, este un proces constant de perturbare al echilibrului social, urmat de restabilirea echilibrului. Într-adevăr, o mişcare progresivă a forţelor de producţie implică, în primul rând, faptul că s-a format o contradicţie între tehnica socială şi economia socială iar astfel sistemul îşi pierde echilibrul. Forţele de producţie au crescut până la un anumit nivel; o anumită regrupare a persoanelor trebuie să fie efectuată fiindcă altfel nu există echilibru, adică sistemul nu poate suporta permanent această formă. Această contradicţie este eliminată prin următoare regrupare a oamenilor: economia se adaptează la situaţia forţelor de producţie, la tehnologia socială. Regruparea persoanelor în aparatul economic implică o regrupare necesară a persoanelor în structura social-politică a societăţii (o nouă combinaţie între partide, o nouă aliniere a

forţelor din partide, etc.). Această situaţie solicită şi o schimbare a normelor legale, morale, a tuturor celorlalte norme. Contradicţia poate fi rezolvată numai prin această modalitate sau cu ceea ce ar fi echivalent cu această modalitate. Echilibrul între sistemul persoanelor şi sistemul normelor nu poate fi restabilit prin nici o altă modalitate. Acest lucru este valabil pentru toată psihologia societăţii şi pentru ideologie.[186]

Noua "combinaţie", adică noua relaţie dintre persoane, intră în conflict cu vechea combinaţie de idei. Acest lucru înseamnă distrugerea echilibrului intern, care se restabileşte pe un nou fundament şi se creează o nouă "combinaţie". Cu alte cuvinte, acolo unde există o adaptare a psihologiei sociale şi a ideologiei sociale, acest echilibru va fi din nou perturbat, etc.

Acum ne lovim de o problemă de o imensă importanţă teoretică şi practică.

Ne putem imagina restaurarea echilibrului social prin următoarele modalităţi: a) adaptarea treptată a diverselor elemente din evoluţia socială; b) revolta violentă (revoluţia). Am observat că revoluţiile sunt efectuate uneori în istorie şi sunt fapte istorice. Ar fi interesant să învăţăm în ce circumstanţe adaptarea diverselor elemente din societate se produce prin evoluţie şi în care circumstanţe această adaptare se produce prin revoluţie.

Marx scrie despre procesul evoluţiei sociale în general: "Totalitatea acestor relaţii de producţie constituie structura economică a societăţii, baza reală pe care se înalţă o suprastructură juridică şi politică şi căreia îi corespund forme determinate ale conştiinţei sociale. Modul de producţie al vieţii materiale determină în genere procesul vieţii sociale, politice şi spirituale. Nu conştiinţa oamenilor le determină existenţa, ci, dimpotrivă, existenţa lor socială le determină conştiinţa, Pe o anumită treaptă a dezvoltării lor, forţele de producţie materiale ale societăţii intră în contradicţie cu relaţiile de producţie existente, sau, ceea ce nu este decât expresia juridică a acestora din urmă, cu relaţiile de proprietate în cadrul cărora ele s-au dezvoltat până atunci. Din forme ale dezvoltării forţelor de producţie, aceste relaţii se transformă în cătuşe ale lor. Atunci începe o epocă de revoluţie socială. O dată cu schimbarea bazei economice are loc, mai încet sau mai repede, o revoluţionare a întregii suprastructuri uriaşe. Atunci când cercetăm asemenea revoluţionări, trebuie să facem întotdeauna o deosebire între revoluţionarea materială a condiţiilor economice de producţie, care poate fi constatată cu precizie ştiinţifică, şi formele juridice, politice, religioase, artistice sau filozofice, într-un cuvânt formele ideologice, în care oamenii devin conştienţi de acest conflict şi-l rezolvă prin luptă. După cum un individ oarecare nu poate fi judecat după ceea ce gândeşte despre sine, tot astfel o asemenea epocă de revoluţie nu poate fi judecată prin prisma conştiinţei sale. Dimpotrivă, această cogniţie trebuie explicată prin contradicţiile vieţii materiale, prin conflictul existent între forţele de producţie sociale şi relaţiile de producţie. O formaţiune socială nu piere niciodată înainte de a se fi dezvoltat toate forţele de producţie, pentru care ea oferă suficient câmp liber, şi noi relaţii de producţie, superioare, nu apar niciodată înainte ca în sânul vechii societăţi să se fi copt condiţiile materiale ale existenţei lor. De aceea omenirea îşi pune întotdeauna numai sarcini pe care le poate rezolva, căci la o examinare mai aprofundată se va constata întotdeauna că sarcina însăşi se naşte numai atunci când condiţiile materiale ale rezolvării ei există deja sau, cel puţin, sunt în proces de devenire. În linii generale, modurile de producţie asiatic, antic, feudal şi burghez-modern reprezentau respectiv epoci de progres ale formaţiunii economice a societăţii. Relaţiile de producţie burgheze reprezintă ultima formă antagonistă a procesului de producţie social, antagonistă nu în sensul unui antagonism individual, ci al unui antagonism care ia naştere din condiţiile sociale de trai ale indivizilor; dar forţele de producţie care se dezvoltă în sânul societăţii burgheze creează totodată condiţiile materiale ale rezolvării acestui antagonism. De aceea, cu formaţiunea socială burgheză se încheie preistoria societăţii omeneşti."[187]

---

[186] G.V. Plehanov, *Despre concepţia materialistă a istoriei*, (Bucureşti: Editura Partidului Comunist din România, 1945)

[187] Karl Marx, *Contribuţii la critica economiei politice*, în Karl Marx & Friedrich Engels, *Opere*, (Bucureşti: Editura Politică, 1962), v.13, pp.8-9 [NT]

Prin urmare, Marx consideră că revoluţia intervine atunci când este perturbat echilibrul dintre forţele de producţie ale societăţii şi fundamentele structurii economice care sunt componenţii conflictului rezolvat prin revoluţie. Acest lucru înseamnă tranziţia de la un conflict la un alt conflict. Dar, cât timp structura economică permite dezvoltarea forţelor economice, schimbările sociale nu vor lua forma revoluţiei; în loc de revoluţie vom găsi aici evoluţie.

Vom discuta în continuare detaliile acestei chestiuni. În această fază vom accentua următoarea chestiune: *conform opiniilor lui Marx, cauza revoluţiei nu trebuie căutată deloc în coliziunea dintre economie şi lege, după cum susţin mulţi din criticii lui Marx, ci în coliziunea dintre forţele de producţie şi economie.*

b. Forţele de producţie şi structura social-economică

Am menţionat mai sus că revoluţia, o tranziţie violentă de la un prototip social la altul, trebuie căutată într-un conflict în curs între forţele sociale şi dezvoltarea lor, pe de o parte şi, pe de altă parte, în structura economică a societăţii, adică în relaţiile de producţie. Împotriva acestei teze poate fi avansată următoarea obiecţie: dat fiind că evoluţia relaţiilor de producţie este condiţionată de dinamica forţelor de producţie, oare alternarea permanentă a relaţiilor de producţie ca atare nu este un rezultat al conflictului dintre forţele de producţie şi relaţiile învechite de producţie? Dacă discutăm, de exemplu, despre creşterea forţelor de producţie în societatea capitalistă, vom descoperi că această creştere a implicat o regrupare extensivă a persoanelor în procesul economic, vechea clasă medie s-a topit, clasa artizanilor a dispărut, proletariatul a crescut şi s-au dezvoltat mari întreprinderi. Reţeaua umană de producţie se afla în permanentă schimbare. Mai mult de atât: oare o formă de capitalism nu a dus la altă formă de capitalism? De exemplu, oare capitalismul industrial nu a fost urmat de capitalismul financiar, absolut fără nici o revoluţie? Totuşi, toate aceste schimbări erau expresia unei perturbări permanente ale echilibrului dintre forţele de producţie şi relaţiile de producţie. În procesul de dezvoltare, forţele de producţie s-au lovit de condiţiile micului artizan iar acest lucru a fost o perturbare a echilibrului; economia artizanului nu mai era compatibilă cu tehnologia în dezvoltare. Echilibrul pierdut a fost tot timpul restabilit pe un nou fundament fiindcă noua economie a crescut la rândul ei ca să corespundă cu noua tehnică. Evident, concluzia este că revoluţia nu este rezultatul tuturor conflictelor dintre forţele de producţie iar aceste lucruri sunt mult mai complicate. Pentru a determina care genuri de conflicte produc o criză revoluţionară, trebuie să analizăm diversele tipuri de relaţii de producţie.

Desigur, relaţiile de producţie sunt toate felurile de legături între persoane care se formează în viaţă socială economică, adică în procesul de producţie. Acest proces de producţie include distribuirea mijloacelor de producţie şi distribuirea produselor. Avem nenumărate şi diverse relaţii de producţie, separate una de alta după tipurile de relaţie. De exemplu, un agent de bursă de la Paris, care cumpără acţiunile unui trust de la New York, îşi asumă o oarecare relaţie de producţie faţă de muncitorii, proprietarii, administratorii şi inginerii din fabricile care aparţin acestui trust. Bancherul care a angajat contabili se află într-o oarecare relaţie de producţie cu ei. Scopul nostru va fi să facem diferenţa între diversele specii ale acestor relaţii şi să determinăm specia relaţiilor care vor duce la revoluţie.

Pentru a avea o bază serioasă pentru răspunsul nostru, trebuie să studiem cum au acţionat revoluţiile, adică în ce fel au rezolvat contradicţia dintre evoluţia forţelor de producţie şi fundamentul economic al societăţii. Acest conflict a existat întotdeauna printre oameni; lupta de clasă a fost foarte dificilă. Care a fost rezultatul unei revoluţii victorioase? În primul rând, rezultatul unei revoluţii victorioase a fost o forţă politică diferită. Un alt rezultat al revoluţiei victorioase a fost o diferită localizare a claselor în procesul de producţie, o altă distribuţie a instrumentelor de producţie. După cum ştim, aceşti factori au o legătură directă cu situaţia claselor sociale. Cu alte cuvinte, în decursul revoluţiei, lupta are ca scop controlul celor mai importante instrumente de producţie. Într-o societate de clase, cele mai

importante instrumente de producţie se află în posesia clasei care îşi consolidează stăpânirea asupra obiectelor şi asupra oamenilor, prin intermediul obiectelor, cu ajutorul puterii de stat al organizaţiei sale de stat. Astfel, ajungem la punctul decisiv al cercetării noastre despre relaţiile de producţie care trebuiesc distruse prin revoluţie pentru ca societatea să poată continua dezvoltarea forţelor de producţie. Marx tratează forma societăţii şi arată elementul fundamental, specific pentru totalitatea fenomenelor din domeniul relaţiilor de producţie: "Forma economică specifică care stoarce producătorilor direcţi supramunca neplătită determină relaţiile de dominaţie şi aservire, aşa cum decurg ele nemijlocit din producţie şi exercită la rândul lor o influenţă determinantă asupra producţiei. Pe aceasta se bazează întreaga structură a organizării (*Gemeinwesen*) economice, aşa cum decurge din relaţiile de producţie, şi totodată structura ei politică specifică. Relaţia nemijlocită dintre proprietarii condiţiilor de producţie şi producătorii direcţi - relaţie a cărei formă corespunde întotdeauna şi în mod firesc unei anumite trepte de dezvoltare a metodelor de muncă şi, în consecinţă, a forţei productive sociale a muncii - dezvăluie întotdeauna secretul intim, temelia ascunsă a întregii orânduiri sociale, prin urmare şi a formei politice a relaţiilor de suveranitate şi dependenţă, pe scurt, a oricărei forme specifice date, a statului. Aceasta nu înseamnă că aceeaşi bază economică - aceeaşi din punctul de vedere al condiţiilor fundamentale - nu poate prezenta, datorită nenumăratelor şi diverselor împrejurări empirice, condiţiilor naturale, relaţiilor rasiale, influenţelor istorice care acţionează din afară etc., nesfârşite variaţii şi gradaţii care nu pot fi înţelese decât cu ajutorul analizei acestor împrejurări date empirice."[188] Deci, chestiunea se pune astfel: printre diversele relaţii de muncă, ceea mai remarcabilă este relaţia de producţie care exprimă relaţiile dintre clasele care deţin principalele mijloace de producţie şi alte clase care deţin mijloace de producţie secundare sau nu deţin deloc mijloace de producţie. Clasa dominantă în economie va fi dominantă şi în politică şi îşi va *fortifica din punct de vedere politic* anumitul tip de relaţii de producţie care îi va asigura procesul de exploatare care funcţionează în favoarea acestei clase. Am observat că discutăm aici numai despre relaţiile de dominaţie economică, bazate pe o anumită atitudine faţă de obiectele de producţie. Aceste relaţii de proprietate sunt identice cu relaţiile de producţie fundamentale, în prezent legate şi de dominaţia politică a unei anumite clase. Aceste relaţii de proprietate sunt menţionate prin această dominaţie, fortificate şi lărgite cu orice preţ.

În acest cadru, pot avea loc toate variantele "naturii evoluţioniste." Putem depăşi această delimitare numai printr-o mişcare revoluţionară. De exemplu, în cadrul delimitărilor din relaţiile capitaliste de proprietate, pot dispare meserii artizanale, pot apare noi forme de antreprize capitaliste, diverse organizaţii capitaliste necunoscute pot apare; indivizi din clasele burgheze pot să ajungă faliţi; persoane din clasa muncitoare pot ajunge mici industriaşi şi chiar mari industriaşi; clase sociale noi (de exemplu, noua clasă de mijloc) se pot dezvolta. Clasa muncitoare nu poate să devină proprietarul mijloacelor de producţie, nu poate nici măcar prin reprezentanţii ei să-şi asigure comanda asupra industriei sau să dispună de cele mai importante instrumente de producţie. Cu alte cuvinte, oricât de mult s-ar schimba relaţiile de producţie sub influenţa forţelor de producţie în creştere, *esenţa lor fundamentală rămâne neschimbată.* Dacă esenţa fundamentală a forţelor de producţie intră în conflict cu forţele de producţie,, acest lucru înseamnă revoluţie şi permite tranziţia la o nouă formă socială. "Concepţia potrivit căreia relaţiile de repartiţie, şi nu relaţiile de producţie, au un caracter istoric este, pe de o parte, proprie numai criticii iniţiale, încă timide, a economiei politice burgheze. Pe de altă parte, ea se bazează pe confundarea şi identificarea procesului de producţie social cu simplul proces al muncii, aşa cum 1-ar îndeplini şi un om izolat în mod artificial şi lipsit de orice ajutor din partea societăţii. In măsura în care procesul de muncă nu este decât u n proces între om şi natură, elementele lui simple rămân comune tuturor formelor lui de dezvoltare socială. Dar fiecare formă istoriceşte determinată a acestui proces ridică pe o nouă treaptă bazele lui materiale şi formele lui sociale. Ajunsă pe o anumită treaptă de maturitate, această formă istoriceşte determinată este înlăturată şi face loc unei forme superioare. Apropierea unei asemenea crize se manifestă prin extinderea şi agravarea contradicţiei şi opoziţiei dintre relaţiile de repartiţie, prin urmare dintre forma [*Gestalt*] istoriceşte determinată a relaţiilor de producţie care le corespund, pe de o parte, şi

---

188 Karl Marx, *Capitalul. Critica economiei politice* în Karl Marx & Friedrich Engels, *Opere*, (Bucureşti: Editura Politică, 1973), v. 25.1, p. 330

forţele de producţie, capacitatea de producţie şi dezvoltarea factorilor lor, pe de altă parte. Atunci izbucneşte conflictul între dezvoltarea materială a producţiei şi forma ei socială."[189]

Prin urmare, revoluţia se produce atunci când există un conflict deschis între forţele de producţie dezvoltate, care nu mai pot fi cazate sub cuvertura relaţiilor de producţie şi care constituie structura fundamentală a acestor relaţii de proprietate, adică relaţii de proprietate, proprietatea instrumentelor de producţie. Atunci, această cuvertură se rupe în bucăţi.

Aceste relaţii de producţie sunt cele mai imutabile şi conservative forme fiindcă ele sunt expresia regimului de monopol economic al unei anumite clase, fapt afirmat şi exprimat prin dominaţia sa politică. Este numai firesc ca această cuvertură, care exprimă interesele fundamentale ale unei clase, să fie păstrată de această clasă până la sfârşitul amar, în timp ce schimbările interne, care nu perturbă fundamentele esenţiale ale societăţii existente, pot continua şi continuă fără să fie perturbate. De aici reiese, între altele, că nu există revoluţii "pur politice": fiecare revoluţie este o revoluţie socială (o dislocare de clasă) şi fiecare revoluţie socială este o revoluţie politică. Relaţiile de producţie nu pot fi răsturnate fără perturbarea şi conservarea politică a acestor relaţii. Pe de altă parte, dacă puterea politică este ruinată, acest lucru mai înseamnă şi distrugerea dominaţiei pe care această clasă o are asupra economiei, fiindcă "politica este expresia concentrată a economiei". Unele persoane consideră că Revoluţia Franceză o fost o revoluţie politică iar Revoluţia Rusă a fost o revoluţie socială iar aceasta este diferenţa dintre ele. Explicaţia acestei diferenţe ar fi că în Revoluţia Bolşevică politica şi schimbările politice nu au avut un rol mai important ca în Revoluţia Franceză dar schimbările în relaţiile de producţie au fost incomparabil mai mari.

Această "obiecţiune" este numai o confirmare a afirmaţiilor noastre precedente. Să discutăm despre faza politică. Noi ştim că în decursul Revoluţiei Franceze, puterea a trecut de la un grup de proprietari la alt grup de proprietari. Burghezia a distrus statul comercial feudal şi a organizat statul burghez. Pe de altă parte, în Rusia, a fost distrusă structura *tuturor* proprietăţilor. Răsturnarea politică a fost mult mai profundă şi, în paralel, a pătruns mai profund fenomenul de dislocare a relaţiilor de producţie (naţionalizarea industriei, anularea proprietăţilor funciare, începerea organizării socialiste în societate, etc.).

În concluzie: *Cauza revoluţiilor este conflictul dintre forţele de producţie şi relaţiile de producţie, aşa cum au fost solidificate în organizarea politică a clasei guvernatoare. Aceste relaţii de producţie sunt o frână atât de puternică pentru forţele de producţie încât este necesar ca aceste relaţii să fie desfiinţate, dacă societatea doreşte să se dezvolte în continuare. Dacă aceste forţe nu vor fi spulberate, ele vor frâna şi vor sufoca dezvoltarea forţelor de producţie iar întreaga societate va deveni stagnantă şi retrogresivă, adică societatea va intra în decădere.*

Din afirmaţiile de mai, cititorul va înţelege din ce cauză societatea a putut să evolueze de la consumul primitiv la societatea patriarhală şi apoi la societatea feudală. În timpul comunismului primitiv, nu a existat o guvernare de clasă a mijloacelor de producţie şi nici o putere politică nu a protejat această guvernare. Din contra, această guvernare şi utilizare a puterii s-au dezvoltat într-un proces de evoluţie, pornind de la relaţii de producţie comuniste primitive, datorită faptului că proprietatea privată a crescut. Forţele de producţie s-au extins, fiind alăturate de o diferenţiere crescândă, de experienţa crescentă a bătrânilor din clan şi de dezvoltarea proprietăţii particulare. Astfel s-a format segregarea clasei guvernatoare. În precedent, nu a existat o clasă guvernatoare. Deci, schimbarea (tranziţia) a avut loc fără revoluţie. [190]

O scurtă examinare a cauzelor care au dus la revoluţie va clarifica lucrurile. Marx a caracterizat excelent revoluţiile burgheze din Anglia (în secolul al XVII-lea) şi din Franţa (în secolul al XVIII-lea). "Revoluţiile din 1648 şi 1789 nu erau numai revoluţii engleze sau franceze ci revoluţii de dimensiuni europene. Aceste revoluţii nu au fost victoria unei anumite clase sociale împotriva vechii orânduiri

---

[189] Karl Marx, *Capitalul. Critica economiei politice* în Karl Marx & Friedrich Engels, *Opere*, (Bucureşti: Editura Politică, 1973), v. 25.2, pp. 418-419

[190] În paragraful următor, autorul critică vulgar opiniile lui Cunow împotriva lui Marx. Tonul şi conţinutul acestui paragraf nu au nici o valoare şi nu contribuie la expunerea argumentelor esenţiale. [NT]

politice. Aceste revoluţii au anunţat ordinea politică în noua societate din Europa (adică, în noi relaţii de producţie - autorul). Burghezia a fost victorioasă în aceste revoluţii. În acele vremuri, victoria burgheziei a însemnat victoria unei ordini sociale, victoria proprietăţii burgheze asupra proprietăţii feudale, a naţionalismului asupra provincialismului, a competiţie asupra ghildei, a diviziunii pământului asupra dreptului de primogenitură, a muncii asupra splendidei lenevii, a justiţiei burgheze asupra privilegiilor medievale."[191] În perioada revoluţiei burgheze, principalele obstacole ale dezvoltării au fost următoarele relaţii de producţie: a) proprietatea funciară feudală; b) sistemul de ghilde din industria în dezvoltare; c) monopolul comercial care perpetua totul prin nenumărate impozite legale. Posesia moşierească a proprietăţilor funciare a dus la nenumărate probleme; majoritatea ţăranilor erau obligaţi să plătească o "arenda de foamete"[192] iar piaţa internă a industriei era foarte limitată. Pentru ca industria să se poată dezvolta, era necesară abolirea legilor feudale de proprietate.

În Franţa, înainte de revoluţie, "poporul gemea sub povara impozitelor încasate de stat, a arendelor şi a contribuţiilor plătite proprietarului funciar, a zeciuielilor plătite clerului bisericesc şi a muncilor silite care îi erau impuse aceste trei entităţi. Mase de oameni erau limitaţi la cerşit şi pribegeau pe drumuri în grupuri de cinci mii, zece mii sau douăzeci de mii de persoane în fiecare provincie. În 1777, a fost declarat oficial că 1.1000.000 de oameni sunt cerşetori. În sate, foametea era cronică, revenea adeseori şi distrugea provincii întregi. Ţăranii fugeau din sate cu miile, în speranţa de a găsi în altă parte condiţii mai bune. În scurtă vreme şi această speranţă devenea a deziluzie."[193] Toate acestea erau manifestări şi expresii ale proprietăţii funciare feudale care a transformat ţăranii în cerşetori şi a împiedicat dezvoltarea industriei. Proprietatea funciară a dovedit clar că are o influenţă stăvilitoare asupra forţelor de producţie din Rusia şi din alte ţări. (Combinaţia acestor cauze a dus la revoluţia din 1905).

În toate fazele, ghildele din industrie au cauzat stagnare în dezvoltarea forţelor de producţie. De exemplu, în Anglia a existat o perioadă de ucenicie de şapte ani. Conform unei anumite reguli, negustorii şi patronii din multe ramuri de producţie aveau voie să angajeze ca ucenici numai urmaşii cetăţenilor liberi care aveau în posesia lor a anumită suprafaţă de pământ. Regulamente minuţioase dominau starea lucrurilor. Evident, nu era posibilă o economie planificată din cauza producţiei dispersate. Pe de altă parte, acest tip de relaţii de producţie era un impediment înfricoşător pentru orice iniţiativă personală. Progresul tehnic nu se putea dezvolta. Maşina era considerată o ameninţare. Monopolul comercial şi imensele cheltuieli naţionale neproductive erau o mare povară. Prin urmare, acest întreg sistem era un balast care trebuia să fie eliminat prin sloganul "libertate" (mai ales libertatea economică de a cumpăra, de a vinde şi de a exploata).

Acum trecem la revoluţia proletară, adică la tranziţia de la forma capitalistă a societăţii la socialism. În cele din urmă, socialismul se va dezvolta în comunism. Vom constata din nou că principala cauză a acestei tranzacţii este conflictul între evoluţia forţelor de producţie şi relaţiile de producţie capitaliste. "Această expropriere se înfăptuieşte prin jocul legilor imanente ale producţiei capitaliste însăşi, prin centralizarea capitalurilor. Un capitalist răpune un număr mare de alţi capitalişti. Mână în mână cu această centralizare, adică cu exproprierea unui număr mare de capitalişti de către un număr mic, se dezvoltă pe o scară mereu crescândă cooperarea în procesul muncii, aplicarea tehnică conştientă a ştiinţei, exploatarea sistematică a pământului, transformarea mijloacelor de muncă în mijloace de muncă ce nu pot fi folosite decât în comun, economisirea tuturor mijloacelor de producţie prin folosirea lor ca mijloace de producţie ale unei munci sociale combinate, atragerea tuturor popoarelor în orbita pieţei mondiale şi prin aceasta caracterul internaţional al regimului capitalist. O dată cu micşorarea continuă a numărului de magnaţi ai capitalului, care uzurpă şi monopolizează toate avantajele acestui proces de transformare, creşte mizeria, asuprirea, înrobirea, degradarea, exploatarea, dar şi revolta clasei muncitoare, al cărei număr sporeşte neîncetat şi care este educată, unită şi organizată prin însuşi mecanismul procesului de producţie

---

[191] Franz Mehring, *Aus dem Literarischen Nachlass von Karl Marx und Friedrich Engels*, (Stuttgart: Dietz, 1920), v.3, pp. 211-212

[192] Autorul a preluat aici expresia economistului englez Thorold Rogers "*hunger rents*". Marile arende permiteau arendaşului numai o existenţă modestă, fără economii. [NT]

[193] Piotr Kropotkin, *The Great French Revolution 1789 - 1793*, (London: Heinemann, 1909), p. 16

capitalist. Monopolul capitalului devine o cătuşe pentru modul de producţie care a înflorit o dată cu el şi prin el. Centralizarea mijloacelor de producţie şi socializarea muncii ajung la un punct în care devin incompatibile cu învelişul lor capitalist şi care este sfărâmat. A sunat ceasul proprietăţii private capitaliste. Expropriatorii sunt expropriaţi."[194] Observaţiile lui Marx înseamnă că dezvoltarea forţelor de producţie este, în primul rând, o imensă creştere şi centralizare a instrumentelor tehnice, a aparatelor şi a instrumentelor de producţie în general. Această creştere implică o regrupare corespunzătoare a forţei umane. În mod parţial, acest lucru are loc în sensul că centralizarea instrumentelor de producţie duce la centralizarea forţelor de muncă sau, după cum a afirmat Marx, la socializarea muncii. Dar, acest lucru nu este suficient pentru a crea un echilibru intern în societate. Această evoluţie a forţelor de producţie necesită relaţii de *planificare*, adică relaţii de producţie *reglementate în mod conştient*. Dar, aici se află cel mai mare obstacol pus de structura capitalistă: din punct de vedere legal, este vorba despre relaţiile de producţie din proprietatea privată capitalistă sau din proprietatea colectivă capitalistă, posedată de grupuri capitaliste naţionale. Dacă scopul este dezvoltarea forţelor de producţie, atunci integumentul capitalist trebuie să fie sfărâmat; cu alte cuvinte, trebuie să fie sfărâmate relaţiile de producţie care sunt exprimate legal în proprietatea capitalistă şi perpetuate din punct de vedere politic în organizaţia de stat a capitalului. Această contradicţie fundamentală se poate exprima în diverse forme. Primul război mondial a fost o expresie a acestei contradicţii. Forţele de producţie ale economiei mondiale "solicită" o reglementare mondială; "cuvertura naţional-capitalistă" este prea mică iar acest lucru este cauza războiului. Războiul cauzează o perturbare a echilibrului social. Forma monopolizată a capitalismului, restricţia artificială a producţiei făcută cu scopul de a creşte profiturile, monopolul invenţiilor (aplicat prin legea patentelor), restricţia pieţei locale (salarii mici), imense cheltuieli inutile, obstacolele puse în calea progresului de proprietatea privată (de exemplu: împotrivirile proprietarului funciar la instalarea de cabluri pe pământ, lucru care previne un sistem general de electrificare) - toate acestea sunt acţiuni şi expresii ale unui singur factor: contradicţia fundamentală dintre creşterea forţelor de producţie şi integumentul relaţiilor de producţie capitaliste. "O formaţiune socială nu piere niciodată înainte de a se fi dezvoltat toate forţele de producţie, pentru care ea oferă suficient câmp liber, şi noi relaţii de producţie, superioare, nu apar niciodată înainte ca în sânul vechii societăţi să se fi copt condiţiile materiale ale existenţei lor."[195]

Să discutăm despre exemplul contemporan al noilor relaţii concepute în cadrul vechilor relaţii de producţie. Structura capitalistă include totalitatea relaţiilor de producţie în societatea capitalistă. Caracteristica fundamentală a acestor relaţii de producţie este totalitatea relaţiilor dintre muncitori şi capitalişti. Aceste relaţii pot fi exprimate prin obiecte (capital). Deci, structura capitalistă a societăţii este determinată, în primul rând, de combinaţia relaţiilor dintre capitalişti individuali şi amalgamul relaţiilor dintre muncitori. Structura capitalistă a societăţii nu este deplin exprimată sub nici o formă în relaţiile din cadrul clasei capitaliste şi nici "esenţa" sa nu poate fi găsită în relaţiile dintre muncitori. Această esenţă este formată din combinaţia ambelor forme ale relaţiilor de producţie din sistemul capitalist, legătura prin care sunt legate aceste două clase fundamentale. Fiecare din aceste clase fundamentale este, în sinea ei, un agregat al relaţiilor de producţie, aşa cum am afirmat mai sus. În continuare vom descrie cum se maturizează noul mod de producţie, în cadrul vechiului model de producţie.

În cadrul relaţiilor de producţie capitaliste, adică în combinaţia de clase, o parte din aceste relaţii de producţie constituie fundamentul pentru noua ordine "socialistă" a societăţii. Am observat mai sus care este pentru Marx fundamentul în ordinea socialistă: a) mijloace de producţie centralizate (forţele de producţie); b) "munca socializată" (mai ales în relaţiile de producţie), adică, în primul rând, relaţiile din cadrul clasei muncitoare, totalitatea relaţiilor de producţie în cadrul proletariatului (legăturile de producţie dintre toţi muncitorii). Templul viitorului se va baza pe această relaţie cooperativă de producţie, care se dezvoltă, în general, în cadrul relaţiilor de producţie capitaliste.

---

[194] Karl Marx, *Capitalul. Critica economiei politice* în Karl Marx & Friedrich Engels, *Opere*, (Bucureşti: Editura Politică, 1966), v.23, pp. 770 - 771

[195] Karl Marx, *Contribuţii la critica economiei politice*, în Karl Marx & Friedrich Engels, *Opere*, (Bucureşti: Editura Politică, 1962), v.13, p. 9 [NT]

Trebuie să mai clarificăm o chestiune. Am constatat că revoluţia provine din conflictul dintre forţele de producţie şi relaţiile fundamentale de producţie (relaţiile de proprietate). Această contradicţie fundamentală se exprimă în producţie, mai ales într-o contradicţie dintre *o anumită fază* a relaţiilor de producţie capitaliste şi *o altă fază* a relaţiilor de producţie capitaliste. Evident, munca socială centralizată, personificată în proletariat, devine din ce în ce mai ireconciliabilă cu dominaţia economică (şi, în consecinţă, politică) a capitaliştilor. Această "muncă socializată" solicită o economie planificată şi nu va tolera anarhia dintre clase. Această "muncă socializată" este o expresie a esenţei organizate a societăţii, care nu poate fi realizată în societatea capitalistă, mai ales în domeniul social, fiindcă societatea de clasă este contradictorie, adică este o societate neorganizată. Evident, capitaliştii nu pot şi nu vor să renunţe la puterea clasei lor. În consecinţă, guvernarea capitaliştilor trebuie să fie eliminată cu scopul de a ajunge la posibilitatea de a organiza societatea în totalitate. În consecinţă, noi ne lovim de un conflict între relaţiile de producţie personificate în proletariat şi relaţiile de producţie personificate în burghezie.

Acum putem înţelege următoarele afirmaţii. Dat fiind că *oamenii* fac istoria, conflictul dintre forţele de producţie şi relaţiile de producţie nu se exprimă într-un atac comis de maşini şi obiecte asupra oamenilor. Acest lucru ar fi o prezumţie monstruoasă şi ridicolă. Evident, evoluţia forţelor de producţie aduce oamenii în situaţii diametral opuse. Conflictul dintre forţele de producţie şi relaţiile de producţie se va exprima într-un conflict *între oameni*, într-un conflict *între clase*. Acest lucru provine de la faptul că relaţiile de cooperare între muncitori se exprimă la omul în viaţă, la proletariat şi includ interesele, aspiraţiile, energia socială şi forţa proletariatului. Fundamentul dominant, restrictiv, al relaţiilor de producţie capitalistă se exprimă şi la oamenii din clasa capitalistă. *Tot conflictul este format dintr-o aprigă luptă între clase, în lupta revoluţionară dintre clase, în lupta revoluţionară a proletariatului împotriva clasei capitaliste*.

c. Etapele revoluţiei

Am constatat că revoluţia porneşte de la conflictul dintre forţele de producţie şi relaţiile de producţie. Astfel, clasa care susţine noul mod de producţie este pusă într-o situaţie neobişnuită iar cunoaşterea şi voinţa îi sunt determinate într-o anumită direcţie. Deci, condiţia necesară pentru revoluţie este revoluţionarea cunoaşterii la cei din clasa menită să îngroape vechea societate.

Acest subiect merită să fie discutat, înainte de toate, ca să constatăm că această revoluţie are un fundament material. Mai este necesar să clarificăm din ce cauză noi ne ocupăm de o schimbare violentă în cunoaşterea noii clase, adică din ce cauză noi ne ocupăm de un proces *revoluţionar*.

După cum afirmat de mai multe ori, orice ordine socială este bazată nu numai pe un fundament economic; toate ideologiile prevalente într-o anumită ordine sunt mituri care menţin în întregime ordinea existentă.

Aceste ideologii nu sunt obiecte de amuzament ci bârne care menţin echilibrul în toată societatea. Evident, dacă psihologia şi ideologia claselor asuprite ar fi fost ostilă faţă de ordinea socială existentă, această ordine nu s-ar fi putut conserva. Orice formă socială ne va conving că, în ultimă instanţă, psihologia şi ideologia armoniei de clasă sunt cele îi permit să existe. Capitalismul de la începutul Primului Război Mondial (1914 - 1918) ne demonstrează excelent acest lucru. Proletariatul şi-a format o ideologie independentă de ideologia burgheză. Totuşi, clasa muncitoare a fost puternic îndoctrinată cu credinţa că ordinea capitalistă a lumii este permanentă, inclusiv statul capitalist. Mentalitatea armoniei de clasă a avut o mare putere. Nici o revoltă adevărată a unei clase împotriva altei clase nu era posibilă înainte de epuizarea întregii revoluţii psihologice şi ideologice. O astfel de revoluţie mentală are loc atunci când evoluţia obiectivă pune clasa asuprită într-o "situaţie intolerabilă" şi o face să simtă clar că nici o îmbunătăţire nu poate fi împlinită în cadrul ordinii existente. O clasă ajunge la o percepţie de acest gen atunci când conflictul dintre forţele de producţie şi relaţiile de producţie au cauzat prăbuşirea echilibrului social iar restaurarea acestui echilibru social pe vechiul fundament social a devenit imposibilă. În cadrul revoluţiei proletare, clasa muncitoare şi-a dezvoltat deja o psihologie şi o ideologie

mai mult sau mai puţin ostile faţă de ordinea socială existentă, în cadrul evoluţiei capitaliste a omenirii. Marxismul a exprimat această ideologie în modul cel mai clar şi profund. Capitalismul a fost capabil să se dezvolte şi s-a dezvoltat în continuare prin plata unor salarii mai mari muncitorilor precum şi prin jaful şi exploatarea coloniilor. Din acest motiv, capitaliştii nu au devenit intolerabili în cadrul maselor conştiente de muncitori. De fapt, în clasele proletare din Europa şi din America s-a făcut simţit un anumit "interes comun" cu statul capitalist naţional. În acelaşi timp, marxismul *marxist*, provenit de la revoluţia din 1848, a fost înlocuit cu partidele muncitoreşti de la ceea de a doua Internaţională Muncitorească care a falsificat teoria marxistă despre revoluţia socială, despre doctrina pauperizării, a prăbuşirii şi a dictaturii proletare. Această situaţie a dus la trădarea partidelor social-democrate din 1914 şi la tendinţele patriotice ale proletariatului. Războiul a fost o expresie a contradicţiei din dezvoltarea capitalistă şi a început să clarifice că "lucrurile nu merg aşa". Psihologia şi ideologia armoniei de clasă au fost treptat înlocuite cu psihologia şi ideologia războiului civil. În domeniul strict ideologic, a doua Internaţională Muncitorească a început să fie înlocuită de adevăratul marxism, adică de ceea ce poate fi denumit *comunism ştiinţific*.

Deci: această revoluţie mentală este formată din distrugerea psihologiei vechi şi a ideologiei vechi (sfărâmate de noile turbulenţe ale vieţii) şi din stabilirea unei psihologii noi şi a unei ideologii noi, cu adevărat revoluţionare.

Revoluţia politică, adică acapararea puterii de către noua clasă este ceea de a doua fază a revoluţiei. Psihologia revoluţionară a noii clase devine acţiune. Clasa asuprită se loveşte de puterea concentrată a clasei asupritoare, adică se loveşte de aparatul de stat. Clasa asuprită dezorganizează prin luptă aparatul de stat, pentru a duce la ruinarea rezistenţei. Această organizaţie de stat este distrusă într-o anumită măsură şi apoi este reconstruită parţial cu elemente ale vechiului sistem şi parţial cu elemente noi. Trebuie să accentuăm aici că acapararea puterii de către noua clasă nu este şi nu poate fi transferul aceleaşi organizaţii de stat dintr-o mână într-alta. Chiar şi unele cercuri socialiste au fost victimele acestei greşeli naive. Marx şi Engels vorbesc specific despre distrugerea vechii puteri şi stabilirea unei noi puteri. Acest lucru este firesc fiindcă instituţia statului este expresia supremă a puterii deţinută de clasa care se află la putere, autoritatea sa esenţială, principalul său mecanism de luptă, principala sa armă de apărare împotriva clasei asuprite. Cum poate clasa asuprită să înfrângă rezistenţa asupritorilor săi fără să se atingă de principala armă de asuprire? Cum poate fi înfrântă o economie *fără să-i fie afectate puterile*? Dacă puterile clasei de la putere nu sunt afectate, atunci revoluţia poate fi considerată drept o acţiune pierdută. Dacă revoluţia este victorioasă atunci, în general, această victorie este echivalentă cu distrugerea forţelor care aparţin clasei guvernatoare, mai ales organizaţia statului. Dat fiind că armata este ceea mai importantă expresie a forţei deţinută de puterea de stat, este evident că orice distrugere a puterii de stat a afectat armata. Revoluţia engleză din secolul al XVII-lea a demonstrat această afirmaţie prin distrugerea forţei de stat a regilor feudali, a armatei lor şi înfiinţarea armatelor revoluţionare puritane şi dictatura lui Cromwell. Revoluţia Franceză a demonstrat acest lucru prin destrămarea armatei regale şi stabilirea unor noi forţe armate, stabilită pe noi fundamente. Revoluţia rusă din 1917 a demonstrat acelaşi lucru prin distrugerea mecanismului de stat al proprietarilor funciari şi al burgheziei, prin destrămarea şi distrugerea armatei imperialiste şi prin stabilirea unui nou stat şi a unei forţe armate revoluţionare.

Marx şi Engels au fost foarte conştienţi de aceste lucruri la nivelul teoretic. Noi nu vom face eforturi ca să dovedim această afirmaţie iar cititorul va găsi materialul necesar în lucrarea lui Lenin despre stat şi revoluţie.[196]Aceasta este lucrarea marxistă ortodoxă recunoscută ca atare chiar şi de către intelectualii burghezi.

În concluzie, faza politică a revoluţiei nu implică numai simpla acaparare a *vechiului aparat intact* de către noua clasă ci, mai mult sau mai puţin în funcţie de clasa care urmează în vechea societate, implică *distrugerea* acestui aparat, după care urmează stabilirea unei noi organizaţii, adică o nouă combinaţie de obiecte şi persoane, o nouă coordinare a ideilor care corespund.

Revoluţia economică este a treia fază a revoluţiei. Fiind la putere, noua clasă se foloseşte de forţa ei drept instrument pentru distrugerea vechilor relaţii de producţie şi începe să stabilească noi relaţii care

---

[196] V.I. Lenin, *The State and Revolution. The Marxist Theory of the State and the Tasks of the Proletariat in the Revolution* in V.I. Lenin, *Collected Works*, (Moscow: Progress Publishers, 1964), v.25, p. 385 ff.

s-au maturizat în vechea ordine şi sunt *în contradicţie* cu vechea ordine. În cadrul discuţiei sale despre revoluţia proletară, Marx spune despre această perioadă: "Proletariatul va folosi dominaţia lui politică pentru a smulge burgheziei, pas cu pas, întreg capitalul, pentru a centraliza toate uneltele de producţie în mâinile statului, adică în mâinile proletariatului organizat ca clasă dominantă, şi pentru a mări, cât se poate de repede, masa forţelor de producţie. La început acest lucru nu se poate face, fireşte, decât printr-o încălcare despotică a dreptului de proprietate şi a relaţiilor de producţie burgheze, adică prin măsuri care, din punct de vedere economic, apar insuficiente şi instabile, dar care se depăşesc singure în decursul mişcării şi care sunt inevitabile ca mijloc pentru revoluţionarea întregului mod de producţie."[197]

Acum trebuie să discutăm o chestiune fundamentală şi importantă: cum funcţionează în mod caracteristic şi cum ar trebui să funcţioneze în mod caracteristic această transformare, această reorganizare a relaţiilor de producţie?

Vechea viziune social-democrată despre această chestiune este foarte simplă. Proletariatul, noua clasă din revoluţia proletară, înlătură vechile căpetenii şi preia controlul asupra aparatului social de producţie, care a ajuns la o splendidă şi nevătămată maturitate în trupul capitalistului Abraham. Proletariatul îşi instalează propriile sale "căpetenii" şi totul este realizat. Producţia continuă fără întrerupere, procesul de producţie nu suferă de nici un recul şi întreaga societate navighează armonios pe calea sa spre ordinea socialistă deplină. Analiza mai detaliată a revoluţiei în relaţiile de producţie ne va arăta că aceste relaţii de producţie, privite din punctul de vedere al procesului de muncă, sunt numai totalitatea mecanismului uman de muncă, un sistem de persoane cu legături reciproce. După cum ştim, aceste persoane sunt legate între ele prin legături specifice. Un alt subiect foarte important este că funcţiile de muncă ale diverselor grupuri de persoane în societate sunt legate între ele şi *sunt legate de funcţiile lor de clasă*. Din această cauză, schimbarea relaţiilor de clasă distruge, mai mult sau mai puţin, vechiul aparat de muncă şi cauzează stabilirea unui nou aparat de muncă, la fel ca în faza politică a revoluţiei. Desigur, rezultatul va fi o scădere temporară a forţelor de producţie. Orice schimbare în societate trebuie să fie plătită cu incomoditate. De asemenea, este evident că gradul de distrugere a vechiului aparat şi profunzimea rănii sociale depind, în primul rând, de extinderea schimbării în relaţiile de clasă. În revoluţiile burgheze, puterea de comandă în producţie trece de la un grup de proprietari la altul, principiul proprietăţii rămâne valabil iar proletariatul rămâne pe locul său precedent. Prin urmare, distrugerea şi dezintegrarea vechilor instituţii sunt mult mai reduse faţă de cazul în care stratul cel mai inferior al piramidei, proletariatul, preia locul în vârful societăţii. În acest caz, este inevitabilă o imensă răsturnare. Straturile sociale din vechea ordine - burghezia, intelectualii din clasa superioară şi intelectualii din clasele mijlocii - sunt distruse. Proletariatul se află într-o splendidă izolare şi toată lumea se opune. De aici provine inevitabila dezorganizare temporară a producţiei care continuă până când proletariatul reuşeşte să orânduiască din nou ordinea persoanelor şi le uneşte printr-o *nouă* legătură, adică până când un nou echilibru în societate devine efectiv.[198]

Revoluţia tehnică este ceea de a patra şi ultima fază a revoluţiei. După ce s-a ajuns la un nou echilibru social, adică a fost creat un integument nou şi solid al relaţiilor a relaţiilor de producţie, care poate să servească drept o formă de evoluţie a forţelor de producţie, apare pe scenă o evoluţie accelerată a acestor forţe de producţie. Barierele sunt coborâte, rănile provenite de la criza socială sunt vindecate şi începe un avânt necunoscut până acum. Noi instrumente sunt introduse, un nou fundament tehnic este creat şi are loc o revoluţie tehnică. Acum începe o fază "nouă", "organică" în evoluţia noii societăţi, care îşi creează psihologia şi ideologia corespunzătoare.

---

[197] Karl Marx & Friedrich Engels, *Manifestul Partidului Comunist* în Karl Marx & Friedrich Engels, *Opere*, (Bucureşti: Editura Politică, 1958), v.4, p. 487

[198] În continuare, autorul menţionează că a tratat pe larg acest subiect în lucrarea sa *The Politics and Economics of the Transition Period*, (London: Routlegde, 1979). Autorul afirmă că opiniile sale sunt "ortodoxe" adică sunt în conformitate cu opiniile lui Marx. Cf.: Karl Marx & Friedrich Engels, *Manifestul Partidului Comunist,* în Karl Marx & Friedrich Engels, *Opere*, (Bucureşti: Editura Politică, 1958), v.4, p. 476. [NT]

Să recapitulăm. Punctul de plecare pentru dezvoltarea revoluţiei a fost perturbarea echilibrului între forţele de producţie şi relaţiile de producţie iar acest lucru este dovedit prin perturbarea echilibrului între diversele porţiuni ale relaţiilor de producţie. Această perturbare a echilibrului dintre clase se exprimă mai ales prin faptul că este distrusă psihologia de armonie a claselor sociale. Mai mult de atât, există o perturbare bruscă a echilibrului politic care este reconstituit pe un nou fundament, după care urmează stabilirea unui nou fundament tehnic. Societatea îşi începe viaţa pe un fundament nou. Toate funcţiile vieţii sociale presupun un nou veşmânt istoric.

d. Cauză şi efect în perioada de tranziţie; cauză şi efect în perioade de declin

Revoluţia este un proces echivalent cu procesul de tranziţie de la o formă socială la alta. În cadrul discuţiei noastre despre procesul revoluţiei, noi am ajuns la concluzia că după ciocnirea iniţială între forţele de producţie şi relaţiile de producţie, procesul revoluţiei trece printr-un număr de faze, începând cu ideologia şi sfârşindu-se cu tehnica, adică un fel de ordine inversă.

Este cert că Marx a considerat cucerirea puterii politice (adică, distrugerea vechiului aparat de stat şi stabilirea unui nou aparat de stat) drept o condiţie pentru transformarea relaţiilor de producţie. Această transformare a relaţiilor de producţie este realizată prin "exproprierea silită a expropriatorilor". Deci, analiza nu procedează de la economie la politică ci, invers, de la politică la economie. Dat fiind că relaţiile de producţie sunt afectate de pârghia autorităţii politice, concluzia este că economia este determinată de politică.

Este important să nu omitem punctul de pornire al întregului proces: conflictul dintre evoluţia forţelor de producţie şi relaţiile de proprietate. Întreaga schimbare socială este bazată pe acest fundament. Întreaga schimbare socială îşi termină activitatea numai când se stabileşte un nou echilibru structural. Cu alte cuvinte, revoluţia începe atunci când relaţiile de proprietate au devenit un obstacol pentru evoluţia forţelor de producţie. Revoluţia îşi termină rolul atunci când sunt stabilite noi relaţii de producţie, orientate să servească drept forme care favorizează evoluţia forţelor de producţie. Între acest început şi acest final sălăşluieşte ordinea inversă a *influenţei suprastructurilor*.

În capitolele precedente am constatat că suprastructura nu este numai o porţiune "pasivă" a procesului social. Suprastructura este o forţă specifică şi ar fi absurd să fie aduse argumente opuse. Dar, acum avem o analiză extinsă în timp despre un proces de influenţă invers. Această analiză provine de la întreg procesul catastrofal şi de la perturbarea tuturor funcţiilor obişnuite. În decursul "vremurilor normale", toate contradicţiile care apar între forţele de producţie şi economie sunt eliminate, sunt absolvite în suprastructură iar suprastructura le mută în economie şi în forţele de producţie. Acesta este ciclul permanent. Dar, în acest caz, adaptarea reciprocă a diverselor secţiuni ale mecanismului social se petrece îngrozitor de încet, cu imense tulburări şi sacrificii. În esenţă, contradicţiile de aici sunt de dimensiuni imense. Aşadar, nu este surprinzător faptul că procesul de influenţă inversă al suprastructurii (ideologia politică, aplicarea acestei forţe pentru remanierea relaţiilor de producţie) este un proces de lungă durată, care se desfăşoară în decursul unei întregi perioade istorice.

Mai trebuie să înţelegem încă un lucru. Orice forţă suprastructurală, inclusiv autoritatea concentrată a unei clase, adică autoritatea sa de stat, înseamnă *putere* dar această putere *nu este nelimitată*. Nici o forţă nu îşi poate depăşi propriile sale limite. Limitele impuse asupra puterii politice de către o clasă care a acaparat puterea sunt limite inerente în situaţia existentă a condiţiilor economice şi, în consecinţă, a forţelor de producţie în situaţia existentă. Cu alte cuvinte: *modificarea condiţiilor economice la care se poate ajunge cu ajutorul pârghiei politice este dependentă de situaţia precedentă a condiţiilor economice*. Acest lucru poate fi cel mai bine observat în revoluţia proletară rusă. În noiembrie 1917, clasa muncitoare a acaparat puterea dar nu se putea gândi să centralizeze şi să socializeze economia mic-burgheză şi mai ales economia ţărănească. În 1921, a

devenit cunoscut faptul că economia rusă era chiar mai puternică decât s-a crezut iar forţele aparatului de stat proletar erau suficiente numai pentru socializarea industriei de mari dimensiuni. Să ne îndreptăm spre o altă fază a problemei. Să încercăm să înţelegem esenţa perturbării forţelor de producţie, introdusă de procesul revoluţionar. De asemenea, să încercăm să înţelegem *reducerea* temporară a nivelului acestor forţe de producţie.

Societatea neorganizată se dezvoltă întotdeauna cu salturi şi limitări. Societatea capitalistă negustorească este ceea mai frapantă expresie a societăţii neorganizate. Noi suntem conştienţi de faptul că sistemul capitalist implică războaie şi crize industriale. Noi toţi ştim că aceste crize şi războaie sunt o "fază esenţială" din ordinea capitalistă a societăţii. Cu alte cuvinte, continuarea capitalismului implică în mod necesar crize şi războaie capitaliste. Aceasta este "legea naturală" a evoluţiei capitaliste. Care este semnificaţia acestei legi din punctul de vedere al forţelor sociale de producţie? În primul rând, ce se petrece în decursul unei crize? Avem o întrerupere a muncii în fabrici, o creştere a şomajului, o producţie redusă; dispar multe întreprinderi, mai ales cele de dimensiuni reduse. Cu alte cuvinte, aceasta este o distrugere parţială a forţelor de producţie. În paralel, se intensifică formele organizate ale capitalismului: fortificarea întreprinderilor de dimensiuni mari, formarea de trusturi şi alte organizaţii monopoliste puternice. După criză, intervine un nou ciclu de dezvoltare, o nouă creştere pe o nouă bază, sub forme de organizare mai dezvoltate, care permit mai multe oportunităţi pentru evoluţia forţelor de producţie. Deci, eventualitatea evoluţiei continuate este achiziţionată cu preţul unei crize precum şi cu preţul pierderii forţelor de producţie în decursul crizei. Într-o anumită măsură, acelaşi lucru se petrece în războaiele capitaliste. Aceste războaie exprimă concurenţa capitalistă. Rezultatul acestor războaie este scăderea forţelor de producţie. După războaie, statele burgheze şi-au rotunjit graniţele; marile puteri au devenit mai mari şi statele mici au fost absorbite. Capitalul a luat dimensiuni mondiale, a atins un domeniu mai mare de exploatare în care forţele de producţie au fost mărite şi după declinul temporar a urmat un proces mai rapid de acumulare. Deci, se poate afirma că a fost creată posibilitatea unei *producţii extinse*. Acest lucru s-a petrecut din nou cu preţul unui declin temporar în domeniul forţele de producţie.

Putem constata aceleaşi lucruri din perspectiva mai largă prin care observăm evoluţia societăţii. Semnificaţia revoluţiei este diminuarea unui *obstacol* pentru dezvoltarea forţelor de producţie. Oricât de straniu ar părea să fie acest lucru, prin distrugerea acestui obstacol, revoluţia îşi distruge temporar o parte din forţele sale de producţie. Acest lucru este inevitabil, aşa cum sunt inevitabile crizele din regimul capitalist.

Efectele destructive ale revoluţiei pot fi considerate în următoarele subiecte:

1. *Distrugerea fizică a elementelor de producţie*. Aici poate fi inclusă orice formă de distrugere a obiectelor şi a persoanelor în decursul războiului civil. Dacă baricadele sunt făcute din vagoane de tren şi oameni sunt ucişi (războiul civil şi războiul de clasă implică astfel de sacrificii) - acest lucru este echivalent cu distrugerea forţelor de producţie. Printre fazele de destrucţie fizică a forţelor de producţie se află anihilarea aparatelor, a fabricilor, a căilor ferate, afectarea şi distrugerea instrumentelor de producţie prin sabotaj, eşecul de a repara sau de a înlocui piesele care lipsesc, absenţa muncitorilor de la locul de muncă din cauza războiului.
2. *Deteriorarea elementelor de producţie*. Ne referim aici la deteriorarea aparatelor după înlocuire şi reparaţie; epuizarea fizică a muncitorilor, a intelectualilor, etc., folosirea unor elemente inferioare pentru înlocuire (metal de calitate mai proastă, înlocuirea muncitorilor cu muncitoare şi copii, amplasarea unor elemente mic-burgheze în fabrici, etc.
3. *Întreruperea legăturii între elementele de producţie*. Aceasta este principala cauză a dezintegrării revoluţionare specifice şi include dezorganizarea relaţiilor de producţie. Ne referim aici la distrugerea legăturii dintre proletariat, pe de o parte şi muncitorii tehnici intelectuali şi burghezi, pe de altă parte; dezintegrarea organizaţiilor capitaliste, decăderea legăturii dintre mediul urban şi mediul rural. Toate acestea sunt echivalente cu distrugerea fizică a forţelor de producţie (obiecte şi persoane). Toate acestea semnifică *eliminarea acestor factori din procesul de producţie*. Mai există şi o pagubă cauzată de "incapabilitatea" a noii clase, incapacitatea sa de a-şi edifica organizaţiile, "erorile" sale, etc.

4. *Transferul forţelor de producţie* de la produse utile la consum neproductiv, inclusiv orientarea unui mare segment al forţelor de producţie în scopuri militare: fabricarea de tunuri, puşti, aprovizionarea militară şi alte materiale pentru război.[199]

Enumerarea acestor subiecte este bazată pe revoluţia proletară. Evident, orice revoluţie va prezenta aceleaşi subiecte dar "costul" total al revoluţiei burgheze va fi mai mic.

Istoria sprijină pe deplin aceste principii teoretice. După războaiele ţărăneşti din Germania a urmat o imensă dezintegrare. Revoluţia franceză demonstrează acelaşi lucru cu crizele ei financiare, monstruoasa inflaţie a preţurilor, foametea. Războiul civil din Statele Unite ale Americii au retrogradat ţara cu zece ani. După realizarea transformării sociale a venit o perioadă de prosperitate iar progresele au fost mult mai mari decât cele din perioada antecedentă revoluţiei, fiindcă societatea a găsit un integument mai bun pentru forţele sale de producţie.

În concluzie: *tranziţia de la o formă a societăţii la alta este însoţită de o scădere temporară a forţelor de producţie care, sub nici o altă formă, nu pot găsi o şansă mai bună pentru continuarea evoluţiei.*

Legea *declinului* se deosebeşte de legea perioadei de tranziţie. În perioada de declin, tranziţia nu duce la o formă economică mai dezvoltată. În acest caz, declinul forţelor de producţie va continua până când societatea va primi un impuls din exterior sau până când este descoperit echilibrul bazat pe un fundament inferior unde avem o "repetiţie" sau un stadiu permanent de stagnare şi nu o formă mai elevată de relaţii economice.

În general, declinul provine de la imposibilitatea de a distruge relaţiile de producţie date. Deci, relaţiile de proprietate continuă să fie cătuşele evoluţiei şi acţionează asupra forţelor de producţie astfel ca forţele de producţie să fie în permanent declin. Atunci când clasele opuse din cadrul revoluţiei sunt aproximativ egale ca forţă, niciuna nu poate învinge iar societatea este paralizată. Conflictul dintre forţele de producţie şi relaţiile de producţie a determinat voinţa claselor într-o anumită chestiune. Dar, revoluţia nu a depăşit cu mult fazele sale precedente. Clasele sociale se luptă fără să învingă, producţia adoarme iar societatea se stinge. Mai poate exista situaţia în care clasa victorioasă nu poate îndeplini misiunile care i-au fost impuse sau, eventual, revoluţia nu s-a maturizat până la "punctul de fierbere". Dar, evoluţia forţelor de producţie s-a petrecut într-un mediu care a determinat o aliniere specifică a claselor sociale, adică o clasă guvernatoare complet parazitară şi o clasă asuprită demoralizată. Aici nu va avea loc nici o evoluţie. Mai devreme sau mai târziu, va avea loc o dezintegrare şi o descompunere "pacifică" sau poate va apare un caz interimar. Toate aceste cazuri demonstrează că evoluţia forţelor de producţie a dus la o economie şi la forme de suprastructură care au o influenţă retrogresivă asupra evoluţiei forţelor de producţie. Evident, scăderea nivelului de trai al forţelor de producţie provoacă scăderea nivelului de trai al întregii vieţi sociale.[200]

e. Evoluţia forţelor de producţie şi materializarea fenomenelor sociale

În faza de *creştere* a forţelor de producţie, analiza procesului de producţie şi reproducţie ne va prezenta o lege generală. Pe măsură ce forţele de producţie cresc, din ce în ce mai multă muncă este utilizată pentru producţia instrumentelor de producţie. Instrumentele de producţie fac parte din *tehnica* socială. Cu ajutorul instrumentelor de producţie în creştere permanentă, o parte mult mai mică a forţei de muncă, în comparaţie cu trecutul, va produce o cantitate mult mai mare de produse utile de toate sorturile. Atunci când era folosită munca manuală, relativ puţin timp era dedicat pentru fabricarea instrumentelor de producţie. Oamenii munceau din greu pentru instrumente mizerabile şi nesemnificative iar munca lor nu era foarte productivă. Într-o societate bine dezvoltată, o mare parte a muncii este dedicată producţiei unor uriaşe instrumente de muncă - maşinării, mecanisme - pentru a produce mai multe şi imense instrumente

---

[199] Cf. N. Bukharin, *The Politics and Economics of the Transition Period*, (London: Routlegde, 1979).

[200] Următorul paragraf este o deviaţie în care autorul respinge teorii propuse ca alternative ale marxismului. [NT]

de producţie cum ar fi, de exemplu, fabrici foarte mari, staţii de energie electrică, mine, etc. Aceste instrumente de producţie consumă o mare parte a resurselor umane disponibile. Dar, folosirea acestor uriaşe instrumente de producţie creează o imensă creştere în productivitatea forţei de muncă umane. Investiţia produce un profit mai mare decât dobânda combinată.

În lumea capitalistă, această lege se exprimă în creşterea relativă a capitalului permanent, în comparaţie cu capitalul variabil. Segmentul de capital destinat pentru construcţia unor aparate din fabrici, maşinării etc., creşte mult mai rapid decât segmentul de capital investit în salarii. Cu alte cuvinte, în evoluţia forţelor de producţie din societatea capitalistă, capitalul *permanent* creşte mult mai repede decât capitalul variabil. Putem afirma acest lucru şi în felul următor: forţele de producţie ale societăţii care cresc sunt realiniate permanent; rezultatul este că o parte crescândă a acestor forţe se mişcă spre ramurile care produc instrumente de producţie.

Creşterea forţelor de producţie este acumularea forţei umane asupra naturii. Această creştere a forţelor de producţie se exprimă în importanţa din ce în ce mai mare acordată *obiectelor*, a tehnicii sociale.

Este rezonabil să întrebăm dacă şi în alte domenii de viaţă există fenomene asemănătoare, fiindcă am observat că munca suprastructurală este şi ea muncă, după ce a fost separată de munca materială. Am constatat că suprastructura include elemente materiale, elemente personale şi elemente strict ideologice. Unde există aici o acumulare, un agregat al culturii "mentale"? Oare avem aici ceva care se aseamănă cu procesul material de producţie?

Să afirmăm cu anticipaţie: *Da, există o astfel de asemănare care se exprimă în faptul că ideologia socială este cristalizată sau concentrată în lucruri absolut materiale*. Să reţinem că noi putem reproduce "culturile mentale" antice prin "monumentele" antice: reminiscenţele vechilor biblioteci, cărţi, inscripţii, tablete de ţărână, statui, temple, instrumente de muzică antice şi mii de alte lucruri. Putem considera aceste obiecte drept o ideologie materializată din perioade antice. Aceste obiecte ne permit să judecăm exact psihologia şi ideologia oamenilor din acele epoci. În mod asemănător, rămăşiţele instrumentelor de muncă ne permit să stabilim faza la care s-a ajuns în evoluţia forţelor de producţie şi în economia din acele perioade. În munca suprastructurală şi ideologică, instrumentele de *consum* folosesc şi drept instrumente de producţie. O galerie de picturi conţine instrumente de plăcere pentru publicul care vine să le vadă. Această galerie conţine elemente de consum dar acestea sunt şi elemente de producţie, desigur nu ca perii sau pânze, fiindcă generaţiile viitoare vor învăţa de la aceste picturi o nouă şcoală de artă. Un nou "curent" în pictură nu coboară din ceruri ci se dezvoltă dintr-o fază precedentă, cu toate că sistemul prezent poate renunţa la vechiul sistem ideologic sau îl poate critica. Nimic nu provine din nulitate. În domeniul politic, statul vechi este distrus în timpul revoluţiei dar noua ordine va include multe elemente vechi. În domeniul ideologiei, chiar şi cele mai mari pauze nu şterg anumite legături sau succesiuni din trecut: noua clădire nu este construită în vacuum. Pentru pictor, picturile sunt un instrument de producţie, o experienţă artistică acumulată, o ideologie condensată de la care trebuie să provină orice mişcare ulterioară.

Cartea are o existenţă socială, este o ideologie condensată şi un instrument de producţie ideologică. Prin urmare, acumularea culturii mentale este o acumulare a elementelor psihologice şi ideologice în mintea umană. De asemenea, acumularea culturii este şi acumularea obiectelor.[201]

f. Procesul de reproducere al întregii vieţi sociale

Acum putem recapitula acest subiect: un "metabolism" permanent are loc între natură şi societate, un proces de reproducţie socială, un proces ciclic de muncă, care înlocuieşte permanent ceea ce a fost

---

[201] Autorul elaborează această teză finală în două paragrafe precedente, care conţin argumente parţiale şi tendenţioase, orientate intenţionat spre concluzia sa. [NT]

consumat, un proces de muncă care îşi extinde baza pe măsură ce forţele de producţie se dezvoltă, un proces care permite umanităţii să-şi mărească limitele existenţei sale.

Procesul de producţie al produselor materiale este simultan şi un proces de producţie al relaţiilor economice existente. Marx a spus: "Prin urmare, procesul de producţie capitalist, privit în conexiunea lui, cu alte cuvinte ca proces de reproducţie, nu produce numai marfă, numai plusvaloare; el produce şi reproduce însăşi relaţia capital, pe capitalist de o parte, pe muncitorul salariat de altă parte."[202] Formula lui Marx este aplicabilă în mod universal şi nu se limitează la producţia capitalistă. În economia sclavagistă antică, stăpânul şi sclavul îşi vor primi fiecare partea sa în fiecare ciclu de producţie. În ciclul următor, stăpânul şi sclavul se vor elibera fiecare de rolul lor. Dacă reproducţia se extinde, singura schimbare va fi că partea stăpânului, puterea stăpânului şi numărul sclavilor vor creşte iar astfel va creşte mai mult surplusul de muncă pe care ei îl produc. Astfel, procesul material de producţie este simultan un proces de reproducere al acestor relaţii de producţie şi a învelişului în care se petrec aceste procese. Pe de altă parte, procesul de reproducţie materială este un proces de reproducţie constantă al forţelor de muncă corespunzătoare. Marx scrie: "Însuşi omul, considerat doar ca formă de fiinţare a forţei de muncă, este un obiect furnizat de natură, un lucru, deşi un lucru viu, conştient, iar munca însăşi este manifestarea materială a acestei forţe."[203] Forţe de muncă cu capacităţi profesionale necesare, adică forţe de muncă cu pregătire profesională, vor fi solicitate în diverse perioade istorice, conform tehnicii sociale, modului de producţie, etc. Procesul de reproducţie reproduce permanent această capacitate profesională. Prin urmare, procesul de producţie reproduce nu numai obiecte ci şi "lucruri vii", adică muncitori care au anumite calificări şi relaţiile dintre ei. Odată cu extinderea reproducţiei, procesul de producţie execută ajustări, care corespund cu noul nivel al forţelor de producţie şi numeşte persoane inegale din punct de vedere al capacităţilor lor profesionale în posturi de muncă care pot să nu fie identice. Dar, complexul relaţiilor de producţie rămâne totuşi intact (cu excepţia perioadelor de revoluţie) şi continuă să fie reprodus în dimensiuni care cresc.

Dacă toate tipurile forţelor de muncă profesionale sunt definite drept o *fiziologie socială*, se poate afirma că procesul de reproducţie reproduce în mod constant economia societăţii şi, prin urmare, fiziologia societăţii.

Aşadar, toate muncile specifice au solicitat un specific fiziologic, un rezultat al specializării. Chiar şi prin această aparenţă putem distinge între muncitorul din transport şi muncitorul din metalurgie sau un membru al profesiunilor liberale. Deci, psihologia oamenilor este psihologia lor socială iar structura lor fiziologică este produsul evoluţiei sociale. Pe măsură ce omul lucrează asupra naturii, el îşi schimbă propria sa natură. Ceea noi denumim "fiziologia socială" nu poate fi considerat un element opus economiei fiindcă face parte din economie. Diferenţa între aceste noţiuni este simplă: atunci când discutăm despre economie, noi analizăm relaţiile şi tipologia legăturilor între oameni, legăturile lor materiale reciproce. Ceea ce denumim noi "fiziologie socială" nu este o legătură ci proprietatea acestor elemente.

În paralel cu procesul de reproducţie, avem o mişcare similară a întregului vast aparat de viaţă socială. În cadrul acestui proces sunt reproduse relaţiile reciproce dintre clase, condiţiile organizării de stat şi relaţiile dintre diversele sfere ale muncii ideologice. În acest produs agregat al întregii vieţi sociale, contradicţiile sociale sunt de asemenea reproduse în permanenţă. Contradicţiile parţiale, o perturbare a echilibrului care provine de la impulsurile comune originare provenite de la evoluţia forţelor de producţie sunt absorbite permanent de realinierea parţială a societăţii, în cadrul unui anumit mod de producţie. Dar, contradicţiile fundamentale provenite din esenţa unei anumite structuri economice continuă să fie reproduse pe o scară şi un fundament mai mare, până când ajung la proporţii catastrofale. Atunci toată forma relaţiilor de producţie se va prăbuşi şi, dacă evoluţia socială continuă, va apare o nouă formă. Apoi apare o întrerupere temporară în procesul de reproducţie. Această perturbare se exprimă prin distrugerea parţială a forţelor de muncă. Transformarea întregului aparat de muncă uman, reorganizarea relaţiilor

---

[202] Karl Marx, *Capitalul. Critica economiei politice* în Karl Marx & Friedrich Engels, *Opere*, (Bucureşti: Editura Politică, 1966), v.23, p. 587
[203] Ibid., p. 215

umane produc un nou echilibru. Societatea intră într-un nou ciclu al evoluţiei sale prin lărgirea fundamentului său tehnic şi acumularea experienţei. Acesta este noul punct de plecare pentru orice fază ulterioară.

Capitolul VIII

Clasele şi lupta de clasă

a. Clasa, casta, vocaţia

Am observat deja importanta funcţie a claselor sociale în evoluţia societăţii umane. În societatea de clase, structura socială depinde, în primul rând, de clasele din societate şi de relaţiile lor reciproce. Am mai observat că orice schimbare importantă din viaţa socială este legată, într-un fel sau altul, de o luptă socială. Tranziţia de la o formă socială la alta se produce printr-o aprigă luptă de clasă. Din acest motiv, Marx şi Engels au început *Manifestul Comunist* astfel: "Istoria tuturor societăţilor de până azi este istoria luptelor de clasă."[204]

După cum am constatat, clasa socială este agregatul persoanelor care au acelaşi rol în producţie şi se află în aceleaşi relaţii cu alte persoane în cadrul procesului de producţie. Aceste relaţii se exprimă şi prin obiecte (instrumente de muncă). Prin urmare, în procesul de distribuţie, elementul comun în fiecare clasă este sursa uniformă de revenit, condiţiile de distribuţie a produselor fiind determinate de condiţiile de *producţie*. Muncitorii din industria de textile şi cei din industria metalurgică nu formează două clase separate ci o singură clasă fiindcă ei sunt în *aceeaşi relaţie* cu alte anumite persoane (ingineri, capitalişti). În mod asemănător, proprietarii unei mine, unei fabrici de cărămizi sau al unui atelier de corsete se află toţi în aceeaşi clasă fiindcă, indiferent de obiectele pe care le produc, ei deţin o poziţie comună faţă de *persoanele* angajate în procesul de producţie şi această poziţie se exprimă şi în obiecte ("capital").

Deci, relaţiile de producţie sunt fundamentul claselor sociale şi nu trebuie luate în consideraţie alte diviziuni care au fost făcute. O concepţie frecventă este ceea dintre clasele "paupere" şi clasele "bogate". Cine are în buzunar o sumă de bani dublă decât altcineva este considerat membru al unei alte clase, pe baza diferenţelor între sumele de bani posedate sau pe baza diferenţelor la nivelul de trai. Experienţa ne arată că este mult mai probabil ca diversele grupuri de muncitori să lupte împreună decât ca muncitorii şi artizanii sau muncitorii şi ţăranii să lupte împreună. Ţăranul nu prea are tendinţa să simtă vreo solidaritate cu proletarul. La celălalt capăt al ierarhiei, doi bancheri simt că sunt membrii în aceeaşi familie, cu toate că unul dintre ei poate fi de zece ori mai bogat decât celălalt. Marx a arătat că mărimea portofelului este numai o diferenţă cantitativă care poate crea rivalitate violentă. Cu alte cuvinte, diferenţa de "bogăţie" nu trebuie să fie considerată un fundament suficient pentru definiţia unei clase, cu toate că acest lucru poate avea influenţă în cadrul unei anumite clase.

O altă teorie foarte acceptată este teoria conform căreia procesul de distribuţie este fundamentul diviziunii de clasă în societate. În acest context, procesul de distribuţie este echivalent cu distribuţia *venitului* social. Astfel, în societatea capitalistă, diviziunea veniturilor în trei grupuri (profit, arendă, salarii) creează o diferenţă între trei clase: capitalişti, proprietari funciari, proletari (muncitori salariaţi). În cadrul unui revenit social limitat, venitul unei anumite clase poate creşte pe socoteala venitului atribuit altei clase. Membrii unei anumite clase sunt uniţi prin interese comune uniforme şi prin contradicţia dintre interesele lor şi interesele altor clase.

---

[204] Karl Marx & Friedrich Engels, *Manifestul Partidului Comunist* în Karl Marx & Friedrich Engels, *Opere*, (Bucureşti: Editura Politică, 1958), v.4, p.466

Dacă nu ne limităm la întrebarea cine primeşte mai mult şi cine primeşte mai puţin, următoarea întrebare va fi din ce cauză persoanele dintr-o clasă se reproduc drept clasă? De ce în societatea capitalistă există diverse genuri de oameni? Din ce cauză aceste "tipuri de revenit" sunt stabile? Simpla formularea a acestor întrebări demonstrează cum stau lucrurile în realitate. Această stabilitate depinde de relaţia faţă de *mijloacele de producţie* care, la rândul lor, *exprimă relaţia dintre oameni în cadrul procesului de producţie.* Rolul oamenilor în producţie şi rolul oamenilor în proprietatea intereselor de producţie (adică "distribuirea persoanelor" şi "distribuirea mijloacelor de producţie") sunt cantităţi fixe, în cadrul limitelor modului existent de producţie. Prin urmare, în capitalism, avem o categorie de oameni care comandă procesul de producţie, care controlează simultan toate mijloacele de producţie; mai avem şi o categorie de oameni care muncesc la comanda celor menţionaţi mai sus, care îşi subordonează puterea de muncă în favoarea lor şi produc elemente de valoare. Din acest motiv, un anumit proces de lege naturală prevalează în distribuţia produselor de muncă (adică, în distribuţia revenitului). Prin urmare, am ajuns la punctul la care discutăm despre cele mai importante faze din producţie: distribuţia persoanelor şi distribuţia obiectelor ca fundament al relaţiilor de clasă.

Noi ajungem la aceeaşi concluzie prin analiza acestei chestiuni în termenii cei mai abstracţi. Evident, fiecare clasă este un "agregat real" adică totalul persoanelor legate prin relaţii reciproce permanente, totalul persoanele legate prin relaţii reciproce neîntrerupte, totalul persoanele care îşi trag rădăcinile din producţie iar gândurile lor pot ajunge în ceruri. Fiecare clasă este un sistem uman specific, definit în cadrul unui mare sistem cunoscut drept societatea umană. Prin urmare, noi trebuie să avem aceeaşi atitudine faţă de clasă şi faţă de societate; cu alte cuvinte, analiza claselor trebuie să înceapă de la producţie. Noi nu trebuie să fim surprinşi de faptul că există între clase diferenţe în producţie, distribuţie, politică, psihologie, ideologie. Toţi aceşti factori depind unii de alţii; un pomişor proletar nu poate fi ornat cu crenguţe burgheze. În ultimă instanţă, această legătură este determinată de poziţia claselor în procesul de producţie. Prin urmare, noi trebuie să definim clasele conform *criteriului de producţie*.

Care este diferenţa între o *clasă* socială şi o *castă* socială? O clasă este o categorie de persoane unite printr-un rol comun în procesul de producţie, o totalitate în care fiecare membru are aproximativ aceeaşi poziţie relativă faţă de alte funcţii, în procesul de producţie. Pe de altă parte, o castă socială este un grup de oameni uniţi prin poziţia lor comună în ordinea juridică sau legală a societăţii. Moşierii sunt o clasă; nobilimea este o castă. Marii moşieri sunt definiţi drept un tip de producţie comună dar nobilimea nu este definită aşa. Nobilul are anumite drepturi şi privilegii datorită "provenienţei sale nobile". Dar, din punct de vedere economic, acest nobil poate fi pauperizat; este posibil ca acest nobil să se întreţină cu greu şi să locuiască în mahalale. Cu toate acestea, statutul său continuă să fie statut de nobil, aşa cum a scris Gorki în piesa *Fundătura*. Din punctul de vedere al legilor ţariste, un muncitor poate fi considerat ca ţăran. Oare noi avem dreptul să ne ocupăm de legi fără să intrăm în amănunte, dat fiind că noi ştim că politica (inclusiv dreptul) este "expresia concentrată a economiei"?[205]

Nu se poate ajunge la formularea teoretică corectă prin evaluarea circumstanţelor individuale ci numai prin perspectiva relaţiilor reciproce tipice, într-un cadru economic specific. Următoare circumstanţă fundamentală merită atenţie: "clasele sociale" sunt anulate de revoluţiile burgheze, de evoluţia condiţiilor burgheze. Capitalismul era incompatibil cu existenţa "claselor" din următoarea cauză: în fazele sociale precapitaliste, toate relaţiile sunt mult mai conservative, ritmul de viaţă este mai lent şi schimbările au o importanţă mai mică decât cele din regimul capitalist. Clasa dominantă este aristocraţia funciară, care este aproape o clasă ereditară. Această uimitoare *imobilitate* a condiţiilor a permis o consolidare a privilegiilor de clasă şi a obligaţiilor de clasă prin intermediul unei serii de standarde legale. Această imobilitate a permis claselor să se înveşmânteze drept "stare". Aceste "stări" au evoluat la fel cum au evoluat clasele sau grupurile de clase aflate în contradicţie cu o anumită clasă. Această armonie a fost brusc perturbată prin intrarea pe scenă a condiţiilor mult mai mobile ale capitalismului de mărfuri: omul nesemnificativ a

---

[205] În continuare, autorul prezintă opiniile economistului rus Serghei Ivanovici Solntzev despre definiţia termenilor *clasă*, *castă*, *tiers état*. Autorul nu menţionează exact sursa dar este foarte posibil ca autorul să se refere la lucrarea lui S.I.Solntzev, *Social classes. The most important moments in the development of the problem of classes and basic teaching*s, (Tomsk University, 1919). [NT]

devenit important iar *nouveaux riches* au devenit un fenomen foarte frecvent. Mobilitatea relaţiilor capitaliste subminează complet existenţa "stărilor". Perioada de tranziţie a dezintegrării relaţiilor feudale se exprimă în dizarmonia crescândă dintre conţinutul economic al claselor şi învelişul legal al "stărilor". Astfel s-a format conflictul care a dus în mod inevitabil la prăbuşirea întregului sistem de "stări". Forma de "castă" a stărilor era incompatibilă cu dezvoltarea relaţiilor capitaliste aşa cum integumentul procesului de producţie devine incompatibil cu creşterea ulterioară a forţelor de producţie. Marx a scris: "Condiţia eliberării clasei muncitoare este desfiinţarea tuturor claselor, după cum condiţia eliberării stării a treia, a burgheziei, a însemnat desfiinţarea tuturor stărilor de orice fel."[206] Engels a elucidat acest fragment: "Se vorbeşte aici despre stări în sensul istoric, ca despre stări ale statului feudal, stări cu privilegii definite şi limitate. Revoluţia burgheză a desfiinţat stările dimpreună cu privilegiile lor. Societatea burgheză nu cunoaşte decât clase. Este deci absolut în contradicţie cu istoria când proletariatul este denumit "starea a patra"".[207]

În concluzie: în perioada sistemelor precapitaliste stabile, stările erau expresia legală a claselor; incompatibilitatea crescândă dintre aceste entităţi (perturbarea echilibrului dintre clase şi forma legală a stărilor) a fost accelerată de creşterea relaţiilor capitaliste şi dezintegrarea claselor feudale superioare şi inferioare. În sistemul feudal, ţărănimea era identificată, în general, drept o proprietate funciară. Burghezia rurală şi proletariatul urban au început să se diferenţieze de ţărănime dar au menţinut veşmântul "stării" lor precedente (casta). Nefiind bine adaptate la noile condiţii, a fost necesar ca aceste grupări sociale să fie descompuse.

Acum trebuie să examinăm a treia categorie menţionată la începutul acestui capitol. Evident, vocaţia este legată de procesul de producţie. La prima vedere, diferenţa între vocaţie şi clasă este bazată pe faptul că linia de marcare între vocaţii nu este definită drept o separare între oameni ci o linie de marcare în relaţiile lor cu *obiectele* şi depinde de *obiectele* (instrumentele) cu care se lucrează şi ce *obiecte* sunt produse. Diferenţă între turnătorul de metale, tâmplarul şi zidarul nu se bazează pe o relaţie diferită cu capitaliştii ci se bazează pur şi simplu pe faptul că un muncitor lucrează cu metal, altul cu lemn iar al treilea cu piatră.

Esenţa nu este în *obiect* fiindcă vocaţie este simultan o relaţie *socială*. Procesul de producţie uneşte mulţi muncitori de diverse categorii. Datorită normelor din procesul de producţie, o anumită relaţie este firesc dominantă. Oricât de diverse ar putea fi aceste relaţii, ele sunt secundare faţă de diferenţele principale din faza principală: *diferenţele dintre munca celor care dau dispoziţii şi cei care execută aceste dispoziţii. Aceste dispoziţii se exprimă în relaţiile de proprietate*.

Clasificarea după vocaţie ca o relaţie între oameni, ca o relaţie bazată pe atitudinea faţă de instrumente tehnice, metode, obiecte de lucru nu coincide cu diviziunea muncii în elemente care dau directive şi elemente care execută directive şi nici nu corespunde cu distribuţia instrumentelor de producţie, adică cu relaţiile de proprietate la aceste instrumente de producţie.

Acum putem descrie cele mai importante clase. Există două clase fundamentale ale unei anumite forme sociale (clasele în sensul strict al termenului): clasa care guvernează, dispune şi monopolizează instrumentele de producţie; clasa executivă care nu deţine mijloace de producţie şi care munceşte pentru clasa guvernatoare. Forma specifică a acestei relaţii de exploatare economică şi servitudine determină forma unei anumite societăţi de clasă. De exemplu: dacă relaţia dintre clasa guvernatoare şi clasa executantă este reprodusă prin achiziţionarea forţei de muncă pe piaţă, avem capitalism. Dacă relaţia dintre clasa guvernatoare şi clasa executantă este reprodusă prin cumpărarea persoanelor prin jaf, sau dacă clasa guvernatoare câştigă controlul nu numai asupra forţei de muncă dar şi asupra trupului şi sufletului persoanelor exploatate, atunci ne aflăm într-un sistem sclavagist.

În legătură cu capitalismul, se vorbea, în general, de trei clase. "Aici (în lucrarea lui Karl Marx, *Capitalul*) urmau să fie analizate, clasele corespunzătoare celor trei principale forme de venit - renta funciară, profitul, salariul - cele trei mari clase sociale ale societăţii capitaliste dezvoltate - proprietarii

---

[206] Karl Marx, *Mizeria filozofiei. Răspuns la "Filozofia mizeriei" a d-lui Proudhon* în Karl Marx & Friedrich Engels, *Opere*, (Bucureşti: Editura Politică, 1958), v.4, p. 178.
[207] Ibid. (Nota lui F. Engels la ediţia germană din 1885)

funciari, capitaliştii, muncitorii salariaţi - precum şi lupta de clasă legată în mod necesar de existenţa lor, ca produs concret al perioadei capitaliste."[208] Faptul că grupul de proprietari funciari constituie o clasă "mare" nu înseamnă că acest grup face parte din clasele esenţiale. Marx scrie: "Munca materializată şi munca vie sunt cei doi factori, pe a căror contrapunere se bazează producţia capitalistă. Capitalistul şi muncitorul salariat sunt singurii agenţi şi factori ai producţiei a căror relaţie reciprocă şi opoziţie decurg din esenţa modului de producţie capitalist. … Producţia, după cum remarcă James Mill, ar putea deci să continue neîntrerupt, dacă ar dispărea primitorul rentei funciare şi dacă locul lui ar fi luat de stat.…. Această reducere, întemeiată pe esenţa modului de producţie capitalist, - spre deosebire de cel feudal, antic etc. - a claselor care participă nemijlocit la producţie, deci şi a participanţilor nemijlociţi la valoarea produsă şi apoi la produsul, în care realizează această valoare, la capitalişti şi muncitori salariaţi, fără proprietarul funciar (care apare abia *post festum*, nu ca rezultat al modului de producţie capitalist ci ca relaţie de proprietate asupra forţelor naturii moştenită de acesta), departe de a fi la Ricardo etc. o greşeală, reprezintă, dimpotrivă, expresia teoretică adecvată a modului de producţie capitalist, exprimă definiţia specifică a acestui mod de producţie."[209]

Clasele fundamentale pot fi divizate în elementele lor componente. În societatea capitalistă, burghezia guvernatoare este compusă din burghezia industrială, burghezia comercială şi burghezia bancară.

1. *Clasa proletară* include muncitori calificaţi şi muncitori necalificaţi.
2. *Clasele intermediare*: Acestea includ grupurile social - economice care constituie o necesitate pentru societatea în care trăiesc, fără să fie o reminiscenţă a vechii societăţi. Membrii clasei intermediare ocupă o poziţie de mijloc între clasele guvernatoare şi clasele exploatatoare. Aici se află, de exemplu, lucrătorii tehnici spirituali din societatea capitalistă.
3. *Clasele de tranziţie*: Acestea includ grupuri care provin din forma socială precedentă, care în prezent dezintegrează forma socială şi creează diverse clase cu roluri separate în producţie. De exemplu, meşteşugarii şi ţăranii din societatea capitalistă, sunt o moştenire a sistemului feudal şi din care provin burghezia şi proletariatul.

În regimul capitalist, ţărănimea se destramă dar această destrămare este diferenţială din punct de vedere economic. Ţăranul înstărit se dezvoltă din mediul rural, devine negustor şi, în faza următoare,, el devine un adevărat burghez. Pe de altă parte, proletariatul provine de asemenea din ţărănime, cam în felul următor: Ţăranul nu are cal; el devine muncitor agricol sau muncitor sezonier; el devine un adevărat proletar.

4. *Tipuri de clasă mixte*: Aceste tipuri de clasă mixte includ grupuri care aparţin de o anumită clasă dintr-un anumit punct de vedere dar aparţin şi de altă clasă din alt punct de vedere. De exemplu, muncitorul feroviar care îşi administrează firma şi angajează pe cineva care să lucreze acolo. Din punctul de vedere al societăţii feroviare, el este un muncitor dar din punctul de vedere al angajatului său de la ferma sa, el este patron.
5. *Grupurile de declasaţi* adică oamenii din afara limitelor muncii sociale. Aceştia sunt l*umpenproletariat*, cerşetori, vagabonzi, etc.

Atunci când ne ocupăm de tipul "abstract" al societăţii, adică ne ocupăm de orice formă socială în faza ei ceea mai pură, noi ne ocupăm aproape exclusiv ci clasele fundamentale. Atunci când ne ocupăm de realitatea concretă, ne găsim desigur, în faţa tabloului pestriţ care include toate tipurile socio-economice şi toate tipurile de relaţii.

Engels afirmă că existenţa claselor provine de la "… toate antagonismele din istorie de până astăzi dintre clasele exploatatoare şi cele exploatate, dintre clasele dominante şi cele oprimate îşi găsesc explicaţia în aceeaşi productivitate relativ redusă a muncii omeneşti. Atâta timp cât populaţia care munceşte realmente este atât de ocupată cu munca ei necesară, încât nu-i rămâne timp să se preocupe de problemele sociale generale - conducerea muncii, administrarea treburilor de stat, jurisdicţie, artă, ştiinţă

---

[208] Friedrich Engels, Prefaţă din 1894 la Karl Marx, *Capitalul. Critica economiei politice* în Karl Marx & Friedrich Engels, *Opere*, (Bucureşti: Editura Politică, 1969) , v.25, p. 14 [NT]

[209] Karl Marx, *Teorii asupra plusvalorii (volumul al iv-lea al Capitalului)* în Karl Marx & Friedrich Engels, *Opere*, (Bucureşti: Editura Politică, 1983), v. 26.2, pp. 158-159 [NT]

etc. -, trebuie să existe în mod inevitabil o clasă deosebită care, eliberată de munca efectivă, să se ocupe de aceste treburi şi niciodată ea n-a scăpat prilejul să arunce pe umerii maselor muncitoare povara unei munci tot mai grele."[210] În continuare, Engels scrie: "La baza împărţirii societăţii în clase stă, aşadar, legea diviziunii muncii, ceea ce nu înseamnă însă că această împărţire în clase nu a fost înfăptuită prin violenţă şi jaf, prin viclenie şi înşelăciune, şi că clasa dominantă, odată ajunsă la putere, ar fi pierdut vreun prilej pentru a-şi întări dominaţia pe seama clasei care muncea şi pentru a transforma conducerea societăţii într-o exploatare a maselor. Dar dacă împărţirea societăţii în clase are, prin urmare, o anumită justificare istorică, ea o are numai pentru o perioadă de timp dată, pentru condiţii sociale date." [211], [212].

b. Interesul de clasă

Am constatat că clasele sunt grupuri specifice de persoane iar diferenţa dintre ei constă în rolul lor în producţie. Acest rol se exprimă în *relaţiile de proprietate*. La aceste două faze ale procesului de producţie se adaugă a treia fază - procesul de distribuţie al produselor într-un mod sau altul. Producţia este paralelizată de distribuţie.

Formele de distribuţie corespund cu formele de producţie. Poziţia claselor în producţie determină poziţia claselor în distribuţie. Antagonismul dintre cei care administrează şi cei care sunt administraţi, dintre cei care monopolizează instrumentele de producţie şi cei care nu posedă mijloace de producţie, se exprimă într-un antagonism în revenit, într-o contradicţie între acţiunile deţinute de fiecare clasă în obiectul fabricat. Această "existenţă" diferită a claselor determină "cunoaşterea" lor. Contradicţiile din "existenţă", contradicţiile din condiţiile de existenţă se reflectă direct în dezvoltarea *intereselor de clasă*. Ceea mai primitivă şi generală expresie a interesului de clasă *este efortul claselor de a-şi extinde partea lor în distribuţia masei generale a produselor*.

În sistemul societăţii de clase, procesul de producţie este în acelaşi timp procesul de exploatare economică al celor care muncesc muncă fizică.

Cei care muncesc fizic produc mai mult decât primesc din două cauze: a) o parte din produs (provenit în societatea capitalistă din *valori*) extinde producţia ("acumularea" din societatea capitalistă); b) prin munca sa, clasa muncitoare îi sprijină pe proprietarii mijloacelor de producţie. Prin urmare, interesul cel mai general al minorităţii dominante poate fi formulat drept un efort de a menţine şi de a extinde ocaziile pentru exploatarea economică; interesul majorităţii exploatate este să se elibereze de această exploatare. Efortul minorităţii exploatatoare este orientat spre societatea existentă în prezent. Efortul majorităţii exploatate este o contestaţie la adresa societăţii existente.

După cum am observat, structura economică a societăţii este fortificată în organizarea sa statală şi este sprijinită de nenumărate forme suprastructurale. Prin urmare, nu este surprinzător să descoperim interesul de clasă economic acoperit cu veşmintele intereselor politice, religioase, ştiinţifice, etc. Astfel, interesele de clasă se dezvoltă într-un *întreg sistem care include cele mai variate domenii ale vieţii sociale*. Aceste interese coordonate, ţinute în loc de interesul general al clasei, sunt cele care condiţionează construirea aşa-numitului "ideal social", care este întotdeauna chintesenţa intereselor de clasă.

În cadrul discuţiei despre interesele de clasă, mai trebuie să menţionăm următoarele puncte de vedere: 1) În mod permanent, interesele generale trebuie să fie separate interesele temporare şi momentane. Interesele momentane pot să constituie o contradicţie obiectivă faţă de interesele permanente. De exemplu, lucrătorii englezi au acţionat conform intereselor lor temporare atunci când au acceptat o

---

[210] Friedrich Engels, *Anti-Dühring* în Karl Marx & Friedrich Engels, *Opere*, (Bucureşti: Editura Politică,1964), v.20, p. 177

[211] Ibid., p. 278 (Am extins acest citat pentru a clarifica opiniile lui F. Engels – [NT])

[212] În următorul paragraf, autorul deviază inutil de la subiect şi tratează foarte concis şi imprecis eventualele conflicte dintre S.I.Solntzev, G.Schmoller şi F.Oppenheimer.

armonie de clasă cu burghezia engleză şi au sprijinit burghezia engleză în războiul imperialist. Muncitorii englezi au acţionat în interesul salariilor care erau crescut pe socoteala muncitorilor din colonii. Muncitorii englezi au distrus astfel solidaritatea dintre toţi muncitorii; ei s-au aliat cu patronii lor şi se opuneau intereselor generale şi permanente ale clasei lor.

2) *Interesele profesionale ale unui grup* nu trebuie să fie confundate cu *interesele generale ale unei clase*. În societatea capitalistă, burghezia dominantă a înfrânt aristocraţia muncii (munca calificată) iar interesele ei de atunci nu coincid cu interesele întregii clase muncitoare. Acestea sunt interese de grup şi nu interese de clasă. Să dăm un alt exemplu: în decursul oricărui război, burghezia comercială încalcă cu toată puterea ei legile comerciale, cu toate că statul burghez a stabilit aceste reguli şi declară război în interesul burgheziei drept *clasă*. Cu alte cuvinte, interesele de grup ale secţiei comerciale a burgheziei sunt, în acest caz, în conflict cu interesele burgheziei drept *clasă*.

3) Nu trebuie să omitem schimbările de principiu şi tendinţă în interesele de clasă care se produc simultan cu schimbările principale ale situaţiei sociale. Proletariatul va fi un exemplu care va ilustra acest punct de vedere în societatea capitalistă. Interesul general şi permanent al proletariatului va fi distrugerea sistemului capitalist. Solicitările parţiale ale proletariatului au întotdeauna următoarea tendinţă: cucerirea poziţiilor strategice, subminarea societăţii burgheze, îmbunătăţirea poziţiei materiale a proletariatului, prepararea forţelor proletare pentru atacul împotriva întregului sistem capitalist. Să presupunem că proletariatul şi-a ajuns scopul istoric: proletariatul a distrus vechiul aparat de stat, a construit un nou aparat de stat şi a creat un nou echilibru social. Proletariatul îşi asumă temporar locul de clasă guvernatoare. Evident, *direcţia* intereselor populare s-a schimbat radical: toate interesele proletare parţiale, considerate din perspectiva intereselor generale, sunt subordonate faţă de ideea de a fortifica şi de a dezvolta noile condiţii, de a organiza noile condiţii, de a rezista în faţa oricărei încercări de distrugere. Această transformare dialectică este produsă de dialectica evoluţiei proletariatului, din momentul în care a devenit o putere de stat.

Aceste interese opuse au în comun construirea unei forme în societate. Aceste interese intenţionează să construiască în comun o nouă formă a societăţi, fondată pe baza proletariatului. Construcţia acestei societăţi noi presupune distrugerea vechiului integument care a devenit un obstacol pentru evoluţia forţelor de producţie.

Pentru distrugerea vechiului sistem de relaţii sociale şi pentru construirea unui noi sistem social, noua clasă este obligată să-şi îndrepte interesele spre *producţie*, adică nu trebuie să abordeze chestiunile sociale din punctul de vedere diviziunii şi al simplei distribuţii ci trebuie să abordeze chestiunile sociale distrugerii vechilor forme sociale cu scopul de a construi forme cu o producţie mai bună, *cu forţe de producţie* mai mari.

c. Psihologia de clasă şi ideologia de clasă

Diversele condiţiile materiale ale existenţei se află la baza stratificării de clase şi influenţează cogniţia claselor. Diversele condiţiile materiale ale existenţei îşi pun amprenta pe psihologia de clasă şi pe ideologia de clasă. Noi ştim deja că psihologia unei clase nu este întotdeauna identică cu interesele sale materiale. Psihologia unei clase provine şi este *permanent* determinată de condiţiile sale economice de viaţă. Vom discuta câteva exemple despre modul în care psihologia de clasă şi ideologia de clasă sunt influenţate de situaţia economică a clasei respective. Primul nostru exemplu este revoluţia rusă. Se ştie că marxiştii ruşi şi membrii Partidului Socialist Revoluţionar nu erau de acord care clasă conduce societatea la socialism. Marxiştii susţineau că această clasă ar fi clasa muncitoare, proletariatul. Membrii Partidului Socialist Revoluţionar susţineau că ei ar fi factorul conducător. Faptele vieţii au susţinut tezele marxiştilor. Ţărănimea a sprijinit proletariatul în lupta împotriva proprietarilor funciari şi a capitaliştilor fiindcă proletariatul apără proprietatea funciară a ţăranilor şi înlesneşte dezvoltarea economiei ţărăneşti. Dar, în general, ţărănimea nu sprijină comunismul ci se alătură vechilor forme de cultivare a pământului.

Ar fi interesant să aflăm din care cauze proletariatul luptă eroic şi este incomparabil de receptiv faţă de reconstrucţia şi ideologia comunistă. Răspunsul precum că ţăranii nu ar fi destul de săraci este insuficient fiindcă atunci vom întreba din ce cauză *lumpenproletariatul* (cerşetori, persoane declasate) nu au contribuit cu importante detaşamente de luptători.

Este important să ştim care sunt *caracteristicile* preliminare ale unei anumite clase cu care să poată îndeplini transformarea societăţii şi să mute societatea de pe făgaşul capitalist pe traseul socialist.

1) Această clasă trebuie să fi fost *exploatată economic* şi *oprimată politic* în regimul capitalist. Altfel, această clasă nu ar avea un motiv să reziste împotriva ordinii capitaliste şi nu s-ar revolta în nici un fel de împrejurări.

2) Prin urmare, ca să spunem lucrurile direct, această clasă trebuie să fie o clasă pauperă fiindcă altfel această clasă nu va avea ocazia să-şi simtă sărăcia în comparaţie cu bogăţia altor clase.

3) Această clasă trebuie să fie o clasă *producătoare*. Dacă această clasă nu este producătoare, adică nu are o parte concretă in producţia de valori, această clasă poate să distrugă, fiind incapabilă să producă, să creeze, să organizeze.

4) Această clasă trebuie să fie o clasă care *nu este legată de proprietatea privată* fiindcă o clasă a cărei existenţă este bazată pe proprietatea privată va avea tendinţa naturală să-şi mărească proprietatea şi nu să anuleze proprietatea privată, după cum solicită comunismul.

5) Această clasă trebuie să fie *unită* de condiţiile existenţei sale şi ale muncii comune, adică membrii acestei clase muncesc împreună. Altfel, această clasă nu va fi capabilă să aspire la o societate care este întruchiparea muncii sociale tovărăşeşti. În plus, o astfel de clasă nu ar putea susţine o luptă organizată şi nu ar putea să creeze o nouă putere de stat.

În următoarea tabelă este prezentată prezenţa sau absenţa acestor caracteristici:

Caracteristicile de clasă	Ţărănimea	Lumpenproletariat	Proletariatul
1.Exploatarea economică	+	-	+
2.Opresiunea politică	+	+	+
3.Pauperitatea	+	+	+
4.Productivitatea	+	-	+
5.Lipsa de proprietate privată	-	+	+
6.Munca şi producţia în comun	-	+	+

De aici reiese că ţărănimea nu are câteva elemente care sunt necesare pentru a deveni o clasă comunistă. Ţăranii sunt legaţi de *proprietate* şi va fi nevoie de mulţi ani ca ei să se obişnuiască cu o nouă viziune iar acest lucru poate fi realizat numai dacă puterea de stat se află în mâinile proletariatului. Ţărănimea nu este unită în producţie, în munca socială şi în activitatea comună. Din contra, bucuria ţăranului este să posede propria sa bucată de pământ; el este obişnuit cu administraţia individuală şi nu cu cooperarea comună. Ideologia ţărănească este adeseori reprezentată de anarhişti prin două articole: a) nu va exista nici un fel de ordine; b) nimeni nu va fi silit să se conforme cu paragraful precedent.

Am observat cum condiţiile existenţei materiale determină psihologia şi ideologia claselor. Proletariatul demonstrează ura împotriva capitalului şi a puterii sale de stat, spiritul revoluţionar, rutina acţiunii organizate, psihologia tovărăşească, concepţia productivă şi constructivă a obiectelor, negarea tradiţiilor, atitudinea negativă faţă de "sfinţenia proprietăţii particulare". Ţărănimea demonstrează puternicul sentiment în favoarea proprietăţii particulare, îndepărtarea de inovaţie, individualism, exclusivism, suspiciunea faţă de tot ceea ce există în afara satului. Lumpenproletariatul demonstrează lenea, incapacitatea, indisciplina, ura faţă de trecut, incapacitatea de a construii sau de a organiza ceva nou, "personalitatea" individuală declasată care acţionează numai din capricii demente. Evident, existenţa unui asemenea nucleu psihologic şi teologic stabileşte fundamentul pentru întreaga psihologie şi ideologie a clasei despre care este vorba.

În discuţiile lor cu marxiştii, cei din Partidul Socialist-Revoluţionar au formulat de obicei chestiunea drept filantropie, "etică", "compasiune pentru fratele mai slab" şi alte expresii de acest gen. Pentru majoritatea acestor "ideologi", problema de clasă era o chestiune etică a intelectualului cu remuşcări de conştiinţă. În dorinţa sa de a doborî absolutismul, care era un obstacol în calea sa, acest intelectual căuta sprijinul ţăranului, atât timp cât timp ţăranul încă nu dăduse foc la proprietăţile intelectualului şi ale familiei sale. Acest intelectual dorea să câştige încrederea ţăranului şi îl răsplătea cu ajutorul său nobil. Marxiştii nu se preocupau de sentimente lăcrimătoare sau de filantropie. Marxiştii se preocupau de studiul precis al caracteristicilor de clasă şi descoperirea clasei capabilă să conducă iminenta luptă în favoarea socialismului.

Lucrarea lui A. L'Houet (pseudonimul pastorului Wilhelm Borée – NT)[213] este un studiu bun despre psihologia ţăranului. L'Houet consideră că inerţia, simplicitatea şi aversiunea ţăranului faţă de inovaţie sunt caracteristicile populaţiei rurale. Aceste afirmaţii demonstrează caracterul psihologiei de clasă şi al ideologiei de clasă al proprietarilor funciari şi al apologeţilor lor care încurajează şi îngrijesc aceste caracteristici care împiedică ţărănimea să progreseze cu timpul.

Psihologia de clasă la nobilimea rurală (proprietarii funciari feudali) se caracterizează prin acelaşi spirit conservativ şi reacţionar. Nu este greu de înţeles acest lucru: după cum ştim, proprietarii funciari feudali reprezintă societatea feudală care, în prezent, a dispărut în majoritatea locurilor. Caracteristicile acestei clase care s-a aflat cândva la putere sunt fidelitatea faţă de tradiţie, faţă de "formele stabilite", veneraţia familiei aristocratice, exprimată simbolic prin "arborele genealogic"; "meritul şi slujba", proprietatea funciară, onoarea cordată celor de rang nobil, dispreţul pentru clasele inferioare, încercarea de a limita contactele de toate felurile numai la persoanele din aceeaşi clasă.[214]

Psihologia şi ideologia claselor din societatea burgheză, adică a claselor urbane, sunt mult mai mobile. Atunci când era o clasă în ascensiune şi nu era periclitată de revoluţia proletară, burghezia nu avea conservatismul nobilităţii. Caracteristicile burgheziei erau *individualismul*, un rezultat al luptei competitive şi *raţionalismul*, un rezultat al calculului economic. Aceste caracteristici erau fundamentul burgheziei. Psihologia *liberală* (diverse "libertăţi") şi ideologia era bazate pe "iniţiativa antreprenorului". Werner Sombart şi Max Weber au făcut observaţii foarte interesante, mai ales cu privire la psihologia economică a burgheziei în diferitele sale faze de dezvoltare. După părerea lui Sombart, psihologia antreprenorului este fuziunea dintre trei tipuri psihologice: cuceritorul, organizatorul şi negustorul.[215] În perioada sa de dezvoltare intensă, burghezia s-a caracterizat prin sinteza acestor trei caracteristici. Evident, ideologia şi psihologia claselor se vor schimba în funcţie de existenţa socială a acestor clase. Marx a afirmat: " Monarhia legitimă nu a fost decât expresia politică a dominaţiei ereditare a moşierilor, după cum monarhia din iulie nu au fost decât expresia politică a dominaţiei uzurpatoare a parveniţilor burghezi. Deci, ceea ce dezbinau aceste fracţiuni nu erau nicidecum aşa-zisele principii, ci condiţiile lor materiale de existenţă, două feluri diferite de proprietate; era vechea opoziţie dintre oraş şi sat, rivalitatea dintre capital şi proprietatea funciară. Că în acelaşi timp vechi amintiri, duşmănii personale, temeri şi speranţe, prejudecăţi şi iluzii, simpatii şi antipatii, convingeri, crezuri şi principii îi legau de o dinastie sau de cealaltă, cine ar putea nega aceste lucruri ? Pe diferitele forme de proprietate, pe condiţiile sociale de existenţă se ridică o întreagă suprastructură de sentimente, de iluzii, de mentalităţi şi de concepţii despre lume, diferite şi caracteristice. Întreaga clasă le creează şi le modelează pe baza condiţiilor ei materiale şi a relaţiilor sociale corespunzătoare."[216]

---

[213] *Zur Psychologie der Kultur,*(Bremen: Schünemann, 1913). Acest autor este unul din numeroşii adepţi ai criticii societăţii urbane de sfârşitul secolului XIX-lea din Germania. Vezi: A. Lees, Critics of Urban Society in Germany 1854 - 1914), *Journal of the History of Ideas*, v.40 (1979), pp. 61-83 – [NT]

[214] G.Simmel, *Soziologie. Untersuchungen über die Forme der Vergesellschaftung*, (Leipzig: Duncker & Humblot, 1908), p. 737 ff.

[215] Werner Sombart, *Der Bourgeois; zur Geistesgeschichte des Moderne Wirtschaftmenchen*, (München: Duncker & Humblot, 1913), p. 70 ff.

[216] Karl Marx, *Optsprezece brumar al lui Ludovic Bonaparte* în Karl Marx & Friedrich Engels, *Opere*, (Bucureşti: Editura Politică,1960), v.8, p.145

d."Clasa în sine" şi "clasa pentru sine"

Psihologia de clasă, ideologia de clasă şi conştientizarea de clasă cu privire la interesele sale permanente şi universale sunt un rezultat al poziţiei pe care clasa o ocupă în procesul de producţie. Desigur, acest lucru nu înseamnă că poziţia clasei va produce *imediat* conştientizarea intereselor de clasă generale şi fundamentale. Din contra, în primul rând, se poate afirma că acest lucru se petrece de puţine ori. Procesul de producţie în sine trece prin multe faze iar contradicţiile din structura economică apar în faza ulterioară a evoluţiei. În al doilea rând, o clasă dezvoltată nu coboară din ceruri ci se dezvoltă fundamental din alte grupuri (clase de tranziţie, clase intermediare, straturi sociale, amestecuri sociale). În al treilea rând, este necesară a anumită perioadă înainte ca o clasă să devină conştientă, prin experienţă şi luptă, de interesele sale speciale şi caracteristice, de aspiraţiile sale, de "idealurile" sale şi de dorinţele sale. Aceşti factori separă o anumită clasă în mod categoric de celelalte clase dintr-o anumită societate. În al patrulea rând, nu trebuie să uităm manipulaţia psihologică şi ideologică efectuată de clasa guvernatoare prin combinaţia acestor trei caracteristici, cu ajutorul aparatului său de stat. Scopul acestor manipulaţii este distrugerea cunoaşterii în clasele oprimate şi îndoctrinarea lor sau, cel puţin, influenţarea lor, cu ideologia claselor guvernatoare. Rezultatul este că o anumită clasă care îndeplineşte o funcţie bine definită în procesul de producţie poate exista drept un agregat de persoane înainte de a exista drept o clasă conştientă de sine; putem avea o clasă dar nu o cogniţie de clasă. Acest lucru există drept un agregat specific în cadrul relaţiilor de producţie. Acest lucru nu există încă drept o *forţă* independentă care ştie ce vrea, care are sentimentul unei misiuni, care este *conştientă* de situaţia sa specifică, de contradicţia dintre interesele sale şi interesele celor din alte clase. În definiţiile acestor două faze din cadrul procesului de evoluţie al claselor, Marx denumeşte o clasă "*an sich*", o clasă în sine, care încă nu este conştientă de sine şi o clasă "*für sich*", o clasă pentru sine, care este conştientă de rolul său social.

Marx a scris despre evoluţia clasei muncitoare: "Primele încercări ale muncitorilor de a se asocia îmbracă totdeauna forma coaliţiilor. Marea industrie concentrează într-un singur loc o mulţime de oameni care nu se cunosc între ei. Concurenţa le scindează interesele dar menţinerea salariului, acest interes comun faţă de patronul lor, îi uneşte în aceeaşi idee de împotrivire: coalizare. Astfel coaliţia are întotdeauna un scop dublu: acela de a pune capăt concurenţei dintre muncitori, ca prin eforturi comune ei să poată face concurenţă capitalistului. Dacă primul scop al rezistenţei a fost numai acela de a menţine salariile, mai târziu, pe măsură ce capitaliştii se unesc, la rândul lor, în vederea represiunii muncitorilor, coaliţiile, la început izolate, se grupează şi, în faţa capitalului întotdeauna unit, menţinerea asociaţiei devine pentru ei mult mai însemnată decât menţinerea salariului. Cât de adevărat este acest lucru rezultă din faptul că economiştii englezi sunt foarte miraţi când văd că muncitorii sacrifică o bună parte din salariul lor în folosul asociaţiilor create, după părerea acestor economişti, numai în vederea apărării salariului. În această luptă - adevărat război civil - se îmbină şi se dezvoltă toate elementele necesare bătăliei care va să vină. O dată ajunsă la acest punct, asociaţia capătă un caracter politic.

Condiţiile economice au transformat mai întâi masa populaţiei în muncitori. Dominaţia capitalului i-a făurit acestei mase o situaţie comună, interese comune. Astfel această masă a şi ajuns să fie o clasă faţă de capital, dar nu încă pentru sine însăşi. În lupta din care am semnalat numai câteva faze, această masă se uneşte, se constituie ca clasă pentru sine însăşi. Interesele pe care le apără devin interese de clasă. Iar lupta dintre clase este o luptă politică."[217]

---

[217] Karl Marx, *Mizeria filozofiei. Răspuns la "Filozofia mizeriei" a d-lui Proudhon* în Karl Marx & Friedrich Engels, *Opere*, (Bucureşti: Editura Politică,1958), v.4, pp.177 - 178

e. Forme de solidaritate relativă a intereselor

Din ceea ce am constatat până acum, este evident că, în anumite circumstanţe, este posibilă o solidaritate *relativă* de clasă şi putem menţiona două forme principale.

În primul rând, există forma de solidaritate în care interesul permanent al clasei coincide cu interesul temporar al altei clase, cu toate că acest interes temporar poate fi în contradicţie cu interesul general de clasă.

În al doilea rând, putem avea o formă de solidaritate în care această contradicţie nu este prezentă. Eventual, putem avea o coincidenţă între interesele permanente ale unei clase cu interesele temporare ale altei clase sau putem avea o coincidenţă între interesele temporare ale ambelor clase.

Un exemplu despre prima formă poate fi luat din războiul imperialist din perioada 1914 - 1918, adică atitudinea clasei muncitoare la *începutul* acestui război. Se ştie că în majoritatea marilor state capitaliste dezvoltate, muncitorii au mers repede să-şi apere "patria", în contradicţie cu interesele lor internaţionaliste de clasă. "Patria" lor erau numai organizaţiile de stat ale burgheziei, adică organizaţiile de stat ale capitalului. Prin urmare, noi constatăm că clasa muncitoarea apărat organizaţiile patronilor ei, care au intrat în conflict între ele pentru împărţirea pieţelor, a resurselor de materie primă, a sferelor de investiţie pentru fondurile lor. Cu siguranţă, muncitorii şi-au sacrificat astfel propriile interese de clasă din cauza solidarităţii relative între proletariat şi burghezie în naţiunile cu capitalism financiar. Putem înţelege această condiţie dacă ne imaginăm că tot sistemul capitalist al lumii este un infinit număr de filamente care se întretaie şi care, la anumite puncte, formează noduri mari: marile state capitaliste unde trăiesc grupuri "naţionale" burgheze, organizate în funcţie de organe de stat. Acestea ne amintesc de afacerile gigantice, de trusturile uriaşe care funcţionează în economia mondială. Cu cât un asemenea stat devine mai puternic, cu atât va exploata fără milă periferia sa economică; coloniile, sferele de influenţă, semi-coloniile. Pe măsură ce societatea capitalistă se dezvoltă, situaţia proletariatului devine mai precară. Dar, statele prădătoare ale burgheziei, care îi înşeală pe muncitori în "sferele de influenţă", îşi hrăneau proprii lor muncitori şi îi făceau să devină interesaţi de *exploatarea* coloniilor. Această situaţie a creat un interes material relativ între burghezia imperialistă şi proletariat. Aceste relaţii de producţie au creat o psihologie şi o ideologie corespunzătore care a rezultat în recunoaşterea obligaţiei ca cineva să-şi apere ţara. Raţionamentul era simplu: dacă industria "noastră" (care, de fapt, nu este a "noastră" ci a patronilor) se dezvoltă, atunci salariile vor creşte. Dar, o industrie se extinde prin obţinerea de pieţe şi de spaţii de lucru pentru investiţiile de capital. Prin urmare, clasa muncitoare are un interes în politica colonialistă a burgheziei şi trebuie să lupte pentru spaţiul naţiunii "sub soare". Restul lucrurilor a urmat firesc: lăudarea patriei puternice, marea naţiune etc. şi nenumărate retorici puternice despre umanitate, civilizaţie, democraţie, lipsa de egoism, etc. Toate aceste fenomene au fost foarte prevalente în prima fază a Primului Război Mondial. Aceasta era ideologia "imperialismului muncii" care făcut ca clasa muncitoare să-şi sacrifice interesele generale permanente pentru fărâmiturile care i-au fost aruncate de burgheze, care storcea muncitorii până la ultima picătură pe lucrătorii din colonii. În cele din urmă, evenimentele din timpul războiului şi cele de după război au demonstrat clasei muncitoare că ea a pierdut lupta, că interesele de clasă temporare sunt mai importante decât interesele temporare. În aceste condiţii, a început un proces rapid de "revoluţionare a spiritelor".[218]

Un alt exemplu este perioada în care proletariatul a trăit într-o relaţie patriarhală cu antreprenorii din fiecare industrie specifică. Având în vedere slăbiciunea instituţiilor sociale, muncitorii au interes ca întreprinderea să reuşească. Muncitorii şi "binefăcătorii" lor, adică angajatorii şi patronii, dau un exemplu excelent al relaţiilor de solidaritate de interese, pe socoteala intereselor generale de clasă.

O anumită analogie este oferită de interesele comune ale sclavilor şi ale proprietarilor de sclavi din antichitate, cât timp au mai existat "sclavi ai sclavilor". Sclavii care posedau sclavi erau şi ei proprietari

[218] În continuare, autorul face aici o divagaţie despre erorile lui Cunow şi Tugan Baranovski cu privire la teoria marxistă.[NT]

de sclavi iar interesele lor coincideau în această măsură cu interesele proprietarilor de sclavi de "primul grad". În zilele noastre, în cooperativele agricole din Europa occidentală, vedem adeseori ţărani care lucrează mână în mână cu marii proprietari funciari şi cu proprietarii funciari capitalişti. Ţăranii se unesc cu alţii pentru a dispune de produsele lor agricole; fiind vânzători, ţăranii sunt în contradicţie cu populaţia urbană şi cer preţuri sporite la fel ca bogatul proprietarul funciar.

Noi părăsim limitele primei forme de solidaritate fiindcă, în acest caz, o adevărată burghezie agricolă, recrutată din ţărănime, este identică cu burghezia ereditară agricolă.

Cele mai bune exemple ale celei de a doua formă de solidaritate de clasă relativă sunt exemplele în care relativa solidaritate nu este în contradicţie cu interesele permanente ale claselor implicate. Aici, cele mai bune exemple sunt atacurile de clasă împotriva duşmanilor comuni. Aceste atacuri sunt posibile într-o anumită fază a evoluţiei. În prima fază a Revoluţiei Franceze, *diverse* clase se opuneau sistemului feudal în economie şi politică: burghezia, mica burghezie şi proletariatul aveau interes ca feudalismul să fie răsturnat. Mica burghezie lupta împotriva proletariatului, cu toate că lupta şi împotriva marii burghezii, care devenise antirevoluţionară. Avem aici o solidaritate de clasă temporară, care nu era în conflict cu interesele de clasă generale şi permanente.

f. Lupta de clasă şi pacea de clasă

Diverse graduri de interes creează diverse forme de luptă. După cum am arătat, nu orice interes sectorial al unei anumite clase devine, din acest motiv, interesul unei clase. Dacă interesul muncitorilor dintr-o anumită este în contradicţie cu interesele celorlalte secţii ale clasei muncitoare, nu avem aici un interes de clasă ci un interes de grup. Chiar şi atunci când ne ocupăm de un grup de muncitori care nu este în contradicţie cu interesele altor grupuri, este posibil ca aceste grupuri sa nu reuşească să se unească fiindcă lipseşte interesul claselor în raţiunea claselor. Strict vorbind, aici încă nu avem o luptă de clasă dar sunt prezente începuturile unei lupte de clasă. *Un interes de clasă se formează atunci când pune în conflict o clasă cu alta. Lupta de clasă apare atunci când o clasă intră în conflict activ cu altă clasă.* Prin urmare, în adevăratul sens al termenului, lupta de clasă se dezvoltă numai atunci într-o anumită etapă din evoluţia societăţii de clase. În alte faze ale evoluţiei sociale, lupta de clasă se prezintă în forma sa germinală adică secţii individuale de clasă se luptă dar conflictul nu s-a dezvoltat astfel încât să includă clasa drept principiu şi să o unifice. De asemenea, este posibilă o luptă de clasă ascunsă, în formă latentă: nu apare un conflict deschis, se arată numai o rezistenţă indiferentă iar clasa guvernatoare este silită să dea atenţie acestei rezistenţe. "Istoria tuturor societăţilor de până azi este istoria luptelor de clasă. Omul liber şi sclavul, patricianul şi plebeul, nobilul şi iobagul, meşterul şi calfa, într-un cuvânt asupritorii şi asupriţii, se aflau într-un permanent antagonism, duceau o luptă neîntreruptă, când ascunsă, când făţişă, o luptă care de fiecare dată se sfârşea printr-o prefacere revoluţionară a întregii societăţi, sau prin pieirea claselor aflate în luptă."[219] Va fi util să considerăm încă câteva exemple.

Să presupunem că în societatea sclavagistă are loc o insurecţie pe moşia unui mare latifundiar, cu jafuri şi pagube materiale şi personale. Noi nu putem denumi acest eveniment drept o luptă de clasă în strictul sens al termenului; aceasta este o furie elementară a unui component minor din clasa sclavilor. Pe total, clasa sclavilor este calmă; un grup mic poartă o luptă amarnică dar rămâne izolat şi de o dimensiune redusă. *Clasa ca atare* nu a intrat în acţiune; nu avem aici o clasă care se confruntă cu altă clasă. Dar, era vorba de o situaţie cu totul diferită atunci când sclavii rebeli, conduşi de Spartacus, au purtat un război civil pentru propria lor eliberare. În acest caz au fost implicate masele de sclavi; aceasta este lupta de clasă.

---

[219] Karl Marx & Friedrich Engels, *Manifestul Partidului Comunist* în Karl Marx & Friedrich Engels, *Opere*, (Bucureşti: Editura Politică, 1958), v.4, p.466

Să discutăm despre exemplul muncitorilor salariaţi dintr-o fabrică care luptă pentru creşterea salariilor lor. Dacă toţi ceilalţi muncitori din ţară rămân liniştiţi, înseamnă că avem numai o eventuală luptă de clasă fiindcă întreaga clasa încă nu este instigată. Dar, în cazul unui val de greve, este vorba despre o luptă între clase oponente. Aici nu discutăm despre interesul unui grup ci despre interesele unor clase confruntătoare.

Ţăranul iobag este un caz interesant. Printre iobagi exista o vagă şi tristă nemulţumire. Acest resentiment nu izbucnea fiindcă toată această clasă era supusă. Sclavii terorizaţi nu luptă ci "şoptesc". Aceasta este lupta "camuflată", după cum a spus Marx.

Lupta de clasă înseamnă lupta în care *o clasă a intrat în acţiune împotriva altei clase*. De aici provine principiul extrem de important formulat de Marx: "*Orice luptă de clasă este o luptă politică*." Într-adevăr, atunci când o clasă asuprită devine o clasă puternică, care se opune clasei asupritoare, acest lucru înseamnă că clasa asuprită subminează fundamentele ordinei existente. Dat fiind că în ordinea existentă, organizaţia puterii este organizaţia de stat a clasei guvernante, este evident că orice acţiune a claselor asuprite este orientată direct împotriva mecanismului de stat, cu toate că luptătorii din clasa asuprită pot să nu fie conştienţi de la început de ostilitatea lor împotriva puterii de stat. În consecinţă, orice acţiune de acest gen are un inevitabil caracter politic.

I.W.W[220] şi sindicaliştii în general au comis o eroare în aplicarea principiului enunţat mai sus. I.W.W a respins complet lupta politică fiindcă membrii săi au perceput lupta politică drept un sinonim al luptei parlamentare. Dacă ar fi organizat o grevă generală, I.W.W ar fi formulat astfel o ameninţare la adresa puterii de stat burgheze.

În *Manifestul Comunist*, Karl Marx demonstrează cum episoade conflictuale separate se transformă în luptă de clasă. "Din timp în timp înving muncitorii, dar numai în mod trecător. Adevăratul rezultat al luptelor lor nu este succesul imediat, ci unirea mereu crescândă a muncitorilor. Această, unire este înlesnită prin mijloacele de comunicaţie tot mai numeroase, create de marea industrie, care stabilesc legături între muncitorii din diferite localităţi. Această legătură este suficientă pentru ca numeroasele lupte locale, care au pretutindeni acelaşi caracter, să fie centralizate într-o luptă naţională, într-o luptă de clasă. Orice luptă de clasă este însă o luptă politică."[221], [222]

Am observat că clasele oprimate nu se luptă întotdeauna, în sensul strict al cuvântului, dar acest lucru nu înseamnă că lupta de clasă a acţionat numai într-o formă mascată. În continuare, această luptă va deveni o luptă de clasă în adevăratul sens. Să nu uităm că dialectica concepe totul ca şi cum ar fi o mişcare în evoluţie. Chiar dacă lipseşte, lupta de clasă se dezvoltă, evoluează, "creşte". Aşa stau lucrurile şi cu clasele oprimate. Clasele guvernatoare susţin *în permanenţă* lupta de clasă. Existenţa organizaţiei de stat dovedeşte că clasa guvernatoare s-a "constituit" drept o clasă pentru sine, drept o putere de stat. Acest lucru implică conştientizarea complectă a intereselor fundamentale ale acestei clase, aflată în război cu clasele ale căror interese îi sunt opuse. Acesta este războiul împotriva pericolului imediat precum şi războiul împotriva pericolelor potenţiale. În acest scop, clasa guvernatoare se foloseşte de toate instrumentele din aparatul de stat.

---

[220] Autorul se referă aici la organizaţia sindicalistă americană *Industrial Workers of the World*, stabilită la Chicago în 1905.[NT]

[221] Karl Marx & Friedrich Engels, *Manifestul Partidului Comunist* în Karl Marx & Friedrich Engels, *Opere*, (Bucureşti: Editura Politică, 1958), v.4, p.474

[222] În continuare, autorul critică opiniile lui Jacques Delevsky şi Hans Delbrück dar afirmaţiile sale sunt o deviaţie inutilă. [NT]

g. Lupta de clasă şi puterea de stat

Am discutat deja despre problema statului ca o suprastructura determinată de fundamentul economic. Acum trebuie să abordăm această problemă din punctul de vedere al luptei de clasă. Trebuie să accentuăm din nou că organizaţia de stat este o exclusivă organizaţie de stat. Statul este clasa care "şi-a constituit puterea sa de stat". În decursul luptei, clasa asuprită, subjugată de noul mod de producţie, se transformă dintr-o *clasă în sine* într-o *clasă pentru sine*. În cadrul acestei lupte, clasa asuprită îşi formează propriile ei organizaţii de luptă, ceea ce implică toată masa unei anumite clase. În această situaţie, revoluţia, războiul civil, etc., se află în apropiere iar aceste organizaţii depăşesc limitele inamicului şi constituie, făţiş sau pe ascuns, primele celule ale noului mecanism, aşa cum s-a petrecut în revoluţiile din Franţa, Anglia şi Rusia.

Două tipuri de argumente au fost formulate împotriva concepţiei de clasă al autorităţii de stat.

Primul argument este următorul: statul se caracterizează prin administraţia sa centralizată. Din acest motiv, anarhiştii vor susţine că orice administraţie centralizată este o autoritate de stat. Prin urmare, chiar şi ceea mai avansată societate comunistă va fi un stat dacă va avea o economie sistematică. Această argumentaţie se bazează în întregime pe o eroare burgheză naivă. Ştiinţa burgheză percepe relaţiile dintre obiecte sau relaţiile *tehnice*, în loc să conceapă relaţiile *sociale*. Evident, "esenţa" statului nu constă în *obiect* ci în relaţia *socială*; esenţa statului nu constă în administraţia centralizată ca atare ci în integumentul de clasă al administraţiei centralizate. După cum capitalul nu este un obiect (aşa cum este, de exemplu, o maşinărie) ci o relaţie socială între angajaţi şi angajatori, o relaţie exprimată prin intermediul unui obiect, în mod asemănător, centralizarea *per se* nu înseamnă, sub nici o formă, o organizaţie de stat. Relaţia socială nu devine o organizaţie de stat cât timp nu exprimă o relaţie de clasă.

Am discutat deja parţial cel de al doilea argument despre teoria de clasă a statului. Această obiecţie este ridicolă fiindcă se bazează pe ideea că statul îndeplineşte un număr de funcţiuni în general. De exemplu, statul capitalist modern construieşte staţiuni de energie electrică, spitale, şosele. Acest argument îi uneşte pe Cunow, Delevsky şi Delbrück. Acest grup onorabil greşeşte: îndeplinirea unor funcţii utile, în general, de către stat nu schimbă pura esenţă a autorităţii de stat. Clasa guvernatoare este obligată să se folosească de întreprinderi "utile, în general" pentru a-şi menţine capacitatea sa de a exploata masele, de a-şi extinde domeniul de exploatare şi de a asigura funcţionare "normală" a acestei exploatări. Desigur, capitalismul nu se poate dezvolta corect fără un sistem inclusiv de căi ferate, fără şcoli de comerţ. Fără muncitori calificaţi, fără instituţii ştiinţifice nu va exista o îmbunătăţire a tehnicii capitaliste. În toate aceste aspecte, puterea de stat a capitaliştilor este orientată de interesele sale de clasă. Trustul ghidează producţia şi societatea nu poate exista fără producţie. Trustul ghidează producţia în direcţia profitului său de clasă. În Egiptul antic, construcţiile imense erau de utilitate generală. Aceste construcţii uriaşe nu erau menţinute pentru a preveni foametea ci fiindcă erau o condiţie necesară în cadrul procesului de producţie care era, în acelaşi timp, şi *un proces de exploatare*. În această activitate, impulsul fundamental era avantajul de clasă. Prin urmare, măsuri de acest gen nu trebuie să fie considerate drept o dovadă că punctul de vedere de clasă nu ar fi corect.

În statele capitaliste, legislaţia pentru protecţia muncii nu schimbă esenţa claselor. Capitalistul pur nu încetează să mai fie un "capitalist pur" fiindcă frica lui de greve îl face să înţeleagă avantajele care provin în *favoarea lui* din anumite concesii. În mod asemănător, statul de clasă poate face concesii în favoarea altor clase aşa cum a procedat patronul care face concesii muncitorilor. Dar, acest lucru nu înseamnă că statul încetează să mai fie un stat pur de clase, organizaţia unui *bloc* de clasă care devine într-adevăr şi în general o organizaţie utilă.

h. Clasă, partid, conducători

O clasă este un grup de persoane legate datorită situaţiei lor comune în producţie şi în distribuţie. Cu alte cuvinte, o clasă este un grup de oameni legaţi prin interese comune. Ar fi absurd să presupunem că orice clasă este o entitate unificată puternic, în care componenţii sunt şi ei legaţi la acelaşi nivel. Este cert că în clasa proletară modernă există inegalitate cu privire la capacitatea intelectuală şi abilitate. Chiar şi "existenţa" diverselor ingrediente ale clasei proletare este inegală. Acest lucru provine din mai multe cauze: a) nu există o uniformitate complectă a unităţilor economice; b)clasa muncitoare nu este o clasă matură provenită din ceruri ci este recrutată permanent din ţărănime sau din mica burghezie urbană, adică din grupări din societatea capitalistă.

Muncitorul dintr-o imensă uzină, excepţional de bine dotată, este o persoană diferită în comparaţie cu lucrătorul dintr-un mic magazin din cauza diferenţelor dintre cel două locuri de muncă precum şi din cauza rezultatelor obţinute din muncă. "Vârsta" proletară trebuie şi ea să fie considerată un element fiindcă ţăranul care tocmai a intrat la muncă în fabrică este altceva în comparaţie cu muncitorul care a fost în fabrică din copilărie.

Diferenţa din existenţă se reflectă şi în cogniţie. Proletariatul nu este egal în cogniţia şi poziţia sa. Proletariatul este, *mai mult sau mai puţin*, o unitate în comparaţie cu alte clase dar nu este o unitate din punctul de vedere al diferitelor sale componente. În consecinţă, din punctul de vedere al *conştientizării sale de clasă*, adică din punctul de vedere al intereselor sale permanente, generale, din punctul de vedere al intereselor sale de *clasă ca entitate*, proletariatul este divizat într-un *număr de grupări şi subgrupări, ca un lanţ compus din mai multe verigi cu diverse graduri de soliditate.*

Această inegalitate a clasei [proletare – NT] este motivul pentru care există *partidul*. Dacă proletariatul ar fi fost perfect şi absolut uniform, proletariatul ar fi putut în oricare moment să apară pe scenă cu toată forţa sa. Luptele proletariatului ar fi putut să fie conduse de persoane alese prin rotaţie. O conducere permanentă ar fi fost inutilă. Realitatea este că lupta clasei proletare este inevitabilă şi trebuie să fie condusă. Această conducere este necesară fiindcă duşmanul este puternic şi viclean iar lupta cu acest duşman este o chestiune serioasă. Noi ne aşteptăm ca toată clasa proletară să fie condusă de segmentul cel mai avansat, cel mai unit şi cu cele mai bune studii: *partidul*.

Partidul nu este clasa; de fapt, partidul poate fi numai o mică parte din clasa proletară, aşa cum capul este numai o mică parte a corpului. Ar fi absurd să fie căutată o contradicţie între partid şi clasă. Partidul este instrumentul care exprimă cel mai bine interesele de *clasă*. Putem face distincţia între clasă şi partid, aşa cum facem distincţia dintre cap şi restul corpului, dar nu putem trata aceste subiecte ca şi cum s-ar afla în contradicţie.

În aceste condiţii, care sunt factorii de care depinde lupta proletariatului? Lupta proletariatului depinde de o relaţie corectă între diversele componente ale clasei muncitoare; lupta proletariatului depinde mai ales de relaţiile reciproce corecte între cei din partid şi cei din afara partidului. Pe de o parte, conducerea şi instruirea sunt necesare; pe de altă parte este nevoie de instruire şi convingere. Nici o conducere nu este posibilă fără instruire şi convingere. Pe de o parte, partidul trebuie să fie unificat şi organizat separat ca o *parte* din clasa proletară; pe de altă parte, partidul trebuie să asigure contacte cât mai apropiate cu masele din afara partidului şi trebuie să atragă în cadrul partidului o fracţiune din ce în ce mai mare din aceste mase. Prin urmare, dezvoltarea mentală a claselor proletare se va exprima în creşterea partidului acestei clase. Declinul clasei proletare se va reflecta în declinul partidului sau în declinul influenţei sale asupra elementelor din exteriorul partidului.

Am constatat deja că lipsa de uniformitate în cadrul clasei proletare creează necesitatea existenţei unui *partid* al acestei clase. Condiţiile de existenţă capitaliste şi nivelul cultural scăzut al proletariatului şi al celorlalte clase creează situaţia în care chiar şi *avangarda* proletariatului, adică partidul proletariatului, se află în situaţia lipsei de uniformitate internă. Partidul este aproximativ uniform în comparaţie cu *alte* secţiuni ale proletariatului dar nu în interiorul său. Aceste observaţii pot fi făcute şi despre clasa proletară. Să presupunem că partidul este totalmente uniform în cogniţia de clasă, experienţă, capacitate

executivă, etc., ceea ce este exact inversul adevărului. Conducătorii ar fi inutili, funcţiile "conducătorilor" ar putea fi îndeplinite prin rotaţie de către toţi membrii, fără detrimente aduse cauzei comune.

În realitate, nu există o astfel de uniformitate perfectă nici măcar în avangardă. Acest lucru creează nevoia de a forma grupuri relativ stabile de "conducători" individuali. Conducătorii cei buni sunt cei care exprimă cel mai bine înclinaţiile corecte ale partidului. Este absurd ca partidul şi clasa să fie prezentate drept adversari. La fel de absurdă este prezentarea partidului drept opoziţie faţă de conducătorii săi. Noi am procedat aşa atunci când am pus în contradicţie clasa muncitoare faţă de conducătorii social-democraţi sau când am pus în contradicţie masele de muncitori organizaţi faţă de conducătorii lor. Noi am făcut acest lucru cu scopul de a distruge social-democraţii şi cu scopul de a distruge influenţa social-democraţiei asupra burgheziei. Dar, ar fi absurd să încercăm mutarea acestor metode de distrugere a organizaţiilor care ne sunt ostile; ar fi absurd să încercăm să prezentăm acest proces ca o expresiei a formei noastre revoluţionare specifice.

Afirmaţiile de mai sus demonstrează, între altele, absurditatea criticilor formulate la adresa dictaturii Partidului Bolşevic. Duşmanii Partidului Bolşevic au susţinut că dictatura bolşevică este în contradicţie cu dictatura proletariatului. Din afirmaţiile precedente este evident că proletariatul trebuie să guverneze prin intermediul conducerii sale, adică prin intermediul Partidului Bolşevic. Dacă elementul conducător, adică partidul, este distrus, proletariatul ca element de clasă este distrus şi transformat dintr-o forţă socială conştientă şi independentă într-un simplu factor de producţie şi nimic altceva.[223]

i. Clasele drept instrument de transformare socială

În cazul în care considerăm societatea ca un sistem care se dezvoltă obiectiv, constatăm că trecerea de la un sistem de clasă la altul se efectuează printr-o luptă de clasă amarnică. În cadrul procesului obiectiv de schimbări sociale, clasele sunt aparatul fundamental de transmisie pentru reformularea întregului complex al condiţiilor existenţiale ale societăţii. Structura societăţii se schimbă prin oameni şi nu prin exteriorul oamenilor. Relaţiile de producţie sunt un rezultat al luptei şi al activităţii umane, aşa cum sunt inul şi hainele. Dacă vom încerca să găsim o tendinţă generală în nenumăratele voinţe individuale, orientate în toate direcţiile, care în cele din urmă produc un anumit rezultat social, vom descoperi un oarecare "mănunchi de voinţe": voinţele de clasă. Aceste voinţe se diferenţiază mai ales în revoluţie, adică în răsturnarea societăţii în decursul tranziţiei de la un stadiu social la altul.

Ascunsă după legea de cauză şi efect, dincolo de diversele mutaţii şi combinaţii în ciocnirea voinţelor de clasă opuse, există o cauzalitate mai profundă a evoluţiei obiective. Această cauzalitate determină fenomenul voinţei în fiecare fază a evoluţiei.

Fenomenele voinţei sunt limitate de condiţii exterioare: orice schimbare a condiţiilor în sensul invers al voinţei umane este limitată de faza precedentă a acestor condiţii. Astfel, lupta de clasă şi voinţa de clasă constituie un aparat activ de transmisie în tranziţia de la o structură socială la alta.

În acest proces de tranziţie, noua clasă are rolul de organizator şi titular al noii ordini sociale şi economice. O clasă care nu este titularul noului mod de producţie, nu poate să "transforme" societatea. Puterea de clasă care incorporează condiţiile în creştere şi dezvoltarea permanentă a producţiei este şi pârghia vie a transformării sociale. Atunci când burghezia a fost titularul noilor condiţii de producţie şi a noii structuri economice, burghezia a mutat societatea de pe vechiul traseu feudal spre traseul evoluţiei burgheze. În mod similar, proletariatul, titularul şi organizatorul producţiei de clasă socialistă, va muta societatea de pe traseul burghez şi o va amplasa pe traseul socialismului.

---

[223] În continuare, autorul tratează controversele sale cu Cunow. [NT]

j. Societatea fără clase din viitor

Noi tratăm aici o problemă puţin discutată în literatura marxistă. Am constatat că clasa guvernează prin partid iar partidul guvernează prin conducătorii săi. Fiecare clasă şi fiecare partid are personalul său, care este necesar fiind rezultatul lipsei de uniformitate al clasei şi rezultatul inegalităţii dintre membrii partidului. Fiecare clasă are organizatorii ei. Privind evoluţia societăţii din acest punct de vedere, putem întreba rezonabil: în general, este posibilă societatea comunistă fără clase sociale despre care vorbesc marxiştii?

Societatea comunistă fără clase sociale este posibilă. Noi ştim că clasele s-au dezvoltat organic, după cum a scris Engels, din diviziunea muncii, din funcţiile de organizare care au devenit necesare din punct de vedere tehnic pentru dezvoltarea ulterioară a societăţii. Evident, această activitate de organizare va fi necesară şi în societatea din viitor. Este posibil să fie făcută obiecţiunea precum că societatea din viitor nu va implica proprietatea particulară sau formarea acestei proprietăţi particulare. Proprietatea privată este elementul care constituie fundamentul de clasă.

Acest argument nu poate rămâne fără replică. Robert Michels susţine că în orice sistem democratic există şi vor exista tendinţe oligarhice iar viziunea socialistă este utopică.[224] Vilfredo Pareto crede că regimul socialist este numai o formă de "circulaţie a elitelor".[225] Eroarea lui Michels reiese din următorul exemplu: burghezia este la putere datorită forţei conducătorilor şi nu al membrilor de clasă. Evident, această condiţie nu rezultă într-o stratificare de clasă în cadrul burgheziei. Moşierii din Rusia au guvernat prin funcţionarii lor superiori dar acest strat social nu s-a stabilit drept o clasă împotriva altor moşieri; între aceste două grupuri a existat o aproximativă egalitate din punctul de vedere cultural şi al nivelului de trai.

Deci, Engels a avut dreptate când a spus că până la un anumit moment, clasele sunt produsul evoluţiei insuficiente a forţelor de producţie. Administraţia este necesară dar nu este suficientă pâine pentru toată lumea, ca să spunem aşa. În paralel cu dezvoltarea funcţiilor de organizare necesare, avem şi o creştere a producţiei particulare. Societatea comunistă este o societate cu forţe de producţie foarte dezvoltate. Prin urmare, societatea comunistă nu poate avea un fundament pentru crearea unei clase guvernatoare specifice. Chiar dacă presupunem la fel ca Michels că puterea administratorilor este stabilă, această forţă va fi în posesia specialiştilor şi va fi exercitată asupra maşinilor şi nu asupra oamenilor. Cum ar putea ei să exercite această forţă asupra oamenilor? Michels nu ia în consideraţie că orice poziţie administrativă a fost până acum o acoperire pentru exploatarea economică. Fundamentul esenţial pentru formarea monopolurilor va dispare în viitor. Incompetenţa maselor va dispare fiindcă această competenţă nu trebuie atribuită, sub nici o formă, tuturor sistemelor. Incompetenţa maselor este un produs al condiţiilor economice şi tehnice, care se exprimă în existenţa culturală şi în condiţiile de educaţie. Putem declara că în societatea din viitor va exista o colosală producţie de organizatori (administratori) şi acest lucru va anula *stabilitatea* grupurilor guvernatoare.

Problema *perioadei de tranziţie* de la capitalism la socialism, adică perioada de dictatură a proletariatului, este mult mai dificilă. Clasa proletară este victorioasă, cu toate că nu este şi nu poate fi unificată. Clasa proletară obţine victoria atunci când forţele de producţie sunt în declin şi marile mase sunt în nesiguranţă materială. În mod inevitabil, se va crea o tendinţă de "degenerare", adică excreţia unui strat conducător sub forma unui germene de clasă. Această tendinţă va fi în antagonism cu două tendinţe opuse: a) *creşterea forţelor de producţie*; b) abolirea *monopolului educaţional*.

În general, reproducerea intensificată a tehnicienilor şi a administratorilor proveniţi din clasa proletară va submina această nouă alinierea socială. Tendinţa ceea mai puternică dintre cele două menţionate mai sus va decide rezultatul acestei lupte.

---

[224] Robert Michels, *Political Parties: A Sociological Study of the Oligarchical Tendencies of Modern Parties*, (NY: Hearst's International Library, 1915) [NT]

[225] Vilfredo Pareto, *Les systèmes socialistes*, (Paris: Giard et Brière, 1902) [NT]

Proletariatul, care posedă instrumentul rafinat al teoriei marxiste, trebuie să fie atent cu privire faptul că va fi stabilită o nouă ordine socială, diferită, în principiu, de toate fenomenele sociale precedente. Această formă socială va fi diferită de hoardele comuniste primitive fiindcă va fi o societate de persoane foarte cultivate, conştiente de propria lor persoană şi conştiente de alţii. Această formă socială va fi diferită de societatea de clase prin faptul că, pentru prima oară, vor fi realizate condiţiile necesare pentru existenţa umană în favoarea întregii omeniri şi nu numai pentru existenţa unor anumite grupuri. Astfel, societatea umană va deveni o societate umană unică, construită pe armonie.

INDEX

Diderot Denis, (1713 - 1789), enciclopedist şi filozof raţionalist francez
Diels Hermann, (1848 - 1922), clasicist german
Diodorus Siculus, (sec. I BC), istoric roman de origine greacă
Durkheim Émile, (1858 - 1917), sociolog francez
Eisler Rudolf, (1873 - 1926), filozof austriac
Epicur, (341 BC - 270 BC), filozof materialist grec
Ernst Paul, (1866 - 1933), scriitor german
Escherich Georg, (1870 - 1941), politician german
Feuerbach Ludwig, (1804 - 1872), filozof materialist german
Fichte Johann Gottlieb, (1762 - 1814), filozof idealist german
Franklin Benjamin, (1706 - 1790), democrat american
Frontinus Sextius Julius, (cca. 40 CE - 103 CE), general roman
Galenus (Galen) Claudius, (129 - 216), medic grec din Imperiul Roman
Gastev Alexei, (1882 - 1939), revoluţionar rus, teoretician în domeniul administraţiei ştiinţifice
Glotz Gustave, (1862 - 1935), istoric francez
Goethe Johann Wolfgang von, (1749 - 1832), poet şi filozof german
Gorgias din Leontini, (cca. 485 BC - cca. 390 BC), filozof sofist sceptic grec
Gorki Maxim, (1868 - 1936), scriitor rus
Gorter Herman, (1864 - 1927), comunist olandez
Gottl-Otililienfeld Friedrich von, (1868 - 1958), economist german
Gramsci Antonio, (1891 - 1937), filozof marxist italian
Grosse Ernst, (1862 - 1927), etnolog german
Gumplowicz Ludwig, (1838 - 1909), sociolog austriac
Halban Hans von, (1877 - 1947), profesor de chimie austriac
Hammacher Emil, (1885 - 1916), filozof german
Hausenstein Wilhelm, (1882 - 1957), om politic, diplomat, critic de artă german
Hegel Georg Wilhelm Friedrich, (1770 - 1831), filozof idealist german
Helmholt Hans, (1865 - 1929), istoric german
Helvétius Claude Adrien, (1715 - 1771), filozof materialist francez
Heraclit din Efes, (cca. 535 BC - 475 BC), filozof presocratic
Heron din Alexandria, (c.10 CE - 70 CE), matematician grec din Alexandria
Hippocrate, (cca. 460 BC - cca. 370 BC), medic din Grecia antică
Hobbes Thomas, (1588 - 1679), filozof politic raţionalist englez
Holbach Paul - Henry Thiry, baron d'Holbach, (1723 - 1789), filozof ateist şi materialist francez
Horaţiu (Quintus Horatius Flaccus) (67 BC – 8 BC), poet roman
Hurwicz Elias, (1884 - 1973), refugiat rus, sociolog german
Iustinian I, (482 - 565), imperator bizantin
Jevons William Stanley, (1835 - 1882), economist şi logician englez
Julius Caesar, (100 BC - 44 BC), general şi politician roman
Kant Immanuel, (1724 - 1804), filozof idealist german
Kapp Ernst, (1808 - 1896), filozof german
Kareyev Nikolai Ivanovici, (1850 - 1931), istoric, profesor universitar rus
Kautsky Karl, (1854 - 1938), teoretician şi critic marxist
Keyserling Hermann, (1880 – 1946), geolog şi filozof nobil german
Kepler Johannes, (1571 - 1630), matematician şi astronom german
Kerensky Alexandr, (1881 - 1970), om politic antiţarist rus
Kothe Bernhard, (1821 - 1897), istoric al muzicii şi pedagog german
Krupp, familie celebră de industriaşi şi comercianţi germani
Krupskaia Nadejda, (1869 - 1939), comunistă rusă
Khvostov Veniamin Mihailovoci, (1868 - 1920), istoric şi profesor rus
Kropotkin Piotr, (1842 - 19121), revoluţionar anarhist rus

Labriola Antonio, (1843 - 1904), teoretician marxist italian
La Mettrie Julien Offray de, (1709 - 1751), filozof materialist francez
Lamarck Jean-Baptiste, (1744 - 1829), biolog evoluţionist francez
Lamprecht Karl, (1856 - 1915), istoric german
Lange Friedrich Albert, (1828 - 1875), filozof şi sociolog idealist german
Le Mercier Pierre Paul, (1719 - 1801), economist fiziocrat francez
Leibniz Gottfried Wilhelm von, (1646 - 1716), filozof raţionalist german
Lenin Vladimir Ilici (Ulianov), (1870 - 1924), ideolog comunist şi revoluţionar rus
Lessing Gotthold Ephraim, (1729 - 1781), filozof iluminist german
Lévy-Brühl Lucien, (1857 - 1939), filozof şi sociolog francez
Lilienfeld Paul de, (1829 - 1903), sociolog rus
Linnaeus Carl, (1707 - 1778), botanist, fizician şi zoolog suedez
Linnaeus William Charles Martin, (1798 - 1864), naturalist englez
Livius (Titus Livius), (59 BC - 17 BC), istoric roman
Loria Achille, (1857 - 1943), economist politic italian
Lucreţiu (Titus Lucretius Carus), (99 BC - 44 BC), poet şi filozof roman
Ludendorff Erich, (1865 - 1937), general german
Lunacearski Anatoli, (1875 - 1933), revoluţionar marxist rus
Luther Martin, (1483 - 1546), reformator protestant creştin
Lyell Charles, (1797 - 1875), geolog britanic
Märten Lu (Louise Charlotte), (1879 - 1970), scriitoare şi teoreticiană de artă germană
Mach Ernst, (1838 -1916), fizician şi filozof austriac
Malthus Thomas Robert, (1766 - 1834), cleric şi teoretician economic englez
Marbe Karl, (1856 - 1953), psiholog german, profesor universitar
Martersteig Max, (1853 - 1926), scriitor şi actor german
Marx Karl, (1818 - 1883), filozof revoluţionar
Maslov Piotr Pavlovici, (1867 - 1946), menşevic rus
McFarlane John, (1873 - s.d.), economist englez
Mehring Franz Erdmann, (1846 - 1919), comunist german
Melgonov Sergei Petrovich, (1879 - 1956), istoric rus anti-sovietic şi anticomunist
Menenius Agrippa Lanatus, (d. 493 BC), consul în Republica Romană
Merejkovski Dmitri, (1866 - 1941), scriitor şi teolog rus
Metchnikoff Leon, (1838 - 1888), geograf rus
Mettrie Julien Offray de la, (1709 - 1851), filozof materialist francez
Meyer Eduard, (1855 - 1930), istoric german
Michels Robert, (1876 - 1936), sociolog german
Miliukov Pavel Nikolaievich, (1859 - 1943), istoric şi om politic rus
Mill James, (1773 - 1836), economist britanic
Mill John Stuart, (1806 - 1873), filozof, economist şi om politic britanic
Muckle Friedrich, (1883 - 1942), economist şi scriitor german
Müller-Lyer Franz Carl, (1857 - 1916), psiholog şi sociolog german
Neuburger Albert, (1867 - 1943), istoric german
Noiré Ludwig, (1829 - 1889), filozof german
Oppenheimer Franz, (1864 - 1943), sociolog german
Pareto Vilfredo, (1848 - 1923), economist şi sociolog italian
Parmenide, (sec. V BC), filozof presocratic grec
Paulsen Friedrich, (1846 - 1908), sociolog şi filozof german
Pearson Karl, (1857 - 1936), matematician englez
Petrarca Francesco, (1313 - 1375), poet şi prozator italian
Petrushevsky Dimitri, (1863 - 1942), istoric rus
Plehanov Gheorghi Valentinovici, (1856 - 1918), revoluţionar rus, teoretician marxist

Pogodin Alexander, (1872 - 1947), filolog şi istoric rus
Pokrovsky Mikhail Nicolaievici, (1868 - 1932), istoric marxist rus
Procházja Rudolf von, (1864 - 1936), jurist, compozitor şi muzicolog ceh
Proudhon Pierre Joseph, (1809 - 1865), socialist şi anarhist francez
Protagoras din Abdena (cca. 490 BC - 420 BC), filozof sofist grec
Pugaciov Emelian, (1742 - 1775), rebel cazac
Putilov Alexei, (1866 - 1940), bancher rus
Quesnay François, (1694 - 1774), economist fiziocrat francez
Razin Stepan (Stenka), (1630 - 1671), rebel cazac
Ricardo David, (1772 - 1823), economist englez
Rockfeller John Davison, (1839 - 1937), om de afaceri american
Rodberus Johann Karl, (1805 - 1875), economist german
Rogers Throld, 1823 - 1890), economist englez, profesor universitar
Romains Jules, (1885 - 1972), poet şi scriitor francez
Rousseau Jean Jacque, (1712 - 1778), filozof francofon
Ruskin John, (1819 - 1900), artist şi om de litere britanic
Salvioli Giuseppe, (1857 - 1928), istoric şi jurist italian
Schelling Friedrich Wilhelm Joseph, (1775 - 1854), filozof idealist german
Schopenhauer Arthur, (1788 - 1860), filozof german
Seneca Lucius Annaeus, (Seneca cel Tânăr), (4 BC - 65 AD), filozof, scriitor şi om politic roman
Simmel Georg, (1858 - 1918), sociolog şi filozof german
Smith Adam, (1723 - 1790), economist şi filozof scoţian
Solntzev Serghei Ivanovici, (1872 - 1936), economist, academician rus
Solovyov Vladimir Sergheivici, (1853 - 1900), filozof şi teolog rus
Sombart Werner, (1863 - 1941), economist şi sociolog german
Spektorsky Evgheni, (1875 - 1951), sociolog rus
Spencer Herbert, (1820 - 1903), teoretician evoluţionist britanic
Spengler Oswald, (1880 - 1936), filozof istoric german
Spinoza Baruch, (1632 - 1677), filozof raţionalist olandez
Stammler Rudolf, (1856 - 1938), filozof şi jurist german
Struve Peter Berngardovich, (1870 - 1944), filozof şi economist rus, critic al marxismului
Taine Hippolyte, (1828 - 1893), istoric francez
Taylor Frederick Winslow, (1856 - 1915), inginer mecanic american, teoretician al administraţiei ştiinţifice
Tertulian (c.155 - c.240), teolog creştin, Părinte al Bisericii Creştine
Thales din Milet, (cca. 624 BC - 546 BC), filozof materialist grec presocratic
Thomas Aquinas, (1225 - 1272), călugăr şi teolog catolic
Tugan-Baranovsky Mikhail, (1865 - 1919), economist rus
Verworn Max Richard Constantin, (1863 - 1921), fiziolog german
Vinci Leonardo da, (1452 - 1519), polimat italian
Vitruvius, (cca. 80 BC - cca. 25 BC), arhitect şi scriitor roman
Vries Hugo de, (1848 - 1935), botanist şi genetician olandez
Weber Alfred, (1868 - 1958), economist german, teoretician în domeniul geografiei economice
Weber Max, (1864 - 1920), sociolog şi economist german
Wipper Robert, (1859 - 1954), istoric clasicist rus
Worms René, (1869 - 1926), sociolog francez
Wundt Wilhelm Maximilian, (1832 -1920), psiholog şi filozof german
Zeno din Eleea, (cca. 490 BC - cca. 430 BC), filozof presocratic, fondatorul dialecticii
Zetterbaum Max, (1871 - 1927), politician şi jurnalist proletar polonez

ANEXA A

(Lucrările lui Nikolai Buharin)

Programme of the World Revolution, (Glasgow: Socialist Labour Press, 1920)
Building up Socialism, (London: Communist Party of Great Britain, 1926)
Imperialism and World Economy, with an introduction by V. I. Lenin, (NY: International Publishers, 1929)
Economics of the Transformation Period, with Lenin's Critical Remarks, (NY: Bergman, 1978)
The ABC of Communism, (London: Communist Party of Great Britain, 1922)
Socialism and its culture, (Oxford: Seagull, 2006)
Soviets or Parliament (London: Workers Socialist Federation, 1919)
The Economic Theory of the Leisure Class, (London: Martin Lawrence, s.d.)
Lenin as a Marxist, (London: Communist Party of Great Britain, 1925)
Contre la Papauté, (Paris: Imprimerie Centrale, s.d.)

ANEXA B
(Traduceri ale prezentei lucrări)

Historical Materialism: A System of Sociology (London: Allen & Unwin, 1926)
El materialismo historico, (Madrid: Cenit, 1933) (spaniolă)
Tratado de materialismo histórico, (Lisboa: Centro de Livro Brasiliero, 1976) (portugheză)
La théorie du materialisme historique, (Paris: Sandre, 2008) (franceză)
La théorie du materialisme historique; manuel populaire de matérialisme historique (Paris: Editions sociales internationales, 1927) (franceză)
Theorie des historischen Materialismus (Hamburg: Verlag der Kommunistischen Internationale, 1922) (germană)
Teorija historijskog materijalizma : popularni udzbenik marksisticke sociologije, (Zagreb: Globus, 1980)
Teoria del materialismo storico: manuale popolare di sociologia marxista, (ed. italiana a cura di Andrea Binazzi) (Firenze: La Nuova Italia, 1977) (italiană)
Teoria Materjalizmu Historycznego, (Warszawa: Nakladem Spoldezielni Ksiegarskiej Ksiazka, 1927) (poloneză)